

Drago Čengić (ur.)

HES Kosinj i lokalna zajednica: rizici i razvojne mogućnosti

(Sociološko-razvojna studija)

Zagreb, 2016.

PROJEKT

Sociološko-razvojna studija za potrebe Projekta HES Kosinj – HE Senj 2.

Naručitelj projekta

Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb

Organizacija i provedba projekta

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Voditelj projekta

Drago Čengić

Trajanje projekta

Ožujak – kolovoz 2016.

Urednik

Drago Čengić

Autori

Anita Bušljeta, Drago Čengić, Ivan Markešić, Geran-Marko Miletić,
Nenad Pokos, Saša Poljanec Borić, Vlado Šakić, Lynette Šikić Mićanović,
Maja Štambuk, Dražen Šimleša

Dizajn i priprema za tisak

Tibor i partner d.o.o.

Naslovna stranica

Stanko Rihtar

Lektura

Mirjana Paić-Jurinić

Korektura

Drago Čengić

Tisak

ITG, Zagreb

Godina izdanja

2016.

SADRŽAJ

POGLAVLJE I.	5
1. Uvod (D. Čengić)	7
1.1. Projekt „HES Kosinj – HE Senj 2“ kao izvoriste za izradu sociološko-razvojne studije	7
1.2. Temeljni energetske i društveno-ekonomske aspekti sadašnjeg projekta „HES Kosinj – HE Senj 2“	9
1.3. Identifikacija ključnih tema/problema kao sadržaja sociološko-razvojne studije.	10
2. Hidroelektrane, lokalna javnost i razvojni rizici: noviji sociološki i ekspertni uvidi (D. Čengić).	13
3. Lika iz perspektive modernog ruralnog razvoja (M. Štambuk, A. Bušljeta Tonković)	27
3.1. Ruralni razvoj Like unutar konteksta ukupnih društvenih procesa	27
3.2. Ruralni razvoj Like u kontekstu suvremenih razvojnih koncepata	33
3.3. Lika iz perspektive modernog ruralnog razvoja	38
3.4. Zaključna razmatranja	43
4. Demografska obilježja Općine Perušić (N. Pokos)	47
4.1. Uvod.	47
4.2. Popisna promjena broja stanovnika Općine Perušić (1900. – 2011.)	47
4.3. Prirodno kretanje stanovništva (1964.-2014.)	52
4.4. Mehaničko kretanje stanovništva (migracije).	55
4.5. Sastav stanovništva općine Perušić prema spolu i dobi (1971.-2011.)	56
4.6. Sastav stanovništva Općine Perušić prema ekonomskoj aktivnosti (1971. – 2011.)	61
4.7. Sastav stanovništva Općine Perušić prema naobrazbi (1981. – 2011.)	63
4. 8. Umjesto zaključka: projekcija broja stanovnika 2031. godine	66

POGLAVLJE II.	67
1. Temeljni koncepti, svrha i ciljevi istraživanja (D. Čengić)	69
1.1. Temeljni koncepti istraživanja	69
1.2. Svrha i ciljevi istraživanja	80
2. Rezultati empirijskog istraživanja (G.-M. Miletić, D. Šimleša)	83
2.1. Metodologija anketnog istraživanja	83
2.2. Rezultati anketnog istraživanja: osnovna obilježja ispitanika, zavičajnost, percepcija rizika i stav prema gradnji elektroenergetskih objekata	84
2.3. Percepcija šteta i koristi od izgradnje HES-a Kosinj, pitanja preseljenja i pravične naknade	104
2.4. Zaključne napomene	117
3. Rezultati kvalitativnog istraživanja (L. Šikić Mićanović, D. Čengić, I. Markešić)	123
3.1. Percepcija HES-a Kosinj i njegova utjecaja na lokalnu zajednicu i okoliš: pogledi ekspertne javnosti i građana	123
3.2. Percepcija HES-a Kosinj i njegova utjecaja na razvoj Like: pogledi političke javnosti i relevantnih razvojnih sudionika	133
3.3. Utjecaj HE Kosinj na opstanak i budućnost katoličke i pravoslavne zajednice u Kosinjskoj dolini: mišljenje predstavnika vjerskih zajednica	147
POGLAVLJE III.	165
4. Kvantitativni i kvalitativni rezultati istraživanja: ključni nalazi (D. Čengić, S. Poljanec Borić)	167
4.1. Ključni nalazi kvantitativne analize	167
4.2. Ključni nalazi kvalitativne analize	172
5. Projekt HES-a Kosinj kao reprodukcija tehnokratske moći bez razvojnih obveza ili kao komplementarno javno ulaganje u razvoj lokalne zajednice: zaključne napomene (D. Čengić, S. Poljanec Borić, V. Šakić)	177
Literatura	187
PRILOZI.	193

POGLAVLJE I.

1. UVOD

1.1. Projekt „HES Kosinj – HE Senj 2“ kao izvoriste za izradu sociološko-razvojne studije

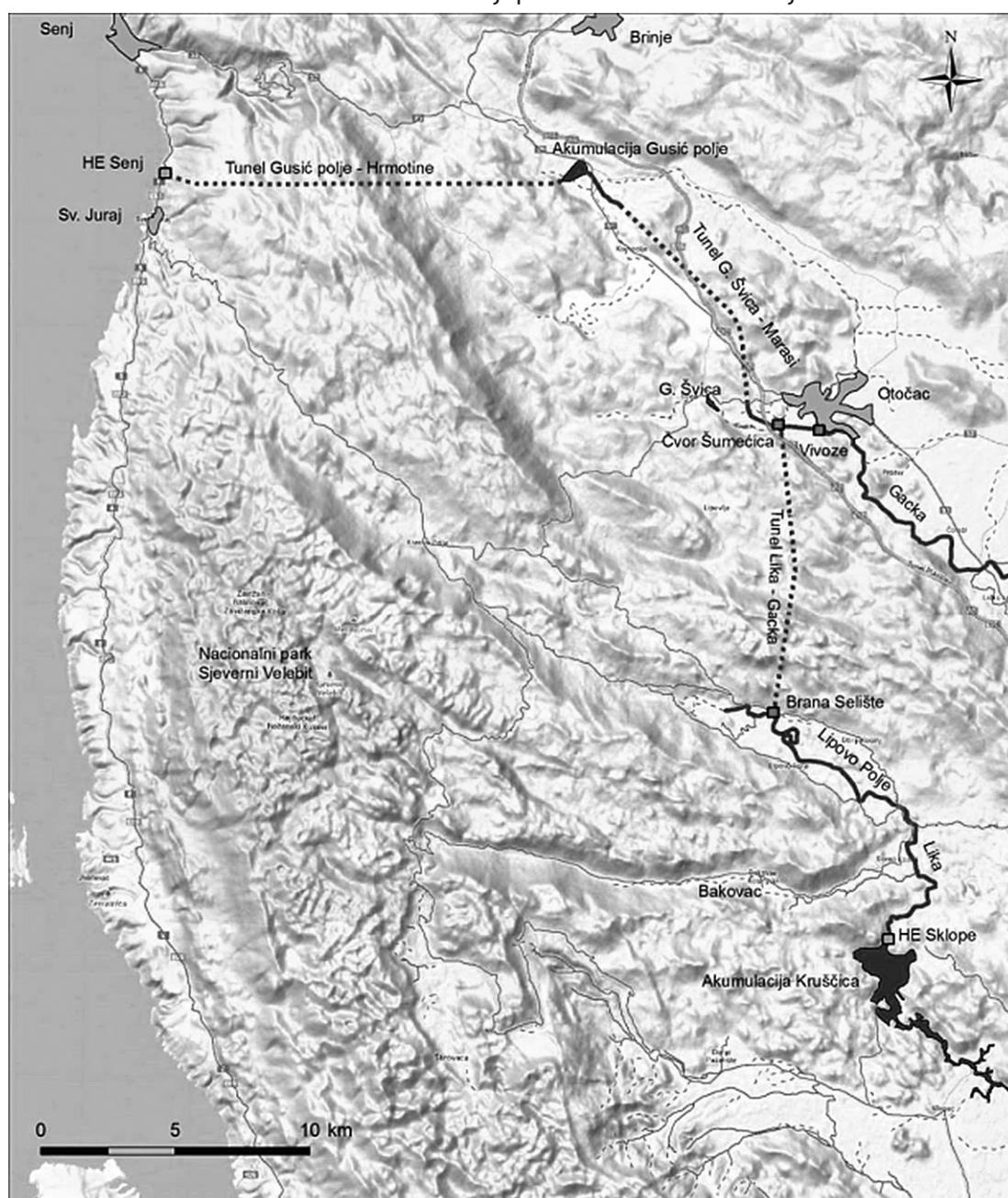
Prema „Sažetku idejnog projekta“ o novome HES-u Kosinj (HEP, 2016.) već duže vremena postoje opravdani energetska ali i društveno-ekonomski razlozi za rekonstrukciju sadašnjega hidroenergetskog sustava Senj (HES Senj). Slične su polazne teze i velikog ekspertnog izvještaja „Predstudija izvodljivosti hidro-energetskog sustava Kosinj – Senj“, koji je za potrebe HEP-a 2015. godine izradio Energetski institut H. Požar (Zeljko, 2015.). U obje se studije ističe da je HES Senj „predimenzioniran“, što se ogleda u činjenici da se značajan dio vode nepovratno gubi u ponorima Lipovog polja, kao i u prevelikom udjelu temeljne energije u proizvodnji HE Senj. Dogradnjom sustava povećao bi se udio vršne i regulacijske energije koja je bitno kvalitetnija i potrebnija sustavu, te stoga na tržištu postiže veću cijenu. U okviru „Predstudije izvodljivosti“ analizirane su i uspoređene četiri inačice dogradnje sustava kako bi se odabrala ona koja nositelj projekta ulagački donosi najviše koristi (Zeljko, 2015., str. 86-122).

Prostorno gledano, HES Senj nalazi se u središnjem dijelu Republike Hrvatske u Ličko-senjskoj županiji. Izgrađen je za iskorištenje hidroenergetskog potencijala rijeka Like i Gacke na energetska stepenici od Ličke visoravni do Jadranskog mora. Pušten je u rad 1966. godine. Objekti tog hidroenergetskog sustava locirani su od Gospića na jugoistoku do Senja na sjeverozapadu i protežu se na zračnoj udaljenosti od oko 60 km. S regionalne ceste Senj – Otočac – Gospić te s Jadranske ceste Rijeka – Senj – Zadar lokalnim cestama moguć je pristup do svih objekata sustava (Slika 1.).

Sadašnji hidroenergetski sustav Senj čine sljedeći objekti: brana Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica, HE Sklope, brana i kompenzacijski bazen Selište, derivacijski sustav od zahvatne brane Selište do HE Senj dužine oko 41 km, HE Senj te odvodni tunel od HE Senj do Jadranskog mora. Način rada HES-a Senj može

se ukratko opisati ovako. Vode rijeke Like akumuliraju se u jezeru Kruščici iz kojeg se u kompenzacijski bazen Selište mogu ispuštati kroz turbinu HE Sklope, preljev i temeljni ispust. Kompenzacijski bazen Selište ima vlastiti sliv u kojem je najveći vodotok potok Bakovac.

Slika 1. – Prostorno-zemljopisni kontekst HES-a Senj

Izvor: HEP, 2016.

S obzirom na to da na rijeci Gackoj nema izgrađenog akumulacijskog prostora te da volumen bazena Selišta nije dovoljan za izravnavanje voda s njegova sliva, način rukovanja vodama u HES-u Senj takav je da se za potrebe HE Senj prioritetno koriste vode Gacke i sliva bazena Selišta. Njihovi se prirodni protoci do

zahtijevanog protoka za HE Senj dopunjavaju ispuštanjem voda Like iz jezera Kruščice u kompenzacijski bazen Selište. Volumen bazena Selište dovoljan je za dnevno izravnanje voda te omogućava vršni rad HE Sklope.

„Prema tome, jezero Kruščica služi ne samo za izravnanje voda rijeke Like, nego posredno i voda rijeke Gacke i sliva bazena Selište. Vode rijeke Like koje se ne mogu akumulirati u jezeru Kruščica, evakuiraju se preko preljeva. Ovisno o njihovoj količini, te se vode preko preljeva brane Selište ispuštaju u ponore Lipovog polja ili poplavljuju nizvodno područje Kosinja i Lipovog polja“ (HEP, 2016., str. 11).

Vode rijeke Gacke iznad instaliranog protoka HE Senj od $60 \text{ m}^3/\text{s}$ ispuštaju se kroz branu Šumečicu u korito Gacke i dalje u ponore. Voda se iz bazena Selišta tunelom Lika-Gacka prevodi na lokaciju Šumečica, gdje se spaja s rijekom Gackom. *„Od Šumečice počinje jedinstven derivacijski sustav rijeka Like i Gacke, kojim se njihove vode dovode do kompenzacijskog bazena Gusić polje, koji služi za dnevno izravnanje protoka za HE Senj. U Gusić polju počinje tlačni tunel Gusić polje – Hrmotine na čijem je kraju izveden zahvat vode za vodovod Sjevernog primorja. Na lokaciji Hrmotine počinje tlačni cjevovod koji dovodi vodu do HE Senj. Energetski iskorištena voda ispušta se odvodnim tunelom u Jadransko more“ (HEP, 2016., str. 11).*

1.2. Temeljni energetski i društveno-ekonomski aspekti sadašnjeg projekta „HES Kosinj – HE Senj 2“

Prema istoj studiji, zbog više razloga treba ozbiljno rekonstruirati HES Senj. Prije svega, tu je problem preljevnih gubitaka vodnoga potencijala. Tijekom rada HES-a Senj registrirani su na brani Sklope prosječni godišnji preljevni gubici vode od oko 147 mil. m^3 ili oko 20% prosječnog godišnjeg volumena dotoka rijeke Like u akumulaciju Kruščica. Kad je riječ o protoku vode, *„ukupno raspoloživi protok iznosi $40.59 \text{ m}^3/\text{s}$ a raspoloživi dotok u bazen Gusić polje iznosi $32.83 \text{ m}^3/\text{s}$ što znači da je iskoristivost voda Like, Gacke i Bakovca $\sim 81\%$. Razlog je premalen akumulacijski prostor za reguliranje protoka rijeke Like i bujični karakter njezinog vodnog režima“ (HEP, 2016., str. 13).* Istodobno, drugi raspoloživi podaci pokazuju da je izgrađeni akumulacijski prostor u HES-u Senj premalen te da se preljevni gubici vode u sustavu gotovo isključivo odnose na vode rijeke Like: stupanj iskorištenja njezinih voda iznosi oko 70%.

Polazeći od još jedne relevantne studije („Optimalno korištenje voda u slivovima rijeka Like i Gacke“, usp. Alfiev, 2013.), tvrdi se da je problem veće akumulacije moguće, načelno govoreći, riješiti na dva načina: a) izgradnjom 12 manjih akumulacija uzvodno od akumulacije Kruščice ili b) izgradnjom akumulacije Kosinj nizvodno od akumulacije Kruščice. Autori navedene studije zaključili su sljedeće: *„Na osnovi provedenih cjelovitih i sveobuhvatnih analiza rezultati Studije su pokazali, da se optimalno rješenje razvoja hidro-energetskog sustava Senj*

sastoji od: a) izgradnje akumulacijskog jezera Kosinj i pribranske HE Kosinj, b) korištenja postojećih derivacijskih objekata od zahvatne brane Selište na rijeci Lici do kompenzacijskog bazena Gusić polje, i c) izgradnje hidroelektrane Senj 2. locirane uz postojeću hidroelektranu Senj s odgovarajućim derivacijskom sustavom od Gusić polja do Jadranskog mora“ (HEP, 2016., str. 14).

Nadalje, također se ističe da je projekt “Revitalizacije HES Senj – Studija podobnosti” pokazao je da je tehnički i gospodarski opravdano provesti obnovu hidrotehničkih objekata i elektrostrojarske opreme u postojećem HES-u Senj kojom se povećava snaga i proizvodnja električne energije, ali i produžava životna dob i sigurnost objekata.

Prema tome, planiranim razvojem HES-a Senj i obnovom postojećih hidrotehničkih objekata i elektrostrojarske opreme želi se postići *nekoliko važnih energetskih i društveno ekonomskih ciljeva*: a) povećanje snage i proizvodnje električne energije, b) obrana od poplava područja nizvodno od jezera Kosinja, c) povećanje poljoprivredne proizvodnje na području nizvodno od jezera Kosinja i d) sigurna vodoopskrba Sjevernog primorja koja bi se postigla izgradnjom novog dovodnog tunela za HE Senj 2.

U operativnom smislu (tj. u graditeljsko-ulagačkom smislu), planirani razvoj HE Senj 2 pretvara se u izgradnju novoga energetskoga sustava: HES-a Kosinj. U odabranoj varijanti on pretpostavlja: a) izgradnju akumulacije Kosinj i HE Kosinj s nasutim branama Kosinj i Bakovac, b) skretanje vodotoka Bakovac u tunel Bakovac – Lika, c) rekonstrukciju postojeće HE Sklope, d) izgradnju zamjenske ceste Kosinj most – Bakovac jer se postojeća potapa akumulacijom Kosinj te e) rekonstrukciju postojeće ceste Studenci – Sklope, koja postaje glavni pristupni put do HE Sklope. Izgradnjom HES-a Kosinj nastalo bi, dakle, i akumulacijsko jezero Kosinj, koje je planirano neposredno nizvodno od akumulacijskog jezera Krušćice. Oba jezera činila bi jedinstven akumulacijski prostor ukupnog volumena ~480,0 mil. m³, od čega jezero Krušćica ima volumen od ~140,0 mil. m³, a jezero Kosinj ~340 mil. m³.

I ono najvažnije: izgradnjom novog akumulacijskog jezera potopila bi se posve ili djelomično sljedeća naselja u Kosinjskoj dolini: Gornji Kosinj, Krš i Mlakva. Upravo u toj činjenici leži potreba za jednom „sociološko-razvojnom“ studijom, studijom koja je pred nama.

1.3. Identifikacija ključnih tema/problema kao sadržaja sociološko-razvojne studije

Prema „Dokumentaciji za nadmetanje (DZN)“ koju je HEP objavio 2015. godine u sklopu postupka javne nabave (usp. HEP, 2015.), realizacija graditeljsko-energetskog „Projekta Kosinj“ imat će za šire područje zahvata značajne posljedice koje će se ogledati u trima ključnim elementima: a) priroda i okoliš doživjet će

veliku preobrazbu („što nikako ne prejudicira pogoršanje stanja u okolišu“); b) doći će do preobrazbe kulturnog krajobraza (drži se da se to može „u potpunosti predvidjeti-planirati“), i na kraju, c) što je jedan od najvažnijih elemenata utjecaja „Projekta Kosinjskog“ – predviđa se socioekonomska preobrazba „koja zahtijeva najveću stručno-znanstvenu pažnju“ (HEP, 2015., str. 32).

Zbog toga je zatražena izrada sveobuhvatne studije *Istraživanje socioekonomskih, gospodarskih i prostorno-infrastrukturnih promjena kao posljedica realizacije Projekta Kosinjskog* koja bi trebala istražiti društveno-gospodarske i prostorno-tehničke posljedice realizacije „Projekta Kosinjskog“ *te tako stečenim spoznajama omogućiti od samoga početka „upravljanje svim procesima i njihovim posljedicama što će rezultirati novim razvojnim modelom kosinjskog kraja“* (HEP, 2015., str.32). Studija se sastoji od tri cjeline: 1. Prostorno-programska i graditeljsko-infrastrukturna studija, 2. Sociološko-razvojna studija i 3. Koncept razvoja kosinjskog kraja.

Kad je riječ o „Sociološko-razvojnoj studiji“, koju je temeljem ugovora s Urbanističkim institutom Hrvatske (od 4. ožujka 2016. godine) dobio za realizaciju Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, njome predviđeno sociološko istraživanje treba u konačnici obuhvatiti i ove važne aspekte:

Sociodemografska analiza Ličko-senjske županije, s posebnim osvrtom na širi prostor zahvata uslijed izvedbe HES-a Kosinjskog (općina Perušić); HES Kosinjskog, lokalna javnost i percepcija induciranih rizika; HES Kosinjskog kao planirana intervencija u prostoru i proizvedeni rizici za prostor kao razvojni resurs; Percepcija i evaluacija socio-ekoloških promjena uslijed izgradnje HES-a Kosinjskog; HES Kosinjskog i razvojno održivi modaliteti preseljenja stanovništva; HES Kosinjskog kao mogući sudionik socio-ekonomskog razvoja lokalne zajednice; HEP, HES Kosinjskog i komunikacija s lokalnom zajednicom; Društvena odgovornost HEP-a, HES Kosinjskog i upravljanje mogućim konfliktima. Naznačeni tematski sadržaji vodili su nas pri izradi ove studije.

2. HIDROELEKTRANE, LOKALNA JAVNOST I RAZVOJNI RIZICI: NOVIJI SOCIOLOŠKI I EKSPERTNI UVIDI

U srpnju 2012. godine naš je dnevni, ali i stručni tisak, objavio jednu zanimljivu vijest: puštena je u pogon hidroelektrana Tri klanca u Kini na rijeci Jangceu (usp. www.novolist.hr/Znanost-i-tehnologija/Hidroelektrana-Tri-klanca-na-Jangceu-u-Kini-u-punom-pogonu; 4. srpnja 2012.; pristup: lipanj 2016.). Tvrdi se da je HE Tri klanca najveće postrojenje te vrste na svijetu i sa svoje 32 turbine smatra se najvećim svjetskim postrojenjem za proizvodnju čiste energije. Njena je veličina razvidna i iz ovih podataka: snaga joj odgovara snazi 15-ak modernih nuklearnih reaktora, zahvaljujući čemu će ta elektrana proizvoditi čak 11 posto struje koja dolazi iz kineskih hidroelektrana. Također se tvrdi da je Kina, zahvaljujući proizvodnji struje iz Tri klanca, dosad svake godine uštedjela gotovo 200 milijuna tona ugljena.

Izgradnjom te hidroelektrane stvoreno je akumulacijsko jezero dugo 600 kilometara iz kojeg će se elektrana napajati, a njegov je simbol izrazito velika brana visine 185 metara! Neki stručnjaci predviđaju da bi tolika masa vode mogla utjecati na tektonske poremećaje, a Vlada je javno priznala da je u području oko brane porasla opasnost od potresa i odrona zemlje. Troškovno gledano, realizacija tog megaprojekta (izgradnja je počela 1994. godine) koštala je više od 50 milijardi dolara. Zbog njega je moralo biti iseljeno iz svojih domova 1,3 milijuna ljudi, a prvo generatorsko postrojenje pušteno je u rad u srpnju 2003. godine (za druge izvore usp.: Challman, 2000.; Nadilo, 2002. te: <https://www.internationalrivers.org/campaigns/three-gorges-dam>; <http://www.scientificamerican.com/article/chinas-three-gorges-dam-disaster/>).

I nakon puštanja u rad te megahidroelektrane traju rasprave o njenoj svrsi i rizicima koje je donijela ljudima i prirodi, a s važnim potpitanjem u sjeni svih rasprava: je li to doista novo svjetsko čudo ili pak još jedan velik promašaj, opravdan zahtjevima ekonomskog rasta i novom ulogom Kine u globaliziranome svijetu? Dok je za vrijeme izgradnje kineska Vlada isticala uglavnom pozitivne aspekte projekta (doprinos nove megaelektrane ekonomskom rastu, zalihama

energije, zaštiti okoliša, sprječavanju poplava, nesmetanoj plovidbi, navodnjavanju okolnih i nizvodnih poljoprivrednih površina, osiguranju bolje vodoopskrbe sjevernih i sušnijih dijelova Kine), kritičari su isticali negativne dimenzije cijeloga pothvata.

Prije svega, smatrali su da će zadržavanje vode ispred brane povećati njezinu temperaturu i izmijeniti mineralni sastav što će utjecati (i već utječe) na biljni i životinjski svijet (nestanak ili ozbiljno ugrožavanje nekoliko rijetkih riječnih vrsta). Zadržavanjem i usporavanjem rijeke smanjuje se njezina funkcija odvodnjavanja otpadnih voda velikih gradova (rijeka Chang Jiang jedna je od muljem najbogatijih rijeka svijeta). Također se smatra da zadržavanje mulja i predviđena pojačana erozija tla uslijed degradacije obala i aktivacije klizišta umjetnog jezera (zbog naseljavanja stanovništva) može dovesti do nepredvidivih posljedica koje bi mogle ugroziti i stabilnost same brane.

Možda je najveće polemike u (stručnoj) javnosti izazvalo prisilno preseljenje stanovništva. Prema različitim izvorima, zbog cijelog projekta već je preseljeno između 1 i 2 mil. stanovnika odnosno oko 140 naselja i oko 1600 postrojenja i rudnika, a predviđena su i moguća daljnja preseljenja otprilike 500.000 stanovnika metropolitanskog područja Chongqinga. Izgradnja brane imala je i velike posljedice za dio spomenika važnih za kinesku kulturu i povijest. Naime, srednji dio toka rijeke Chang Jiang jedna je od kolijevki (kineske) civilizacije. Zbog izgradnje brane pod vodom su se našli spomenici iz doba dviju posljednjih kineskih dinastija Ming i Qing na čak 1208 povijesnih lokaliteta te poznate pećinske skulpture iz dinastije Tang (VII. – X. st.). Dio je povijesnih spomenika preseljen, no mnogi će tragovi života stari i 6000 godina ostati potopljeni pod vodom. Na kraju, po mnogima je to bio skup i preskup projekt. Službeno je, kako je rečeno, stajao 50 milijardi dolara, no ta brojka ne mora biti i konačna cijena koštanja izgradnje cijeloga sustava HE Tri klanca. Prema kritičarima, za taj novac moglo se izgraditi nekoliko manjih hidroelektrana koje bi, uzimajući u obzir negativne učinke, bile isplativije.

Slučaj izgradnje te hidroelektrane zorno oslikava svojevrsnu „dramu modernizacije“ na kineski način, dramu koja može biti poučna i drugim zemljama s obzirom na: a) planiranje izgradnje tako velikih postrojenja, b) utjecaj izgradnje takvih objekata na prirodu i okoliš, c) utjecaj takvih pothvata na lokalno stanovništvo (logikom tzv. „razvojno orijentiranog preseljenja“) i d) ukupnu socijalnu cijenu takvih pothvata i nemogućnost predviđanja svih posljedica takvih gradnji za lokalnu zajednicu, cijele društvene skupine, ekološki i širi društveni sustav.

O tome svjedoči i dio dostupne literature. Tako je u studiji S.- S. Hwanga, Y. Caoa i J. Xija dana analiza kratkoročnog utjecaja prisilnoga preseljenja stanovništva uslijed izgradnje HE Tri klanca (Hwang, Cao i Xi, 2011.) na njihov život u novim naseljima. Istraživači su u dva navrata (2002. – 2003. i 2006.) metodom

opsežnih intervjua ispitivali članove lokalnih zajednica određenih za preseljenje i onih koje nisu ulazile u zonu izgradnje nove hidrelektreane. U prvome istraživanju imali su u uzorku 975 osoba predviđenih za preseljenje i 555 osoba koje nisu bile pogođene projektima preseljenja; u drugome istraživanju 2006. godine ukupno 1056 ispitanika, od kojih je 350 bilo u kategoriji nemigranata.

Radi usporedbe kvalitete života prisilnih migranata i nemigranata izrađena je skupina pokazatelja/indikatora koja je uzimala u obzir brojnu literaturu o društvenim i ekološkim posljedicama izgradnje hidroelektrana u Kini, a posebno nalaze iz radova Scuddera i Olsona (1982.), Cerneae (1997.) i Robinsona (2003.). Tako su Hwang, Cao i Xi kvalitetu življenja preseljenih ljudi u novim okolnostima pratili preko triju skupina pokazatelja: a) pokazatelja društvenih posljedica preseljenja, b) pokazatelja ekonomskih posljedica preseljenja i c) pokazatelja za praćenje mentalnoga i psihičkoga zdravlja raseljenih osoba.

Primjerice, prva skupina pokazatelja odgovara na pitanje kako su se prisilni migranti adaptirali na svoje nove domove i novu društvenu sredinu, jesu li i kako izgradili nove društvene mreže i mreže socijalne podrške. Ovo je posebno važno za ljude (a to je bio slučaj s preseljenima zbog izgradnje brane Tri klanca) koji se u 99% slučajeva za života nisu micali iz svoje lokalne sredine, čak ni iz svojih naselja.

Kad je riječ o ekonomskim pokazateljima, brojne prethodne studije (usp. Cernea, 1997.; 2004.) pokazale su da „razvojno proizvedeni migranti“ u novim životnim sredinama uskoro postaju ključnim sudionicima nove ekonomske marginalizacije i dodatnog društvenog raslojavanja. Zato su istraživači preko pokazatelja ekonomske situacije pratili predemigracijske i postemigracijske stope zaposlenosti, zarada i dugova te opći standard života. Među pokazateljima mentalnoga i tjelesnoga zdravlja našle su se varijable poput ovih: subjektivna procjena vlastitog zdravlja, broj odlazaka liječniku, učestalost korištenja lijekova, frekvencija pojave ozbiljnijih oboljenja posljednjih godinu dana.

Autori su na kraju zaključili sljedeće. Prvo, unatoč brojnim „ružičastim obećanjima“ kineske Vlade, većina korištenih socijalnih, ekonomskih i pokazatelja mentalnoga i tjelesnoga zdravlja upućuje na pogoršanje životnih uvjeta prisilnih migranata u novim mjestima boravka. Određena poboljšanja uvjeta života odnose se na poboljšanja u pogledu stanovanja (dobar dio raseljenih uselio se u nove stanove), a kod svih drugih pokazatelja blagostanja došlo je do negativnih tendencija. Tako su raseljeni kao cjelina (a riječ je o 1,3 milijuna ljudi!) doživjeli pad osobnih prihoda i rast osobnoga zaduženja. U novim „zajednicama“ naišli su na teže uvjete za školovanje djece, za kupnju te posjećivanje rodbine.

Kad je riječ o mentalnom i tjelesnom zdravlju, istraživači su među prisilnim migrantima, u odnosu na kontrolni uzorak nemigranata, ustanovili značajan porast depresije i značajno više nezadovoljstva vlastitim ukupnim zdravstvenim stanjem. *„Naši nalazi u vezi s procjenom ukupnoga iskustva preseljenja od stra-*

ne prisilnih migranata otkrivaju da je kod njih duboko prisutan jedan negativan sentiment o tome iskustvu, sentiment koji se s vremenom nije smanjivao već samo povećavao“ (Hwang, Cao i Xi, 2011., str. 87).

Studija Hwanga, Caoa i Xija pripada velikoj skupini radova iz područja društvenih znanosti kojima se prate društvene posljedice izgradnje velikih brana, a posebno socijalna cijena koju u takvim situacijama plaćaju ljudi koji se moraju iseliti iz svojih domova. Takvim tipovima studija pripadaju, primjerice, i radovi V. Arora o osporavanome razvoju zbog hidroelektrana u indijskoj državi Sikkimu (Arora, 2009.) te W. M. Lokera o utjecaju na okoliš hidrocentrala u pokrajini El Cajonu u ruralnome dijelu Hondurasa (Loker, 2003.). Istodobno, rad Y. Keonga Choya (2004.) o održivom razvoju i društvenim i kulturnim utjecajima megabrane Bakun u Maleziji pripada drugim tipovima studija, onima koje propituju društvenu i ekonomsku vitalnost koncepta „održivog razvoja“ na primjeru izgradnje velikih hidroelektrana.

Treći tip literature važan za našu temu predstavljaju *brojni radovi iz tzv. razvojno-upravljačke perspektive odnosno iz perspektive upravljanja vodenim resursima* (water management), koji analiziraju ulogu velikih hidrocentrala u razvoju pojedinih zemalja te načine upravljanja brojnim rizicima koji prate izgradnju takvih brana. Općenito, to su radovi koji se bave većom upravljivošću takvim projektima, uvažavajući civilizacijski nužne mjere za smanjenje pratećih društvenih, ekonomskih i ekoloških rizika. Radovi te vrste su, primjerice, zbornici nastali na svjetskim savjetovanjima o mjestu velikih hidroelektrana u 21. stoljeću (usp. Scudder, 2005.; Tortajada, Altinbilek, Biswas, 2012.; Tortajada, 2014.) ili pak oni koji u vezi s izgradnjom novih brana (slučaj Indije) zagovaraju nov društveni dijalog svih sudionika važnih za njihov stvarni razvojni učinak (usp. Bandyopadhyay, Mallik, Mandal, Perveen, 2002.).

Tortajada, Altinbilek i Biswas nedavno su uredili opsežnu knjigu u kojoj su sabrani radovi brojnih stručnjaka o globalnim procjenama društvenih, ekonomskih, socijalnih i ekoloških posljedica izgradnje velikih hidrocentrala diljem svijeta (Tortajada, Altinbilek, Biswas, 2012.). Riječ je o višegodišnjim spoznajama o multidimenzionalnim učincima velikih hidroelektrana i brana u Švicarskoj, Argentini, Brazilu (HE Sobradinho), Turskoj (HE Ataturk u Anadoliji), Australiji (King River Power Development), Kini te Indiji (Sardar Sarovar Dam, Kano-sabati Project, Bhakra-Nangal Project, Koyna Dam, High Aswan Dam).

U uvodu se podsjeća da su ranih 40-ih i 50-ih godina prošloga stoljeća velike hidrocentrale i brane građene uglavnom u razvijenim zapadnim zemljama, prije svega u SAD-u (simboličko značenje Tennessee Valey Authority!). Od ranih 60-ih grade se velike hidrocentrale i u zemljama tzv. Trećeg svijeta, odnosno u tzv. nesvrstanim zemljama. Nakon 1975. mijenja se percepcija dobrobiti od velikih centrala, prije svega zahvaljujući pojavi ekoloških pokreta i većih nevladinih organizacija (NGO). Oni su upozorili na devastaciju prirodnih i ljudskih staništa

uslijed izgradnje tako velikih objekata i na nedostatnost usko ekonomskog (profitnog) pogleda na razvojne koristi od tih velikih energetske projekata.

Nakon 1985. pa sve do danas među znanstvenicima, inženjerima, pripadnicima tzv. civilnog i poslovnog sektora te članovima raznih upravljačko-rukovodećih organizacija traju rasprave o dobrim i lošim stranama korištenja velikih hidrocentrala i brana kao razvojnog oruđa. Zagovornici izgradnje velikih brana odnosno hidrocentrala smatraju da donose više koristi no štete, osiguravajući vodu za stanovništvo i industriju, za povećanu poljoprivrednu proizvodnju (zbog mogućnosti navodnjavanja), da štite od poplava i erozije, proizvode električnu struju te značajno utječu na regionalni razvoj i ukupnu kvalitetu života (osobito žena). Oni ne poriču i određene štete koje takvi projekti nose (za lokalnu zajednicu i prirodu), ali ipak smatraju da su koristi daleko veće od uočenih šteta. No, protivnici izgradnje megabrana i megahidrocentrala misle o istoj temi posve drugačije.

„Ipak, ako su dobro planirane i konstruirane, njihove će ukupne dobrobiti nadmašiti njihove ukupne troškove a na korist cijeloga društva. Na današnjem stupnju razvoja postoji dovoljno znanja, iskustva i tehnologije da se nove brane/hidrocentrale mogu posve primjereno konstruirati i njima upravljati. Posve suprotno, protivnici velikih hidrocentrala/brana tvrde da one društvu nanose samo velike štete te da ukupni društveni i troškovi okoliša nadmašuju koristi koje možda donose. Izgradnjom brana samo se još više naglašava nejednaka distribucija dohoda jer koristi od njih imaju samo bogat(ij)i dok siromašniji padaju sve niže na ljestvicama ekonomskih probitaka. Također se tvrdi da izgradnjom ovakvih objekata glavnim dobitnicima postaju građevinska poduzeća, inženjeri-konzultanti te korumpirani političari i vladini dužnosnici, koji – radeći zajedno – zapravo rade na promociji njihove izgradnje. Dakle, tvrdi se da siromašni od toga svega nemaju dobiti, već su prije svega najveće žrtve uslijed izgradnje takvih struktura.“ (Tortajada, Altinbilek, Biswas, 2012., str. 6)

A. K. Biswas upozorava u svojem članku da se u kontroverzijama oko izgradnje velikih hidrocentrala ne smije zaboraviti na još nekoliko važnih problema: a) na objektivno postojanje tzv. ukorijenjenih interesa – i to ne samo tzv. zagovornika izgradnje velikih brana već i u sektoru „nevladinih organizacija“; b) da je ovdje riječ o kompleksnoj tematici u kojoj nema jednostavnih odgovora – ne može se a priori tvrditi da su sve velike hidrocentrale nužno zlo, kao ni da su nužno dobro; c) da velik problem u današnjim raspravama izaziva jedna važna i uznemirujuća činjenica: *nema evaluacijskih studija posljedica izgradnje velikih hidrocentrala – nakon što su počele raditi i već duže rade*; i d) da je vrlo upitno koliko je proteklih nekoliko desetljeća razvoju racionalnog diskursa u raspravama o velikim energetskim objektima pridonijela Svjetska komisija o branama (World Commission on Dams), osnovana 1997. godine (Biswas, 2012., u: Tortajada, Altinbilek, Biswas, 2012., str. 1-19).

U novijem sintetskom tekstu C. Tortajada (inače, predsjednica Centra Trećeg svijeta za upravljanje vodama iz Meksika) govori o velikim branama kao ključnim komponentama razvoja čiji je značaj u posljednje vrijeme samo – narastao (Tortajada, 2014.). Nekoliko je stvari na globalnoj, svjetskoj razini pridonijelo novom, većem interesu za velike brane i hidrocentrale: povećani zahtjevi za opskrbom vodom uslijed populacijskog rasta i rasta gradova, povećani zahtjevi za energijom, hranom i biogorivima te svjetski naponi za smanjenjem emisija ugljika i očuvanjem klime.

S druge strane, ekonomski interesi i zemalja i transnacionalnih poduzeća u globaliziranom i visokonatjecateljskom gospodarskom ambijentu sve više potiču na nova, velika ulaganja u izgradnju novih te modernizaciju starijih hidroenergetskih postrojenja (usp. tablicu 1.).

„Ključni pokretači nove potražnje za energijom jesu i ostat će za dugo vremena rast stanovništva i želja za većim prihodima. Prema nekoliko projekcija (podaci British Petroleuma iz 2013., op. DČ), svjetsko će stanovništvo doseći 8,3 milijarde do 2030. godine a svjetski dohodak iz 2011. godine te će se iste godine (2030.) realno udvostručiti, što će izazvati razumljivu napetost u energetske sustavima diljem svijeta. Zemlje izvan OECD-a s niskim i srednjim prihodima predstavljat će 90% svjetskog populacijskog rasta. Očekuje se, također, da one pridonose sa 70% globalnome rastu BDP-a te s više od 90% porastu ukupne energetske potražnje zahvaljujući njihovoj ubrzanoj industrijalizaciji, urbanizaciji i motorizaciji“ (Tortajada, 2014., 3).

Tablica 1. – Distribucija instaliranih kapaciteta vodne snage na kraju 2008. godine

Zemlja	Kapacitet vodne snage (%)
Kina	20
Brazil	9
SAD	9
Kanada	8
Ruska Federacija	6
Indija	4
Norveška	3
Japan	3
Francuska	2
Italija	2
Švedska	2
Španjolska	2
Venecuela	2
Turska	2
Švicarska	2
Meksiko	1
Ostatak svijeta	24

Izvor: Tortajada, 2014., prema World Energy Council, 2010.

Rječnikom obnovljivih izvora energije, hidrosnaga (vodna moć) predstavlja danas najveći obnovljivi izvor energije za proizvodnju električne energije u svijetu: „Danas se koristi u 160 zemalja diljem svijeta, a globalno instalirani kapaciteti za proizvodnju struje na temelju vodne moći u 2008. godini iznosili su oko 874 GW. Oni su proizveli 3,431 TWh u 2010. godini, zadovoljavajući pritom oko 16% globalnih potreba za strujom te iste godine. Gotovo 90% porasta proizvodnje ostvareno je, a takvo se što očekuje i u razdoblju između 2010. i 2030. godine u zemljama nečlanicama OECD-a, u kojima je preostali hidroenergetski potencijal i veći nego u članicama OECD-a, a potražnja za električnom energijom još snažnija nego u razvijenim zemljama“ (Tortajada, 2014., 3; usp. tablicu 2.).

Tablica 2. – Trenutačno instalirani kapaciteti vodne snage prema regijama

Regija	GW	Kapacitet vodne snage po regiji (%)
Azija	307	35
Europa	221	25
Sjeverna Amerika	168	19
Južna Amerika	132	15
Afrika	22	3
Oceanija	14	2
Srednji Istok	11	1

Izvor: Tortajada, 2014., prema World Energy Council, 2010.

Tortajada smatra da su u prva dva desetljeća ovoga stoljeća rasprave o velikim branama i hidrocentralama postale manje isključive nego prije. Naime, drži da je briga u pogledu društvenog i ekološkog utjecaja velikih hidroenergetskih projekata, kao i njihovih političkih posljedica, dovela do usvajanja mnogo otvorenijeg procesa kad je riječ o gradnji velikih brana u mnogim zemljama.

Planiranje i primjena tzv. kompenzacijskih shema poboljšani su u brojnim slučajevima, a mnoge međunarodne nevladine organizacije ne traže odustajanje od njihove izgradnje u svim projektima. Kad je riječ o lokalnim zajednicama, na svjetskoj razini došlo je prema Tortajadi do dviju velikih novosti: a) otvaranja mogućnosti za veće sudjelovanje lokalnih dionika (*local stakeholders*) u procesu odlučivanja o izgradnji velikih hidroenergetskih objekata i b) boljeg postupanja s lokalnim stanovništvom koje snosi društveni i socijalni teret izgradnje takvih objekata (*PAP – project-affected-people*).

Što se tiče preseljenja stanovništva uslijed izgradnje megabrana/hidrocentrala, polazi se od teze da su ona neizbježna, kompleksna, ali ne i nužno krajnje nehumana: „Preseljenje stanovništva je veoma kompleksan proces koji nadmašuje sadašnje zakone i pravila. Primjena čak i najboljih zakona često je posve neprimjerena u tim situacijama zbog ekonomskih, društvenih, institucionalnih i kulturnih ograničenja, ali i zbog problema kao što su nedostatak vizije, koordinacije, neu-

činkovitost i nedostatak političke volje. Ako su primjereno provedeni, programi preseljenja mogu postati sastavnim elementom jedne nacionalne strategije razvoja i smanjenja siromaštva. No, to zahtijeva ne samo jasne politike (sound policies) i primjerene resurse, već i velike promjene u mentalnom sklopu (changes in the mind-sets) uključenih dužnosnika, kako bi se preseljenima omogućilo da dobiju primjerene koristi od tih istih projekata koje su ih učinile migrantima (Tortajada, 2014., 3).

Tablica 3. – Potrošnja hidroelektriciteta, 2011. godina

Zemlja	Ekvivalent od milijun tona ulja	Promjena 2011./2010.	Udio 2011. (%)
Kina	157.0	-3.9	19.8
Brazil	97.2	6.5	12.3
Kanada	85.2	7.3	10.8
SAD	74.3	24.9	9.4
Ruska Federacija	37.3	-2.1	4.7
Indija	29.8	18.9	3.8
Norveška	27.6	3.5	3.5
Japan	19.2	-6.7	2.4
Venecuela	18.9	9.0	2.4
Švedska	15.0	-0.6	1.9
Turska	11.8	1.1	1.5
Kolumbija	10.9	19.7	1.4
Francuska	10.3	-27.5	1.3
Italija	10.1	-12.1	1.3
Svijet ukupno	971.5	1.6	100
Od toga OECD	315.1	2.5	39.8
Od toga nečlanice OECD-a	476.4	1.1	60.2
Europska unija	69.6	-16.2	8.8
Bivši SSSR	54.6	-2.4	6.9

Izvor: Tortajada, 2014., prema British Petroleumu, 2013.

Tortajada ističe još dvije važne stvari, koje po njoj također svjedoče o novom globalnom kontekstu pogodnijem za novi ulagački val u velika hidroenergetska postrojenja, ali i novim opasnostima u pogledu cijene društvenih troškova izgradnje takvih objekata (usp. tablicu 3.). Prva je *izravna veza između izgradnje velikih hidrocentrala i brana i regionalnog razvoja*. Ta je veza ne samo poželjna, već je i moguća: to se dokazuje uspješnim primjerima Butana te Laosa i Tajlanda. No, druga i nije tako optimistična, a odnosi se na *pojavu novih i moćnih financijskih institucija kao „agresivnih donatora“ u projektima izgradnje velikih hidroenergetskih postrojenja*.

Prije svega, kad je riječ o novim sudionicima u planiranju i izgradnji tako velikih postrojenja, došlo je do pojave većeg i izrazito nepredvidivog broja „nedržavnih sudionika“, koji imaju „moć da utječu na odlučivanje o bilo kojem pitanju, u bilo kojoj situaciji i u bilo kojoj zemlji u svijetu“ (Tortajada, 2014., 6). Riječ je o organizacijama i pojedincima koji se protive izgradnji velikih hidrocentrala u konkretnim okolnostima, a koji koriste velike mogućnosti suvremene tehnologije i društvenih mreža za svoje djelovanje.

Tako se dogodilo da su, zapravo, *novi društveni mediji* na svoj način revolucionirali raspravu o izgradnji velikih hidroenergetskih postrojenja, dovodeći do onoga što se popularno naziva „inkluzivni dijalog“: „Dijalozi su stoga postali inkluzivniji baš zbog brojnosti različitih sudionika u procesu odlučivanja. U toj je situaciji jedan od najvećih izazova kako brojne interese uključiti u opće politike. Vrijednost takvih inkluzivnih dijaloga leži u tome što se odlučivanje o vodnim resursima promijenilo: nekada u isključivoj nadležnosti vlada, taj proces sada mora zadovoljiti interese različitih sudionika i njihove poglede na planirane procese“ (Tortajada, 2014., 6; o „policy preporukama“ za dijalog zainteresiranih sudionika u Indiji, usp: Bandyopadhyay, Mallik, Mandal, Perveen, 2002.)

Na drugoj strani, *došlo je do promjene u strukturi financijskih sudionika koji su do sada uglavnom pratili izgradnju tako velikih infrastrukturnih projekata*. Tradicionalno su te projekte financirale snažne regionalne banke vodeći se ipak određenim društvenim i ekološkim mjerilima, čime se štitio ne samo njihov društveni integritet već i želje većine sudionika iz civilnoga sektora – da novoizgrađena elektroenergetska postrojenja u lokalnim okvirima donesu više koristi nego šteta. No, nakon 2000. godine pojavljuju se nove financijske skupine (tzv. veliki donatori) koje uskaču kao glavni financijeri (i) velikih hidroenergetskih projekata, a dolaze uglavnom iz Kine, Indije, Turske i Brazila. Iza takvih financijskih skupine nerijetko se krije državni kapital, a među njima najagresivnije nastupaju kineski ulagači.

„Kina je najvažniji rastući ‚darovatelj‘ koji igra proaktivno, agresivno i snažno diljem svijeta. Pomoć Kine Africi, Latinskoj Americi i Jugoistočnoj Aziji povećana je sa 1 milijarde dolara u 2002. godini na 25 milijardi dolara u 2007. godini. Smatra se da kineska pomoć u Africi i Latinskoj Americi služi kineskim dugoročnim interesima kroz ulaganja u infrastrukturu, javne radove i razvoj prirodnih resursa, dok ona u Jugoistočnoj Aziji odražava dugoročne diplomatske i strateške ciljeve“ (Tortajada, 2014., 6).

Ono što je loše, otvoreno piše Tortajada, jest svojevrsna *društvena devolucija*: novi financijski ulagači, pogotovo kineski, često se ne drže do sada ostvarenih standarda u zaštiti prirode i okoliša pri gradnji novih infrastrukturnih i energetskih objekata. No, teško da ih se može zaobići ulaze li pojedine zemlje u izgradnju tako važnih postrojenja. Jedina obrana od novoga snižavanja ekoloških i društvenih standarda u takvim projektima jesu država kao predstavnik dugo-

ročnog, tj. „općeg razvojnog interesa“ (ako i sama nije samo koalicija različitih, pa i suprotstavljenih, ekonomskih i političkih sudionika) i određeni nezavisni evaluatori – ako takvi postoje (usp. ekstremni slučaj privatizacije vodnih resursa u Turskoj, u: Islar, 2012.).

U tome smislu zaključak je jasan: *„Koji god bili konačni kineski ciljevi, činjenica je da svaka pojedina zemlja propisuje pravila i uvjete razvojne pomoći, a ostatak svijeta tek može prihvatiti činjenicu da se pojavio jedan takav nov veliki sudionik na sceni. S rastućim potrebama za vodom, energijom i hranom, izgradnja velikih brana/hidrocentrala da bi se zadovoljile te iste potrebe samo će se još pojačati u predvidivoj budućnosti. Zbog toga se različite mjere (policies) i politika kao takva, ali i upravljanje financijskim, ljudskim, prirodnim i drugim resursima moraju stalno iznova procjenjivati kao dio šireg evoluirajućeg okvira i društvenih potreba konkretnih zemalja, a u svrhu ostvarenja najboljeg mogućeg infrastrukturno razvoja“* (Tortajada, 2014., 7).

Kako se na kraju kao odgovorna država i angažiran nevladin sektor valja suočiti s jednom od najtežih posljedica izgradnje velikih hidroenergetskih infrastrukturnih postrojenja – prisilnim preseljenjem stanovništva? Raspoloživa literatura ne nudi mnogo modela za suočavanje s tom pojavom, ali oni ipak postoje. Ovdje ćemo istaknuti samo model koji je, nakon mnogo godina istraživačkog i savjetničkog iskustva u Svjetskoj banci, naznačio M. Cernea (usp. Cernea, 1997.; Cernea, McDowell, 2000.; Cernea, 2004a., 2004b.).

Cernea ističe da je zadnja dva desetljeća 20. stoljeća zbog tzv. razvojnih projekata diljem svijeta prisilno raseljeno svake godine oko 10 milijuna ljudi odnosno oko 200 milijuna ljudi tijekom toga razdoblja. Tako su ti tipovi prisilnih migracija postali „problem svjetskih razmjera“ i doveli do postavljanja važnih moralnih i etičkih pitanja: *„Sve to ponovno ističe kao važne teme pravdu i pravičnost (justice and equity). Načelo ‚najveće dobrobiti za velike brojeve‘, kojim se rutinski racionaliziraju prisilna preseljenja, u stvari je često zloupotrebljavano i pretvoreno u nevjerodostojna opravdanja za toleranciju prema bolestima koje su se mogle izbjeći. Rezultat je nepravedna razdioba razvojnih troškova i koristi: neki ljudi uživaju u dobrobitima razvoja, dok drugi trpe od njegovih bolesti. A najrašireniji učinak nedobrovoljnoga izmještanja jest osiromašenje značajnog broja ljudi“* (Cernea, 2004.a).

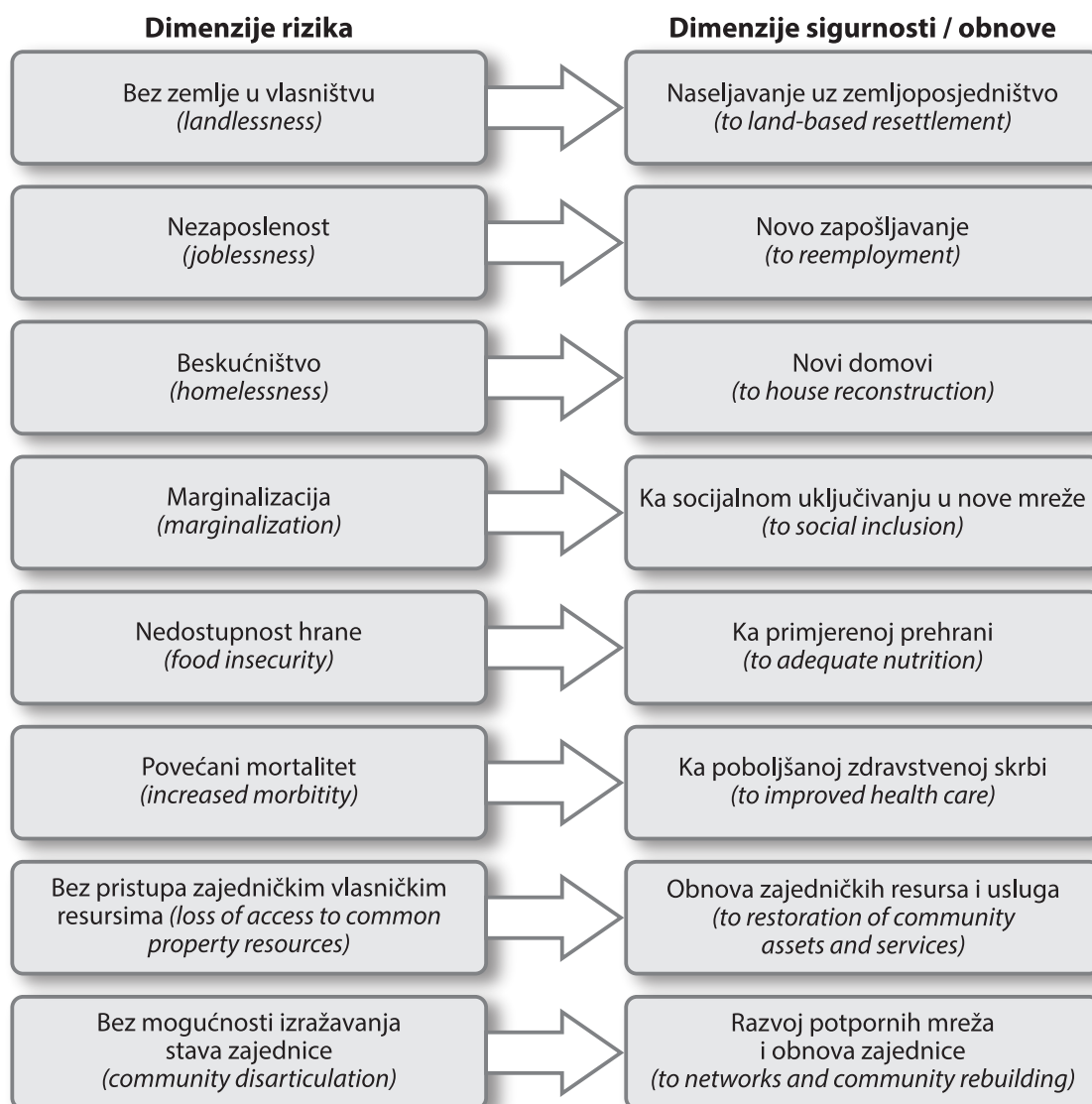
Cernea potvrđuje, osobito na primjeru indijskoga iskustva, da osim materijalnih i kulturnih gubitaka prisilna izmještanja stanovništva prate političke napetosti. Tomu je više razloga, a u njih svakako ulazi i činjenica da prisilne migracije lokalnoga stanovništva snažno potiču „socijalno isključenje“ pojedinih skupina ljudi; ono počinje kao prostorno a završava vrlo često i kao socijalno isključenje ljudi iz ukorijenjenih društvenih mreža. Na taj način, suprotno Senovom mišljenju (Sen, 1997.) o razvoju kao širenju kolektivne i osobne slobode, razvoj donosi manje slobode i velika osobna stradanja pojedinaca i obitelji prisilnih migra-

nata. Temeljem takva negativna iskustva dolazi se do normativnog postulata: „Nema razloga da se prostorna preuređenja i njihove opasne posljedice prihvate s rezignacijom kao neizbježna tragedija. Zastupanje društvene pravednosti i normi pravičnosti te poštivanja građanskih prava i ljudskog dostojanstva moraju ostati najvišim imperativima kad god razvoj prijete rizicima i donosi predvidive gubitke“ (Cernea, 2004.a, str. 8).

Ovaj normativni standard obvezuje i samog autora, tako da Cernea polazeći od njega i prateće kritike „konvencionalnih planerskih pristupa“ (čitajmo: tehnokratskih) dolazi do nekoliko dodatnih teza. Prvo, smatra da uobičajeni tehnokratski pristupi u planiranju velikih razvojnih projekata, bez usporednog razvoja „socijalnih potpornih mreža“, redovito dovode do velikih ljudskih nesreća: do viktimizacije, gubitka imovine i osiromašenja. Ako takve pristupe namjerno i/ili nenamjerno pomažu i dominantne razvojne politike u mnogim zemljama, put k mogućim ljudskim tragedijama dodatno je zajamčen. Zato se „takve ‚razvojne politike‘ kao i metodologija planiranja velikih infrastrukturnih objekata moraju ispravljati i/ili mijenjati“ (Cernea, 2004.a, 8). Drugo, Cernea misli da gotovo uvijek postoje praktični načini za izbjegavanje posebnih slučajeva nedobrovoljnog preseljenja ili u najmanju ruku mogućnosti za smanjenje ukupnog obuhvata mogućeg preseljenja stanovništva. Treće, čak kada se i planira veće preseljenje stanovništva, masovno osiromašenje nije nužna posljedica takvih procesa te se oni ne bi smjeli tolerirati kao neumoljivi fenomeni (usp. i Cernea, 2004.b).

Kako bi se postojeća praksa zamijenila boljom, Cernea zagovara „društveno odgovorno preseljenje“, tj. ono koje je vođeno idejom pravičnosti i djeluje kao protumjera dugotrajnom osiromašenju prisilnih migranata, proizvodeći dobrobiti i za nacionalno i za lokalna gospodarstva. Ovaj je stav pretvoren u *conceptualni model koji je nazvao „model rizika osiromašenja i obnove za raseljene osobe“* (impoverishment risks and reconstruction model for resettling displaced populations – IRR Model). Model kao takav u sebi sumira najvažnije varijable (identificirane od 60-ih do 90-ih godina prošloga stoljeća) koje određuju status prisilnih migranata u novoj sredini te mogućnosti njihova društvenog i ekonomskog oporavka u tim sredinama. Prikaz 1. donosi ključne elemente samoga modela.

Prikaz 1. – Ključne komponente „modela rizika osiromašenja i obnove za raseljene osobe“ M. Cernea

Izvor: Cernea, 2004.a.

U srži su ovoga modela tri temeljna koncepta: rizici, osiromašenje i obnova (risks, impoverishment, reconstruction): „Ove varijable su međusobno povezane i utječu jedna na drugu... Tako konstruiran, ovaj konceptualni okvir zahvaća dijalektiku između potencijalnog rizika i stvarnosti. Naime, sva su preseljenja stanovništva podložna velikim socioekonomskim rizicima, ali nisu sva sudbinski predodređena da se i dogode. Koristimo sociološki pojam rizika da bismo indicirali mogućnost kada izvjestan smjer djelovanja započinje buduće učinke gubitaka i razaranja. Koncept rizika pozicioniran je kao protukoncept pojmu sigurnosti: što su veći rizici, vjerojatnija je manja sigurnost raseljenoga stanovništva“ (Cernea, 2004.a, 14).

Cernea misli da njegov model ima četiri uočljive ali i međupovezane funkcije: a) prediktivnu funkciju (kao pokazatelj upozorenja i planiranja), b) dijagnostičku

funkciju (kao element eksplanacije i procjene), c) funkciju rješavanja problema (kao element u uputama za ostvarenje i mjerenje obnove) i d) istraživačku funkciju (kao alat za formuliranje hipoteza i rukovođenje terenskim istraživanjima oslonjenima na primjeren teorijski okvir). Da bi pokazao relevantnost svake od ključnih komponenti modela, izlaže i brojne primjere iz svjetske prakse, pokazujući da te komponente u velikoj mjeri doista korespondiraju s praksama prisilnih migracija induciranih velikim hidroenergetskim projektima diljem svijeta.

Na kraju, mi možemo samo postaviti dva, nadamo se važna pitanja. Prvo, *je li i na koji način njegov „model rizika osiromašjenja i obnove za raseljene osobe“ relevantan i za hrvatske prilike* odnosno za projekte velikih infrastrukturnih ulaganja koji na ovaj ili onaj način uključuju i prisilna preseljenja stanovništva iz lokalnih zajednica „pogođenih“ mogućom izgradnjom takvih infrastrukturnih tvorbi? Pa i za planirani projekt HES Kosinj? I drugo, *kako se potonji projekt i njegova izvedba nose sa zahtjevima modernog ruralnog razvoja*, koji kao jedna od nosivih razvojnih perspektiva može poslužiti i kao „evaluacijska platforma“ za procjenu razvojnih obveza ulagača u izgradnji velikih hidroenergetskih projekata u domaćem (čitaj: ličkome) kontekstu?

3. LIKA IZ PERSPEKTIVE MODERNOG RURALNOG RAZVOJA

3.1. Ruralni razvoj Like unutar konteksta ukupnih društvenih procesa

Ruralni razvoj je složen sklop različitih procesa kojima se usklađuju društvene, gospodarske i kulturne potrebe seoskog stanovništva s ciljem postignuća održivosti ovih *malih društava*. Različite struke, koje su nerijetko nosioci interesa pojedinih gospodarskih grana, različito prilaze rješavanju razvojnih problema u ruralnom prostoru. Krhka ruralna zajednica, s manjkom socijalnog kapitala, pa stoga nužno i nemoćna, često nije u stanju spriječiti, često ni prepoznati dugotrajno negativne „razvojne“ investicije; doduše, često je to izbor između ničega i jedinoga ponuđenoga. Na tu je temu u knjizi *Lica nigdine* prikazana studija slučaja Like u kojoj se, između ostalog, konstatira sljedeće: „*zahtjev o prostorno uravnoteženom razvoju, koliko god sadržavao neracionalnost skupljeg i ukupno sporijeg napretka, na duge staze je jedini racionalan izbor*“ (Štambuk, 2014.).¹

Takav pristup razvoju uključuje i (re)oblikovanje naseljskih kolektiviteta i ponovno uspostavljanje cjelovitog odnosa čovjeka i prirodnih resursa te nov pristup nerazvijenosti i nerazvijenima (Cifrić, 1996. prema Štambuk, 2014.). Defavorizirani dosadašnjim tijekom društvenih i gospodarskih promjena, seoska naselja i periferijski gradići gubili su elemente nužne za poželjan život u njima. Projektom njihove obnove, ne samo periferija, već i cijela zemlja ima izvjesniju budućnost. Važni temelji na kojima počiva obnova ruralnih područja jesu poljoprivreda i stočarstvo, pa te gospodarske grane, a ujedno i agrarnu politiku, valja promatrati ne izolirano, zatvoreno unutar struke, već kao sastavnicu politike ruralnog razvoja i kao čimbenike odgovorne za primjeren razvoj ruralnih područja (Štambuk, 2014.).²

¹ Analizirajući prostor unutar modela konkurentnosti, J.-F. Thisse postavlja tezu da je „prostor generator nesavršenosti u mehanizmima konkurencije“. (Vidjeti autorov tekst *Espace et concurrence. Une cohabitation difficile?* u: Derycke, P.-H. (ur.): *Espace et dynamiques territoriales*. Pariz, Economica, 1992., 114).

² Dobar primjer pozitivna odnosa vlasti prema ruralnom području, uobičajen već dvadesetak godina u zemljama Zapadne Europe, možemo vidjeti u vrlo sažetim tekstovima bavarskih autora objav-

Područje Like se naime smjerovima svojih osnovnih obilježja već dugo udaljava od modernog ruralnog razvoja. Lika je, nažalost, „primjer kontinuirane devitalizacije, osobito devitalizacije demografske, socijalne i gospodarske strukture, pa u tom pogledu predstavlja iznimno zanimljiv istraživački poligon za testiranje pojedinih modela ruralnog razvoja kako u znanstvenom tako i praktičnom pogledu“ (Štambuk, 2009., 143).³ Navedimo samo jedan demografski pokazatelj: Lika je 1900. godine imala 189.747 stanovnika (Pejnović, 1994.), a danas se ukupan broj sveo na otprilike četvrtinu nekadašnjeg stanja. Populacijsko pražnjenje, to se doslovce dogodilo u Lici – niti u jednom popisu stanovništva posljednjih 110 godina nije bilo više stanovnika nego u prethodnom – glavni je argument za tvrdnju da ovdje nije bilo primjerene razvojne prakse.

Možemo reći kako uistinu vrijedi pravilo: kada gospodarstvo funkcionira, broj stanovnika ne pada. Navedeno pravilo u Lici nije imalo svoju priliku. Naglašen pad broja stanovnika zabilježen je u ruralnom prostoru, iako je znatno iseljavanje i iz dva lička grada u tom procesu.⁴ Ipak, depopulacija ruralnih naselja delikatniji je problem, pa svaki pojedinačni odlazak za sobom povlači dramatične posljedice. Utoliko je razvoj sela nužno poduzeti na vrijeme i u pravom smjeru, što se, nažalost, u Hrvatskoj nije dogodilo, iako su istraživanja i analize upozoravali na štetnost uočenih promjena (primjerice Štambuk, 1993.). Za mnoga lička sela vrijeme kao da je isteklo – većina je tih sela prema demografskim kriterijima (Nejašmić, 1991.) u fazi izumiranja. Ovdje ne smije biti zanemariva činjenica kako je Lika osjetila direktna ratna razaranja, ljudske i materijalne štete. Također je, kao i ostatak Hrvatske, prolazila kroz proces (ne)uspješne ukupne društvene pa tako i gospodarske tranzicije. S jedne strane rat, čije posljedice će se još dugo pamтити ali i neposredno vidjeti, kao i društveni i gospodarski sustav kojeg smo se odrekli u trenutku napuštanja Jugoslavije, a s druge strane, europska perspektiva koja se otvorila ulaskom Hrvatske u članstvo Europske unije bitno su promijenili okvire i uvjete nove budućnosti.

Nema Europa lijek za sve, ali neke države u Europi nude zanimljiva rješenja brojnih problema i našega ruralnog društva. Doista se nudi pregršt dobrih primjera i kad se radi o odnosu prema selu, seoskom stanovništvu i ukupnom seoskom prostoru i seoskom gospodarstvu. *Ondje možemo naći gotov odgovor na pitanje zašto je bitno stabilizirati ruralni prostor, neprestano ga razvijati i činiti konkurentnim gradu u radnom i životnom pogledu.* Neka od tih uspješno razvijenih ruralnih društava su i dobar predložak za temeljna pitanja koja moramo postaviti

ljenim u *Sociologiji sela*, br. 3-4(1996): Schuh, A.: *Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor*, str. 181-184, i Magel, H.: *Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji*, str. 185-187.

³ Lika je kontinuirano, u 20. st., demografski i gospodarski propadala. Razvojni ciklus toga *par excellence* ruralnog prostora pokazuje znatna odstupanja od očekivanih obilježja pojedinih faza u razvitku ruralnoga prostora (kompozicija, dekompozicija, rekompozicija) (Štambuk, 2009.).

⁴ Gospićko područje samo je između 1948. i 1971. imalo više stanovnika nego u 1900. godini. Za razliku od Gospića, na području Grada Otočca kontinuirano se smanjivao broj stanovnika (Pejnović, 1994.).

u našoj zemlji. Na primjer, zašto je nama u Hrvatskoj tako teško, gotovo se ponekad čini nemogućim, razvijati selo, njegov prostor, podizati kvalitetu života i rada ruralnog stanovništva? Zašto se u našoj zemlji neprestano zanemaruje pravo svih državljana da, na barem minimalnoj dogovorenoj razini kvalitete, ostvaruju pravo na obrazovanje, kulturu, zdravstvenu skrb, prometnu povezanost javnim prijevozom, mogućnost zapošljavanja, dostupnost osnovnih infrastrukturnih sustava (na primjer električne energije, zdrave vode, cestovne mreže)?

Proračun središnje države bi upravo zadovoljavajući spomenuta prava na ravnopravnost svih građana, ali i „zbog potrebe identitetskog utemeljenja i međugeneracijskog trajanja“ i pamćenja, trebao usmjeravati sredstva u ove funkcije jer se ruralna sredina ne može sama boriti za razvoj svojega područja. Navedeno također označava i sljedeće: razvoj ruralnog društva ne koncipira se samo u ministarstvu poljoprivrede, ne oslanja se samo na investicije ministarstva poljoprivrede, već i obrazovanja, zdravstva, kulture, gospodarstva i drugih. *Nema razvijene Hrvatske bez razvijenog njezinog seoskog segmenta. A selo već dugo nije samo poljoprivreda. Ali i poljoprivreda nije samo proizvodnja hrane, već je, najkraće i najšire rečeno, čuvarica nacionalnog teritorija, njegovo vezivno tkivo.* Bez uspješne poljoprivrede nije moguće razvijati neke druge gospodarske aktivnosti u ruralnom prostoru. Stoga poljoprivredu, osobito onu na manjim obiteljskim gospodarstvima, valja promatrati gotovo kao logističku podršku ukupnom razvoju nekog kraja.

Današnje vrijeme širi mogućnosti ruralnog društva u usmjeravanju razvoja i upravo je to velik izazov i zadatak kao i poziv projektantima njegova razvoja na svim razinama. Teritorijalna dinamika neizostavna je u nastojanju obnove ruralnog. To znači da je uspjeh moguće očekivati ako se oko razvojnog projekta i u samom procesu oživljavanja nađu svi mogući akteri iz lokalne zajednice (oni su presudni). *Domaće stanovništvo bez obzira na to radi li se o autohtonom stanovništvu, doseljenima ili onima koji u tom kraju imaju kuću za sekundarno stanovanje, potom, bez obzira na njihovu dob, profesiju i podrijetlo, glavni je oslonac, uporište ruralne obnove.* Razvoj će se dogoditi ondje gdje ima stanovnika i onda kad postoji jasan, dobro obrazložen razvojni projekt, svakako poduprt od domaćeg stanovništva. Dinamičnost ruralnog društva nastaje samo onda kada postoje različite potrebe, različite aspiracije, ambicije, što integrira zajednicu; ona povezuje sve u ukupnom, cjelovitom vrednovanju kulturnog naslijeđa, identitetskog naslijeđa kao i valorizacije gospodarskih mogućnosti pojedinih krajeva pa tako i pojedinih razvojnih projekata. Lokalni stanovnici čuvaju i štite prostor koji pripada njihovoj zajednici. Stoga je njihova zadaća i odgovornost za stanje u prostoru iznimno velika. Kao osnovni problem ovdje se nameće pitanje o uporištima socijalne dinamike. Zašto se ta dinamika, ta povezanost ljudi oko nekog projekta, uspješnost razvojnog projekta negdje lako ostvaruje, a negdje je slaba ili je jednostavno nema?

Neprestano vraćanje priči o tradiciji, tradicijskim znanjima, vrijednostima, temeljno je i nezaobilazno, služi prevažnom identitetskom povezivanju s prošlošću i osnovica je za budućnost. Ali samo taj i takav pristup ostavlja selo u nekom „prostoru iza“ jer ga se i dalje preskače kao prostor moguće modernizacijske akcije, kao prostor u kojem je moguće razvijati i nešto drugo osim poljoprivrede i eventualno ruralnog turizma, dviju izrazito nesigurnih i o brojnim izvanjskim okolnostima ovisnim djelatnostima. Poljoprivreda i turizam teško mogu zadovoljiti potrebe sela za cjelovitim razvojem i relativnom stabilnošću seoskog sustava. Stoga *kad se govori o gospodarskoj i socijalnoj diverzifikaciji kao preduvjetu suvremenog razvoja sela, održivije je, u većini hrvatskih sela, umjesto turizma razvijati neku drugu djelatnost, a samu poljoprivredu ne može zamijeniti nijedna druga djelatnost.*

Lika nije jedini kraj u Hrvatskoj i Europi koji demografski nazaduje. Ipak, nije nemoguće pokrenuti razvojne aktivnosti u takvim krajevima. Europa je to pokazala brojnim projektima. Opsežan je posao u svakom pogledu ujednačeno razvijati nacionalni prostor. S tim problemom se mnogi hvataju u koštac. I to je jedan od razloga zašto se u novije vrijeme *sociologija vraća zaboravljenom konceptu teritorija u nastojanju da objasni društvene promjene u prostoru, osobito ruralnom*. Ruralno je, dakako više nego urbano, u svim aspektima određeno fizičkim obilježjima prostora. Stoga za bolje razumijevanje modernizacijskih procesa ruralnoga svijeta valja istražiti važnost percepcije koju o teritoriju imaju lokalni akteri, bilo da se radi o političarima, zaposlenicima u podružnicama decentraliziranih državnih službi i institucija ili izabranim predstavnicima, te osobito sudionicima gospodarskog života, i naravno predstavnicima stanovništva u svoj njegovoj socijalnoj raznolikosti (Bagneès i Granić, 1997.).

Takav smjer razmišljanja vodi k istraživanjima novih konstrukcija teritorija, novih strukturacija na lokalnom terenu, utjecaja koje na oblikovanje teritorija imaju lokalno stanovništvo, lokalna vlast ili pak sudionici u ruralnom razvoju. *Također je važno utvrditi karakter i utjecaj lokalnih razvojnih kriza, razvojnih zastoja, ima li ili nema prikladnih razvojnih modela, ili kakav je tip decentralizacije koju provodi država ili, osobito, kakav je utjecaj moćnih razvojnih sudionika, presnažnih za u pravilu skromne receptivne sposobnosti ruralnoga kraja.* Upravo receptivne mogućnosti malih ruralnih društava ili malih gradskih aglomeracija, njihova demografska, socijalna i teritorijalna ograničenja, socijalni kapital kojim raspolažu, postojanje ili nepostojanje volje domaćih stanovnika za sudjelovanjem, njihove aspiracije, razvijenost lokalne samouprave, mogućnost ravnopravne suradnje s centrima i sl. često su zanemarene okolnosti kad je u pitanju razvoj odnosno njegovo planiranje. Inzistiranje na individualnom, uz zanemarivanje zajedničkog, također je u temeljima neprikladne transformacije ruralnog svijeta (Štambuk, 2015.).

Uspjeli primjeri lokalnog razvoja pokazuju da je način na koji su diferencirane jedinice lokalnog društva kakve su općine, mali gradovi ili mreže sela, razina do

koje su opremljene socijalnom i tehničkom infrastrukturom, ključna varijabla u oblikovanju lokalne samoodrživosti. A upravo je dostizanje stupnja lokalne samoodrživosti najvažniji cilj i kriterij ravnomjernog razvoja teritorija. Kad je u pitanju Lika, posljednja dva desetljeća najvažniji razvojni impuls postignut je brзом izgradnjom dobro projektirane (s ličkog gledišta) autoceste Zagreb-Split, što svakako valja imati na umu kad se analiziraju uočene promjene u ponašanju važnih razvojnih aktera na području Like.

Odabir gospodarskog usmjerenja mora ciljati širi popis mogućnosti jer se tako mogu izbjeći neke očekivane negative posljedice, na primjer odlazak mladih (obrazovanih) ljudi. Svakako je potrebno spomenuti i problem radnih mjesta za žene na selu. Taj je problem posebno osjetljiv jer žene u okolnostima manjka prikladnijih radnih mjesta sve teže pristaju na napornu kombinaciju tradicionalnijih poslova i majčinstva. U selu jest veći udio žena, ali samo zato što ih je više nego muških stanovnika u starijim dobnim grupama. Mlade žene odlaze u potrazi za poslom, a bez žena u aktivnoj i fertilnoj dobi ne može se planirati razvoj. Spolna neravnoteža u aktivnoj i fertilnoj skupini naglašeno je negativnih učinaka, demografskih i gospodarskih.

Potrebno je istaknuti i *socijalna razvojna uporišta sela*. Stanovnici sela, njihove obitelji i seoske zajednice te njihova (poljoprivredna) gospodarstva čine tu osnovu. Prvi je cilj ulaganja u stanovništvo postizanje stabilne demografske situacije. *Bez stabilne populacije svaki je razvojni program upitan. Najvažniji ali i najdugoročniji zadatak unutar projekta revitalizacije i kontinuiranog razvoja kraja jest ulaganje u stanovništvo i pomoć domaćim ljudima da sudbinu uzmu u svoje ruke.* Stoga je iznimno važno da se ideje i aspiracije lokalnog stanovništva i njihovih obiteljskih gospodarstava potiču pa i pomažu. Također je potrebno omogućiti im ostvarenje izvanpoljoprivrednog dohotka koji će donekle umanjiti rizičnost osnovne djelatnosti, ako je to poljoprivreda. Sela, u jednom općenitom vidu, valja promovirati kao prostore životnog stila bez stresa, punom sigurnosti, zdravog okoliša, s obiteljskim vrijednostima i sl. I omogućiti svima onima koji žele svoj život uskladiti s tim vrijednostima da i svoj profesionalni život mogu ostvariti u selu. Dakle, razvoj sela mora se oslanjati na što raznolikije djelatnosti, male poduzetničke pothvate, što će osim zaposlenja nuditi i više različitih usluga domaćem stanovništvu.

Da bi se gore navedeno postiglo, ostaje nam ipak odgovoriti na sljedeće pitanje: *kako da selo ostane selo, a ne postane grad i pritom postane poželjna alternativa gradu kad je u pitanju i život i rad?* Kako ga razviti, socijalno i gospodarski, a ne izgubiti? Socijalna obnova ruralnog svijeta i obnova njegove razvojne samoodrživosti na višoj razini, u prvom redu kao zajednice koja će zadovoljavati sve osnovne funkcije života i rada (moderna rekompozicija), mora se promatrati višedimenzionalno i dugoročno. U tom kontekstu nezaobilazna je dobra institucionalna, administrativna razdioba teritorija jer izravno utječe na manje-više sve

praktične sektore svakodnevnog života. Gledano s te strane, administrativna, institucionalna podjela nacionalnog teritorija jest jedna od temeljnih infrastrukture. Način na koji su diferencirane jedinice lokalnog društva kakve su općine, mali gradovi ili mreže sela, ključna je varijabla u oblikovanju lokalne samoodrživosti jer ovisno o njihovoj kvaliteti selo može ojačati svoj imunitet na nepovoljne utjecaje, a ne da ga gotovo svaka nevolja vraća unatrag.⁵

U svakom slučaju, *razvojne mogućnosti ruralnog prostora uistinu su višestruke. Ruralni je prostor, s obzirom na to da obuhvaća više od 90% teritorija, možda i najvrjednije što Hrvatska ima.* U tome leži veliki izazov i zadatak, ali prije svega poziv onima koji su institucionalno zaduženi za taj posao ili onima koji stručno ali manje ili više volonterski na lokalnoj razini sudjeluju u projektiraju seoskog razvoja. To nije ni lako ni jednostavno, ali ako se pritom rukovode temeljnim načelima, prvenstveno onim da od samog početka svakog razvojnog projekta valja uključiti domaće stanovnike, uspješan rezultat mnogo je izvjesniji.⁶ Naime, svaki razvojni projekt u ruralnom području uvijek ima nekoliko razina. Isto je i s nerazvojem, poput zatvaranja škola, zatvaranja ambulanti, ukidanja javnog prijevoza i dr. – ti procesi ne znače samo ukidanje određenih usluga, već svojim „odlaskom“ iz sela bitno utječu na smanjenje seoske atraktivnosti ne samo stanovnicima već i mogućim doseljenicima. Svako smanjenje seoske „ponude“ korak je prema bržem odumiranju odnosno evidentan pokazatelj da se odustalo od tog naselja (Štambuk, 2015.).

Kako je već rečeno, male ruralne zajednice teško se mogu ravnopravno „nositi“ s implantacijom velikih i skupih objekata u svoj prostor. Nekoć se o tome nije razmišljalo pa ni vodilo računa o problemima i posljedicama koji u takvim pothvatima mogu nastati – niti onih koji se tiču budućnosti lokalnog stanovništva niti očuvanja kvalitete lokalnog okoliša. U takvim zahvatima koji u sebi i sa sobom nose prednosti i nedostatke, važno ih je što preciznije identificirati s ciljem da se nedostaci što efikasnije spriječe ili izbjegnu, sa što manjom štetom za sudionike. Danas se u takve projekte uključuju društvene i humanističke struke, pa iako s mnogim preprekama, pripremaju lokalnu zajednicu za što samosvjesnije sudjelovanje u raspravama i dogovaranje boljih rješenja. Jak modifikacijski potencijal takvih snažnih sustava nije prilagođen ruralnim sredinama, njihovom sustavu vrijednosti, lokalnim interesima, postojećem načinu i ritmu života. I o svemu tome se mora voditi računa. Naposljetku *„ne smijemo zaboraviti kako razvoj Like (i njoj sličnih područja) nužno mora voditi računa o socijalnoj održivosti“*

⁵ Opširnije o ovoj temi vidjeti u: M. Štambuk, L. Šikić-Mićanović (ur.), *Ruralna općina: sutra*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

⁶ Ovdje su ukratko prikazana temeljna načela: 1) grad mora biti podrška ruralnom razvitku; 2) integralni ili sveobuhvatni pristup temeljen na specifičnostima ruralnog kraja; 3) načelo održiva ili obzirna razvitka; 4) agrarna politika kao dio ruralne politike; 5) dio pomoći za razvitak poljoprivrede usmjeriti prema razvitku malih industrija i ostale (mikr)regionalne gospodarske strukture; 6) nužnost višestrukog izvora zarade za domaćinstvo i/ili pojedinca (Štambuk, 2009.).

vosti ruralnih naselja i afirmaciji ruralnog prostora jer je to temelj gospodarske i društvene integriranosti države, što njihov razvoj svrstava i među strateški važne projekte“ (Štambuk, 2009.).

3.2. Ruralni razvoj Like u kontekstu suvremenih razvojnih koncepata

Gotovo svaka sociodemografska i socioekonomska analiza Ličko-senjske županije za sobom povlači pitanje o mogućnostima razvoja, posebice suvremenog ruralnog razvoja, koji bi pristajao uz ukupno socioekonomsko stanje u Lici. Raspravu o Lici primjerenu modernom ruralnom razvoju potrebno je započeti određenjem nekoliko ključnih koncepata koji će kasnije u tekstu biti dodatno analizirani, to jest biti oblikovani s obzirom na ruralno područje o kojem je ovdje riječ. Potrebno je, dakle, ukratko odrediti sljedeće koncepte: koncept održivog ruralnog razvoja, koncept ljudskog i socijalnog kapitala, koncept prirodnog kapitala te posebno koncept neoendogenog razvoja kao relativno nov koncept koji se javlja unutar jednog novijeg programa ruralnog razvoja („Leader“).

Održivi ruralni razvoj potrebno je shvatiti u smislu gospodarskog, socijalnog i kulturnog napretka određenog ruralnog prostora i zajednice koja na tome prostoru živi, uključujući naravno očuvanje i razvoj prirodne okoline. Za istaknuti je kako se takav vid razvoja temelji na optimiziranju svih komponenti ruralnog područja, a ne na maksimiranju uspjeha koji se isključivo odnosi na ostvarenje dobiti. Optimiranje se pak odnosi na održivo i planirano korištenje i jačanje prirodnih, ljudskih i stvorenih resursa (Defilippis, 1993.). *Jedna od temeljnih pretpostavki postizanja održivog (ruralnog) razvoja jest sinergija ljudskog i socijalnog kapitala.* Konceptija *ljudskog kapitala* predstavlja znanje, informacije, ideje, vještine i zdravlje pojedinca. Ova je vrsta kapitala jedinstvena po tome što ljude ne možemo odvojiti od njihova znanja, vještina, zdravlja i vrijednosti koje su usvojili (Backer, 1964. prema Wright i McMahan, 2011.). Svaki pojedinac učenjem „stvara“ samog sebe, stječe sposobnost učiniti nešto što prije toga nije bio u mogućnosti; učenjem produbljujemo svoje mogućnosti stvaranja i postajemo sposobni biti dio generativnog procesa života.

Socijalni kapital je mjera integracije zajednice, njezine povezanosti to jest umreženosti i njezinih kulturnih težnji i, što je bitno, povjerenja među članovima zajednice. Također, on predstavlja određenu suglasnost o lokalnoj dobrobiti i stupanj uspostave zajedničkih vrijednosti. Ovaj tip kapitala određuje sposobnost zajednice da apsorbira šokove, iskoristi prilike i odredi se prema budućnosti. *Nedostatak socijalnog kapitala pokazuje se kao manjak društvene kohezije, i to tako da zajednica nije u stanju sustavno organizirati održavanje svog okoliša, svoju ekonomiju, pa se može reći kako se bez obzira na prirodni kapital zajednica kojoj manjka socijalnog kapitala nije u stanju kvalitetno održati.* Važno je istaknuti kako nedostatak socijalnog kapitala može biti snažan motivacijski fak-

tor migracije. Socijalni kapital nije suma individualnih ljudskih kapitala, nego predstavlja upućenost ljudi jednih na druge i njihovo međusobno povjerenje, kao i povjerenje u zajednicu.

Za razliku od fizičkog kapitala, socijalni kapital raste što ga se više upotrebljava. Možda je važno upozoriti i na to da financijski kapital u obliku pomoći i subvencije „izvana“ često slabi socijalni kapital jer smanjuje motivaciju za socijalnu akciju. Stoga je potrebno pažljivo i smišljeno usmjeravati tok financijskog kapitala namijenjen nekoj zajednici. Održavanje socijalnog kapitala zahtijeva postojanje društvenu odgovornost svih članova lokalne zajednice za životni prostor, harmoniju i razvoj zajednice (Leburić i sur. 2009., Baker, 2003. prema Bušljeta Tonković, 2015.). Primjerice, efekt sinergije ljudskog i socijalnog kapitala unutar ruralnih područja u Češkoj istraživao je J. Husak (2012.) i zaključio kako je iznimno važno graditi socijalni kapital koji podrazumijeva sudjelovanje građana u lokalnom i regionalnom razvoju (kroz udruge civilnog društva i ostale organizacije građana). Socijalni je kapital ključan čimbenik u kreiranju ruralnog razvoja kojem se pristupa „iznutra“. Dakle, izgrađenost socijalnog kapitala „iznutra“ odnosno konkretan angažman lokalnih zajednica u izgradnji vlastita socijalnog kapitala jedan je od preduvjeta za razvoj regije ili neke niže razine (ruralnog) prostora.

Konkretan i primjenjiv model održivog ruralnog razvoja ostvaraje se na temelju analiza i djelovanja dviju skupina aktera: lokalnih stručnjaka i stanovništva „iznutra“ te stručnjaka „izvana“. Početnu analizu kao i daljnju akciju započinju lokalni stručnjaci uz pomoć domaćeg stanovništva, nakon čega svojim stručnim znanjima i savjetima vanjski stručnjaci dovršavaju proces. Tako ne nastaje samo vanjski (egzogeni) nego i unutarnji (endogeni) model lokalnog održivog razvoja. Oni zajedno sačinjavaju jedinstven model. Endogeni model lokalnog razvoja mora se uzeti u obzir zato što takav oblik razvoja ne podrazumijeva samo lokalno dostupne resurse, nego i lokalna znanja, ekologiju, što stvara novu dinamiku protoka lokalnih resursa koji bi, ako bi bili valorizirani izvana, postali suvišni. *Endogeni razvoj zapravo predstavlja samoorijentirani proces održivog rasta u kojem se veći dio vrijednosti zadržava unutar regije.*

Ovisnost endogenog razvoja (lokalni samorazvoj) o lokalnim resursima (lokalizirano znanje, učenje, povjerenje, norme uzajamnosti) dokazuje kako ovaj tip razvoja može pozitivno utjecati na lokalne interese i perspektive.⁷ *Ipak, endogeni model razvoja nije potrebno shvaćati kao zatvorenu ekonomiju*, iako je naglasak na povećanju proizvodnje i potrošnje domaćih resursa. Ovdje je inzistiranje na lokalnom i regionalnom tržištu objašnjeno potrebom za lokalnom proizvod-

⁷ Ovakav se razvoj još može nazvati *odozdo prema gore održivi ruralni razvoj* (eng. *bottom-up-approach-rural-sustainable-development*), koji podrazumijeva pripremu razvojnih projekata na lokalnoj i regionalnoj razini. Ti projekti (u početku) moraju biti financirani iz nacionalnih i nadnacionalnih izvora (npr. fondovi EU-a). Priprema razvojnih projekata na lokalnoj i regionalnoj razini također podrazumijeva „oslušivanje“ potreba lokalnog stanovništva (Husak, 2012.).

njom koja opskrbljuje stanovništvo onim što se na lokalnoj razini nalazi kao resurs. Time se zadovoljavaju specifične potrebe lokalne zajednice. Ovakav način korištenja lokalnih resursa održava i razvija intelektualnu bazu endogenog razvoja – iskorištavaju se ljudski i socijalni resursi (predstavljani kao ljudski i socijalni kapital) zajedno s inovacijama kojima se može potaknuti ruralni razvoj (Bušljeta Tonković, 2015.).

Kako bi se postigla određena razina samodostatnosti potrebno je obrazovati lokalno stanovništvo. Na taj bi se način paralelno jačao i ljudski i socijalni kapital. Ljudski bi se ojačao obrazovanjem i doškolovanjem stanovništva, a socijalni, između ostalog, susretima na edukacijama, povezivanjem, suradnjom i umrežavanjem. Povezivanje, suradnja i umrežavanje ne podrazumijevaju samo suradnju na lokalnoj razini, nego i međuregionalnu te prekograničnu suradnju s regijama i područjima s kojima se mogu razmijeniti znanja, vještine i iskustva (Husak, 2012., Bruckmeier i Tovey, 2008. prema Bušljeta Tonković, 2015.).

Prema tome, *temeljno je polazište u primjeni koncepcije održivog (ruralnog) razvoja u (daljnjem) obrazovanju i povezivanju stanovništva, u valorizaciji „iznutra i izvana“, u „osluškivanju“ potreba lokalnog stanovništva kako bi endogeni razvojni plan bio što kvalitetniji te u sinergiji s egzogenim postao primjenjiv razvojni model.* Ovakvo bi temeljno polazište trebalo biti primijenjeno i na cijelom području Like (Bušljeta Tonković, 2015.).

Potrebno se još kratko osvrnuti na *pojam prirodnog kapitala*. On naime predstavlja javno i zajedničko dobro koje je nerazdvojivo povezano s mjestom na kojem se nalazi.⁸ Ovaj oblik kapitala povezan je sa socijalnim kapitalom tako da pojedinci koji žive na određenom području stvaraju socijalne osjećaje mjesta. Navedeno je važno zbog toga što se na temelju stvorenih socijalnih osjećaja mjesta stvara socijalni identitet (Leburić i sur., 2009.). Prirodni kapital su naravno i prirodni resursi – obnovljivi ili stalni i neobnovljivi. *Obnovljivi prirodni resursi imaju svojstvo obnavljanja, međutim obnavljanje je moguće samo ako se ti resursi koriste na održiv način!* Njihovo korištenje održivo je na način da je takvim resursima ostavljeno dovoljno vremena kako bi se regenerirali. Primjerice, voda i vjetar te sunčeva energija trebaju znatno manje vremena za (samo)obnovu negoli šuma ili onečišćeno tlo. *Ističemo kako prirodni resursi predstavljaju prirodni kapital, ali ih ne smijemo gledati isključivo kroz pojam kapitala jer prirodni kapital može brže i lakše od ostalih oblika kapitala postati ekonomskim kapitalom (financijskim i infrastrukturnim).* Upravo je zbog toga prirodnim resursima (obnovljivim i neobnovljivim) potrebno pristupiti s pomoću načela održivog razvoja, odnosno potrebno ih je upotrebljavati na održiv način (Bušljeta Tonković, 2015.).

⁸ Javna dobra su primjerice voda, zrak, zemlja, sunce, a zajednička dobra odnose se na skup svih uvjeta društvenog života, najčešće osiguranih institucionalnim djelovanjem.

Do sada nabrojene i definirane pojmove valja svesti pod jedan, nazovimo ga krovni koncept. Taj koncept jest *neoendogeni razvoj*. Govoriti o ovom konceptu iziskuje kratko pojašnjenje suvremenog europskog programa za razvoj ruralnih područja; radi se naravno o programu „Leader“ koji inzistira na izradi i provedbi lokalnih razvojnih strategija (LRS).⁹ Te strategije omogućuju integralnu provedbu gospodarske i socijalne kohezije, a provode ih lokalne akcijske grupe (LAG-ovi).¹⁰ U Hrvatskoj je „Leader“ dodatno ojačan djelovanjem nacionalnog nevladinog udruženja koje nosi naziv „Leader“ mreža Hrvatske. Sastoji se od LAG-ova i potpornih organizacija/institucija iz javnog i civilnog sektora za razvoj ruralnih područja koje djeluju na nacionalnoj razini te pružaju stručnu pomoć lokalnim akcijskim grupama i njihovim multisektorskim razvojnim dionicima.¹¹

Osnovna je namjera programa „Leader“ pomoć razvoju na individualnoj razini, razini civilnog društva i poduzetničkoj razini na ruralnim područjima kako bi navedeni akteri uvidjeli potencijal svojeg područja te ga na svrsishodan i održiv način iskoristili. Samim time ovaj program djeluje kao instrument koji podržava „koncept inicijative zajednice“. U provedbi inicijative svih aktera na ruralnom području, dakle cjelokupne lokalne zajednice, ključnu ulogu imaju LAG-ovi. Rekli smo da su LAG-ovi prema zakonskoj regulativi oblikovani u smislu udruga koje djeluju na jasno definiranim zemljopisnim područjima.¹² Neka od osnovnih načela „Leader“ pristupa, direktno povezana uz djelovanje LAG-ova jesu: 1) pristup „odozdo prema gore“, 2) pristup temeljen na osobitostima područja, 3) uključivanje predstavnika triju sektora, 4) uključenost lokalnih sudionika koji sami predlažu ciljeve i aktivnosti, 5) stvaranje lokalnih i javno-privatnih partnerstava, 6) međusektorski projekti inovativnog karaktera te 7) financiranje iz više izvora radi veće financijske stabilnosti.¹³

Navedena načela upravo se dotiču koncepta neoendogenog razvoja. Ovaj koncept početkom 2000-ih oblikuje C. Ray u knjizi *Culture Economies*. Koncept se temelji na ideji da su lokalni faktori (razvoja) prepoznati i uvaženi kao osnova bitna za planiranje budućnosti lokalnog prostora. Osnovna pretpostavka koncepta jest da konkretna ruralna područja koja su u nepovoljnom položaju mogu i moraju poduzeti određene radnje kojima će poboljšati svoje socio-ekonomske uvjete. Ray (2001) također ističe da u tom nastojanju nije potrebno shvatiti povijesno naslijeđe ili trenutačan utjecaj globalizacijskih procesa kao okolnosti koje su do-

⁹ Ovaj program predstavlja svojevrsnu platformu sveobuhvatnog plana razvoja ruralnih područja u zemljama članicama Europske unije. Ukratko, program „Leader“ je inicijativa Europske unije za potporu projektima ruralnog razvoja pokrenutim na lokalnoj razini u svrhu revitalizacije ruralnih područja i stvaranja novih radnih mjesta.

¹⁰ LAG-ovi su svojevrsne udruge koje pružaju direktnu potporu lokalnim razvojnim dionicima i projektima nacionalnih programa ruralnog razvoja.

¹¹ Vidjeti Url 1.

¹² Vidjeti Url 2.

¹³ Vidjeti Url 3.

vele ili će ovakva područja dovesti do daljnje periferizacije ili propadanja. Umjesto toga, potrebno ih je upotrijebiti i preoblikovati u lokalnu razvojnu prednost.

Potrebno je istaknuti da i ovaj koncept ključnim segmentima razvoja smatra ljudski i socijalni kapital određene zajednice. Naglasak na ravnoteži između pristupa „odozdo prema gore“ i „odozgo prema dolje“ možda je najpoželjnija „osobina“ ovog koncepta. Pri tom se misli kako lokalne inicijative mogu (i moraju) oblikovati *ad hoc* koncept određenog razvojnog projekta, akcije, inicijative i to na temelju najprije vlastitoga iskustva pa onda vizija i želja. Usklađivanje i preklapanje *top-down* (ranije spomenutog egzogenog) i *bottom-up* (endogenog) pristupa odnosno razvojnog modela predstavlja konačno oblikovan model neoendogenog razvoja konkretnog ruralnog prostora. Takav model omogućuje daljnju suradnju i naposljetku realizaciju.

Važnost koncepta neoendogenog razvoja vidljiva je i u načinu uspostavljanja suradnje među institucijama koja bi trebala biti oblikovana na više razina – od unutarteritorijalne do međuteritorijalne, koja podrazumijeva suradnju ruralnih područja međusobno ali i suradnju s urbanim područjima (Ray, 2001. prema Tolon-Becerra i sur., 2010.). Ukratko rečeno, koncept neoendogenog razvoja označava sljedeće: korištenje endogenog potencijala lokalnih zajednica, razvoj socijalnog kapitala sinergijom endogenog potencijala lokalne zajednice, potencijala lokalnih i drugih aktera (sve do globalne razine) te neoendogenih jedinica koje su nastale tijekom ovog procesa.

Njime se, također, nastoji na jačanju lokalne participativne demokracije, uravnoteženju pristupa „odozdo prema gore“ i „odozgo prema dolje“. Ono što je posebno važno, *neoendogeni model razvoja preispituje, oblikuje i dodatno prilagođava lokalni plan održivog razvoja, drugim riječima čini ga konkretnim pa onda i izvedivim operativnim planom*. Koristeći mehanizme decentralizacije neoendogeni model oblikuje nove institucijske okvire koji se kreću od unutarregionalne do međuregionalne suradnje pri čemu je neizbježna osnova samoorganizacija zajednice. Pažnja je također usmjerena na smanjenje socijalne isključenosti odnosno na jačanje društvene kohezije (Tolon-Becerra i sur., 2010.).

Koncept neoendogenog razvoja odnosno njegovo oblikovanje i realizaciju unutar određenog ruralnog prostora potrebno je staviti u središte konkretnih razvojnih strategija osobito zbog toga što ovaj razvojni model između ostalog istražuje, pa onda i oblikuje međuodnos konkretnog ruralnog prostora i poduzetništva primjerenog tom prostoru (Atterton i sur., 2011). Pretpostavka jest da bi se koncept neoendogenog razvoja trebao uzeti u obzir pri, na primjer, oblikovanju Strategije razvoja Grada Gospića 2016. – 2020. koja je trenutačno u nastanku, kao i ostalih razvojnih strategija gradova i općina Ličko-senjske županije i tradicionalne regije Like. Pri tome bi važnu ulogu trebala odigrati i Lokalna akcijska grupa koja, rečeno je, predstavlja i jest prvi korak prema upotrebi mehanizama programa „Leader“. Znanstvena istraživanja, pomno planiranje, prilagodba i na-

posljedku implementacija predstavljaju osnovu za uspješan neoendogeni ruralni razvoj (Boswoth i sur., 2013.).

3.3. Lika iz perspektive modernog ruralnog razvoja

Dosadašnja rasprava, svojevrsna teorijska podloga – spomenuli smo dakle pojmove i koncepte koji pripadaju teoriji neoendogenog razvoja i teoriji ruralnog razvoja što također možemo uvrstiti u nešto općenitiju raspravu o političkoj ekonomiji i razvojnim strategijama (Ray 2001) – dovodi nas do centralne teme ovog poglavlja, ruralnog prostora regije Like koji ćemo prikazati iz perspektive modernog ruralnog razvoja.¹⁴

Lika se i danas, slično kao tijekom 19. i 20. stoljeća, najčešće spominje u kontekstu zaostajanja u razvoju. O tome svjedoče brojna izvješća od vremena Vojne krajine i Ličko-krbavske županije (Holjevac, 2002., Holjevac, 2013.) pa sve do suvremenih znanstvenih istraživanja i konstatacija o kontinuiranoj devitalizaciji demografske, socijalne i gospodarske strukture (Štambuk, 2009., Štambuk i sur., 2013.). Unatoč potencijalima koje regija nosi, a koji se prvenstveno nalaze u bogatim i neonečišćenim prirodnim resursima, rasprava o Lici najčešće završava rečenicom „Priroda je lijepa i to...“ Ovdje se valja zapitati što se krije iza pokazne zamjenice „to“? Na što Ličani misle dok izgovaraju tu rečenicu? Odnosno tko i kako može osposobiti „to“ kako bi priroda ostala lijepa a lokalne zajednice (p)ostale održive? Odgovore bi bilo dobro najprije potražiti u okviru programa „Leader“ koji se na području Like provodi kroz djelovanje LAG-a Lika.

Projekt Integra Lika 2020. predstavlja suvremenu uporišnu točku integralnog gospodarskog razvoja regije Like i podvelebitskog primorja. Premda je ovaj projekt orijentiran na razvoj širokog spektra gospodarskih aktivnosti, *osnovni cilj projekta jest uspostava samoodrživih gospodarstava na konkretnom ruralnom području* što onda daje nadu za postizanje ravnoteže s ostalim sastavnicama održivosti, pri čemu se najprije misli na socio-kulturnu i ekološku. *Integra Lika u petogodišnjem razdoblju svojeg djelovanja nastojat će ponajprije na svojevrsnom „brendiranju destinacije“.* Riječ je o dugotrajnom procesu ali i prijeko potrebnom rezultatu koji bi Liku učinio prepoznatljivom po kvaliteti proizvoda i usluga inkorporiranih na tržište makar na nacionalnoj razini.

Projekt *Integra Lika* u ovom je trenutku nezahvalno dalje analizirati s obzirom na činjenicu da je tek započeo. Ovdje samo možemo konstatirati kako određene

¹⁴ Ovdje ćemo se samo ukratko, za potrebe ovoga poglavlja, osvrnuti na pojam tradicionalne regije Like. U svojoj je osnovi ta regija rezultat dugotrajnog razvoja identiteta povezanog s teritorijalnošću u uvjetima slične prirodne osnove, pri čemu se misli na gorsko-krški zaravnan prostor kojemu pripadaju Gacko, Ličko i Krbavsko polje. Geoprostorna struktura regije Like obilježena je podjelom na pet subregionalnih područja. Radi se o Središnjoj Lici, gackoj subregiji, krbavskoj subregiji, južnoličkoj subregiji i ličkopounjskoj subregiji. Nekadašnju jedinstvenu teritorijalnu organizaciju, Ličko-krbavsku županiju (1881. – 1918.) i danas gotovo u cijelosti obuhvaća suvremena lička regija, kao i Ličko-senjska županija (Pejnović, 2009.).

impulse suvremenih europskih kretanja vezanih uz ruralni razvoj pronalazimo unutar LAG-a Lika. Ono što svakako treba istaknuti jest potreba za oblikovanjem održivog gospodarstva pri čemu posebnu pažnju treba usmjeriti na mala poljoprivredna gospodarstva, male poduzetnike, unapređenje turističke djelatnosti, a sve to ulaganjem ponajprije u ljudski pa onda i u socijalni kapital.

Potencijal spomenutog projekta možda je najjednostavnije objasniti na primjeru ulaganja u obrazovanje. Radi se naime o mogućem ishodu tog ulaganja, koji ovdje možemo nazvati rastom ljudskog pa i socijalnog kapitala uz pomoć učinaka *gurni me – povučem te* (Keeley, 2007.). Zašto spominjemo ovaj učinak kada govorimo o ruralnom razvoju Like? Jedno od istraživanja provedenih sa socijalnim akterima u Lici dalo je naslutiti kako tom prostoru nedostaje ne samo stanovništva, nego i stručnjaka koji bi omogućili provedbu određenih ideja, vizija i/ili gotovih razvojnih projekata (Bušljeta Tonković, 2015.). Učinak *gurni me – povučem te* djeluje na sljedeći način. Lokalna i/ili regionalna, dakle županijska vlast, lokalni obrtnici, poduzetnici te ostali akteri koji imaju sredstva i resurse potrebne za obrazovanje, doškolovanje, prekvalifikacije ta sredstva ulažu u one članove lokalnih zajednica koji su spremni jačati osobni ljudski kapital. Na taj se način ne jača samo ljudski kapital pojedinca koji je, primjerice, na studiju nego se povećava i socijalni kapital zajednice i regije iz koje dolazi.

Pojasnimo, pojedinac u kojeg je uloženo, dakle pojedinac koji je poslan na školovanje ili osposobljavanje, uspostavlja kontakte i povezuje se s pojedincima, organizacijama i ostalim društvenim akterima na regionalnoj ali i nacionalnoj, a često i europskoj razini otvarajući tako mogućnost širenja znanja, inovacija, primjera iz prakse i brojnih drugih prilika u vlastitu ali i susjedne zajednice. Drugim riječima, povratkom u ruralno područje, u našem slučaju u Liku, pojedinac postaje jedan od razvojnih aktera te na taj način „povlači“ za sobom ostale aktere koji su mu omogućili stjecanje znanja i iskustava. Na žalost, gospodarska kriza usporila je ili bolje rečeno prekinula stipendiranje mladih Ličana županijskim sredstvima, što označava točku ispod startne pozicije za postizanje bilo kakvog efekta vezanog uz učinak *gurni me – povučem te*.

Govoreći najprije o LAG-u Lika, potom o potrebi za obrazovanjem stručnjaka, pokušali smo ukratko naznačiti ključne pretpostavke budućeg ruralnog razvoja u Lici. Sada se valja osvrnuti na *moguće scenarije opstanka ličkog ruralnog prostora* koji će nam nešto jasnije označiti trenutačni položaj Like. Voditi raspravu o položaju „ruralne“ Like nalaže nam da najprije razmislimo o mogućim scenarijima razvoja ruralnih područja u Hrvatskoj općenito. Govoreći o ruralnom prostoru potrebno je imati na umu kako je tu riječ o tri općenita tipa prostora: a) periurbanom prostoru, onom koji se nalazi u neposrednoj blizini većih gradskih središta; b) ruralnom prostoru, koji se nalazi na svojevrsnoj *mezzo razini*, a vezan je uz srednja i manja gradska središta; c) o prostoru koji je udaljen od gradskih središta i koji se još naziva periferijom.

Za razliku od prvih dviju kategorija, posljednja se naziva i „prostorom koji je potrebno revitalizirati“ ili „prostorom koji zahtijeva posebne mjere razvoja“ (Tolon-Becerra i sur., 2010., 3). Scenarij razvoja prve i druge kategorije ruralnih prostora, dakle onih prostora koje možemo nazvati satelitima gradskih središta, pozitivnog je predznaka koji u većini slučajeva označava daljnji razvoj i to u smislu servisa za gradove. Negativni element takva razvoja uvjetovan je sudjelovanjem ovih ruralnih prostora u ruralnom-urbanom kontinuumu koji s vremenom dovodi do „gubitka fizionomije i morfološkog i simboličkog identiteta“ ruralnoga prostora (Lay, 2002., 301). Međutim, ovaj se scenarij više odnosi na prostore vezane uz velika gradska središta kakvih je u Hrvatskoj malo.

Scenarij opstanka i razvoja ruralnog prostora vezanog za srednje i manje gradove ostaje pozitivnog karaktera. O tome svjedoče primjeri iz europskih zemalja. *Ruralna područja označena kao periferija imaju negativan razvojni predznak i njihova budućnost ostaje upitna.* Lay (2002., 302) navodi kako će „ova područja, ako ne dođe do pomno oblikovanog i potom primijenjenog razvojnog modela, najprije stagnirati, nakon čega će većina propadati pa onda i umirati“. Starenje i ekonomsko siromašenje preostalih članova lokalnih zajednica tijekom ovih procesa bit će itekako izraženo. Isti autor ističe mogućnost „preobrazbe“ ovakvih prostora u vikend-sela stranaca odnosno imućnijih ljudi. Na taj način neće se povećati mogućnost opstanka ruralnog područja. Tome svjedoče brojna „turistička“ naselja diljem hrvatske obale.

Gledajući širu sliku prikazanih scenarija nije teško zaključiti kako opstanak svih ruralnih naselja u Hrvatskoj na žalost nema perspektivu. Već sada je priličan broj napuštenih, ispražnjenih sela diljem države, a sam proces, nažalost, nije zaustavljen. Međutim, u onim selima, u onim ruralnim područjima koja „mogu ponuditi bogatu kulturnu i prirodu baštinu postoji dobra razvojna perspektiva“ (Lay, 2002., 303). *Uzevši u obzir navedeno mogli bismo konstatirati da Lika ima određenu razvojnu perspektivu.* Nju svakako ima i lička Općina Perušić na čijem se teritoriju nalazi Kosinjska dolina, koja ima bogatu prirodnu i kulturnu baštinu.

Dostupni su nam mnogi primjeri uspješnog razvoja ruralnih područja europskih zemalja. Njihova sela, premda su u nekim zemljama tijekom modernizacijskih procesa imala scenarije slične našima, danas su prepoznatljive destinacije, što zbog proizvoda, što zbog usluga koje nude. Naravno da je bilo potrebno najprije podignuti razinu ljudskog i socijalnog kapitala kako bi se mogao upotrijebiti (ne zloupotrijebiti!) prirodni kapital. *Hrvatska zbog svoje prostorne, biološke pa i kulturne raznolikosti posjeduje nimalo zanemariv razvojni potencijal ruralnog prostora. Jedan od prostora s neiskorištenim razvojnim potencijalom svakako je Lika.*

Upravo ovdje možemo odgovoriti na pitanje koje je postavljeno na početku ove cjeline. Dakle, na što misle Ličani kada kažu „Priroda je lijepa i to...“? Pokušat ćemo „ljepotu prirode i to...“ ukratko prikazati navodeći *najpotentnije ličke ka-*

pitale.¹⁵ *Prirodna sredina* – velike površine s više-manje netaknutom prirodom, često jako dobro zaštićenom unutar parkova prirode ili nacionalnih parkova. Ličko-senjska županija u takve površine ubraja 58% ukupne površine.¹⁶ Dodatno, na području Općine Perušić nalazi se Pećinski park Grabovača – javna ustanova za upravljanje geomorfološkim spomenicima prirode. Krije li se ovdje potencijal? *Ugodna klima* također je jedan od prirodnih kapitala. Općeprihvaćenom poimanju ličke zime kao „nužnog zla“ koje uzrokuje prometne poteškoće suprotstavlja se Općina Lovinac, koja u posljednje vrijeme prepoznaje impulse koji dolaze „preko Velebita“. Obiteljska skijališta, sanjkalista i popratni sadržaji vezani za zimsko razdoblje ne bi trebali samo izazivati divljenje, već bi trebali postati sastavnim dijelom ponude. Uostalom, Lika i sjeverni dio Dalmacije ne razmjenjuju svoje usluge od jučer! Nije potrebno ponavljati kako se u njihovoj višestoljetnoj tradicionalnoj trampi danas skriva velik razvojni potencijal.

Ostale ćemo prirodne kapitala svrstati pod zajednički nazivnik „*bogati i očuvani prirodni resursi*“ pri čemu mislimo na raznovrsnost krajolika, čist okoliš i biološku raznolikost. Nacionalne parkove, parkove prirode i ostale ustanove za zaštitu prirode spomenuli smo. Tih zaštićenih područja ne bi bilo da okoliš nije očuvan, a flora i fauna bogata. Obnovljive prirodne resurse vezane uz proizvodnju energije kao što su biomasa, snaga vjetra, vode i sunca ostavit ćemo za posljednji dio rasprave ovoga poglavlja. Ovdje ćemo samo još jednom reći kako vjerujemo da ti resursi moraju imati razvojni potencijal!

Imajući na umu prirodne kapitala Like moguće je zaključiti sljedeće. *Lika, s obzirom na to da je razvojno zaostajala za ostalim hrvatskim regijama i osobito za ostatkom Europe, ne mora niti može prolaziti faze modernizacije koje su prolazila danas razvijena ruralna područja. Zbog toga primjerice industrijalizacija, intenzivna poljoprivredna proizvodnja i ostali projekti koje možemo nazvati megalomanskima nisu osobito poželjan razvojni scenarij u Lici. Zbog obilja prirodnih kapitala budućnost je ove regije u modelu održivog razvoja, pomno planiranog i primjerenog lokalnom kontekstu, dakle, razvojnog modela prilagođenog sačuvanom krajoliku a čiji je cilj podizanje kvalitete života u lokalnim zajednicama.* Druga strana priče odnosi se upravo na lokalne zajednice. One naime moraju imati, makar za početak, približnu viziju vlastitog razvoja. Sama vizija, njezina konkretizacija u razvojni model sa svim elementima izvedivosti, pa konačno i realizacija, uvijek je rezultat kvalitete i količine ljudskog i socijalnog kapitala koji posjeduje sama lokalna zajednica te ostali društveni akteri (lokalni i vanjski) u sinergijskom procesu.

¹⁵ Koncept hrvatskih prirodnih kapitala preuzet od Lay (2002., 298 -299).

¹⁶ Radi se o Nacionalnom parku Plitvička jezera, Nacionalnom parku Paklenica i Nacionalnom parku Sjeverni Velebit te o Parku prirode Velebit. Više o ovom podatku vidjeti na Url 4. (u popisu literature i izvora).

Ovdje je još potrebno reći kako suvremeni (ruralni) razvoj uistinu moramo početi shvaćati u kontekstu vremena u kojem živimo. Moderni je svjetonazor (Geiger, 2009.) bio svojstven 19. i 20. stoljeću, mi više ne bismo trebali živjeti u okvirima takve društvene zbilje. Naime, moderni svjetonazor shvaćao je prirodu u smislu bespoštednog objekta industrijske proizvodnje. Ovakvo je shvaćanje prirode i njezinih resursa prevladano, pa koncepti s kraja 20. i početka 21. stoljeća, kao što je održivi ruralni i neoendogeni razvoj, pripadaju postmodernom (ekološkom) svjetonazoru (Geiger, 2009.).¹⁷ Sociolog U. Beck ističe kako razumijevanje modernizacije u smislu osamostaljenog procesa inovacije u danom trenutku dovodi do spoznaje da i moderna zastarijeva.

Proces zastarijevanja industrijske moderne dovodi do nastanka „društva rizika“ – razvojne faze modernog društva u kojoj socijalni, politički, ekološki i individualni rizici izazvani dinamikom inovacije u sve većoj mjeri izmiču institucijama kontrole i osiguranja industrijskog društva. Ovdje se, ističe Beck, društvena svijest o riziku ne situira u sadašnjosti nego u budućnosti (Beck, 2001., prema Geiger, 2009.). Drugim riječima, razvojni model i inovacija ostvarena u prošlosti svoje često negativne, za čovjeka i okoliš štetne posljedice ostvaruje u budućnosti. Primjera za to ima na pretek – od Černobila do suvremenih ekoloških katastrofa. Lokalne zajednice u Lici nisu svijet za sebe, a prema osnovnoj definiciji društva rizika to ne mogu ni biti, ali mogu imati „svoj svijet“ prilagođen okolišu i vremenu u kojem se nalazimo. *Održivo korištenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa u svrhu opstanka i razvoja zajednice mogućnost je koju Lika ovaj put ne smije propustiti.* Istraživanja ostalih stručnjaka iz prirodnih, tehničkih i srodnih znanstvenih područja koja će potkrijepiti (ili možda opovrgnuti) konstatacije iz ovog poglavlja bila bi poželjna.

U tom svjetlu ističemo kako *Lika, jednako kao i Općina Perušić zajedno s Kosinjskom dolinom, ima mogućnosti za ostvarenje održivog ruralnog razvoja i to u ekološkoj i integriranoj poljoprivredi, turizmu koji mora biti u sinergiji s ekologijom, tradicijom i poljoprivredom te održivom korištenju prirodnih resursa* (Bušljeta Tonković, 2015.). Posljednju stavku mogućnosti razvoja ovdje ćemo kratko raščlaniti s obzirom na to da smo do sada govorili o potrebi za impulsima „iznutra“, od strane lokalnih zajednica te načelnim kreiranjem razvoja „izvana“ od strane stručnjaka. Održivo korištenje šuma odnosi se na uporabu biomase te finalizaciju proizvoda od drva uz brigu oko revitalizacije šumskog pokrova.

¹⁷ Ovaj svjetonazor karakterističan je za postindustrijsko društvo, koje nastoji postati ekološkim. Takvo društvo za osnovnu zadaću uzima „pomirenje“ kulture s prirodom. Razdoblje u kojem se trenutačno nalazimo, prema konceptu ekološkog svjetnazora, naziva se tranzicijskim razdobljem od industrijskog prema ekološkom dobu. Sveobuhvatni koncept održivog razvoja ovdje označava „oponašanje života“ pri čemu se antropocentrična briga za sadašnje i buduće generacije stavlja u drugi plan, a u središtu se nalazi ekološki sustav kao cjelina koja u sebi sadržava kako prirodne datosti tako i društvo koje jest dio ukupne mreže života (Geiger, 2009.). Zbog toga je naša sugestija da se koncept neoendogenog razvoja uzme u obzir pri oblikovanju „Strategije razvoja Grada Gospića 2016. – 2020.“, koja je u izradi, kao i ostalih razvojnih strategija gradova i općina cjelokupne Ličko-senjske županije, što naravno uključuje regiju Liku.

Održivo iskorištavanje tla ima perspektivu u napuštenosti pa onda i zapuštenosti što označava nezagađenost i mogućnost uzgoja organske hrane. Vodno bogatstvo Like je u rijekama ponornicama čije korištenje, s obzirom na krško područje i karakter porječja (ponore!), ne bi trebalo ići dalje od, na primjer, pomno osmišljenih punionica vode.

Uporaba obnovljivih izvora u proizvodnji električne energije – sunca i vjetra – odnosno izgradnja infrastrukture za korištenje te energije također bi morala biti prvenstveno u funkciji podizanja kvalitete života lokalnih zajednica. Prethodno smo spomenuli da poljoprivreda i turizam ne smiju biti „jedine“ grane koje bi na ruralnim područjima trebalo razvijati. Jedan od razloga jest i to što su te gospodarske grane (osobito poljoprivreda) često ovisne o „volji“ prirode. Kako bismo razjasnili naše stajalište, potrebno je reći sljedeće. Zalažemo se za poljoprivredu koja u sebi nosi elemente tradicionalne proizvodnje autohtonih kultura i sorti, drugim riječima provjerenih, onih koje opstaju u „ekstremnim“ ličkim klimatskim uvjetima, na ličkim njivama i pašnjacima. Svakako se slažemo i s razvojem turizma, ali selektivnog, koji će biti u potpunoj sinergiji s ostalim gospodarskim djelatnostima regije.

Dalje, ukupna ponuda usluga i proizvoda regije mora biti komplementarna, to jest nadopunjujuća ponuda koja ujedno omogućuje prihode iz više izvora. Na posljetku je potrebno imati na umu kako *veliki projekti malim lokalnim zajednicama, kakve su i ličke, često nisu donijeli zamjetno poboljšanje životnih uvjeta niti su za sobom ostavili očuvan prirodni okoliš koji je ujedno sastavni dio životnog okoliša spomenutih zajednica*. Primjer za to nalazimo u planskoj industrijalizaciji i njezinim paleoindustrijskim zdanjima (Rogić 2000). Nekadašnja tvornica u Obrovcu ili tvornica u Ličkom Osiku eklatantni su primjeri. Zbog toga bi razvojne projekte koji izravno zadiru u prirodni okoliš malih ruralnih zajednica bilo potrebno pomno planirati.

3.4. Zaključna razmatranja

Već sama činjenica da se hrvatski ruralni prostor proteže na otprilike 90% teritorija upućuje na to da je to ujedno njen najvrjedniji dio. *Zbog toga je zahtjev za prostorno uravnoteženim razvojem, koliko god naizgled sadržavao neracionalnost skupljeg i ukupno sporijeg napretka, na duge staze jedini racionalan izbor*. Takav izbor zagovaraju suvremeni razvojni koncepti koje smo prikazali u ovom poglavlju. Osnovna pretpostavka u tim konceptima jest da postizanje održivog (ruralnog) razvoja leži u sinergiji ljudskog i socijalnog kapitala. Ta sinergija na ruralnom području svakako mora počivati na održivoj uporabi prirodnog kapitala.

Prirodni resursi jesu prirodni kapital; međutim, ne smijemo ih gledati kroz klasično poimanje pojma kapitala jer bi takav pristup vrlo lako mogao dovesti do zloporabe u korištenju prirodnih resursa. Moguća brana takvoj praksi jest kon-

kretan i primjenjiv model održivog ruralnog razvoja temeljen na analizi i djelovanju dviju skupina aktera: lokalnih stručnjaka i domaćeg stanovništva te stručnjaka „izvana“. *Domaće je stanovništvo, bez obzira na to je li autohtono ili doseljeno te bez obzira na dob, profesiju i podrijetlo, glavni oslonac i uporište ruralne obnove.* Valja istaknuti da je bez stabilne populacije svaki razvojni program upitan te da je najvažniji ali i najdugoročniji zadatak projekta revitalizacije i kontinuiranog razvoja kraja ulaganje u stanovništvo i pomoć lokalnom stanovništvu da sudjeluje u planiranju i ostvarenju vlastite budućnosti. Stoga se u ovom tekstu raspravlja o konceptima ljudskog i socijalnog kapitala te sinergiji endogenog i egzogenog razvojnog modela.

Nije teško zaključiti na temelju trendova niza osnovnih obilježja kako se područje Like već dugo udaljava od modernog ruralnog razvoja. To je osnovni razlog zbog kojeg je iznimno važno kako u Lici tako i u ostalim dijelovima osobito ruralne Hrvatske utvrditi karakter i utjecaj lokalnih razvojnih kriza, razvojnih zastoja, prisutnosti ili odsutnosti prikladnih razvojnih modela, tipa decentralizacije koju provodi država. Posebno je važno na primjeru Like upozoriti na nužan oprez kad je u pitanju utjecaj moćnih razvojnih sudionika, presnažnih za, u pravilu skromne, receptivne sposobnosti ruralnoga kraja što često isključuje bilo kakav utjecaj lokalnog stanovništva.

Razvoj Like i sličnih područja mora voditi računa o socijalnoj održivosti ruralnih naselja i afirmaciji ruralnog prostora jer je to temelj gospodarske i društvene integriranosti države. Upravo to njihov razvoj svrstava među strateški važne nacionalne projekte. Drugim riječima, temeljno je polazište u primjeni koncepcije održivog (ruralnog) razvoja u (daljnjem) obrazovanju i povezivanju stanovništva, valorizaciji „iznutra i izvana“, „oslušivanju“ potreba lokalnog stanovništva kako bi endogeni razvojni plan bio što kvalitetniji te, u sinergiji s egzogenim, postao primjenjiv razvojni model.

Koncept neoendogenog razvoja i mogućnosti njegova oblikovanja te primjene ustraje na jačanju lokalne participativne demokracije, uravnoteženju pristupa „odozdo prema gore“ i „odozgo prema dolje“. Njegova je važnost upravo u tome što preispituje, oblikuje i dodatno prilagođava lokalni plan održivog razvoja, drugim riječima čini ga konkretnim pa onda i izvedivim operativnim planom, dajući tako novu dimenziju i veću ostvarivost konceptu održivog razvoja. Lika pripada onom dijelu Hrvatske koji svoje bogate prostorne, biološke pa i kulturne potencijale nedovoljno koristi u razvojne svrhe. Najpotentniji lički kapitali su prirodna sredina, ugodna klima te bogati i očuvani prirodni resursi. Upravo zbog tih potencijala i posebno s obzirom na to da je razvojno zaostajala u odnosu na neke druge hrvatske regije (o ruralnoj Europi da se i ne govori), Lika može brže prolaziti kroz faze modernizacije koje su prolazila danas razvijena ruralna područja.

Zbog obilja prirodnih kapitala, *budućnost je regije u pridržavanju modela održivog razvoja koji bi, pomno planiran i primjeren lokalnom kontekstu, u razumno planiranom vremenu dostigao cilj kvalitetnijeg života u lokalnim zajednicama.* Današnje vrijeme nalaže održivo korištenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa u svrhu opstanka i razvoja zajednice i upravo je to mogućnost koju Lika ne bi smjela propustiti. *Lika, jednako kao i Općina Perušić zajedno s Kosinjskom dolinom, ima mogućnosti za ostvarenje održivog ruralnog razvoja.*

Razvojni koncepti za koje držimo da su prikladni za planiranje ličkoga razvitka omogućavaju nam da raspravu o budućnosti ostavimo otvorenom i za druge sudionike u promišljanju razvoja ruralnog svijeta Like. Na neka od pitanja postavljena u tekstu, a s ciljem konstruktivnije rasprave, moguće je ovdje dati djelomične odgovore. Jedno od postavljenih pitanja odnosilo se na viziju razvoja. Što ako zajednica nema vlastitu viziju, odnosno nema viziju razvoja po vlastitoj mjeri? U tom bi slučaju o viziji i okvirima razvoja same zajednice, pripadajućeg prostora i resursa koji joj pripadaju (uz impulse unutar zajednice) trebala suodlučivati i suoblikovati ih ne samo lokalna i regionalna odnosno nacionalna vlast, nego i susjedne lokalne zajednice kojih se razvojni model i/ili konkretan projekt posredno ili neposredno tiče. Drugo pitanje odnosi se na problem procesa starenja stanovništva, pa i naslućenog izumiranja, zbog čega postaje upitnim razvijati određeno područje.

U tom slučaju potrebno je, ako se procijeni da još za to nije kasno, poduzeti mjere demografskog oporavka i revitalizacije. U slučaju da je prostor već demografski ispražnjen, valja imati na umu da ovi prostori, sa selima i zaseocima, ipak pripadaju nekome. Dakle to nije „ničija zemlja“ koju se može koristiti kako nekome padne na pamet i valja ga štititi od zloporabe. Osim toga, ako ovakav prostor i ostane napušten, ostat će itekako „živim“ dijelom prirodnog okoliša, riječju divljinom.

Demografski depresivne prostore obilježavaju dva (paralelna) demografska procesa; jedan se odnosi na starenje pa onda i visoku stopu mortaliteta lokalnog stanovništva, a drugi na iseljavanje najčešće mlađeg, radno sposobnog stanovništva. Dakle, što ako je zajednica raseljena? Odlazak iz sela često nije odluka potaknuta tek željom da se promijeni mjesto stanovanja, već odluka na koju je utjecao niz faktora prvenstveno ekonomske prirode. Premda je ovdje riječ o gotovo potpuno napuštenim ruralnim područjima, mora se uzeti u obzir emocionalnu vezanost raseljenih članova nekadašnje zajednice pa i njihovih potomaka uz prostor na kojem su živjeli. Dakle, osim pravne strane, postoji i emocionalna vezanost uz kraj podrijetla. To je još jedan pokazatelj da uporaba prostora u razvojne svrhe, na primjer za ostvarenja konkretnog projekta, nosi u sebi niz segmenata, slojeva i međuodnosa koje je potrebno koliko-toliko pomiriti.

4. DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA OPĆINE PERUŠIĆ

4.1. Uvod

Prostornom reorganizacijom i uvođenjem županijskoga administrativno-teritorijalnog ustroja u Republici Hrvatskoj, od 1992. godine u gotovo središnjem dijelu tada novoosnovane Ličko-senjske županije nalazi se i Općina Perušić. *Sa svojih 380,9 četvornih kilometara površine (0,67% kopnene površine Republike Hrvatske), ulazi u red većih administrativno-teritorijalnih jedinica (gradova i općina) Republike Hrvatske odnosno nalazi se na šesnaestom mjestu po veličini.*¹ Međutim, na tom području prema popisu iz 2011. godine živjelo je svega 2638 stalnih stanovnika što je tada činilo tek 0,06% ukupnog stanovništva Hrvatske. Deseterostruko manji udio stanovništva od površine Republike Hrvatske rezultirao je 2011. godine relativnom gustoćom naseljenosti od svega 6,9 stanovnika na km². Takva gustoća naseljenosti daleko je ispod hrvatskog prosjeka od 75,7 st./km², ali je i manja od prosjeka naseljenosti Ličko-senjske županije koja je iznosila 9,5 st./km².²

Na teritoriju Općine Perušić nalazi se 18 samostalnih naselja: Bakovac Kosinjski, Bukovac Perušićki, Donji Kosinj, Gornji Kosinj, Kaluđerovac, Klenovac, Konjsko Brdo, Kosa Janjačka, Krš, Kvarte, Lipovo Polje, Malo Polje, Mezinovac, Mlakva, Perušić, Prvan Selo, Selo Sveti Marko i Studenci. Prosječan broj stanovnika po pojedinom naselju iznosio je 2011. godine 138,8 osoba.

4.2. Popisna promjena broja stanovnika Općine Perušić (1900. – 2011.)

U tablicama 1, 2. i 3. prikazani su najvažniji podatci i indikatori popisnoga (brojčanog) *kretanja stanovništva Općine Perušić proteklih stotinjak godina, tj.*

¹ Površinom dvije najveće hrvatske administrativne jedinice uvjerljivo su gradovi Gospić sa 966,9 km² i Otočac sa 957,2 km².

² S tim brojem stanovnika na četvorni kilometar Ličko-senjska županija bila je 2011. godine daleko najrjeđe naseljena hrvatska županija – nakon nje slijedile su Karlovačka županija sa 35,5 st./km², Šibensko-kninska županija sa 36,7 st./km² itd.

od 1900. do 2011. godine.³ Analizirano je razdoblje dovoljno dugo, a time i reprezentativno, da bi se na temelju iznesenih pokazatelja moglo zaključivati o osnovnim trendovima i procesima u demografskoj dinamici tematiziranog prostora.

U cjelokupnom analiziranom razdoblju stanovništvo Općine Perušić smanjilo je svoj broj za čak 83% (indeks promjene 17), a u samo jednom međupopisnom razdoblju (1921. – 1931.) nije zabilježen pad broj stanovnika iako se zbog tadašnjeg povećanja od samo 13 stanovnika (0,09%) prije može govoriti o istom broju stanovnika, a ne porastu (tablica 1.). U prva tri promatrana razdoblja (prvih desetljeća 20. stoljeća) osim spomenutog zastoja 1921. – 1931., pad broja stanovnika bio je relativno nizak; 0,6% u razdoblju 1900. – 1910. te 6,8% u razdoblju 1910. – 1921. Prema intenzitetu promjene popisnog kretanja broja stanovnika (Nejašmić, 2005.), Općinu Perušić u ta prva tri razdoblja karakterizira *stagnacija* (u razdobljima 1900. – 1910. i 1921. – 1931.) te *osrednja depopulacija* između 1910. i 1921. Zbog relativno velikih demografskih gubitaka u Drugom svjetskom ratu razdoblje 1931. – 1948. ima obilježja *izumiranja*, a obilježja *osrednje depopulacije* ponovno se javljaju u razdoblju 1948. – 1953.

Nakon toga zbog ranih modernizacijskih procesa industrijalizacije, deagrarizacije, deruralizacije i urbanizacije u razdoblju 1953. – 1961. javlja se *jaka depopulacija*. Jačanjem navedenih procesa, ali i iseljavanjem u inozemstvo u iduća dva razdoblja (1961. – 1971. i 1971. – 1981.), dominiraju obilježja *izumiranja*. Razdoblje 1981. – 1991. tek je nešto povoljnije, s crtama *jake depopulacije*, upravo zbog potpunijeg (brojnijeg) popisivanja stanovnika u inozemstvu 1991. godine.

Posljednja dva međupopisna razdoblja (1991. – 2001. i 2001. – 2011.) ponovno pokazuju obilježja *izumiranja*, s time da je najveća stopa depopulacije od svih razdoblja zabilježena između 1991. i 2001. (-38,1%). Osim prirodnog pada i neprekinutog procesa ekonomske emigracije, razloge treba tražiti u nešto većem broju popisanih stanovnika u inozemstvu 1991., a koji su ubrojeni u ukupno stanovništvo, ali i u odlasku stanovništva srpske etničke skupine pogotovo iz naselja u kojima su 1991. činili većinsko stanovništvo (Krš, Lipovo Polje, Mlaka i Studenci).⁴

³ S obzirom na promjene u popisnoj metodologiji, kretanje broja stanovnika Općine Perušić za razdoblje 1900. – 2011. godine dano je prema kriteriju „ukupnog“ stanovništva, što znači da je za relevantan uzet ukupan broj stanovnika prema metodologiji svakog pojedinog popisa (tablice 1. i 2.). Uza to, za razdoblje 1981. – 2001. godine demografska dinamika je ukratko analizirana i prema kriteriju „prisutnog“ stanovništva, tj. stanovništva u „zemlji“ (tablica 4), prema kojoj je kasnije raščlanjeno prirodno i opće kretanje stanovništva Općine.

⁴ Dok je između 1991. i 2001. ukupno smanjenje broja stanovnika Općine Perušić iznosilo 38,1%, broj Srba se u istom razdoblju prepolovio (-50%) jer ih je 1991. zabilježeno 686, a 2001. svega 343.

Tablica 1. – Kretanje ukupnoga broja stanovnika Općine Perušić 1900.-2011. godine

Godina	Broj stanovnika	1900.=100	Lančani indeks
1900.	15 507	100	—
1910.	15 409	99,4	99,4
1921.	14 359	92,6	93,2
1931.	14 372	92,7	100,1
1948.	11 674	75,3	81,2
1953.	10 958	70,7	93,9
1961.	9 952	64,2	90,8
1971.	8 607	55,5	86,5
1981.	6 379	41,1	74,1
1991.	5 648	36,4	88,5
2001.	3 494	22,5	61,9
2011.	2 638	17,0	75,5

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima. www.dzs.hr.

Ovakvo kretanje stanovništva uvjetovano je problemskim obilježjima razvoja čitave Like, a detaljnije ih je naveo Dane Pejnović (1996. i 2005.). Autor kao uzroke razvojnog zaostajanja i njime uvjetovanog iseljavanja iz Like, a što se može primijeniti i na Općinu Perušić, navodi iduće čimbenike: a) krško-gorska prirodna osnova, koja zbog nedostatka obradivih površina u prošlosti nije mogla prehraniti prekobrojno stanovništvo; nepovoljni povijesno-geografski razvoj odnosno oko četiri stoljeća dug status Vojne krajine; rubni geografski položaj u odnosu na vodeća središta Hrvatske (Zagreb, Rijeku, Split i Zadar); zaostajanje u društveno-gospodarskom razvoju Like, povezano s urbano temeljenom industrijalizacijom nakon Drugog svjetskog rata, odnosno litoralizacijom od 1960-ih godina, te razorni učinci Domovinskog rata.

Iz tablice 2. vidljivo je da je čak 7 od 18 općinskih naselja najveći broj stanovnika u promatranom razdoblju zabilježilo na njegovom početku tj. 1900. godine (Donji Kosinj, Gornji Kosinj, Kosa Janjačka, Krš, Kvarče, Malo Polje i Studenci).

Tablica 2. – Kretanje ukupnoga broja stanovnika po naseljima Općine Perušić 1900. – 2011.

Naselje	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Bakovac Kosinjski	1163	1308	1058	996	1064	935	813	697	472	372	187	126
Bukovac Perušićki	425	453	473	450	351	364	329	278	190	221	115	91
Donji Kosinj	2515	2426	2342	2373	2175	1972	1695	1573	1220	1025	678	494
Gornji Kosinj	1409	1407	1162	1211	1076	969	848	775	562	344	192	132
Kaluđerovac	653	683	514	528	460	375	276	149	84	52	29	24
Klenovac	307	358	371	287	84	187	177	151	116	97	46	32
Konjsko Brdo	809	902	636	598	516	505	424	379	261	287	153	118
Kosa Janjačka	1934	1621	1450	1804	1305	1161	903	669	363	361	139	98
Krš	751	673	733	661	268	276	240	195	142	90	46	32
Kvarte	840	809	707	721	706	643	680	562	349	366	277	193
Lipovo Polje	1292	1342	1260	1164	973	903	788	582	461	321	185	122
Malo Polje	396	365	336	309	353	317	265	248	168	136	99	74
Mezinovac	193	198	214	295	176	169	161	115	88	64	40	24
Mlakva	762	821	791	685	272	275	300	223	169	114	62	51
Perušić	919	966	1150	1216	1003	1159	1290	1343	1218	1316	957	852
Prvan Selo	411	411	470	358	299	263	291	271	226	202	148	97
Selo Sveti Marko	237	230	238	272	351	233	220	164	118	136	64	34
Studenci	500	436	454	444	242	252	252	233	172	144	77	44

Izvor: Kao tablica 1.

Sljedećih pet naselja najveći je broj stanovnika imalo 1910. godine (Bakovac Kosinjski, Kaluđerovac, Konjsko Brdo, Lipovo Polje i Mlakva), kod tri naselja to je zabilježeno 1921. (Bukovac Perušićki, Klenovac i Prvan Selo), a kod dvaju naselja 1931. (Mezinovac i Selo Sveti Marko). Jedino Perušić ne bilježi najveći broj stanovnika u prvoj polovici 20. stoljeća - kod njega je to bilo 1971. godine. Perušić je ujedno kroz sva međupopisna razdoblja između 1900. i 1971. bilježio porast broja stanovnika.

U tablici 3. prikazani su indeksi promjene broja stanovnika po naseljima za tri karakteristična razdoblja; cjelokupno razdoblje (1900. – 2011.), razdoblje nakon Drugog svjetskog rata (1948. – 2011.) i posljednje međupopisno razdoblje (2001. – 2011.). U razdoblju 1900. – 2011. daleko najmanji pad broja stanovnika zabilježilo je naselje Perušić (-17,3%), dok su sva ostala naselja smanjila broj stanovnika za više od tri četvrtine u odnosu na 1900. godinu. Među njima se ističu naselja Kaluđerovac sa smanjenjem od 96,3%, Krš sa 95,7% i Kosa Janjačka gdje je 2011. godine zabilježeno 94,9% stanovnika manje nego 1900.

Tablica 3. – Indeksi promjene broja stanovnika po naseljima Općine Perušić, karakteristična razdoblja

Naselje	2011./1900.	2011./1948.	2011./2001.
Bakovac Kosinjski	10,8	11,8	67,4
Bukovac Perušićki	21,4	25,9	79,1
Donji Kosinj	19,6	22,7	72,9
Gornji Kosinj	9,4	12,3	68,8
Kaluđerovac	3,7	5,2	82,8
Klenovac	10,4	38,1	69,6
Konjsko Brdo	14,8	22,9	77,1
Kosa Janjačka	5,1	7,5	70,5
Krš	4,3	11,9	69,6
Kvarte	23,0	27,4	69,7
Lipovo Polje	9,4	12,5	65,9
Malo Polje	18,7	21	74,7
Mezinovac	12,4	13,6	60
Mlakva	6,7	18,7	82,3
Perušić	92,7	84,9	89
Prvan Selo	23,6	32,4	65,5
Selo Sveti Marko	14,3	26,8	53,1
Studenci	8,8	18,2	57,1

Izvor: Kao tablica 1.

Razmatrajući promjene broja stanovnika između 1948. i 2011. indeksi promjene su tek nešto blaži s time da je kod Perušića smanjenje znatnije (-25,1%) nego u cjelokupnom razdoblju. Prema intenzitetu smanjenja i dalje prednjače Kaluđerovac, Kosa Janjačka i Krš, ali im se priključio i Bakovac Kosinjski. U posljednjem međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.) relativno najmanji pad broja stanovnika i dalje bilježi naselje Perušić (11%), a nekoliko naselja u tih deset godina smanjilo je svoj broj za više od trećine u odnosu na 2001. (Selo Sveti Marko 46,9%, Studenci 32,9%, Mezinovac 40%, Prvan Selo 34,5% i Lipovo Polje 34,1%).

Zahvaljujući promjenama u metodologijama popisa, možemo na razini naselja za 1981., 1991. i 2001. godinu prikazati, uz ukupan broj stanovnika, i broj sta-

novnika u „zemlji“, dakle, prisutno stanovništvo, što – pojednostavljeno znači – bez osoba koje su popisane u inozemstvu, a uključene su u ukupan broj stanovnika Hrvatske (naselja popisa). Premda su i 1971. u ukupan broj uključene osobe popisane u inozemstvu, njihov broj ne postoji na razini naselja, već samo na razini bivših općina (koje su postojale do 1993. godine). Posljednjim popisom 2011. također je dio stanovnika popisan u inozemstvu (osobe koje su se iselile godinu dana prije popisa), ali njihov broj nije poznat (tablica 4.).

Tablica 4. – Stanovništvo Općine Perušić; ukupan broj i stanovništvo „u zemlji“ 1981. – 2001. godine

Godina	Ukupno stanovništvo	Stanovništvo „u zemlji“
1981.	6 379	5 886
1991.	5 648	4 666
2001.	3 494	3 342

Izvor: Za 1981. i 1991. interna baza DZS-a. Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti u naselju popisa. www.dzs.hr.

Podaci o broju stanovnika „u zemlji“ često daju realniju sliku naseljenosti jer se većina stanovništva popisanog u inozemstvu nije vratila u Hrvatsku ili mjesto svog prebivališta prije iseljavanja. U Općini Perušić je u „zemlji“ 1981. popisano 5 886 osoba ili 92,3% ukupnog stanovništva (iz tablice 1), 1991. godine 4 666 osoba ili 82,6% ukupnog stanovništva te 2001. godine 3 342 osobe ili 95,6% ukupnog stanovništva općine.⁵ Prema tim podacima brojčano smanjenje prisutnog stanovništva između 1981. i 1991. godine iznosilo je 20,7%, a između 1991. i 2001. godine 28,4%.

4.3. Prirodno kretanje stanovništva (1964.-2014.)

Prirodno kretanje stanovništva u Općini Perušić prikazano je i ukratko opisano za razdoblje između 1964. (od kada se objavljuju podaci o živorođenima i umrlima po naseljima) i 2014. godine, i to prema koncepciji prisutnog stanovništva, što znači da su za razdoblje 1971. – 1997. godine iz ukupnoga broja živorođene djece i umrlih osoba isključena vitalna događanja (rađanja i umiranja) hrvatskih građana u inozemstvu. Naime, od 1998. godine hrvatska vitalna statistika prikuplja i objavljuje samo broj živorođene djece i umrlih stanovnika u Hrvatskoj (dakle, u „zemlji“), pa smo zbog usporedivosti podataka isti metodološki kriterij primijenili i za razdoblje do 1997. godine. Tako smo dobili 51-godišnju usporedivu vremensku seriju podataka vitalne statistike (u „zemlji“) na temelju koje možemo ustanoviti trend u prirodnom, a kasnije i u općem kretanju stanovništva Općine Perušić.

⁵ Znatno veći udio popisanog stanovništva u inozemstvu 1991. u odnosu na 1981. i 2001. godinu nije toliko rezultat pojačanog iseljavanja u razdoblju 1981. – 1991. koliko brojnijeg popisivanja stanovništva koje se iselilo ranijih desetljeća, a koje se dolaskom demokracije zbog domoljubnih razloga htjelo popisati kao stanovništvo Republike Hrvatske.

Tablica 5. – Prirodno kretanje stanovništva Općine Perušić 1964. – 2014. godine

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodna promjena
1964.	153	140	13
1965.	180	115	65
1966.	174	80	94
1967.	137	100	37
1968.	127	95	32
1969.	104	99	5
1970.	101	73	28
1971.	101	78	23
1972.	91	95	-4
1973.	78	80	-2
1974.	70	84	-14
1975.	78	91	-13
1976.	43	77	-34
1977.	57	93	-36
1978.	55	89	-34
1979.	44	89	-45
1980.	41	92	-51
1981.	40	73	-33
1982.	31	85	-54
1983.	30	100	-70
1984.	44	96	-52
1985.	37	92	-55
1986.	47	87	-40
1987.	38	74	-36
1988.	67	98	-31
1989.	42	80	-38
1990.	37	86	-49
1991.	34	101	-67
1992.	29	84	-55
1993.	39	100	-61
1994.	41	94	-53
1995.	45	88	-43
1996.	39	88	-49
1997.	46	83	-37
1998.	35	83	-48
1999.	28	79	-51
2000.	39	80	-41
2001.	25	74	-49
2002.	18	81	-63
2003.	26	84	-58
2004.	20	57	-37
2005.	22	62	-40
2006.	19	96	-77
2007.	15	77	-62
2008.	25	78	-53
2009.	22	60	-38
2010.	17	69	-52
2011.	16	73	-57
2012.	18	83	-65
2013.	25	67	-42
2014.	14	70	-56
Ukupno	2 704	4 352	-1 648

Izvor: Interna baza DZS-a.

Prirodno kretanje stanovništva u Općini Perušić samo je u razdoblju 1964. – 1971. bilo pozitivno, a nakon toga je u svim godinama zabilježeno više umrlih nego živorođenih osoba (tablica 5.). Ukupno je između 1964. i 2014. godine u Općini živorođeno 2 704 djece (53 djeteta prosječno godišnje), umrle su u istom razdoblju 4 352 osobe (85,3 osoba prosječno godišnje), što je rezultiralo prirodnim smanjenjem stanovništva od -1 648 stanovnika (prosječno -32,3 osoba godišnje). Najveća rodnost ostvarena je 1965. godine kada je živorođeno 180 djece, a najmanja posljednje promatrane godine (2014.) sa samo 14 živorođenih što čini čak 92,2% manje djece u odnosu na „rekordnu“ 1965. godinu. Kod podataka o smrtnosti taj je odnos znatno manji jer je najveći broj umrlih iznosio 140 (1965. godine), a najmanji 57 (2004. godine) što čini razliku od 59,3%.

Prirodni pad stanovništva kao opći ili globalni depopulacijski proces u Općini Perušić posljedica je redukcije nataliteta i porasta mortaliteta, a to se možda najbolje vidi usporedbom sastavnica prirodnoga kretanja stanovništva po međupopisnim razdobljima što je bolji pokazatelj od kretanja po pojedinačnim godinama gdje su ponekad vidljive znatne oscilacije između susjednih godina što nije neuobičajeno za manje prostorne cjeline poput Općine Perušić. Isključimo li zbog necjelovitosti podataka tj. nepotpunog međupopisnog niza iz analize prvo (1964. – 1970.) i posljednje promatrano razdoblje (2011. – 2014.), uočavamo da je ukupan broj živorođenih u Općini smanjen sa 658 u razdoblju 1971. – 1980. na 209 u razdoblju 2001. – 2010. godine ili za čak 68,3% (tablica 6.). Istodobno je broj umrlih porastao sa 868 (1971. – 1980.) na 880 (1991. – 200.) ili za 1,4%.

Tablica 6. – Prirodno kretanje stanovništva Općine Perušić, po razdobljima (1964. – 2014.)

Razdoblje	Živorođeni	Umrli	Prirodna promjena
1964. – 1970.	976	702	274
1971. – 1980.	658	868	-210
1981. – 1990.	413	871	-458
1991. – 2000.	375	880	-505
2001. – 2010..	209	738	-529
2011. – 2014.	73	293	-220

Izvor: Kao tablica 5.

Iznimno nepovoljna obilježja prirodne dinamike stanovništva u Općini Perušić potvrđuju i podatci po pojedinačnim naseljima jer je pozitivan prirodni prirast, među naseljima koja još uvijek imaju više od 50 stanovnika prema posljednjem popisu, posljednji put zabilježen 2005. godine u naselju Perušiću, ali i tada tek za jednog stanovnika (11 živorođenih naspram 10 umrlih).⁶ Također zabrinjava

⁶ Naselje Krš je primjerice 2011. godine imalo također pozitivan prirodni prirast jer je tada živorođeno jedno dijete, a nitko nije umro. Međutim, to je naselje 2011. godine imalo svega 32 stanovnika, a još od 1965. godine broj živorođenih ili umrlih nikada nije prelazio pet osoba, pa se ti podaci ne smatraju statistički pouzdanima.

podatak da u osam naselja nije rođeno niti jedno dijete između 2011. i 2014. godine (Bukovac Perušićki, Gornji Kosinj, Kaluđerovac, Kosa Janjačka, Malo Selo, Mezinovac, Mlakva i Studenci), a u Bakovcu Kosijskom, Klenovcu i Selu Sveti Marko rođeno je samo jedno dijete. Između navedenih naselja posebno se ističe Gornji Kosinj u kojem je prvih pet promatranih godina prosječno rađano godišnje 23,2 djece što je tada bilo više i od prosjeka Perušića (20,4 djece) te najviše nakon Donjeg Kosinja (prosječno 40,8 djece godišnje). U tablici 7. prikazana je prirodna promjena po općinskim naseljima između 1964. i 2014. godine.

Tablica 7. – Prirodno kretanje stanovništva općine Perušić u razdoblju 1964. – 2014. godine po naseljima

Naselje	Živorodeni	Umrli	Prirodna promjena
Bukovac Kosijski	218	290	-72
Bukovac Perušićki	47	102	-55
Donji Kosinj	594	877	-283
Gornji Kosinj	238	424	-186
Kaluđerovac	17	76	-59
Klenovac	27	77	-50
Konjsko Brdo	92	166	-74
Kosa Janjačka	127	188	-61
Krš	38	112	-74
Kvarte	116	220	-104
Lipovo Polje	125	298	-173
Malo Polje	52	92	-40
Mezinovac	19	55	-36
Mlakva	40	84	-44
Perušić	725	1 017	-292
Prvan Selo	71	94	-23
Selo Sveti Marko	23	65	-42
Studenci	37	93	-56

Izvor: Interna baza DZS-a.

4.4. Mehaničko kretanje stanovništva (migracije)

Za razdoblje 1981. – 2001. može se utvrditi koliko je na ukupnu depopulaciju utjecalo prirodno kretanje (prirodni pad), a koliko mehaničko kretanje stanovništva. Kako se prirodno kretanje odnosi na vitalne događaje u zemlji (tablica 5.), tako se za dobivanje podataka o mehaničkom kretanju stanovništva moraju koristiti podaci o broju stanovnika „u zemlji“ (tablica 4.). Stavljanjem u odnos tih dvaju podataka dobila se *migracijska bilanca* za tri međupopisna razdoblja (tablica 8.). Kao što je naprijed navedeno, za razdoblje 2001. – 2011. nemamo pouzdane podatke zbog nepoznatog broja stanovnika popisanog u inozemstvu

2011. godine. Podaci kazuju da je u oba promatrana razdoblja, unatoč intenzivnom prirodnom padu, migracijska bilanca bila još nepovoljnija. U razdoblju 1981. – 1991. negativna migracijska bilanca sudjelovala je u ukupnom smanjenju broja stanovnika sa 64,8%, a u razdoblju 1991. – 2001. sa 59%.

Tablica 8. – Migracijska bilanca stanovništva Općine Perušić 1981. – 1991. i 1991. – 2001.

Razdoblje	Popisna promjena (st. u zemlji)	Prirodna promjena	Migracijska bilanca
1981. – 1991.	–1301	–458	–843
1991. – 2001.	–1233	–505	–728

Izvor: Tablice 4 i 6.

4.5. Sastav stanovništva općine Perušić prema spolu i dobi (1971.-2011.)

Među brojnim strukturama stanovništva najvažnijom se u demografskoj literaturi i teoriji smatra struktura prema spolu i dobi. Značenje te strukture za prošla, trenutačna i naročito buduća demografska kretanja i trendove proizlazi ponajviše iz činjenice da predstavlja osnovni i najvažniji demografski okvir za formiranje reproduktivnih (fertilnih) i radno-sposobnih kontingenata neke populacije, čime izravno determinira razinu njezine reprodukcije (nataliteta/fertiliteta), kao i njezine ekonomske aktivnosti (Wertheimer-Baletić, 1999.). Eventualni poremećaji u međuodnosu velikih i funkcionalnih dobnih skupina mogu dugoročno izazvati značajne poteškoće u prirodnom, a time i u ukupnom kretanju stanovništva, ali i u ekonomskom razvoju koji, među ostalim, ovisi o ponudi i strukturi radne snage. Manjak radne snage, izazvan sužavanjem mladih i radno sposobnih kontingenata stanovništva, usporit će ekonomski razvoj te potaknuti novo doseljavanje.

Uz migracije i „eksterne“ odnosno neregularne uvjete razvoja (primjerice, ratove), na razvoj dobnog i spolnog sastava stanovništva najviše utječu natalitet i mortalitet. Visina nataliteta/fertiliteta izravno determinira priljev stanovništva u dječju i mladu, a time kasnije i u fertilnu, odnosno, radno sposobnu dob. Nizak natalitet i negativno prirodno kretanje stanovništva remeti lačke su odrednice razvoja dobnog sastava stanovništva, okrnjuju njegovu piramidu starosti te ubrzavaju proces demografskog starenja.

Prethodno je već upozoreno da stanovništvo Općine Perušić, zahvaljujući postupnom smanjivanju nataliteta i porastu mortaliteta, karakterizira prirodni pad od 1972. godine. U takvim uvjetima starenje stanovništva neumitan je proces i u toj općini. Precizno ga za razdoblje 1971. – 2011. godine indiciraju tri pokazatelja: pad koeficijenta mladosti (sa 34,6 na 15,3), porast koeficijenta starosti (sa 18,7

na 40,7) te porast indeksa starenja (sa 53,9 na 266,5). Upravo potonji indikator upućuje na dosegnuti stupanj demografskog starenja (u demografskoj se literaturi indeks starenja 40,0 smatra graničnom vrijednošću koja omeđuje mladu od stare populacije) jer je već 1991. godine zabilježen veći broj starih od mladih dok je 2011. na 100 mladih dolazilo čak 166,5 starih. Zanimljiv je i podatak da je Općina Perušić 1971. godine imala neznatno mlađu populaciju od Ličko-senjske županije gdje je tada indeks starenja iznosio 54,4. Međutim, zadnjim popisom 2011. godine utvrđeno je znatno starije stanovništvo u Općini Perušić (indeks starenja 266,5) nego u Ličko-senjskoj županiji (indeks starenja 166).

Proces starenja stanovništva donekle ilustrira i promjena broja stanovnika prema velikim dobnim skupinama. Tako je između 1971. i 2011. godine broj mladog stanovništva (do 19. godine starosti) smanjen 86,5%, broj zrelog stanovništva (od 20. do 59. godine starosti) 71,1%, a broj starog stanovništva (60 godina i stariji) 33,1%. Te podatke treba promatrati u kontekstu ukupnog smanjenja broja stanovnika koje je u tom razdoblju iznosilo 69,4%.

Tablica 9. – Velike dobne skupine stanovništva u Općini Perušić 1971. – 2011. godine

Godina	0-19	%	20-59	%	60 i više	%	Indeks starenja
1971.	2 979	34,6	4 022	46,7	1 606	18,7	53,9
1981.	1 696	26,6	3 244	50,9	1 363	21,4	80,4
1991.	1 142	20,2	2 795	49,5	1 572	27,8	137,7
2001.	592	16,9	1 466	42	1 480	42,4	250
2011.	403	15,3	1 161	44	1 074	40,7	266,5
Za godine 1981. – 2001. ostatak do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznate starosti dok u rezultatima popisa 2011. nije bilo stanovnika nepoznate starosti.							

Izvor: Popis stanovništva 1971. Stanovništvo, Knjiga VIII – pol i starost, Rezultati po naseljima i opštinama, Beograd, 1973. Popis stanovništva 1981. Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982. Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882. DZS, Zagreb, 1994. Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Statističko izvješće 1167, DZS, Zagreb, 2003. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima. www.dzs.hr.

Analiza indeksa starenja po naseljima Općine Perušića također potvrđuje intenzivno demografsko starenje kao vodeći proces u razvoju dobnog i spolnog sastava stanovništva toga kraja. Već su 1971. godine sva naselja osim Bakovca Kosinjskog imala indeks starenja veći od 40,0 dok je u Kaluđerovcu već tada bilo više starih nego mladih stanovnika (tablica 10).

Godine 2001. indeksi starenja su znatno nepovoljniji, u svim naseljima brojniji su stari stanovnici, a dvostruko više starih nego mladih nisu imali samo Perušić (indeks starenja 114,5), Kvarte (150,7) i Konjsko Brdo (184,8). U Kaluđerovcu više nije bilo niti jednog mladog stanovnika, pa se indeks starenja ne može izračunati, a u Studencima je na dva mlada stanovnika dolazilo čak 40 starih 60

godina i više (indeks starenja 2 000). U cjelini gledano 2011. godine stanovništvo je još starije premda je u nekim naseljima indeks starenja smanjen u odnosu na 2001.

Tablica 10. – Indeksi starenja stanovništva Općine Perušić po naseljima 1971. – 2011.

Naselje	Indeks starenja		
	1971.	2001.	2011.
Bakovac Kosinjski	34,7	664,3	350
Bukovac Perušićki	76,5	378,6	600
Donji Kosinj	46,5	293,1	430,4
Gornji Kosinj	46,9	792,4	788,8
Kaluđerovac	135,1	—	—
Klenovac	65,1	416,7	250
Konjsko Brdo	70,4	184,8	183,3
Kosa Janjačka	52,9	537,5	536,4
Krš	80	342,9	380
Kvarte	63	150,7	230
Lipovo Polje	74,3	438,1	914,3
Malo Polje	75,4	533,2	400
Mezinovac	64,1	242,9	333,3
Mlakva	63,1	442,9	500
Perušić	43,9	114,5	105,4
Prvan Selo	50,5	355	522,2
Selo Sveti Marko	55,5	412,5	800
Studenci	61,3	2 000	1 500

Izvor: Popis stanovništva 1971. Stanovništvo, Knjiga VIII – pol i starost, Rezultati po naseljima i opštinama, Beograd, 1973. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima. www.dzs.hr.

No, radi se uglavnom o naseljima s malim brojem stanovnika te veoma starim stanovništvom i intenzivnom depopulacijom u kojima razlika od tek nekoliko osoba u pojedinoj dobnoj skupini utječe na smanjenje indeksa starenja. Iznimka je tek naselje Perušić u kojem je između 2001. i 2011. broj mladih smanjen za 37, a broj starih za 61 osobu. Naselje Kaluđerovac ni 2011. nije imalo mladih stanovnika, a kako je najmlađi stanovnik bio u dobi između 40-44 godine tom naselju uskoro prijeti izumiranje. Tek je nešto bolja situacija u naselju Studenci-ma gdje su zabilježena dva mlada stanovnika, 12 stanovnika u dobi između 20 i 59 godina, ali i 30 osoba starijih od 60 godina.

Sa stajališta demoreprodukcije u svim je naseljima vrlo negativan odnos koji zapravo znači sužavanje biodinamičke i demografske osnove s predvidivim nepovoljnim učincima na buduća demografska kretanja u njima, naročito na dinami-

ku nataliteta/fertiliteta. Suženi demoreproduktivni potencijali ranije su viđeni na vrlo niskoj razini rodности stanovništva u tim naseljima.

Struktura stanovništva prema spolu determinirana je diferencijalnim natalitetom po spolu, diferencijalnim mortalitetom po spolu te selektivnim migracijama po spolu. To, drugim riječima, znači da će spolni sastav ovisiti o odnosu između broja muške i ženske živorođene djece, o odnosu između broja umrlih muškaraca i žena te o odnosu između broja muških i ženskih migranata. Opće je poznato da se 5,0% do 7,0% više rađa muške nego ženske djece, i kada bi samo ta zakonitost određivala spolnu strukturu onda bismo u bilo kojoj populaciji uvijek imali više muškaraca od žena. No, to nije tako, jer muškarci „dobitak“ pri rođenju gube već u zrelih i naročito starijim dobnim skupinama. Razlog tome je bitno veća smrtnost muškaraca, a time i prosječno dulji životni vijek žena. Tako znatno viši specifični koeficijenti feminiteta u starijim dobnim skupinama određuju i viši opći koeficijent feminiteta ukupnog stanovništva.

Tablica 11. – Broj muškaraca i žena u Općini Perušić 1971. – 2011. godine

Godina	Broj muškaraca	Broj žena	Koeficijent feminiteta
1971.	4 197	4 410	105,1
1981.	3 133	3 246	103,6
1991.	2 826	2 822	99,9
2001.	1 725	1 769	102,6
2011.	1 327	1 311	98,8

Izvor: Kao tablica 10.

U analiziranom razdoblju, s iznimkom 1991. kada je broj bio podjednak, do 2011. godine u Općini Perušić bilo je više žena nego muškaraca (tablica 11).⁷ Štoviše, 1971. godine na 100 muškaraca dolazilo je više žena no što je to bilo u cjelokupnoj Ličko-senjskoj županiji (koeficijent feminiteta 104,4). Indikativno je da se nakon 1971. koeficijent feminiteta smanjuje iz godine u godinu što je za područja s tako starim stanovništvom pomalo neobično jer je već naznačeno kako muškarci imaju veću smrtnost, odnosno očekivano trajanje života veće je kod žena. Posljednjim popisom čak su žene u Općini Perušić bile malobrojnije od muškarca.

Sličan trend zabilježen je i u čitavoj Ličko-senjskoj županiji, ali s tom razlikom da je 2011. u njoj bilo još uvijek neznatno više žena od muškaraca (koeficijent

⁷ Odstupanje od trenda smanjivanja udjela žena iz popisa u popis 1991. godine uvjetovan je većim brojem popisanih stanovnika u inozemstvu nego ranijih ili kasnijih godina. Premda ne raspolažemo podatkom o broju tih stanovnika prema spolu po naseljima opće je poznato da se u inozemstvu popisuje znatno više muškog stanovništva od hrvatskog prosjeka. Tako su npr. 2001. godine u ukupnom stanovništvu Hrvatske žene činile 51,9% ukupnog stanovništva, a među onima popisanim u inozemstvu 45,2%. Istodobno je koeficijent feminiteta stanovništva Hrvatske iznosio 1 078, a stanovništva popisanog u inozemstvu tek 824.

feminiteta 100,9). *Takvo kretanje strukture stanovništva po spolu može se objasniti jedino brojnijim iseljavanjem žena nego muškaraca, pogotovo iz nekoliko naselja.* Toj konstataciji poslužiti će podaci u tablici 12. gdje je vidljivo da su 1971. godine muškarci bili brojniji od žena u samo četiri naselja, a značajniju razliku imali su samo u Bakovcu Kosinjskom i Klenovcu, dok su u Malom Polju i Mlakvi činili tek neznatnu većinu. Popisom 2011. muškarci čine većinsko stanovništvo u devet naselja, a u nekima od njih zabilježena je izrazita neravnoteža po spolu.

Tablica 12. – Broj muškaraca i žena po naseljima Općine Perušić 1971. i 2011. godine

Naselja	Broj muškaraca		Broj žena		Koeфицијent feminiteta	
	1971.	2011.	1971.	2011.	1971.	2011.
Bakovac Kosinjski	371	66	326	60	87,9	90,9
Bukovac Perušićki	129	45	149	46	115,5	102,2
Donji Kosinj	771	239	802	255	104	106,7
Gornji Kosinj	369	75	406	57	110	76
Kaluđerovac	65	12	84	12	129,2	100
Klenovac	83	20	68	12	81,9	60
Konjsko Brdo	187	61	192	57	102,7	93,4
Kosa Janjačka	320	51	349	47	109,1	92,2
Krš	90	15	105	17	116,7	113,3
Kvarte	264	98	298	95	112,9	96,9
Lipovo Polje	286	64	296	58	103,5	90,6
Malo Polje	128	40	120	34	93,8	85
Mezinovac	57	14	58	16	101,8	114,3
Mlakva	116	24	107	27	92,2	112,5
Perušić	644	425	699	427	108,5	100,5
Prvan Selo	135	41	136	56	100,7	136,6
Selo Sveti Marko	79	19	85	15	107,6	78,9
Studenci	103	18	130	26	126,2	144,4

Izvor: Kao tablica 10.

Tako je u Studencima i Prvan Selu najveća razlika u korist žena, dok je u Klenovcu, Gornjem Kosinju i Selu Sveti Marko najviše izražena prevlast muškaraca. Posebice je zanimljiva struktura stanovnika u Gornjem Kosinju gdje je 1971. na 100 muškaraca dolazilo 110 žena, a 2011. samo 76 žena. Detaljnija analiza pokazuje u Gornjem Kosinju nedostatak žena u pojedinim petogodišnjim skupinama, pa je tako u skupini 45-49 godina bilo 10 muškaraca i jedna žena, u skupini 50-54 godina niti jedna žena i devet muškaraca, a u skupini 55-59 godina jedna žena i devet muškaraca. Takvo stanje ne može se protumačiti drukčije nego znatnijim iseljavanjem žena od muškaraca iz Gornjeg Kosinja.

4.6. Sastav stanovništva Općine Perušić prema ekonomskoj aktivnosti (1971. – 2011.)

Struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti (aktivno stanovništvo ili radna snaga, osobe s osobnim prihodima i uzdržavano stanovništvo) predstavlja osnovnu ekonomsku strukturu neke populacije. Determinirana je, s jedne strane, dobno-spolnom strukturom stanovništva (naročito odnosom između velikih funkcionalnih dobnih skupina predradnog – do 14. godine, radnog – od 15. do 59. godine za žene te od 15. do 64. godine za muškarce i postradnog kontingenta – 60 godina i više za žene te 65 godina i više za muškarce), a s druge strane, dinamikom ekonomskog razvoja, napose transferom radne snage iz poljoprivrednog u nepoljoprivredni sektor djelatnosti. Viša opća stopa ekonomske aktivnosti stanovništva (udjela radne snage u ukupnom stanovništvu) odraz je i istodobno indikator veće ukupne ekonomske aktivnosti i napretka u prostoru i vice versa.

Treba naznačiti da *poremećaji u dobnom sastavu, uvjetovani ponajprije redukcijom nataliteta i demografskim starenjem, izazivaju i neravnoteže u ekonomskoj aktivnosti stanovništva* koji mogu biti ograničavajući ili usporavajući činitelj društvenog i gospodarskog razvoja nekog prostora. Jednostavnije rečeno, veći udio mladog (do 14. ili 19. godine starosti) i mlađeg radno sposobnog stanovništva (od 15. ili 20. do 29. godine starosti) povoljan je sa stajališta formiranja aktivnog stanovništva (radne snage). Suprotno, smanjenje broja i udjela mladih (zbog skromnije demoreprodukcije) uz istodobno povećanje broja i udjela stanovništva u starijoj životnoj dobi (iznad 60. ili 65. godine starosti), kada ekonomska aktivnost uglavnom prestaje ili se značajno smanjuje, nosi brojne probleme u ekonomskoj strukturi stanovništva – utječe na pad obujma radne snage, a povećava kohorte stanovništva koje traže povećana sredstva u svojem mirovinskom, zdravstvenom i socijalnom zbrinjavanju.

Premda je opća stopa ekonomske aktivnosti stanovništva Općine Perušić 1971. godine (46%) bila viša od hrvatskoga prosjeka za tu godinu (43,6%), do 2011. godine taj se odnos sasvim promijenio. *Tako je posljednjim popisom bilo tek 26,6% aktivnog stanovništva dok je na razini Hrvatske taj udio iznosio 41,9%, a u Ličko-senjskoj županiji 34,6%.* Istodobno je broj osoba s osobnim prihodom, u kojem većinu čine umirovljenici, povećan sa 5,6% na čak 46,4%. Udio tih osoba 2011. godine u Hrvatskoj je iznosio 30,2%, a u Ličko-senjskoj županiji 38,3%. Naposljetku, udio uzdržavanih osoba (djece, učenika, studenata i kućanica) smanjen je sa 48,4% na samo 16%. Odgovarajući udjeli 2011. godine iznosili su 27,9% za Hrvatsku i 27,1% za Ličko-senjsku županiju (tablica 13.).

Takvi poremećaji u razvoju strukture stanovništva Općine Perušić prema njenoj ekonomskoj aktivnosti mogu se objasniti na sljedeći način. Prvo, zbog višede-

setljetnog pada nataliteta došlo je do drastičnog pada broja i udjela uzdržavanog stanovništva (ponajprije djece predškolske i školske dobi).

Tablica 13. – Stanovništvo Općine Perušić prema ekonomskoj aktivnosti 1971. – 2011.

Godina	Aktivno stanovništvo		Osobe s osobnim prihodom		Uzdržavano stanovništvo	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
1971.*	3 956	46	483	5,6	4 168	48,4
1981.*	2 354	40	771	13,1	2 768	47
1991.*	1 632	35	1 186	25,4	1 848	39,6
2001.	1 109	31,7	1 451	41,5	934	26,7
2011.	701	26,6	1 223	46,4	421	16
* Podaci za 1971., 1981. i 1991. odnose se na stanovništvo u zemlji.						

Izvor: Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Delatnost. Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga X, SZS, Beograd, 1974. Popis stanovništva 1981. Tabele po naseljima, RZS, Zagreb, 1982. Popis stanovništva 1991. Stanovništvo u zemlji i inozemstvu, DZS, Zagreb, 1994. Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po gradovima/općinama, Popis stanovništva 2011. Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu. www.dzs.hr.

To znači da se smanjuje i potencijalni kontingent radne snage. Drugo, u istom je razdoblju značajno povećan broj i udio kategorije osoba s osobnim prihodima (uglavnom je riječ o umirovljenicima). Vrlo intenzivan brojčani i relativan porast te kategorije ekonomski neaktivnog stanovništva ima svoje kompleksne demografske, ekonomske i društvene činitelje.

Demografski su vezani uz proces demografskog starenja, odnosno, povećanja staračkih kontingenata u ukupnom stanovništvu Općine Perušić. Ekonomski su posljedica uvođenja instituta dokupa staža odnosno odlaska u mirovinu prije navršene gornje granice radne dobi (60 godina za žene i 65 godina za muškarce) čime su se nastojale ublažiti negativne socijalne posljedice ekonomske krize, ne samo 1990-ih nego i ranijih godina. Društvene uzroke valja tražiti u sve većem broju stanovnika obuhvaćenih mirovinskim osiguranjem, pogotovo u poljoprivredi gdje su se ranijih desetljeća mnogi stariji stanovnici izjašnjavali aktivnim stanovništvom sve do starije dobi.

U tablici 14. po naseljima je prikazan za 1971. i 2011. broj i udio aktivnog stanovništva kao najznačajniji pokazatelj ekonomske aktivnosti stanovništva. U tom je razdoblju u svim naseljima došlo do smanjenja apsolutnog broja aktivnog stanovništva, a samo je u Klenovcu zabilježen porast udjela aktivnog stanovništva (sa 46,4% na 46,9%). Najveći udio aktivnog stanovništva 1971. godine imalo je naselje Kaluđerovac s čak 72,5% ukupnog stanovništva. Međutim, ranije je navedeno kako je Kaluđerovac naselje s najintenzivnijom depopulacijom u cjelokupnom razdoblju 1900. – 2011. te u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata (1948. – 2011.).

Tablica 14. – Aktivno stanovništvo po naseljima Općine Perušić 2011. godine

Naselje	1971.		2011.	
	Aps.	% uk. st.	Aps.	% uk. st.
Bakovac Kosinjski	344	49,4	32	25,4
Bukovac Perušićki	193	69,6	21	23,1
Donji Kosinj	745	47,4	109	22,1
Gornji Kosinj	345	44,5	28	21,2
Kaluđerovac	108	72,5	1	4,2
Klenovac	70	46,4	15	46,9
Konjsko Brdo	190	50,1	29	24,6
Kosa Janjačka	350	52,3	11	11,2
Krš	48	24,6	9	9,8
Kvarte	230	40,9	72	37,3
Lipovo Polje	247	42,4	31	25,4
Malo Polje	114	46	17	23
Mezinovac	40	40	3	12,5
Mlakva	77	34,5	10	19,6
Perušić	544	40,5	286	33,6
Prvan Selo	97	35,8	32	33
Selo Sveti Marko	76	46,3	8	23,5
Studenci	138	59,2	7	15,9

Izvor: Interna baza DZS-a

Osim toga, posljednje dijete u tom naselju rođeno je 1995. Godine, pa stoga i ne čudi što je 2011. od ukupno 24 stanovnika zabilježen samo jedan aktivan stanovnik (4,2%). Manje od 10% aktivnih 2011. godine imalo je i naselje Krš, koje je prema tom udjelu bilo na začelju 1971. godine. Više aktivnog stanovništva od općinskog prosjeka 2011. godine imali su samo Klenovac, Kvarte, Perušić i Prvan Selo, ali potonja tri naselja s manje od 40% što je također naznaka poremećaja ekonomske strukture stanovništva.

4.7. Sastav stanovništva Općine Perušić prema naobrazbi (1981. – 2011.)

Prema ovom obilježju popisni podaci uobičajeno se prikazuju za stanovništvo staro 15 godina i više te prema kategorijama (ne)završene razine školovanja navedenima u tablici 15. Kako je u popisu 1971. prikazano stanovništvo staro 10 godina i više, zbog neusporedivosti podataka, ovo je obilježje analizirano za razdoblje 1981. – 2011.

Obrazovna struktura perušićkog kraja znatno je nepovoljnija od strukture stanovništva Ličko-senjske županije. Tako, primjerice, 2011. godine čak 12,8% sta-

novništva nije završilo niti jedan razred osnovne škole, a u Ličko-senjskoj županiji taj je udio iznosio 2,5% (tablica 15.).

Tablica 15. – Stanovništvo Općine Perušić staro 15 godina i više prema najvišoj završenoj školi 1981. – 2011. godine

Obrazovna razina	1981.		1991.		2001.		2011.	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
bez škole	995	19	498	10,2	195	6,4	128	5,5
1-3 razreda osnovne škole	399	7,6	414	8,5	503	16,5	101	4,3
4-7 razreda osnovne škole	2 006	38,4	1 707	35,1	691	22,6	570	24,3
osnovna škola	853	16,3	946	19,5	643	21	532	22,7
srednja škola	797	15,3	1 099	22,6	875	28,6	862	36,7
više obrazovanje	74	1,4	101	2,1	68	2,2	86	3,7
visoko obrazovanje	38	0,7	49	1,0	63	2,1	67	2,9
Razlika do ukupnog broja za sve godine odnosi se na stanovništvo s nepoznatom najvišom završenom školom.								

Izvor: Za 1981. interna baza DZS-a. Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema školskoj spremi, pismenosti i spolu po naseljima, Dokumentacija 884, DZS, 1994. Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima, Statističko izvješće 1200, Zagreb, 2004. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu. www.dzs.hr.

Nadalje, 34,1% stanovništva starog 15 godina i više nije imalo završenu osnovnu školu dok je u Ličko-senjskoj županiji taj udio iznosio 19,2%. Valja napomenuti i da na razini Hrvatske završenu osnovnu školu nije imalo 9,6% stanovništva. S druge strane, *svega 6,6% stanovnika Općine Perušić imalo je 2011. godine završenu višu ili visoku školu što je također znatno manje od Ličko-senjske županije (10,5%), a pogotovo od Hrvatske u cjelini (15,5%).*

Tablica 16. – Stanovništvo Općine Perušić staro 15 godina i više prema najvišoj završenoj školi 2011. godine po naseljima

Naselje	Bez škole i nezavršena os. škola		Osnovna škola		Srednja škola		Više i visoko obrazovanje	
Bakovac Kosinjski	51	45,9	34	30,6	24	21,6	2	1,8
Bukovac Perušićki	29	34,1	12	14,1	38	44,7	6	7,1
Donji Kosinj	208	46	132	29,2	106	23,5	6	1,3
Gornji Kosinj	50	39,4	42	33,1	33	26	2	1,6
Kaluđerovac	10	41,7	3	12,5	9	37,5	2	8,3
Klenovac	8	25,8	7	22,6	15	48,4	1	3,2
Konjsko Brdo	38	35,5	22	20,6	42	39,3	5	4,7
Kosa Janjačka	55	61,8	16	18	18	20,2	-	-
Krš	8	25,8	11	35,5	11	35,5	1	3,2
Kvarte	54	31,2	33	19,1	74	42,8	12	6,9
Lipovo Polje	44	37	36	30,3	33	27,7	6	5
Malo Polje	36	53,7	12	17,9	17	25,4	2	3
Mezinovac	9	42,9	5	23,8	7	33,3	-	-
Mlakva	13	27,7	17	36,2	17	36,2	-	-
Perušić	120	17,2	126	18,1	355	50,9	96	13,8
Prvan Selo	30	33,3	7	7,8	44	48,9	9	10
Selo Sveti Marko	16	48,5	5	15,2	10	30,3	2	6,1
Studenci	20	47,6	12	28,6	9	21,4	1	2,3
Razlika do ukupnog broja za sve godine odnosi se na stanovništvo s nepoznatom najvišom završenom školom.								

Izvor: Interna baza DZS-a

Sagledavajući obrazovnu strukturu po naseljima 2011. godine proizlazi da jedino naselje Perušić ima nešto povoljniju naobrazbu stanovništva (tablica 16). Međutim, dok je udio od 17,2% stanovnika bez škole i sa završenih 1-7 razreda osnovne škole tek nešto povoljniji od prosjeka Ličko-senjske županije (19,2%), znatno je lošiji od hrvatskog prosjeka (9,6%). Naselje Perušić ima i najviše visokoobrazovanog stanovništva (13,8%) po čemu je i taj udio bolji od prosjeka Ličko-senjske županije, ali ne i od Hrvatske.

Najnepovoljniju strukturu ima naselje Kosa Janjačka u kojem čak 61,8% stanovnika nije završilo osnovnu školu (među njima su i oni koji nisu završili niti jedan razred) te nema nijednog stanovnika sa završenom višom ili visokom školom. Tek nešto bolju situaciju imaju naselja Selo Sveti Marko, Studenci, Donji Kosinj i Bakovac Kosinjski, u kojima je gotovo polovica stanovnika bila bez škole ili s nezavršenom osnovnom školom. Na općinskoj razini donekle povoljniju strukturu imaju još samo naselja Kvarte, sa još uvijek visokih 31,2% stanovnika bez završene osnovne škole, ali najmanje nakon Perušića te Kvarte s nešto višim udjelom najslabije obrazovanih (33,3%) te sa 10% stanovnika s višom ili visokom školom.

4. 8. Umjesto zaključka: projekcija broja stanovnika 2031. godine

Svi navedeni *pokazatelji provedene analize upućuju na to da će stanovništvo Općine Perušić u idućim popisima imati još nepovoljnija obilježja nego 2011. godine.*

Kako je prve četiri godine nakon popisa 2011. prirodni pad iznosio 220 stanovnika, može se očekivati da će do 2021. samo prirodnim putem Općina izgubiti novih 600-tinjak stanovnika. Samo na taj način broj stanovnika će se za pet godina sasvim približiti, ako ne i pasti ispod dvije tisuće. Pridodamo li k tome daljnju negativnu migracijsku bilancu, za koju je veoma teško napraviti projekciju (jer se zbog sve manjeg broja mladog stanovništva smanjuje i kontingent potencijalnih iseljenika), *demografska slika će 2021. biti izrazito narušena tj. ukupan broj stanovnika mogao bi to tada biti čak deseterostruko manji od broja stanovnika početkom 20. stoljeća odnosno 1900. godine* kada je popisano 15 507 stanovnika.

Što se tek može očekivati do 2031. godine? Nastave li se postojeći trendovi u kretanju stanovništva Općine Perušić najvjerojatnije će broj stanovnika do tada pasti ispod tisuću osoba, a napomenimo da je ne tako davno, 2001. Godine, bilo 3 494 stalnih stanovnika.

POGLAVLJE II.

1. TEMELJNI KONCEPTI, SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

1.1. Temeljni koncepti istraživanja

*Ključne istraživačke kategorije u našem istraživanju za potrebe ove sociološko-ra-
zvojne studije su elektroenergetski sustav/postrojenje, lokalna zajednica, rizici i
razvoj. Zato ćemo u nastavku nešto više reći o svakoj od tih istraživačkih kate-
gorija.*

*Elektroenergetski sustav/postrojenje u kontekstu ovoga istraživanja predstavlja
svaka tehnološki zaokružena energetska-tehnička jedinica koja transformira
materijalne i prirodne resurse s ciljem proizvodnje električne energije. Primje-
ri su takvih postrojenja hidroelektrane, termoelektrane, nuklearne elektrane te
drugi, noviji tipovi postrojenja za dobivanje električne struje iz alternativnih
izvora energije. Života i razvoja nema bez energije i s tom se činjenicom suoča-
va svaka od moderni(ji)h zemalja. Hrvatska u tom smislu nije iznimka. Ener-
getski gledano, Hrvatska je siromašna zemlja, tako da nema nijednog energenta
kojim bi zadovoljila relativno sigurno svoje sadašnje, odnosno buduće razvojne
potrebe. „Hrvatska ima nešto veće rezerve prirodnog plina, znatno manje rezerve
nafte i skuplje mogućnosti izgradnje hidroelektrana. Da se gospodarstvo posljed-
njih godina normalno razvijalo i da je standard stanovništva na razini zapad-
noeuropskih zemalja, potrebe za električnom energijom znatno bi premašivale
mogućnosti proizvodnje“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 68). Istodobno, da bi
ojačala energetska neovisnost, Hrvatska mora što manje biti oslonjena na uvoz
električne energije.*

*Lokalna zajednica jest izraz kojim se misli na svojevrsnu povezanost i ispreplete-
nost ljudi, prirode i raspoloživih resursa na relativno ograničenom prostoru. Lo-
kalna zajednica se tiče i urbanoga i ruralnoga prostora, odnosi se i na skup ljudi
koji obitavaju na jednom ograničenom prostoru, kao i na temeljne institucije
vlasti koji te iste ljude predstavljaju i sustavno povezuju unutar širih društvenih,
političkih i institucionalnih (nadlokalnih) struktura. U kontekstu našega istra-
živanja termin „lokalna zajednica“ najčešće se koristi kao oznaka za stanovniš-*

tvo Kosinjske doline, ali i kao termin koji se tiče lokalnih političko-institucionalnih struktura (gradovi, općine, županija).

Prema sociološkim uvidima, „identitet“ lokalne zajednice određuju, između ostalog: a) područje i njegova obilježja; b) institucionalna mreža; c) kolektivna osobnost lokalne zajednice, i d) individualni i grupni sudionici/akteri (usp. (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., str. 53 – 65). Kad je riječ o području, već je implicirano da je ono određivo te da je moguće područje jedne lokalne zajednice (granično-zemljopisno) odrediti u odnosu na druge lokalne zajednice u blizini te šire, nadlokalne strukture. Što se tiče institucionalne mreže, ona određuje opći okvir djelovanja posebnih sudionika/aktera lokalne zajednice. Valja je promatrati dovoljno široko: u nju valja, kako ističu pojedini autori, ubrojiti i one institucije koje su se razvile ili sačuvale kao „*samoorganizacijska baština lokalne zajednice*“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., str. 53).

Pod *kolektivnom osobnošću lokalne zajednice* misli se na određeno iskustvo sudionika lokalne zajednice da su pripadnici baš te konkretne zajednice te na iskustvo u pogledu „uobičajenog“ djelovanja lokalnih sudionika u stvarima od općega interesa. Na kraju, kad je riječ o individualnim i grupnim sudionicima/akterima: oni u lokalnoj zajednici djeluju kao njezini unutrašnji članovi. „*Pri tomu su njihovi interesi, potrebe, ovlasti, veličina društvene moći i općenita komunikacijska baština konvencionalna obilježja s pomoću kojih se tumače međusobne razlike i uporišta društvene akcije; na toj podlozi moguće su i raznovrsne kombinacije odnosa u rasponu od krajnje suradnje do suparništva*“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., str. 53). Kako bi se analiza odnosa lokalne zajednice i rizičnih tehničkih sklopova zahvatila sociološki primjereno, valja voditi računa i o ovim pitanjima: kakav je tip društva u kojem živimo s obzirom na priznanje postojanja rizika, koje je mjesto lokalne zajednice u razdiobi rizika, kakav je predložak reagiranja lokalne zajednice na opasne tehničke uređaje.

Kategorija razvoja. Tema razvoja od Drugog svjetskog rata nameće se kao jedna od središnjih tema moderne (prije svega – zapadne) civilizacije. Ta je tema već sedamdesetih godina prošloga stoljeća izazvala prijemore ne samo između različitih elita u pojedinim zemljama, već i između zemalja „Sjevera“ i „Juga“. Istodobno, ona je reaktualizirana pobjedonosnim „maršom“ liberalnoga kapitalizma – ruku pod ruku s globalizacijom svjetskoga gospodarstva – a uoči sloma komunizma krajem 1980-ih godina, da bi posebnu važnost opet zadobila u prethodnome i na početku ovoga desetljeća, kada se svijet (iznova) suočava s velikom financijsko-ekonomskom krizom i preispitivanjem svih dosadašnjih modela razvoja.

Razvoj je važan vladajućima, ali i podređenima, velikim kao i malim zajednicama, zemljama tzv. razvijenoga kao i zemljama tzv. Trećega svijeta. Važan je članicama velikih integracijskih cjelina kao što su zemlje Europske unije, OECD-a, ASEAN-a, ali i svim onim novointerijaliziranim zemljama koje su za sada još

uvijek izvan otprije poznatih integracijskih sustava. Kao što pokazuje sadašnja ekonomska kriza, ekonomski rast važna je sastavnica svake ozbiljnije rasprave ili politike razvoja. Iako: danas se i nužnost rasta kao jedne od temeljnih pretpostavki razvoja dovodi u pitanje. No, iskustvo posljednjih pola stoljeća uči nas i da ekonomski rast pokretan samo kratkoročnom dobiti za vlasnike kapitala i bez obzirnosti spram čovjeka i prirode ugrožava same temelje fizičke održivosti svih neekonomskih sustava. U konačnici, takav se ekonomski rast – pod pretpostavkama sadašnjeg tipa akumulacije i reprodukcije korporacijskoga kapitala – iskazuje kao stvarna prijetnja opstanku civilizacije.

No, *što je razvoj?* Možemo li ga svesti na razlikovanje siromaštva i (nacionalnoga) bogatstva pa reći da je sinonim sve većega bogatstva u okviru određene nacije/države? Ili ga je ipak opravdanije povezati s ostvarenjem određene kakvoće života najširih slojeva stanovništva u nacionalnim granicama? *Što je zapravo svrha razvoja i, posljedično, ekonomskoga rasta: je li to uglavnom porast nacionalnoga bogatstva ili pak unaprjeđenje „blagostanja“ većine stanovništva? Ili možda osiguravanje slobode naroda i njegove ekonomske sigurnosti?* Novija izdanja Ujedinjenih naroda za svrhu razvoja određuju „ljudski razvoj“, koji se mjeri očekivanom životnom dobi (*life expectancy*), pismenošću odrasloga stanovništva (*adult literacy*), pristupom svim razinama obrazovanja (*access to all three levels of education*) te prosječnim prihodima stanovništva (*people's average income*), koji se smatraju nužnom pretpostavkom slobode izbora pojedinaca. U širem smislu „*pojam ljudskoga razvoja uključuje sve aspekte blagostanja pojedinaca, od njihova zdravstvenoga statusa do njihovih ekonomskih i političkih sloboda. Sukladno Human Development Reportu 1996, izdanome od strane Razvojnoga programa UN-a, ljudski razvoj je svrha a ekonomski rast samo sredstvo (djelovanja)*“ (<http://www.worldbank.org>; pristup 25. 10. 2011.).

Za sociološke i ekonomske relevantne interpretacije problema razvoja važni su baš ovi širi koncepti razvoja koje u sebi sadrži sintetizirano iskustvo nekih temeljnih socioloških i ekonomskih paradigmi kad je riječ o razumijevanju problema razvoja posljednjih pola stoljeća. Tako A. Sumner i M. A. Tribe (2008.), vrsni poznavatelji problematike tzv. razvojnih studija, ističu nekoliko tipičnih pogleda na razvoj i to kroz definicije različitih autora. Ideju modernoga *upravljanja razvojem* u okviru države kao uređene i demokratske zajednice ističe Thomas: „*Razvoj označava koncept koji je osporavan i teorijski i politički, a inherentno je kompleksan i nerazgovijetan... Odnedavna shvaća se u užem značenju kao praksa razvojnih agencija, posebno kada se smjera smanjenju siromaštva i ostvarivanju milenijskih razvojnih ciljeva*“ (Thomas, 2004:1-2).

Gore smatra da je vizija oslobođenja ljudi i naroda, koja je poticala razvojnu praksu pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, u kasnijim desetljećima zamijenjena vizijom oslobađanja ekonomije, dok su ciljevi strukturalne transformacije društava zamijenjeni ciljevima prostorne integracije. „*Dinamika du-*

goročne transformacije gospodarstava i društava nestala je s obzora, a naglasak se počeo stavljati na kratkoročni rast i uspostavljanje financijske ravnoteže. Zaokret k apovijesnim procjenama ekonomskoga učinka može se interpretirati kao jedan oblik postmodernizacije razvojne policy-analize“ (Gore, 2000:794-5). Hickey i Mohan upozoravaju na još jedan način promatranja problema razvoja. Oni ističu da „postmoderni pristupi gledaju na siromaštvo i razvoj kao na društveno konstruirane i ukorijenjene teme a s određenim ekonomskim znanjima kojima se međusobno vrednuje određena imovina kao bolja od drugih. Razotkrivajući ‚smještenost‘ takvih interpretacija ekonomije i siromaštva, postmoderni pristupi tragaju za alternativnim vrijednosnim sustavima kako se siromašne ne bi stigmatiziralo, a njihova se duhovna i kulturna ‚imovina‘ ipak prepoznala kao vrijedna“ (Hickey, Mohan, 2003:38).

Cowen i Shenton upozoravaju da recentna literatura govori o razvoju iz dvostruke teorijske perspektive; s jedne strane kao o imanentnome, nenamjeravanom procesu, a s druge kao namjernome djelovanju razvojnih sudionika (Cowen, Shenton, 1998.). Drugi pak autori podsjećaju na vrijednosne orijentacije u vrednovanju „razvojnih stanja“. Tako, primjerice, Chambers ističe: „Znači li razvoj dobru promjenu, postavlja se pitanje što je tu dobro i o kakvome se tipu promjene radi... Svaki je razvojni program vrijednosno određen ... a ne razmotrimo li što se u njemu čine kao ‚dobre stvari‘ ...to u konačnici znači predaju fatalizmu. Možda je najbolje što možemo učiniti da sagledamo, oblikujemo i podijelimo naše vlastite ideje ... prihvaćajući ih kao privremene i moguće pogrešne“ (Chambers, 2004: iii, 1-2). Tu je relativizaciju svih mogućih koncepata (pa onda i politika razvoja) na svoj način posve jasno istaknuo i R. Kanbur. Prema njemu, kako je svaka razvojna koncepcija ovisna o vrijednostima i o alternativnim vizijama dobrog života, posve je jasno da nema jednoznačnoga ili pak jedinstvenoga odgovora na pitanje o pravome razvoju (Kanbur, 2006:5).

Što nam onda preostaje? Možda bi najjednostavniji odgovor bio: učiti od drugih, pratiti što se „ondje radi“, dobro poznavati vlastitu situaciju i onda osmisliti vlastite koncepte razvoja, primjerene lokalnim, ali i univerzalnim vrijednostima s kojima su ulanačane. Uvid u novije preglede „teorija razvoja“ svjedoči da su one brojne, međusobno suprotstavljene i samoobnavljajuće, ovisno o tijeku vremena i novim društvenim i gospodarskim okolnostima. Ekelund i Hebert u svojoj povijesti ekonomske teorije i metode pod „paradigmama 20. stoljeća“, važnima za analizu razvoja, spominju ulogu T. Veblena i američke institucionalne ekonomije, teorije konkurencije E. H. Chamberlinea i J. Robinson, važnost teorije J. M. Keynesa, modernu makroekonomiju (zaokupljenu kvantitativnom teorijom, monetarizmom i racionalnim očekivanjima), zastupnike austrijske ekonomske škole, novije teorije poduzeća te teoretičare nove političke ekonomije (posebno autore koji tematiziraju javni izbor i regulaciju) (usp. Ekelund, Jr., Hebert, 1997.).

Peet i Hartwick su u svoje dvije knjige, kao zastupnici sociološke analize razvoja (usp. Peet, Hartwick, 1999.; 2009.), pregled relevantnih razvojnih paradigmi također počeli s ekonomistima. Njihova katalogizacija razvojnih teorija prvo spominje tzv. teorije klasične i neoklasične ekonomske škole, a zatim niz teorija od J. M. Keynesa pa do onih iz neoliberalne škole. Dio socioloških ali i ekonomskih teorija razvoja razmatraju u poglavlju koje nosi naziv „Razvoj kao modernizacija“, a istodobno veliku pažnju posvećuju i tzv. nekonvencionalnim i kritičkim teorijama razvoja. Među potonjima ističu: marksizam i socijalizam, poststrukturalizam, postkolonijalizam, postrazvojne teorije te feminističke teorije razvoja. Na kraju, razmatraju i novije pristupe razvojnoj problematici koje određuju kao nove teorije autora pripadajućih „kritičkome modernizmu“ i „demokratskome razvoju“.

Nedavna financijsko-ekonomska kriza svjetskih razmjera, koja se nakon 2008. godine osobito osjeća i u Europskoj uniji (kroz krizu eura kao zajedničke valute), nameće – između ostaloga – kritičko proučavanje problema razvoja u 21. stoljeću. Empirijsko iskustvo proteklih tridesetak godina pokazuje da je u tome razdoblju globalni kapitalizam ponudio brojne primjere iz kojih se vidi da ekonomski rast ne proizvodi nužno i ljudski razvoj, pogotovo razmatra li se povijest pojedinih država, političkih autokracija i pojedinih multinacionalnih korporacija. Štoviše, tu je politika ekonomskoga rasta bila praćena sve većim društvenim nejednakostima, većim stopama nezaposlenosti, ranjivim predstavničkim sustavima, gubitkom kulturnoga identiteta i/ili pak pretjeranim iskorištavanjem prirodnih bogatstava. Na iskustvima takvih ekonomskih praksi, a temeljem želje za očuvanjem prirodnih bogatstava i cijeloga planeta za buduće naraštaje, razvio se jedan noviji koncept razvoja – *koncept „održivoga razvoja“*. Iako i on ima razna značenja, ovisno o sudionicima koji ga zastupaju ili pak osporavaju, možemo ga za početak shvatiti (a na tragu definicije World Commission on Environment and Development UN-a iz 1987. godine) kao razvoj „*koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje vlastite potrebe*“ (www.worldbank.org; pristup 25. 10. 2011.).

Prema drugim tumačima *održivoga razvoja* (ponegdje se naziva i pravednim i uravnoteženim), on bi morao (u svojim praktičnim posljedicama) zadovoljiti interese različitih skupina ljudi, unutar iste i između generacija, i to istodobno u tri ključna a interesno povezana područja, a to su ekonomsko, društveno i područje zaštite okoliša. Koliko važan, taj je zadatak i vrlo težak – kako unutar nacionalnih granica tako i na razini regionalne ili pak svjetske političke zajednice. Ciljevi ekonomskoga razvoja sami po sebi relativno su napeti i kontradiktorni; primjerice: danas se u uvjetima globalne krize posebno postavlja pitanje kako povezati ekonomski rast s većom društvenom jednakosti ili pak tehnološku produktivnost s većom zaposlenošću.

Usklađivanje načela sirovinske i okolišne održivosti s ekonomskim rastom još je zahtjevniji projekt, koji kao takav traži dodatne napore i nacionalnih vlada, obrazovnih institucija, civilnoga sektora ali i međunarodnih tijela u procesima usuglašavanja različitih interesnih skupina oko bitnih razvojnih ciljeva. No, ni tu nema konačnih jamstava: jednostavno, pojedini razvojni sudionici mogu uvijek smatrati da su njihovi ekonomski i drugi interesi „iznad drugih“, pa i održive budućnosti nekih novih naraštaja. Posebno to vrijedi za moćne ekonomske sudionike/aktere, kao što su multinacionalne korporacije i druge multinacionalne organizacije, koji djeluju kao „globalni ekonomski agenti“, pa njihove međunarodne poslovne operacije često nisu regulirane ni nacionalnim niti međunarodnim regulatornim propisima (usp. Kates, Parris, Leiserowitz, 2005.).

Neki naši autori ističu koncept „integralne održivosti“ kao središnji pojam u viziji održivog razvoja Hrvatske (usp. Lay, 2007.). Održivost je ovdje shvaćena kao „unutrašnja težnja i sposobnost bioloških i socijalnih entiteta da se dugoročno samoobnavljaju kroz samoostvarenje... Obzirnost je karakteristika ponašanja i djelovanja spram života i živog svijeta, spram prirode i ljudi. Ponašanje ‚bez obzira‘, dakle bezobzirno ponašanje, napada i ugrožava, ništi i poništava prirodu i ljude“ (Lay, 2007:21). Iz te perspektive sociološki pristup razvoju podrazumijeva „aktersko-interesnu“ analizu u promišljanju održivog razvoja i održivosti. Na operacionalnoj razini, održivi razvoj je shvaćen kao pojam „višega reda“ koji ima nekoliko bitnih dimenzija: a) biološko-ekološku dimenziju, b) ekonomsko/gospodarsku, c) socio-kulturalnu dimenziju, i d) političku dimenziju. Potonja je istodobno opisana kao „iznutra oblikovana (samo)određenost“, čime se implicira demokratsko pravo i potencijal konkretnih razvojnih aktera/sudionika da se brinu za vlastiti razvoj i razvoj svojih zajednica.

Kao što vidimo, bez obzira na to kako razumjeli svjetonazorske, znanstvene i političke poglede na razvoj u neposrednoj prošlosti i sadašnjosti, *zagovaranje određenoga tipa razvoja pretpostavlja i određenu intenciju*, a onda i politiku njegova ostvarenja u društveno-političkoj stvarnosti.

To znači da sociološka (i društveno orijentirana ekonomska) analiza razvoja računa ne samo na ponašanje ključnih razvojnih sudionika, već i na njegovu analizu u smislu autorefleksije ključnih društvenih sudionika o mogućnostima ali i praksi samoupravljalivosti cijele političke i lokalne zajednice u području ekonomskoga rasta i razvoja. Ovo je pitanje važno za sve zemlje EU, a posebno za Hrvatsku kao njenu novu članicu. Naime, Europa je prostor u kojem se usporedno s modernizacijom upravljačkih struktura njenih zemalja-članica značajna pažnja poklanja i temama poduzetništva, održivoga i regionalnog razvoja, odnosno „upravljačkim sposobnostima“ nacionalnih elita da se održivi razvoj i poduzetništvo na nacionalnoj i lokalnoj razini usklađuje sa zahtjevima europskoga i svjetskog tržišta. U našim prilikama HEP se javlja kao latentno vrlo važan razvojni sudionik, ne samo zbog njegove sržne djelatnosti (a to je proizvodnja

struje) već i zbog razvojnih posljedica koje u lokalnim okvirima impliciraju njegova ulaganja u nova elektro-energetska postrojenja.

Kategorija rizika. Tema „društva rizika“ jedna je od središnjih tema u novim analizama/teorijama modernosti (usp. Beck, 1992., 1998., 2001.; Zeman, 2004.; Giddens, 2007.). U. Beck je svoju teoriju „društva rizika“ u okviru opće teorije refleksivne modernizacije utemeljio na nekoliko temeljnih teza. Prvo, rizici „kasne modernosti“ po njemu izazivaju sistematsku i često ireverzibilnu štetu, ostajući u pravilu nevidljivi golom oku. Kako su utemeljeni na kauzalnim interpretacijama, često su vidljivi u obliku znanstvene ili protuznanstvene spoznaje. *“Zato ih se u okvirima znanja može i mijenjati: uvećavati, dramatizirati, minimalizirati ili osporavati. Riječju, moderni su rizici otvoreni socijalnom definiranju i konstruiranju. Stoga ključni društveni i politički položaji pripadaju onim društvenim akterima koji definiraju rizike: masovnim medijima, znanstvenim i pravnim institucijama, itd.”* (Zeman, 2004., 221).

Drugo, pojedine društvene skupine i pojedinci pogođeni su distribucijom i rastom rizika više od drugih; tako nastaje nov tip egzistencijalnog položaja: tzv. socijalni rizični položaj (social risk position). Treće, modernizacijski rizici ne ugrožavaju samo zdravlje, nego i legitimaciju, vlasništvo i profit; usporedno: proizvode i nove međunarodne nejednakosti uzduž dviju crta: između zemalja Trećeg svijeta i industrijskih država, s jedne strane, te između samih industrijskih država s druge. Četvrto, difuzija i komercijalizacija rizika ne prekida s logikom kapitalističkoga razvoja, već je podiže na nov, viši stupanj. Rizici su, naime, postali „big business“ – funkcioniraju kao nezasitni zahtjevi za kojima su ekonomisti tako dugo tragali.

Peto, dolazi do novoga odnosa između rizika i bogatstva: netko može biti bogat, ali rizicima se može biti samo opterećen ili pogođen; rizike nam, takoreći, pripisuje civilizacija. Šesto, kad su jednom društveno prepoznati, rizici postaju politički eksplozivni, a ono što je nekoć držano nepolitičkim odjednom postaje materijalom politike; primjerice, ekologija ukida neutralnost i objektivnu apolitičnost ekonomske sfere; u društvu rizika katastrofe dobivaju zamašne političke potencijale, pa je društvo rizika u tome smislu – „katastrofično društvo“ (Beck, 1992.; Zeman, 2004.).

Giddens rizike promatra kao jednu od posljedica ubrzane globalizacije, a njihova je posebnost u odnosu na razdoblje „jednostavne modernizacije“ (Beckov termin) u sljedećem: *„Mnoge od promjena koje je donijela globalizacija suočavaju nas s novim oblicima rizika koji se znatno razlikuju od onih koji su postojali u prethodnim razdobljima. Za razliku od rizika iz prošlosti, koji su imali utvrđene uzroke i poznate učinke, današnjim se rizicima ne znaju podrijetlo ni posljedice“* (Giddens, 2007., 65).

Na tome tragu on ističe da se danas ljudska društva suočavaju posebno s „proizvedenim rizicima“, dakle s rizicima stvorenima utjecajem našeg znanja i tehnolo-

logije na prirodni svijet. Mnogi ekološki i zdravstveni rizici slučajevi su proizvedenoga rizika – oni su posljedica naše intervencije u prirodi. Elektroenergetska postrojenja sama po sebi induciraju različite proizvedene rizike koji mogu biti koncentrirani na jednome užem, ali i širem zemljopisnom prostoru.

Slajući se Beckovim tezama o nastajanju „društva rizika“ Giddens na kraju ističe da se moderni ljudi moraju suočiti s njima na što racionalniji način. *„Globalno zatopljenje, kravlje ludilo, rasprava o genetički preinačenoj hrani (GMO) i drugim proizvedenim rizicima suočili su ljude s novim izborima i izazovima u svakodnevnom životu. Budući da ne postoje nikakve upute o tome kako se suočiti s novim opasnostima, pojedinci, države i transnacionalne organizacije moraju svladavati rizike tijekom donošenja odluka o tome kakvim životom treba živjeti. A konačni odgovori o uzrocima i posljedicama ovih rizika ne postoje, pa je svaki pojedinac prisiljen odlučiti o tome u kakve je rizike spreman ući. To može biti neugodna zadaća“* (Giddens, 2007., 68).

Renn ističe da je, razmatrajući raspoložive teorijske pristupe (Renn, 1992.), moguće razlikovati *nekoliko dojmljivijih pristupa analizi rizika u sociologiji*. Riječ je o ovim teorijskim pristupima: 1. teorija racionalnog aktera; 2. teorija socijalne mobilizacije; 3. organizacijska teorija; 4. sistemska teorija; 5. neomarksistička i kritička teorija te 6. socijalno konstruktivistički pristup. Prema teoriji racionalnog izbora društveni sudionici/akteri svoje ponašanje podređuju promicanju osobnih/kolektivnih/korporacijskih interesa. Kako se, međutim, interesi pojedinaca i/ili socijalnih skupina razlikuju, to može u konačnici dovesti do prigušenih i/ili otvorenih društvenih sukoba. Prema teoriji socijalne mobilizacije moraju se steći određeni uvjeti pod kojima dolazi do djelatne mobilizacije pojedinaca i skupina u obrani/promicanju vlastitih interesa. Zato istraživači trebaju usmjeriti svoje napore na identifikaciju strukturalnih uvjeta koji (latentno) pridonose društvenoj mobilizaciji pojedinaca i određenih društvenih skupina.

Spoznajni uvidi temeljem organizacijske teorije koriste se kao mogući alati za istraživanje načina funkcioniranja organizacija koje (na ovaj ili onaj način) rukovode rizičnim poslovima i projektima. Prema sistemskoj teoriji rizici postaju jednim od podsustava u globalnom društvenom sustavu. Već predloženi uvidi iz teorija modernosti (Beckovi, Giddensovi) o svjetskom društvu rizika razlikuju se od ovoga pristupa utoliko što prema njima rizici nisu podsustav nekog šireg sustava djelovanja već metasustav po sebi kojemu su svi drugi sustavi podređeni.

Prema Čaldaroviću, Rogiću i Subašiću (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 153) neomarksistička i kritička teorija u analizi rizika u sociologiji ima prilično sličnosti s pristupom racionalnog sudionika/aktera, no veću pozornost pridaje *„strukturalnoj analizi determinirajućih institucionalnih interesa i ponašanju socijalnih skupina“*. Na kraju, tu je i socijalno konstruktivistički pristup: prema njemu rizici su društveni konstrukti određeni odnosom „strukturalnih snaga u društvu“.

Što se time htjelo reći? Da se rizici mogu promatrati kao objektivna svojstva nekih situacija, uređaja i procesa, ali istodobno i kao kulturne ili socijalne konstrukcije (Renn, 1992., 54). „*Stajalište društva prema jednom ili drugom shvaćanju može biti potpuno suprotno. Za sociološku raspravu o rizicima važno je uočiti da su rizici ,socijalno konstruirane činjenice', što znači da rizici postoje neovisno o tome je li ih društvo registriralo, odnosno da je njihova objektivna struktura nekada potpuno nevažna za njihovo prepoznavanje. Ključni elementi razlikovanja u procesu društvenog ,prepoznavanja' (registriranja) su dimenzije pojave, razina opasnosti, značajke posljedica, socijalna cijena koju pojava zahtijeva, kao i politička procjena mogućih reakcija užeg ili šireg okruženja*“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 40).

Kad je riječ o energetskim postrojenjima kao mogućim uzročnicima prepoznatljivih rizika u našim sredinama, začudno je što je u nas: a) *relativno malo studija koje razmatraju tehničke objekte kao izvore sustavnoga rizika za pojedince i lokalne zajednice, i b) također je malo istraživanja koja pojavu takvih objekata promatraju kao moguće „okidače razvoja“ u konkretnim lokalnim kontekstima.* Načelno je jasno da na konkretne reakcije lokalne zajednice utječu: simbolička konstrukcija predodžbe o riziku u društvu, udaljenost opasnog tehničkog uređaja od naselja ili dobara, socijalna struktura lokalne zajednice, prevladavajuća reproduksijska osnovica lokalne zajednice, opasan tehnički uređaj kao sredstvo poticanja lokalnog razvoja te razvojne aspiracije lokalne elite (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 58-63).

Prema već naznačenim uvidima Čaldarovića, Rogića i Subašića, simbolička konstrukcija predodžbe o riziku u društvu povezuje se s dvjema važnim stvarima. Prva je dugotrajnija sraslost društva s tehničkim i industrijskim tradicijama. „*Ako je dio ukupne društvene memorije i industrijska memorija, onda će i simbolična konstrukcija predodžbe o riziku biti manje opterećena katastrofičnim pridjevima*“ (1997., 58). Druga se tiče društvene skupine koja odlučujuće utječe na oblikovanje društvene/lokalne javnosti. Dominiraju li tom skupinom „tehnofilski“ orijentirani pojedinci i klike, moguće je da će i u konstrukciji predodžbe o riziku ključno mjesto imati sklonost određenoj mitologizaciji tehnike i tehničkih uređaja, s pozitivnom intonacijom utjecaja te iste tehnike na društvo i lokalne zajednice.

U pogledu udaljenosti opasnog tehničkog uređaja od naselja ili dobara, ponašanje lokalne zajednice prilikom smještanja opasnih uređaja na njihovom području dobro je opisan u analizi fenomena NIMBY. „*Posrijedi je prirodna reakcija ugroženih da premještanjem opasnog tehničkog uređaja na ,sigurnu' udaljenost ponovno uspostave nerizičnu životnu svakodnevicu. U ekspertnim analizama udaljenost se obično predočuje matematičkim i geometrijskim pomagalima. Treba, međutim, upozoriti da predodžba o udaljenosti koju oblikuje lokalna zajedni-*

ca ne mora biti sukladna matematičkim i geometrijskim shemama iste udaljenosti“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 59).

Društvena struktura lokalne zajednice također utječe na reakciju te zajednice prema opasnim tehničkim uređajima. Primjerice, Čaldarović i Rogić su početkom 90-ih godina prošlog stoljeća pokazali da se, ovisno o pojedinim obilježjima lokalne populacije, mijenja odnos stanovništva prema nuklearnim elektranama i skladištima za radioaktivni otpad (Čaldarović, Rogić, 1990.). Reprodukcijska osnovica lokalne zajednice kao poseban čimbenik također utječe na odnos lokalne zajednice prema opasnim tehničkim sklopovima, tj. elektroenergetskim sustavima koje kao takve može doživljavati lokalno stanovništvo.

Ovdje je pitanje u kojoj mjeri opasni tehnički uređaji ugrožavaju pojedine gospodarske djelatnosti od kojih živi većina lokalnih ljudi. Primjerice, dosadašnje ideje da se nuklearne centrale ili skladišta za radioaktivni otpad smjeste na našoj obali, tradicionalno oslonjenoj na turizam, posve su delegitimirane u javnosti jer su stanovnici jadranskih naselja uvjerljivo zauzeli stav da su takva postrojenja nespojiva s originalnošću lokalne turističke ponude (u kojoj prirodna baština vrlo često čini okosnicu lokalnih turističkih naracija).

Da opasna tehnička postrojenja, pa tako i elektroenergetska, mogu postati i sredstvima poticanja lokalnoga razvoja, jedna je od novijih razvojnih ideja. Ta je ideja u europskim razmjerima postala sastavni dio ulagačkih strategija iz razdoblja kada su u Francuskoj i Njemačkoj građene nuklearne elektrane druge generacije, koje su morale u većoj mjeri zadovoljavati nove ekološke standarde i očekivanja članova novih, ekoloških pokreta. Hrvatska istraživanja provedena prije 1990. godine pokazala su da u kolektivnom iskustvu anketiranih nije bilo predodžbi o opasnim tehničkim uređajima (nuklearnim elektranama) kao mogućim pokretačima lokalnog razvoja.

Razlog tome nije neka isključivost anketiranih, već nešto posve drugo: „Nije, zbog toga što u hrvatskoj razvojnoj strategiji prije 1990. nema nikakve jasne predodžbe o posebnom razvojnom odnosu u kojem bi investitor preuzeo obvezu nadoknaditi štete lokalnoj zajednici izazvane novim tehničkim opasnostima. Odnos najsirođniji spomenutom, poznato je, jest onaj kojim se regulira pravo na „energetsku rentu“ općine na prostoru koje je hidroelektrana ili termoelektrana; ali i to je pravo izvedeno iz prava na naknadu za korištenje zemljišta“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 61).

Na kraju, spomenimo još jednom čimbenik: „razvojne aspiracije lokalne elite“. Ovdje je pitanje u kojoj se mjeri razvojne aspiracije lokalne političke/gospodarske elite podudaraju s mogućim dobrobitima, ili barem rentama, koje nosi izgradnja opasnih tehničkih postrojenja na „njihovom području“. Prema nekim uvidima iz prethodnih analiza, tzv. „razvijenije lokalne zajednice“ (u čemu se ogleda i važnost političkoga i socijalnoga kapitala!) spremnije su na aktivni(ji)

otpor idejama da se njihovo područje upotrijebi kao prostor za izgradnju tehnički opasnih postrojenja; one su na neki način spremnije razviti alternativne predodžbe o razvoju koje ne uključuju nužno rizične strategije.

Na drugoj strani, tzv. „nerazvijene lokalne zajednice“ nisu sposobne za djelatno i politički artikulirano oblikovanje lokalnoga otpora takvim razvojnim idejama. *„U tom kontekstu nije zanemarljivo koliko je lokalna elita poistovjeđena s općim htijenjima poretka. Ako je njezina poistovjeđenost dublja vjerojatnije je da će i spremnost na prihvaćanje opasnog tehničkog uređaja na vlastitom području biti veća“* (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 62).

Ovdje nam valja razmotriti nešto detaljnije upravo *pojam naknade*. Naime, izgradnja moguće rizičnih postrojenja na prostoru lokalnih zajednica donosi nepravdu u raspodjeli šteti i koristi. Dosadašnja istraživanja ukazuju na jednu pravilnost: moguće koristi od takvih postrojenja osjeća šira zajednica, a moguće štete (u smislu negativnoga, rizičnoga utjecaja takvih objekata) uglavnom su prisutne u neposrednoj lokalnoj zajednici. Upravo iz takva iskustva proizlazi određeno razumijevanje naknade. *„Lokalnoj zajednici daje se naknada za sve neželjene utjecaje koji joj se donose i nameću smještajem kontroverznog objekta, a da nisu u izravnoj vezi s okolišem. Svrha naknade nije da samo izravna negativne utjecaje, već da donese i neto korist, tj. da u svakom pogledu unaprijedi lokalnu zajednicu. Ona znači priznanje i uzvrat za uslugu koju lokalna zajednica čini prihvaćanjem kontroverznog objekta“* (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 87).

Naknada lokalnoj zajednici za život u sjeni tzv. „rizičnih postrojenja“ nije, s druge strane, samo financijska kategorija. Ona je i proizvod *aktivnog odnosa lokalne javnosti* prema ulagačima i smislenog oblikovanja zahtjeva za održavanjem kakve-takve kvalitete života u novouspostavljenim uvjetima „sustanarstva“ lokalnog stanovništva i opasnih objekata. Javnost je u nas posljednjih četrdesetak godina doživjela, kontekstualno gledano, određenu evolucijsku transformaciju. Dok se za socijalizma moglo jednostavno tvrditi da „u nas ‚javnost‘, s kojom bi se vodio dijalog i utvrđivala ukupna socijalna cijena rizika, još uvijek ne postoji“ (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 52), danas je jasnije da se ta ista javnost postupno javlja (u obliku tzv. „opće javnosti“) kao sve važniji čimbenik u odlučivanju o izgradnji rizičnih i/ili elektro-energetskih postrojenja.

Istraživački gledano, ključni sudionici u - demokraciji – oblikovanoj „ekološkoj javnosti“ su: 1. država; 2. investitor/graditelj tehničkog sklopa i objekta; 3. eksperti; 4. lokalna zajednica i 5. tzv. mikrolokacijska javnost. No, tehnički promatrano, na početku i na kraju velikih infrastrukturnih ulaganja kao ključan partner ulagačima u smještanju rizičnih postrojenja u konkretnu sredinu pojavljuje se lokalna, mikrolokacijska javnost. *„A potonja se očituje kao važan, tvrdoglav i uporan sugovornik“* (Čaldarović, Rogić, Subašić, 1997., 52).

1.2. Svrha i ciljevi istraživanja

Sukladno uvodnim razmatranjima, kao i temeljnim informacijama o kontekstu istraživanja, *svrhu istraživanja* definiramo kao dobivanje relevantnih informacija o socio-razvojnim implikacijama projekta HES Kosinj za lokalnu zajednicu i mišljenju lokalne javnosti o utjecaju HES-a Kosinj na kvalitetu života te osobne, kolektivne i kontekstualne razvojne mogućnosti stanovništva Kosinjske doline.

Ciljevi istraživanja su sljedeći:

- formiranje kvalificiranog uvida u mišljenje lokalne i stručne javnosti prema HES Kosinj te percepciji induciranih rizika;
- formiranje kvalificiranog uvida o mogućem utjecaju HES Kosinj na prostor i proizvedenim rizicima za prostor kao razvojni resurs ;
- formiranje kvalificiranog uvida u mišljenje lokalne i stručne javnosti o socio-ekološkim promjenama uslijed izgradnje HES Kosinj;
- formiranje kvalificiranog uvida u razvojno održive modalitete preseljenja stanovništva uslijed izgradnje HES Kosinj;
- identifikacija mogućeg utjecaja HES Kosinj na socio-ekonomski razvoj lokalne zajednice;
- formiranje kvalificiranog uvida u temeljne dimenzije HEP-ove komunikacije s lokalnom zajednicom te
- identifikacija (kontekstualne) društvene odgovornosti HEP-a i pojave mogućih konflikata.

Imajući u vidu istraživačke impresije iz razgovora s pojedinim predstavnicima javnosti u Lici, parcijalni uvid u dokumentaciju HEP-a o javnim raspravama o projektu HES Kosinj iz 2013. godine, javne (mahom internetske) izvore o tim istim raspravama te rezultate empirijskog istraživanja mišljenja stanovnika Kosinjske doline o mogućoj izgradnji nove hidroelektrane iz 2013. godine (APO, 2013.), *naša je polazna radna hipoteza da se u očima tzv. mikrolokacijske javnosti projekt HES Kosinj percipira kao lokalni razvojni rizik.*

Temeljem toga izveli smo i *sljedeće teze*:

- H1. Kako je zbog posebnog statusa cijele Kosinjske doline konkretan kraj već desetljećima izvan razvojnih tokova, a ne vidi se mogućnost za djelovanje lokalne zajednice prema modelu „participativnog razvoja“ u slučaju izgradnje HES Kosinj, postoji razlika u definiranju razvojnog potencijala projekta HES Kosinj između institucionalno-upravnih i mikro-lokacijskih dionika u promatranim lokalnim zajednicama.
- H2. Mikrolokacijska javnost podijeljena je u pogledu sklonosti preseljenju iz sadašnjih mjesta stanovanja: stanovnici neposredno pogođeni elementom potapanja zemljišta bit će spremniji pregovarati o modelu pravično-

sti naknade. Posljedično, intenzitet prihvaćanja projekta ovisi o intenzitetu pravičnosti naknade za oportunitetne troškove koje je razvoj projekta do sada stvorio kod lokalnog stanovništva.

- H3. Dok mikrolokacijska javnost pod pretpostavkom realizacije projekta HES Kosinj inzistira na tzv. pravičnoj naknadi, službena javnost (institucionalno-upravni sudionici) češće ističe pozitivne razvojne elemente Projekta HES Kosinj (očekuju se primitci temeljem komunalne i drugih naknada te povećanje gospodarske aktivnosti za izgradnje hidroelektrane).
- H4. Stanovnici u kontaktnoj zoni s rizičnim elementima projekta bit će više zainteresirani za kompenzacijsku naknadu povezanu sa životom u zoni rizika.
- H5. Osporavanje projekta HES Kosinj iz razvojnih i ekoloških razloga nije općerašireno među različitim razvojnim sudionicima u Ličko-senjskoj županiji, ali je ipak prisutno u dijelu relevantne javnosti, prije svega zbog drukčijeg viđenja razvojnih dobitaka za pojedine lokalne zajednice u zoni zahvaćenoj projektom HES Kosinj.

2. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

2.1. Metodologija anketnog istraživanja

Izvor podataka analiziranih u ovom poglavlju izvještaja jest istraživanje koje je od 10. svibnja do 15. lipnja 2016. godine proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. *Podaci u istraživanju prikupljeni su metodom ankete*, od kojih je glavnina provedena licem-u-lice na adresi stanovanja, a manji dio proveden je grupnim anketiranjem. S obzirom na to da je polazni istraživački problem fokus usmjerio na prostor od kojega je dio izravno a dio neizravno zahvaćen planiranim projektom HES Kosinj – HE Senj 2., *u istraživanju su obuhvaćene tri ciljane skupine*.

Prva ciljana skupina su punoljetne osobe koje stalnu adresu stanovanja imaju u naseljima Gornji Kosinj, Krš i Mlakva, dakle u naseljima koja su u cijelosti ili djelomično zahvaćena planiranim akumulacijskim jezerom, tj. potapanjem uslijed njegove moguće izgradnje. Druga ciljana skupina su punoljetne osobe koje stalnu adresu stanovanja imaju u naseljima Kosinjski Bakovac, Donji Kosinj te Lipovo Polje, odnosno u naseljima koja bi trebala biti u široj zoni utjecaja planiranog akumulacijskog jezera. Treća ciljana skupina su povremeni stanovnici naselja Gornji Kosinj, Krš i Mlakva, odnosno punoljetne osobe koje u tim naseljima povremeno borave u stanovima za odmor i rekreaciju (tzv. vikendaši).

Ukupno su prikupljena 304 popunjena anketna upitnika, od toga je njih 277 bilo ispravno popunjeno; 95 anketa za prvu ciljanu skupinu (stalni stanovnici Gornjeg Kosinja, Krša i Mlakve, naselja djelomično ili u cijelosti zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom), *zatim 148 anketa za drugu ciljanu skupinu* (stalni stanovnici Kosinjskog Bakovca, Donjega Kosinja i Lipovog polja, naselja u široj zoni utjecaja planiranog akumulacijskog jezera) *te 34 ankete za treću ciljanu skupinu* (povremeni stanovnici koji u Gornjem Kosinju, Kršu i Mlakvi povremeno borave u stanovima za odmor i rekreaciju).

Anketnim su upitnikom osim osnovnih informacija o ispitaniku i njegovom kućanstvu obuhvaćena i pitanja koja omogućavaju uvid u obilježja svakodnevnog

života u Kosinjskoj dolini, stupanj informiranosti o planiranom projektu, percepciju rizika od elektroenergetskih postrojenja, ocjenu posljedica gradnje HE Kosinj, zatim u osobne koristi i štete u slučaju gradnje HE Kosinj, u spremnost na preseljenje, kao i u okvir za definiranje „pravične“ naknade te uvid u ocjenu uporišta mogućeg „alternativnog“ razvitka. S obzirom na to da su istraživanjem zahvaćene ciljane skupine koje se međusobno razlikuju po učincima koje će na njihov svakodnevni život imati planirani projekt, anketni upitnik imao je tri verzije prilagođene svakoj ciljanoj skupini.

2.2. Rezultati anketnog istraživanja: osnovna obilježja ispitanika, zavičajnost, percepcija rizika i stav prema gradnji elektroenergetskih objekata

2.2.1. Sociodemografska i socioekonomska obilježja ispitanika i njihovih kućanstava

Sociodemografska obilježja. Analiza osnovnih sociodemografskih obilježja otkriva neke manje razlike u strukturi ispitanika i njihovih kućanstava između analiziranih poduzorka. Prva izraženija razlika primjetna je kod spolne strukture. U naseljima koja se nalaze *na rubu* planiranog akumulacijskog jezera omjer žena i muškaraca među anketiranim osobama bio je 55,4% naspram 44,6%, u korist muškaraca.

U naseljima *zahvaćenima* planiranim akumulacijskim jezerom, među stalnim stanovništvom spolna struktura je gotovo uravnotežena – 49,5% muškaraca i 50,5% žena. U poduzorku povremenih stanovnika naselja *zahvaćenih* planiranim akumulacijskim jezerom bilo je 56,3% žena i 43,8% muškaraca (tablica 1). *Dobna struktura u analiziranim poduzorcima upućuje na znatnu uznapredovalost procesa starenja lokalnog stanovništva.* Doduše, najviše ispitanika iz analiziranih poduzoraka bilo je u dobi između 35 i 64 godine, i to 52% među stalnim stanovnicima iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te 47,4% među stalnim stanovnicima naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Ono što pak upućuje na nepovoljnu dobnu strukturu stalnoga stanovništva jest omjer dviju krajnjih dobnih kategorija.

U poduzorku ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera njih 13,5% bilo je u dobi od 18 do 34 godine dok je onih starijih od 64 godine bilo 34,5%. Situacija je još nepovoljnija u naseljima zahvaćenima planiranim jezerom gdje u poduzorku stalnog stanovništva ima samo 8,4% onih u dobi od 18 do 34 godine dok je ispitanika starijih od 64 godine bilo 44,2%. Jedino je u poduzorku povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom obuhvaćeno više osoba u dobi od 18 do 34 godine nego onih starijih od 64 godine.

Tablica 1. – Osnovna sociodemografska obilježja ispitanika i njegova kućanstva (%)

Sociodemografska obilježja		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
			stalni stanovnici	povremeni stanovnici
Spol	Muškarci	55,4	50,5	43,8
	Žene	44,6	49,5	56,3
Dob	18-34	13,5	8,4	17,6
	35-64	52,0	47,4	70,6
	65+	34,5	44,2	11,8
Bračni status	1. neoženjen, neudana	15,5	23,7	20,6
	2. oženjen, udana	61,5	57,0	64,7
	3. rastavljen, rastavljena	3,4	1,1	2,9
	4. udovac, udovica	18,2	18,3	5,9
	5. izvanbračna zajednica	1,4	0,0	5,9
Broj članova kućanstva	1	14,2	16,8	9,1
	2	34,5	31,6	15,2
	3	14,9	26,3	15,2
	4	12,2	21,1	39,4
	5+	24,2	4,3	21,2

Po pitanju bračnog statusa u analiziranim poduzorcima bilo je najviše osoba koje su u braku ili izvanbračnoj zajednici – 62,9% kod ispitanika iz naselja na rubu jezera, 57% kod stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom te 70,3% kod povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Što se tiče bračnog statusa, kod ispitanika stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom neoženjenih/neudanih bilo je 23,7% dok ih je kod ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera bilo 15,5%. U poduzorcima ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom zabilježen je i znatan udio udovaca/udovica, u obje skupine njihov udio je bio oko 18%.

Analiza veličine kućanstva pokazala je da su u naseljima s ruba planiranog akumulacijskog jezera te u naseljima zahvaćenima planiranim jezerom gotovo polovina njih ili samačka ili dvočlana. Tročlanih kućanstava bilo je u poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera 14,9% naspram 26,3% u poduzorku iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Kućanstva s pet ili više

članova bilo je znatno više u poduzorku iz naselja s ruba nego u poduzorku iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, 24,2% naspram 4,3%. U poduzorku povremenih stanovnika naselja zahvaćenih akumulacijskim jezerom najviše je bilo četveročlanih kućanstava, 39,4%, a najmanje samačkih kućanstava, 9,1%.

Tablica 2. – Osnovna socioekonomska obilježja ispitanika i njegova kućanstva (%)

Prihodi i procjena životnog standarda		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
			stalni stanovnici	povremeni stanovnici
Broj članova kućanstva s redovnim prihodom	niti jedan	1,4	6,5	
	1	43,8	41,3	
	2	37,0	38,0	
	3	16,4	10,9	
	4 i više	1,4	3,3	
Najčešći izvori prihoda kućanstva (više odgovora)	1. prihod od zaposlenja	29,1	15,5	
	2. prihod od mirovine	64,2	41,1	
	3. prihod od poljoprivrede	41,9	20,2	
	4. prihod od rada na crno	4,7	2,3	
	5. prihod od sezonskih poslova	6,1	5,4	
	6. socijalna pomoć	2,0	6,2	
	7. pomoć od rodbine	8,1	7,8	
	8. nešto drugo	0,0	2,3	
Prosječan mjesečni prihod po članu kućanstva	<1000 kn	35,3	36,2	14,7
	1001 – 2000 kn	29,3	29,8	20,6
	2001 – 3000 kn	21,8	17,0	29,4
	>3000 kn	12,3	10,6	26,5
	ne zna	1,4	6,4	8,8
Procjena životnog standarda kućanstva u odnosu na prosječan standard u Hrvatskoj	1. niži od prosjeka	58,1	73,4	57,6
	2. prosječan	35,1	20,2	27,3
	3. viši od prosjeka	2,7	1,1	0,0
	4. ne mogu ocijeniti	4,1	5,3	15,2

Socioekonomska obilježja. Pokazatelji ekonomskog statusa ispitanika i njihovih kućanstava prikazani su u tablici 2. *Analiza podataka o broju članova kućanstva s redovnim prihodom pokazuje da većina anketiranih kućanstava ima neki oblik redovnih prihoda.* U većini anketiranih kućanstava iz naselja na rubu te iz naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom redovne prihode imaju jedna ili dvije osobe, oko 80% u oba poduzorka. Kućanstava bez stalnih prihoda relativno je malo. Ipak, udio od 6,5% stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom koji su naveli da njihova kućanstva nemaju redovnih prihod govori da se radi o kraju u kojem oskudica nije nepoznata.

Što se tiče strukture prihoda, analiza je pokazala da je mirovina osnovni izvor redovnih prihoda kućanstava za većinu ispitanika, i to za 64,2% u naseljima na rubu planiranog akumulacijskog jezera te 41,1% u poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Po zastupljenosti zatim slijede prihodi od poljoprivrede, koje je kao redovni prihod navelo 41,9% ispitanika iz naselja na rubu planiranog jezera te 20,2% iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, dok je plaću kao redovan prihod navelo 29,1% ispitanika iz naselja na rubu planiranog jezera te njih 15,5% iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom.

Prosječni mjesečni prihodi većine ispitanika ne prelaze 2.000,00 kn po članu kućanstva. Kod ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera 35,3% njih imalo je prosječne mjesečne prihode po članu kućanstva manje od 1.000,00 kn, a kod njih 29,3% prihodi su bili između 1.001,00 i 2.000,00 kn. U poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom situacija je gotovo identična: 36,2% njih je imalo prosječne mjesečne prihode po članu kućanstva manje od 1.000,00 kn, a kod 29,8% prihodi su bili između 1.001,00 i 2.000,00 kn. Prosječne mjesečne prihode veće od 3.000,00 kn u poduzorku iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom imalo je 12,3% ispitanika, a u poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom u toj prihodovnoj kategoriji bilo je 10,6% ispitanika.

U poduzorku povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom struktura prosječnih mjesečnih prihoda znatno je povoljnija. Najviše ispitanika, njih 29,4% iz tog poduzorka navelo je da su prosječni mjesečni prihodi po članu kućanstava bili u rasponu 2.001,00 – 3.000,00 kn, njih 26,5% navelo je da imaju prihode veće od 3.000,00 kn. Prosječne mjesečne prihode manje od 2.001,00 kn kod povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom navelo je 35,3% ispitanika.

Podaci o procjeni životnog standarda kućanstava u odnosu na prosječni standard u Hrvatskoj pokazuje da većina ispitanika misli da im je gore nego ostatku Hrvatske. Pritom usporedba analiziranih poduzoraka pokazuje da ispitanici iz naselja

zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom vide češće svoju poziciju lošijom od ostatka Hrvatske nego ispitanici iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera, 73,4% naspram 58,1%. Zanimljivo je da i u poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom većina, njih 57,6%, svoj životni standard ocjenjuje lošijim od hrvatskog prosjeka.

Tablica 3. – Radni status ispitanika te zaposlenost na području Kosinjske doline (%)

Distribucija radno-statusnih obilježja i obilježja ne/zaposlenosti		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
			stalni stanovnici	povremeni stanovnici
Radni status	1. zaposlen	17,7	19,1	67,6
	2. poljoprivrednik	10,2	13,8	
	3. samozaposleni obrtnik/privatni poduzetnik	0,7	0,0	0,0
	4. student/učenik	0,0	1,1	2,9
	5. kućanica	9,5	12,8	5,9
	6. umirovljenik	49,7	41,5	20,6
	7. nezaposlen	12,2	11,7	2,9
Udio zaposlenih u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini	1. da	5,4	7,4	
	2. ne	94,6	92,6	

Podaci iz tablice 3. pokazuju da je među ispitanicima iz poduzorka stalnih stanovnika naselja s ruba i onih iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom najviše bilo umirovljenika, 49,7% u naseljima na rubu i 41,5% u naseljima zahvaćenima jezerom, a za njima slijedi udio zaposlenih ispitanika kojih je u poduzorku iz naselja na rubu akumulacijskog jezera bilo 17,7%, a u poduzorku iz naselja zahvaćenih akumulacijskim jezerom 19,1%. Nezaposlenih je u ta dva poduzorka bilo oko 12%. I po pitanju radnog statusa povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih akumulacijskim jezerom stanje je znatno povoljnije. U tom poduzorku bilo je 67,6% zaposlenih i tek 2,9% nezaposlenih.

Dobar je pokazatelj niske razine gospodarske aktivnosti u Kosinjskoj dolini podatak da samo 5,4% ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te 7,4% iz poduzorka stalnih stanovnika naselja zahvaćenih akumulacijskim jezerom radi u nekom od naselja iz Kosinjske doline (tablica 3.).

Što se tiče stambenog statusa (tablica 4.) većina ispitanika dolazi iz kućanstava koja su vlasnici kuće: takvih je bilo 84,2% u poduzorku ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te 95,8% u poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom.

Tablica 4. – Uvjeti stanovanja te status vlasništva stambenog objekta (%)

Obilježja stambene situacije		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
			stalni stanovnici	povremeni stanovnici
Stambeni status kućanstva	podstanar/i	6,2	0,0	
	korisnici socijalnog stana	0,0	0,0	
	najmoprimci sa zaštićenom najamninom (ranije „stanarsko pravo“)	1,4	2,1	
	vlasnici stana	6,8	2,1	
	vlasnici kuće	84,2	95,8	
	nešto drugo	1,4	0,0	
Površina stambenog objekta	<50 m ²	10,6	8,8	0,0
	51-75 m ²	17,0	15,6	6,7
	76-100 m ²	37,6	41,1	23,3
	101-125 m ²	11,3	10	16,7
	126+ m ²	23,4	24,4	53,3
Status vlasništva stana/kuće	jedini vlasnik	38,5	49,3	17,2
	više vlasnika	61,5	50,7	82,8
Je li vlasništvo stana/kuće upisano u zemljišnim knjigama?	da	70,3	65,3	43,8
	ne	16,2	13,7	46,9
	ne znam	13,5	21,1	9,4

Većina ispitanika ima stambeni objekt veći od 75 m². Pritom je najčešće površina stambenog objekta iznosila između 75 i 100 m² – u toj kategoriji bilo je 37,6% ispitanika iz poduzorka naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te 41,1% iz poduzorka stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. U poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom 53,3% ispitanika imalo je stambeni objekt veći od 125 m².

S obzirom na vlasnički status (tablica 4.), za znatan broj stambenih objekata stvarno stanje vlasničkih odnosa ne odgovara onome koje je zavedeno u zemljišnim knjigama. Da njihovo vlasništvo nije upisano u zemljišnim knjigama navelo je 16,2% ispitanika iz poduzorka iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera, zatim 13,7% u poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom te njih 46,9% iz poduzorka povremenih stanovnika naselja zahvaćenih jezerom. Analiza strukture vlasništva otkriva da veliki broj stambenih objekata ima više vlasnika; najviše ispitanika sa stambenim objektima koji imaju više vlasnika bilo je među povremenim stanovnicima naselja zahvaćenih planiranim jezerom, 82,8%. U poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom bio je podjednak udio ispitanika sa stam-

benim objektom u vlasništvu jedne osobe te onih u vlasništvu više osoba, dok je u poduzorku ispitanika iz naselja na rubu planiranog jezera omjer bio 61,5% naspram 38,5% u korist ispitanika sa stambenim objektom u vlasništvu više osoba.

Analiza podataka o posjedovanju nekretnina (prikazana u tablici 5.) otkriva da znatan broj ispitanika posjeduje još neko zemljište i to najčešće vrt. Udio ispitanika s vrtom u poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera je 79,1%, nešto manje, točnije 74,7% ih je s vrtom bilo u poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom, dok je među povremenim stanovnicima iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom njih 70,6% navelo da ima vrt.

Tablica 5. – Vlasništvo gospodarskih zgrada, vrta ili neke druge vrste zemljišta (%)

Raspoloživost ostalih nekretnina		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
			stalni stanovnici	povremeni stanovnici
Udio ispitanika koji posjeduju gospodarsku zgradu	ima	73,6	75,8	79,4
	nema	23,6	22,1	2,9
	bez odgovora	2,7	2,1	17,6
Površina gospodarske zgrade	<101 m ²	28,0	50,7	40,7
	101-200 m ²	48,6	39,4	55,6
	201+ m ²	23,4	9,9	3,7
Udio ispitanika koji posjeduju vrt	ima	79,1	74,7	70,6
	nema	18,9	23,2	11,8
	bez odgovora	2,0	2,1	17,6
Površina vrta	<101 m ²	41,4	56,5	
	101-200 m ²	19,0	11,6	16,7
	201-500 m ²	25,0	20,3	79,2
	501+ m ²	14,7	11,6	4,2
Udio ispitanika koji posjeduju neku drugu vrstu zemljišta (livade, pašnjaci, oranice, šume)	ima	73,0	65,3	64,7
	nema	25,0	25,3	5,9
	bez odgovora	2,0	9,5	29,4
Površina ostalog zemljišta	<2 ha	4,8	9,1	22,7
	2-5 ha	66,3	63,6	63,6
	6-10 ha	19,2	10,9	9,1
	11 i više ha	9,6	16,4	4,6

Među stalnim stanovnicima uglavnom se radilo o manjim parcelama vrta, njih 60,4% iz naselja na rubu planiranog jezera te 68,1% iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom navelo je da površina njihova vrta nije veća od 200 m². Ispitanici

iz poduzorka povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom imaju nešto veće vrtove, njih 79,2% navelo je da je površina vrta između 200 i 500 m². Osim vrta velik broj ispitanika, njih 73% iz naselja na rubu planiranog jezera i oko 65% iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, naveo je i da posjeduje neku drugu vrstu zemljišta (livada, pašnjaci, oranice ili šume).

Pritom je najviše ispitanika, udio u svim analiziranim poduzorcima kreće se između 63% i 66%, navelo da je riječ o parcelama površine od 2 do 5 ha. Velik broj ispitanika u sva tri analizirana poduzorka, u prosjeku tri od četiri anketirane osobe, prijavio je da posjeduje gospodarsku zgradu i u najvećem udjelu bili su zastupljeni objekti površine do 200 m².

2.2.2. Zavičajnost i lokalna socijalna kohezija

Podaci o mjestu rođenja (tablica 6.) pokazuju da osobe rođene u mjestu anketiranja ili u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini čine većinu i u poduzorku iz naselja na rubu kao i u poduzorku stalnih i povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. Dodamo li tome i podatak da je znatniji broj ispitanika iz sva tri analizirana poduzorka rođen u nekom drugom naselju Ličko-senjske županije, *jasno je da se radi o zavičajno prilično homogenim skupinama.*

Tablica 6. – Mjesto rođenja ispitanika (%)

Mjesto rođenja	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
na adresi anketiranja	69,2	73,9	79,4
drugdje u Kosinjskoj dolini	7,5	7,6	0,0
drugdje u LSŽ-u	17,1	14,1	11,8
drugdje u RH	2,1	3,3	5,9
u inozemstvu	4,1	1,1	2,9

Na homogenost lokalne zajednice upućuju i odgovori na pitanja o razini socijalne kohezije u susjedstvu prikazani u tablici 7. Naime, velik broj ispitanika iz analiziranih poduzoraka, više od 80%, izrazio je slaganje s tvrdnjom iz instrumenta za mjerenje percepcije (susjedske) socijalne kohezije koja se odnosi na bliskost vrijednosnih orijentacija, odnosno dijeljenje istih vrijednosti (ljudi u mom susjedstvu slični su po načinu života). Nadalje, razdioba odgovora pokazuje da u analiziranim naseljima ni spremnosti da se pomogne susjedu ne manjka: da je tako smatra 71,6% ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te njih 80,6% iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Ostale mjerene dimenzije socijalne kohezije nešto su lošije ocijenjene.

Da je njihovo susjedstvo čvrsto povezano smatra 61,5% ispitanika iz naselja s ruba te njih 65,6% iz naselja zahvaćenih akumulacijskim jezerom. U poduzorku naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera najlošije je ocijenjena čestica koja se odnosi na dimenziju povjerenja u susjede: „samo“ 55,1% ispitanika iz tog poduzorka smatra da se ljudima u njihovom susjedstvu može vjerovati. Situacija u pogledu povjerenja u susjede nešto je povoljnija u poduzorku ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom: ondje se 68,8% ispitanika složilo s tvrdnjom da se ljudima u njihovom susjedstvu može vjerovati.

Tablica 7. – Percepcija lokalne socijalne kohezije (%)

Dimenzije socijalne kohezije	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera			Ispitanici stalni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		
	Ne slažem se	Niti se slažem niti ne slažem	Slažem se	Ne slažem se	Niti se slažem niti ne slažem	Slažem se
Ljudi u mojem susjedstvu spremni su pomagati jedni drugima.	17,6	10,8	71,6	6,5	12,9	80,6
Ovo je čvrsto povezano susjedstvo.	16,2	22,3	61,5	9,7	24,7	65,6
Ljudima u mojem susjedstvu se može vjerovati.	15,6	29,3	55,1	10,8	20,4	68,8
Ljudi u mojem susjedstvu uglavnom se međusobno slažu.	12,2	21,6	66,2	2,2	17,2	80,6
Ljudi u mojem susjedstvu su slični po načinu života.	8,1	10,1	81,8	1,1	12,9	86,0

Prikazana usporedba rezultata iz ovih dvaju poduzoraka upućuje na određene razlike; s ponuđenim tvrdnjama češće se slažu ispitanici iz poduzorka naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. Sama razlika najveća je kod tvrdnje o slaganju među susjedima; da se njihovi susjedi međusobno slažu smatra 66,2% ispitanika iz naselja na rubu planiranog jezera te njih čak 80,6% u naseljima zahvaćenih planiranim jezerom. Ipak, sumarno, *pokazatelji upućuju na relativno visok stupanj socijalne kohezije u obje analizirane zone, pri čemu su nešto više vrijednosti zabilježene u naseljima koja se nalaze unutar zone planiranog potapanja.*

2.2.3. Percepcija uvjeta života u naseljima u Kosinjskoj dolini i oko nje

Za dobivanje uvida u uvjete življenja u istraživanjem obuhvaćenim naseljima oslonili smo se i na Eurostatovu *skalu materijalne deprivacije*. Skala mjeri mogućnost da pojedinac sebi priušti neke elementarne stvari bitne za svakodnevni život poput primjerenoga grijanja, kvalitetne prehrane, odmora izvan doma, automobila, perilice rublja, televizora, telefona/mobitela, plaćanja režija ili nekih drugih nepredviđenih troškova. Provedena analiza podataka prikupljenih navedenom skalom otkriva da *znatan broj ispitanika živi u okruženju više razine materijalne deprivacije* (tablica 8.).

Skaliranje podataka o mogućnosti da si priušte neki od ponuđenih elemenata otkriva da je stopa materijalne deprivacije prilično lošija u naseljima zahvaćenima planiranim akumulacijskim jezerom, gdje rezultati pokazuju da je 68,1% ispitanika materijalno deprivirano (ne mogu si priuštiti tri ili više stavki s ponuđenog popisa), pri čemu njih čak 52,1% bilježi ozbiljnu materijalnu depriviranost (ne mogu si priuštiti četiri ili više stavki s popisa). U naseljima na rubu planiranog akumulacijskog jezera evidentirana stopa materijalne ugroženosti iznosila je 55,8% (udio ispitanika koji si ne mogu priuštiti tri ili više stavki s ponuđenog popisa), pri čemu 38,1% ispitanika iz tog poduzorka trpi ozbiljnu materijalnu ugroženost (ne mogu si priuštiti četiri ili više stavki s popisa).

Tablica 8. – Stopa materijalne deprivacije (%)

Percepcija materijalne ugroženosti	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici stalni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom
ozbiljna materijalna ugroženost (nemogućnost plaćanja četiri od devet analiziranih stavki)	38,1	52,1
umjerena materijalna ugroženost (nemogućnost plaćanja tri od devet analiziranih stavki)	17,7	16,0

Podaci prikazani u tablici 9. pokazuju da je u oba poduzorka na vrhu popisa elemenata koje si većina ispitanika nije mogla priuštiti bio *jednotjedni odmor izvan kuće*. Pri vrhu popisa elemenata koji su uskraćeni većini ispitanika u poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera nalazilo se još i primjereno grijanje (njega je u tom poduzorku moglo sebi priuštiti tek 43,9% ispitanika).

U poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom na vrhu popisa uskraćenih elementa bio je i automobil (njega si u tom poduzorku može priuštiti 41,9% ispitanika) te prehrana bogata bjelanjčevinama (tek 47,3% ispitanika iz tog poduzorka si takvu prehranu može priuštiti najmanje svaki drugi dan). Analiza je pokazala da su u oba poduzorka ispitanici

najmanje oskudijevali u opremljenosti nekim elementima informacijsko-komunikacijske tehnologije, konkretno, televizorima te telefonima i mobitelima.

Tablica 9. – Popis stavki koje si ispitanici mogu priuštiti (%)

Elementi materijalne potrošnje	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici stalni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom
1. kredit/hipoteka/stanarina ili režije	70,3	73,1
2. primjereno grijanje	43,9	58,1
3. nepredviđeni troškovi (popravci, zdravlje i sl.)	68,9	74,2
4. prehrana bogata bjelančevinama najmanje svaki drugi dan (meso, riba, jaja, mliječni proizvodi)	68,2	47,3
5. najmanje tjedan dana odmora godišnje izvan kuće	13,5	6,5
6. automobil	52,0	41,9
7. perilica rublja	73,0	60,2
8. televizor	85,8	82,8
9. telefon i/ili mobitel	90,5	80,6

Procjene tjelesnog zdravlja ispitanika prikazane u tablici 10. otkrivaju da je najviše onih ispitanika koji se smatraju zdravima. Međutim, *analiza otkriva da je velik udio ispitanika koji svoje zdravlje ocjenjuju osrednjim ili lošim*. Pritom je udio ispitanika koji svoje zdravlje smatraju lošijim ili osrednjim podjednak u analiziranim poduzorcima i kreće se između 41 i 45% ispitanika.

Tablica 10. – Procjena osobnog tjelesnog zdravlja (%)

Modaliteti procjene	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici stalni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom
loše	29,1	35,1
osrednje	12,2	9,6
dobro	54,0	52,1
ne zna	4,2	3,2

Na pitanje kako se živi u Kosinjskoj dolini u odnosu na ostatak Like, *velika većina ispitanika iz svih analiziranih poduzoraka ocjenjuje da je život u naseljima Kosinjskoj dolini i oko nje teži nego drugdje u Lici* (tablica 11.).

Pritom postoje određene razlike u percepciji stanja između tri analizirana poduzorka. Nešto manje su kritični ispitanici iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera – iz tog poduzorka njih 65% smatra da se u njihovim naseljima živi lošije nego u ostatku Like, dok su najkritičniji povremeni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, njih 85,3% smatra da se

u njihovim naseljima živi lošije nego u ostatku Like. U poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom njih 71% smatra da se ondje živi lošije nego u ostatku Like.

Tablica 11. – Usporedba uvjeta življenja u njihovom naselju u odnosu na ostatak Like (%)

Percepcija uvjeta življenja	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
1. ovdje živimo bolje nego ljudi u ostatku Like	2,8	0,0	5,9
2. ovdje živimo jednako kao i ljudi drugdje u Lici	32,2	29,0	8,8
3. ovdje živimo lošije nego ljudi u ostatku Like	65,0	71,0	85,3

Razdioba prikazana u tablici 12. otkriva da je kada je riječ o najvećim infrastrukturnim i komunalnim problemima *na vrhu popisa pojedinosti koje život u naseljima obuhvaćenima istraživanjima čine težim loša cestovna infrastruktura*.

Problem loših prometnica na prvom je mjestu ispitanicima iz poduzorka stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom te iz poduzorka iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera. *Ispitanicima iz poduzorka povremenih stanovnika (vikendaši) iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom najčešći je pak problem bila pitka voda.*

Problem nedostatka vode osjećaju i stalni stanovnici, no on se njima ipak nalazi na drugom mjestu, odmah iza loše cestovne infrastrukture. *Treći problem koji je označen kao nešto što bitno narušava lokalnu kvalitetu življenja kod ispitanika iz naselja na rubu planiranog jezera jesu poplave*, kod stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom to je *nedostatna razina zdravstvene skrbi*, dok je povremenim stanovnicima iz istih naselja loš javni prijevoz i povezanost na trećem mjestu najvećih lokalnih infrastrukturnih i komunalnih problema.

Tablica 12. – Popis najvećih infrastrukturnih i komunalnih problema u Kosinjskoj dolini (%)

Infrastrukturni i komunalni problemi	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
loša cestovna infrastruktura	46,6	69,5	32,4
problem vodoopskrbe	33,8	57,9	67,6
Poplave	33,1	7,4	5,9
problem odvodnje vode i kanalizacije	18,2	14,7	14,7
problem opskrbe električnom energijom	17,6	8,4	0,0
nedostatna razina zdravstvene skrbi	12,8	16,8	29,4
javna rasvjeta	11,5	3,2	0,0
loš javni prijevoz i povezanost	8,8	9,5	35,3
loša pokrivenost signalom mobilne mreže	7,4	6,3	11,8
nema posla i radnih mjesta	6,1	8,4	5,9
nedostatak prodavaonice	4,7	10,5	23,5
demografski deficit (nema stanovnika)	3,4	10,5	2,9
divljač uništava usjeve	2,7	0,0	0,0
odvoz smeća	2,0	2,1	0,0
nedostatak vatrogasnog doma	1,4	0,0	0,0
zabrana gradnje zbog izgradnje brane	0,7	2,1	8,8
nedovoljna skrb općine	0,7	2,1	0,0
problem čišćenja snijega	0,7	2,1	0,0
ugostiteljski objekt (birtija, kafić)	0,7	2,1	0,0
nedostatak sadržaja za mlade	0,7	1,1	0,0
Potresi	0,7	0,0	0,0
Požari	0,7	0,0	0,0
Plinifikacija	0,0	4,2	0,0
nedovoljna skrb države	0,0	2,1	0,0
rizik od pucanja brane	0,0	2,1	0,0
loš odnos prema Srbima	0,0	1,1	0,0

Odgovori na pitanje što bi najviše trebalo njihovo kućanstvo da bi ovdje živjelo bolje nego sada (tablica 13.) malo proširuje prethodno naznačeni popis prioritarnih potreba. Naime, osim izgradnje/održavanja prometne i vodovodne infrastrukture, koji očekivano visoko kotiraju na popisu želja i potreba, na tu listu

sada dolazi i bolja zdravstvena skrb te bolje opskrbljena prodavaonica. To na prva dva mjesto stavljaju ispitanici iz poduzorka stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom. Istodobno, nova radna mjesta te razvijanje turizma nalaze se među prva dva mjesta popisa želja i potreba koje ističu povremeni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom.

Tablica 13. – Popis najvažnijih stvari koje bi najviše trebale kućanstvu u Kosinjskoj dolini da bi se ondje živjelo bolje nego sada (%)

Elementi „boljega života“	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
bolja zdravstvena skrb	18,2	49,5	17,6
otvoriti bolje opskrbljenu prodavaonicu	8,8	47,4	23,5
radna mjesta / veća primanja	18,9	30,5	38,2
vodoopskrba	24,3	29,5	26,5
bolje prometnice	19,6	21,1	8,8
popraviti demografsku sliku (potaknuti ljude da ostanu i da se vrate)	6,1	15,8	17,6
bolji javni prijevoz	14,9	7,4	23,5
omogućiti gradnju stanovništva	0,0	2,1	26,5
razviti turizam	2,0	1,1	29,4
bolja pokrivenost signalom (telefon, internet, tv)	8,8	6,3	8,8
pouzdana opskrba električnom energijom	6,8	6,3	0,0
napraviti kanalizaciju i odvodnju	5,4	4,2	5,9
sustav obrane od poplava	4,1	4,2	2,9
javna rasvjeta	12,2	4,2	0,0
ugostiteljski objekt (birtija, kafić)	0,7	3,2	0,0
poboljšati infrastrukturu	0,0	0,0	5,9
sadržaj za mlade	0,7	1,1	0,0
otkup poljoprivrednih proizvoda	2,0	0,0	0,0
kvalitetnija brana	1,4	0,0	0,0
šumarija	0,7	0,0	0,0
veterinarska stanica	0,7	0,0	0,0
bliži ured općine	0,7	0,0	0,0
benzinska postaja	2,7	0,0	0,0

2.2.4. Percepcija rizika te stav prema gradnji elektroenergetskih postrojenja

Analiza osnovnih stavova prema gradnji elektroenergetskih postrojenja prikazana na slici 1. otkriva kako *većina ispitanika smatra da su sve elektrane opasne za okoliš*. U negativnoj percepciji elektrana prednjače ispitanici iz poduzorka povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom; među njima je 73,5% onih koji sve elektrane smatraju opasnima za okoliš.

Slika 1. – Udio ispitanika koji se slažu s ponuđenim tvrdnjama o gradnji elektroenergetskih postrojenja (%)

Lokalno stanovništvo nešto je umjerenije u ocjeni štetnosti. U poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera njih 53,4% smatra sve elektrane štetnima, dok u poduzorku iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom 47,9% ispitanika sve elektrane ocjenjuje štetnima za okoliš. Ova razlika u percepciji

rizika između mještana odnosno stalnih stanovnika i vikendaša odnosno povremenih stanovnika prisutna je i u ocjeni štetnosti hidroelektrana za okoliš i lokalno stanovništvo (tablica 14.). Povremeni stanovnici češće su skloniji ocjeni da su hidroelektrane štetnije od drugih elektroenergetskih postrojenja, dok su mještani nešto umjereniji u ocjeni štetnosti hidroelektrana za okoliš i zdravlje lokalnog stanovništva. Pri tome je među ispitanicima koji žive najbliže postojećoj hidroelektrani Sklope, odnosno među anketiranim stalnim stanovnicima iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom, gotovo polovina (48,4%) izrazila stav da su hidroelektrane manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo od drugih elektroenergetskih postrojenja.

Tablica 14. – Usporedba štetnosti hidroelektrane u odnosu na neka druga elektroenergetska postrojenja (%)

Percepcija štetnosti elektroenergetskih postrojenja	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
1. manje su štetne nego druga elektroenergetska postrojenja	38,1	48,4	27,3
2. jednako su štetne	45,6	44,2	33,3
3. štetnije su nego druga elektroenergetska postrojenja	16,3	7,4	39,4

Kod ocjene dostatnosti električne energije u sustavu tek je manji broj ispitanika izrazio stav da je prisutan manjak električne energije u europskom i nacionalnom sustavu, pri čemu su se opetovale razlike u stavu među analiziranim poduzorcima. Najmanje skloni ocjeni da u sustavu postoji manjak električne energije bili su povremeni stanovnici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom (vikendaši): njih 14,7% smatra da postoji manjak u europskom sustavu, a 17,6% smatra da postoji manjak u hrvatskom sustavu. Među ispitanicima iz poduzorka lokalnog stanovništva bilo je nešto više onih koji vide manjak električne energije.

U poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera 35,1% smatra da postoji manjak u europskom sustavu, a njih 41,2% da postoji manjak električne energije u hrvatskom sustavu. U poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom 28,3% ispitanika smatra da postoji manjak u europskom, a njih 37,2% da postoji manjak električne energije u nacionalnom elektroenergetskom sustavu.

Na pitanju o akterima koji bi trebali imati presudnu ulogu u donošenju odluke o izgradnji elektrane imamo gotovo konsenzus među ispitanicima. U sva tri poduzorka najčešće su ispitanici, i to u rasponu od 84,4% do 90,5%, navodili

da bi *lokalno stanovništvo trebalo imati presudnu ulogu u donošenju odluke o izgradnji elektrane na nekom području*. Neovisni stručnjaci su druga skupina koju većina ispitanika navodi kao presudnog aktera u donošenju odluke o izgradnji elektrane. U neovisne stručnjake povjerenje ima oko 70,6% ispitanika iz poduzorka povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom te nešto manje, oko 60%, u preostala dva poduzorka lokalnih stanovnika.

I država je vrlo često navedena kao bitna adresa koju bi trebalo konzultirati oko odluke o gradnji elektrane; s time se slaže oko 60% ispitanika iz sva tri poduzorka. Da bi stručnjaci HEP-a trebali imati presudnu ulogu smatra oko 64% lokalnog stanovništva, dok se s time slaže tek 26,5% povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. Povjerenje u jedinice lokalne samouprave relativno je najniže: tek između 42,1% i 50,7% ispitanika iz poduzorka mještana naselja na rubu te onih zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom smatra da bi presudnu ulogu trebala imati općina odnosno županija. Kod ispitanika povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom nepovjerenje u jedinice lokalne samouprave još je izraženije; da bi županija trebala imati presudnu ulogu u donošenju odluke o izgradnji elektrane smatra tek 15,2% njih, a samo 11,8% smatra da bi presudnu ulogu trebala imati općina.

U vrednovanju aktera koji (ne) bi trebali imati presudnu ulogu u donošenju odluke o izgradnji elektroenergetskih postrojenja visoko mjesto, doduše posredno kroz pozivanje na njezin pravni okvir, ima i Europska unija. Da bi *odluku o izgradnji elektrane trebalo uskladiti sa standardima Europske unije smatra 69,6% ispitanika iz poduzorka iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera te njih 66,3% iz poduzorka iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom*. Povjerenje u standarde EU-a po pitanju izgradnje elektrana bilo je nešto niže u poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom; među tim ispitanicima njih 52,9% smatra da bi odluku o izgradnji trebalo uskladiti sa standardima EU-a.

2.2.5. Informiranost o projektu izgradnje HES-a Kosinj – HE Senj II.

Razdioba odgovora prikazana u tablici 15. otkriva da je *velika većina ispitanika iz sva tri poduzorka nezadovoljna dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HE Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj*. Udio nezadovoljnih u poduzorku iz naselja na rubu planiranog jezera bio je 75%, u poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom 77,9% a u poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom 88,2%.

Tablica 15. – Zadovoljstvo dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera (%)

Modaliteti ne/zadovoljstva	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
nezadovoljan	75,0	77,9	88,2
nit i zadovoljan nit i nezadovoljan	19,6	22,1	11,8
zadovoljan	5,4	0,0	0,0

Podaci o iskustvu s dobivanjem informacija o planiranom projektu od HEP-a posebno su znakoviti (tablica 16.). U poduzorku iz naselja na rubu planiranog jezera 66,9% ispitanika kaže da ih HEP uopće nije informirao, a njih još 30,4% kaže da ih je HEP vrlo malo informirao o projektu gradnje HE Kosinj. U poduzorku stalnih stanovnika 45,2% ispitanika kazalo je da ih HEP uopće nije informirao, a njih 54,8% bilo je vrlo malo informirano o projektu.

Tablica 16. – Dosadašnje informiranje o izgradnji HES-a Kosinj od strane HEP-a (%)

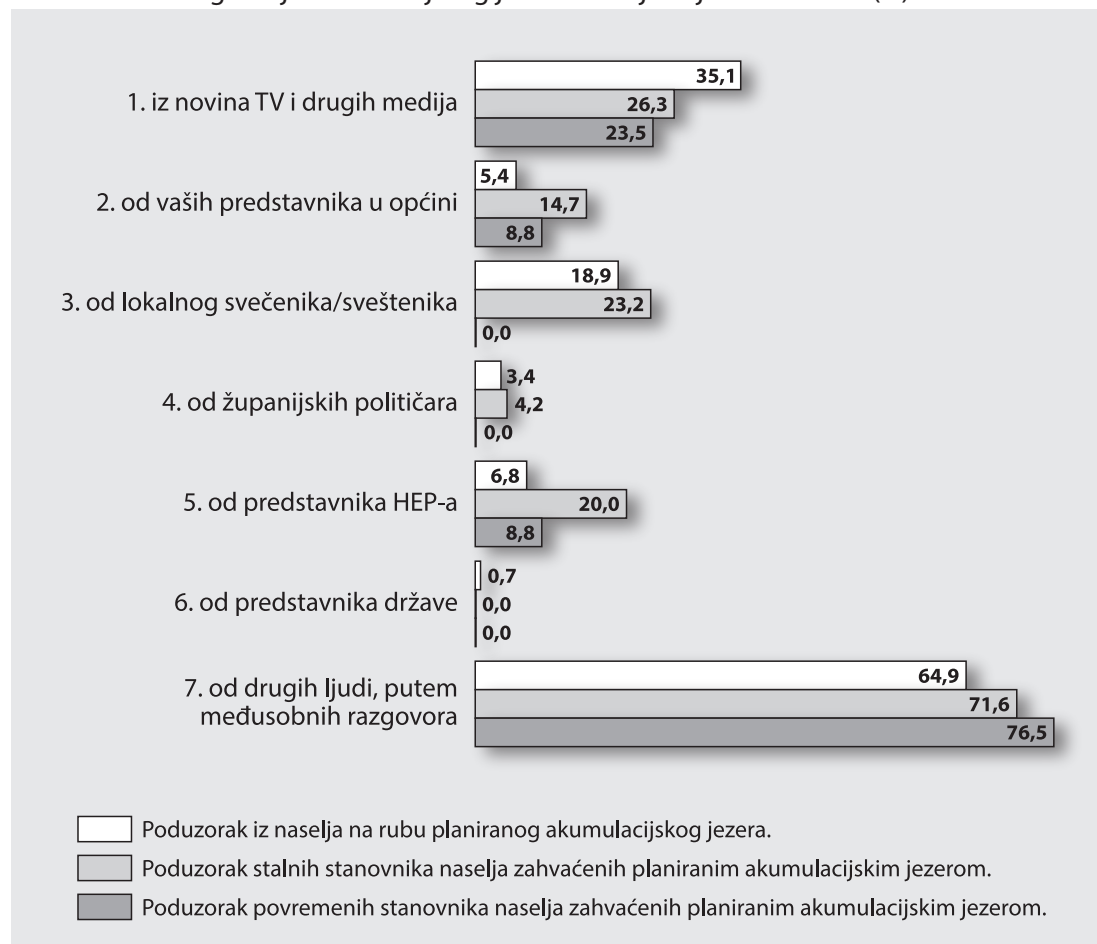
Stupnjevi informiranja	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
		stalni stanovnici	povremeni stanovnici
1. uopće nas nije informirao	66,9	45,2	42,3
2. vrlo nas je malo informirao	30,4	54,8	50,0
3. dobro nas je informirao	2,7	0,0	7,7
4. vrlo dobro nas je informirao	0,0	0,0	0,0
5. odlično nas je informirao	0,0	0,0	0,0

Među ispitanicima povremenim stanovnicima iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom 42,3% nije bilo uopće informirano od HEP-a o planovima izgradnje akumulacijskog jezera; također, njih još 50% kazalo je da ih je HEP do sada vrlo malo informirao o planovima vezanima uz projekt HE Kosinj.

Na nedostatak službenih informacija upućuje i razdioba odgovora na pitanje o tome odakle su ispitanici do sada dobivali najviše informacija o mogućoj izgradnji HE Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj (slika 2.). Jedinice lokalne samouprave, u ovom slučaju Općina Perušić i Ličko-senjska županija, koje u djelokrugu rada imaju i zadatak odgovarati na potrebe građana, nisu od tih istih građana prepoznate kao mjesta na kojima se može dobiti kvalitetna infor-

macijama o razvojnim planovima za njihova naselja. *Gotovo nijedan ispitanik nije naveo da je informacije o planovima izgradnje akumulacijskog jezera dobio od države odnosno od neke od državnih institucija.*

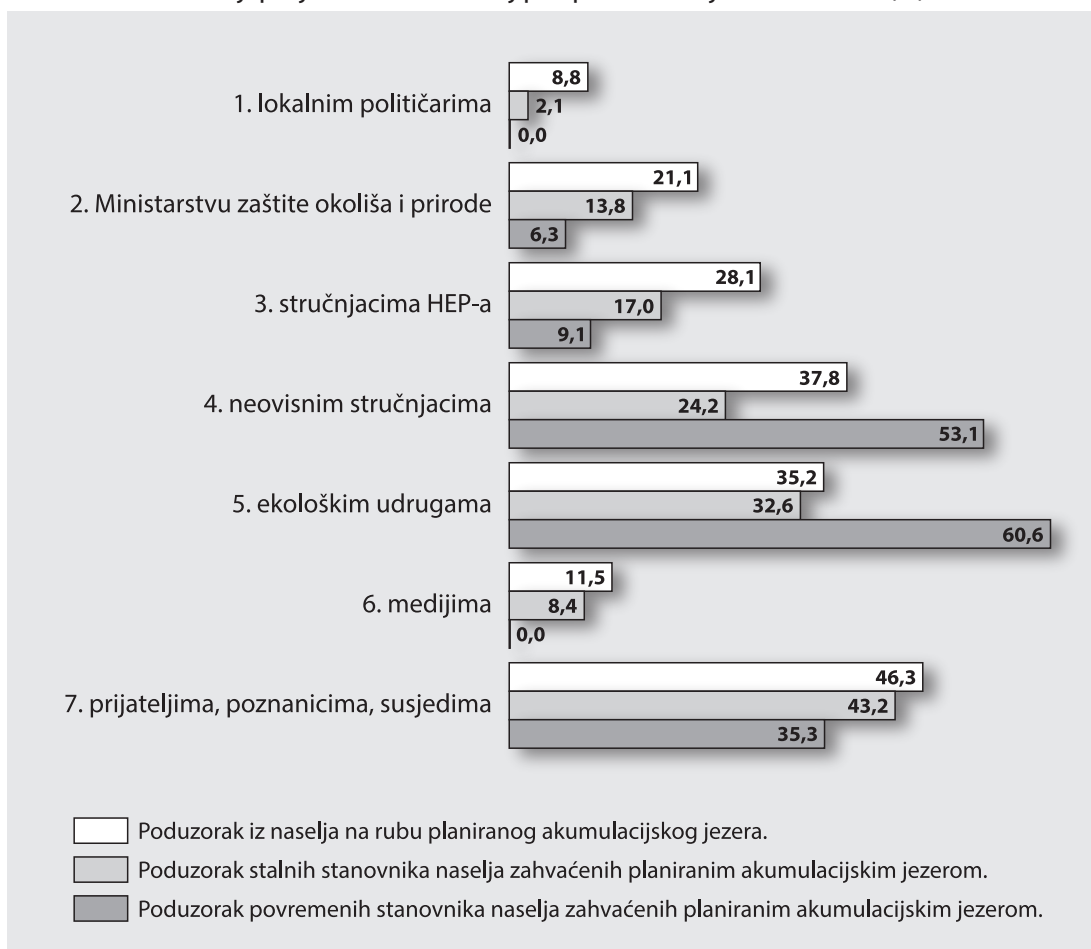
Slika 2. – Udio ispitanika koji su dobivali informacije o mogućoj izgradnji HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj iz sljedećih izvora (%)

Nešto više ispitanika, osobito među lokalnim stanovništvom, navodili je da informacije dobivaju iz medija ili od lokalnih svećenika, ali i to je bila manjina, i ovisno o poduzorku njihov udio se kretao u rasponu od 18,9% do 35,1%. *Nedostatak službenih informacija usmjerio je stanovnike na korištenje neformalnih kanala.* Naime, najviše ispitanika kazalo je da su najviše informacija o planovima izgradnje HE Kosinj dobivali od drugih ljudi, putem međusobnih razgovora i to u rasponu od 64,9% u poduzorku iz naselja na rubu planiranog jezera, zatim 71,6% u poduzorku stalnih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom do 76,5% ispitanika u poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom.

Odgovori na pitanje o vjeri u istinitost informacija koje o gradnji akumulacijskog jezera i realizaciji projekta HES Kosinj priopćavaju pojedini akteri upućuju na sveopće pomanjkanje povjerenja (slika 3.).

Slika 3. – Udio ispitanika koji vjeruju u informacije o gradnji akumulacijskog jezera i realizaciji projekta HES-a Kosinj priopćene od sljedećih aktera (%)

U tom smislu prethodno naznačen problem loše informiranosti zbog nedostatka službenih informacija dodatno je potenciran i činjenicom pomanjkanja povjerenja u aktere koji u svom djelokrugu rada imaju donošenje odluka koje bi mogle utjecati na realizaciju projekta HES-a Kosinj – HE Senj II. U tom kontekstu posebno zabrinjava informacija da samo 8,8% ispitanika iz poduzorka iz naselja na rubu planiranog jezera te samo 2,1% iz poduzorka stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom ima povjerenje u lokalne političare. Ministarstvo zaštite okoliša i prirode te stručnjaci HEP-a prolaze tek malo bolje, povjerenje u njih se kreće u rasponu od 6,3% do 28,1%.

Nadalje, analiza je pokazala da je povjerenje u medije iznimno nisko, kod lokalnog stanovništva kreće se u rasponu od 8,4% do 11,5%, a nijedan ispitanik iz poduzorka povremenih stanovnika nije kazao da vjeruje medijima. No, više od nepovjerenja u medije trebalo bi zabrinjavati pomanjkanje povjerenja u informacije koje dolaze iz ekoloških udruga i od neovisnih stručnjaka. Ekološkim udrugama vjeruje između 32,6% i 35,2%, a neovisnim stručnjacima između 24,2% i 37,8% lokalnog stanovništva iz naselja unutar te onih na rubu planiranog jezera. Povjerenje u informacije priopćene od strane ekoloških udruga i neovisnih

stručnjaka znatno je veće u poduzorku povremenih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom i kreće se u rasponu od 53,1% za neovisne stručnjake te 60,6% za ekološke udruge. Ispitanici koji iskazuju povjerenje u informacije koje dobivaju od prijatelja i susjeda također su u manjini i njihov udio se kreće u rasponu od 35,3% u poduzorku povremenih stanovnika iz naselja zahvaćenih planiranim jezerom, zatim 43,2% u poduzorku stalnih stanovnika naselja zahvaćenih planiranim jezerom do 46,3% u poduzorku ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera.

2.3. Percepcija šteta i koristi od izgradnje HES-a Kosinj, pitanja preseljenja i pravične naknade

U ovom dijelu sociološko-razvojne studije analiziramo odgovore ispitanika iz Kosinjske doline na pitanja koja smo grupirali u pet tematskih cjelina: 1. ocjena posljedica gradnje HES-a Kosinj; 2. osobne koristi i štete u slučaju gradnje HES-a Kosinj; 3. spremnost na preseljenje; 4. okvir za definiranje „pravične“ naknade i 5. uporišta „alternativnog“ razvitka. Kako se vidi, riječ je o nekima od najvažnijih društvenih i gospodarskih aspekata izvedbe ovoga ambicioznog projekta.

Ovih pet skupina pitanja nude odgovor na ocjenu i stavove stanovnika Kosinjske doline prema konkretnom projektu moguće izgradnje HES-a Kosinj i pripadajućeg akumulacijskog jezera te – ako projekt krene u realizaciju – odnos prema posljedicama kako za samu Kosinjsku dolinu i cijeli kraj, tako i za osobnu situaciju i život svakog stanovnika doline. Nadovezujući se na taj dio anketnog istraživanja, *ovdje je glavni cilj analizirati odgovore na temeljna pitanja koja se tiču moguće izgradnje HES-a Kosinj i pripadajućeg akumulacijskog jezera*. To su spremnost na preseljenje stanovnika Kosinjske doline na novu lokaciju te s njim povezano pitanje „pravične naknade“ stanovnicima koji će se morati iseliti. Nema nikakve sumnje da na stavove stanovnika Kosinjske doline o ovoj temi utječe višedesetljetno zanemarivanje i ignoriranje od bilo kakvih javnih razvojnih politika svih upravljačkih struktura koje su se izmjenjivale u tom razdoblju.

U tom smislu je i za velik broj građana Kosinjske doline ovo anketno istraživanje bilo samo još jedno u nizu, gotovo doživljeno u nevjerici, s prisutnim a ne izrečenim pitanjem: zašto sad opet o svemu tome, kad smo nedavno odgovarali na slična pitanja. Jasno je kako se radi o *plodnom tlu za ogorčenost, iza čega se krije ljutnja i bijes zbog „bezizlaznosti“ njihove situacije i sudbine*. Moguće je da mnogi odgovori proizlaze iz toga, a ako i ne proizlaze direktno, sigurno su uvjetovani takvim razmišljanjem.

Nije zato nelogično da se u toj situaciji koncept „pravične naknade“ pojavljuje kao jedan od najvažnijih uloga u osiguravanju pristanka na selidbu stanovnika Kosinjske doline. Važno je ovdje naglasiti kako nam se čini da se bez usvajanja

modela komuniciranja i odnosa sa stanovnicima *Kosinjske doline na temeljima „pravične naknade“ teško može očekivati „lagodno“ provođenje projekta izgradnje planirane hidroelektrane.*

Na kraju se postavlja pitanje o postojanju i vjeri u „alternativni“ razvojni model Kosinjske doline, onaj koji ne pretpostavlja da je njeno potapanje jedino rješenje na HEP-ovom putu do nove struje. U sklopu pitanja koja se tiču ocjene posljedica gradnje HES-a Kosinj (tablica 17.) *može se uočiti načelno negativan stav prema investicijama u ovaj kraj.* Moguće je da u prethodnom iskustvu s HE Sklope, koje nije prožeto pozitivnim osjećajima, leži i dio trenutačno pretežito negativnog stava prema izgradnji HES-a Kosinj.

Naime, na pitanje o stavu prema prethodnim investicijama, konkretno utjecaju HE Sklope i akumulacijskog jezera Kruščica na lokalno stanovništvo, ispitanici koji su „zahvaćeni“ eventualnim projektom HES Kosinj (njih 53.6%) smatra kako je tim projektima učinjena ili velika (39,4%) ili umjerena šteta (14,2%).

Tablica 17. – Ocjena posljedica gradnje HES-a Kosinj

Biste li rekli da su HE Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica lokalnom stanovništvu učinili:	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom				Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera			
	F	%	M	Sd	F	%	M	Sd
1. veliku štetu	50	39,4	2,31	1.276	67	45,9	2,09	1 209
2. umjerenu štetu	18	14,2			25	17,1		
3. ni štetu ni korist	38	29,9			35	24,0		
4. umjerenu korist	12	9,4			12	8,2		
5. veliku korist	9	7,1			7	4,8		

Ispitanici iz naselja „na rubu“ planiranog akumulacijskog jezera također smatraju u većini da je prilikom izgradnje HE Sklope i akumulacijskog jezera Kruščice došlo ili do velike štete (45,9%) ili umjerene štete (17,1%) za lokalno stanovništvo. Dakle, 63% ispitanika nizvodno od budućeg akumulacijskog jezera za HES Kosinj smatra da su postojeća elektroenergetska postrojenja lokalnome stanovništvu donijela samo/veliku štetu.

Tablica 18. – Percepcija glavnih koristi od izgradnje HES-a Kosinj

Koja je za vas osobno/vašu obitelj najvažnija korist od moguće izgradnje HES-a Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
1. kraj dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline	41	31,8	47	31,8
2. mogućnost novog životnog početka	8	6,2	19	12,8
3. mogućnost dobivanja „pravične naknade“ za osobnu/obiteljsku imovinu	47	36,4	23	15,5
4. nešto drugo mogućnost zaposlenja nikakva korist da ne bude poplava	17	13,2	8	5,4
5. ne znam	16	12,4	51	34,5

Na sljedeće pitanje (tablica 18.) vezano za isticanje najvažnije koristi u slučaju izgradnje HES-a Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera, *stanovnici iz naselja koja bi bila zahvaćena planiranim projektom ističu kao najveću korist mogućnost dobivanja „pravične naknade“ za osobnu/obiteljsku imovinu (36,4%). Nakon toga se ističe korist od olakšanja zbog kraja dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline (31,8%).*

Ispitanici koji su na rubu planirane akumulacije na prvom mjestu ističu stav o kraju dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline (31,8%); kod njih je stav o mogućnosti dobivanja „pravične naknade“ za osobnu/obiteljsku imovinu, razumljivo, značajno nižih vrijednosti (12,8%) nego u prvoj skupini. No, i ovdje je zamjetan velik broj onih koji su odgovorili s „ne znam“ (34,5%).

Kad je riječ o percepciji šteta od moguće izgradnje HE Kosinj, ispitanici su odgovarali o najvidljivijoj šteti. *Ispitanici iz skupine „zahvaćenih“ mogućim potapanjem, štetnim su najviše istaknuli „trajni gubitak zavičaja i susjedstva“ s čak 48,1% svih odgovora. Nakon toga najviše je istican stav o šteti u obliku „obezvrjeđivanja osobne/obiteljske imovine“ (s 40,3%). U skupini ispitanika „na rubu“ planirane akumulacije također su istaknuti trajni gubitak zavičaja i susjedstva kao najvidljivija šteta od moguće izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera (55,1%). Ovdje se taj stav ističe značajnije od ostalih stavova o najvidljivijoj šteti te su drugi odgovori spominjani u manjem omjeru.*

Tablica 19. (percepcija sudionika koji će imati najviše koristi od izgradnje HES-a Kosinj) upozorava na veliku ogorčenost stanovnika Kosinjske doline zbog „nerazvojne perspektive“ koja im je nametana više desetljeća.

Tablica 19. – Percepcija sudionika koji će imati najviše koristi od izgradnje HES-a Kosinj (%)

	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom						
	vrlo mala	mala	osrednja	velika	vrlo velika	M	Sd
1. građani Kosinjske doline	42,1	19,0	17,5	10,3	11,1	2,29	1 392
2. Općina Perušić	0,8	3,1	18,9	28,3	48,8	4,21	914
3. grad Gospić	10,3	10,3	34,9	31,0	13,5	3,27	1 141
4. Ličko-senjska županija	8,7	15,0	31,5	29,1	15,7	3,28	1 161
5. HEP	1,6	11,8	2,4	11,8	72,4	4,42	1 094
6. država	11,9	4,0	11,1	27,8	45,2	3,90	1 341
	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera						
	vrlo mala	mala	osrednja	velika	vrlo velika	M	Sd
1. građani Kosinjske doline	53,5	22,2	11,8	4,9	7,6	1,91	1 240
2. Općina Perušić	7,6	6,2	20,7	29,7	35,9	3,80	1 211
3. grad Gospić	9,1	12,6	32,9	30,8	14,7	3,29	1 143
4. Ličko-senjska županija	8,3	7,6	27,8	34,7	21,5	3,53	1 158
5. HEP	2,7	1,4	4,1	21,2	70,5	4,55	863
6. država	3,5	2,8	2,1	25,7	66,0	4,48	938

Zbog toga se u više navrata i na više mjesta kritički odnose prema „najodgovornijima“ za takvo stanje, odnosno smatraju da će na kraju oni imati i najveću korist od izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera. Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom smatraju kako će najveću korist imati: HEP (vrlo velika 72,4% + velika 11,8%, zajedno 84,2%), Općina Perušić (vrlo velika 48,8% + velika 28,3%, zajedno 77,1%) te država (vrlo velika 45,2% + velika 27,8% zajedno 73,0%). Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera smatraju kako će najveću korist od projekta imati: HEP (vrlo velika 70,5% + 21,2% velika, zajedno 91,7%), zatim država (vrlo velika 66,0% + velika 25,7%, zajedno 91,7%) te Općina Perušić (vrlo velika 35,9% + 29,7%, zajedno 65,6%).

Obje skupine smatraju kako će najmanje koristi imati upravo građani Kosinjske doline. Ovdje je očito kako čak ni pravična naknada neće posve ublažiti nepravedan odnos prema stanovnicima Kosinjske doline koji traje već više desetljeća.

Tablica 20. – Percepcija posljedica izgradnje HES-a Kosinj za građane Kosinjske doline

Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-a Kosinj?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom						
	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti ne slažem	Slažem se	Potpuno se slažem	M	Sd
1. porast će značenje ovoga kraja u Hrvatskoj	43,2	20,8	16,8	18,4	0,8	2,13	1 184
2. povećat će se broj dana s maglom	3,9	3,9	13,4	42,5	36,2	4,03	1 007
3. doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	3,1	3,9	12,6	36,2	44,1	4,14	998
4. povećat će se vrijednost osobne imovine	25,2	22,8	37,0	13,4	1,6	2,43	1 059
5. koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica	4,7	6,3	12,6	26,0	50,4	4,11	1 142
6. pojavit će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	11,8	9,4	20,5	40,9	17,3	3,43	1 225
7. povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	31,5	32,3	25,2	10,2	0,8	2,17	1 014
8. doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	41,7	34,6	15,0	5,5	3,1	1,94	1 037
9. bit će poboljšana prometna infrastruktura	21,4	15,9	27,8	34,1	0,8	2,77	1 160
10. povećat će se mogućnosti razvoja turizma	25,2	23,6	27,6	19,7	3,9	2,54	1 180
11. doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	30,7	24,4	32,3	11,0	1,6	2,28	1 068
12. nestat će određene biljne i životinjske vrste	5,5	6,3	26,0	38,6	23,6	3,69	1 074
13. poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	22,0	15,7	30,7	30,7	0,8	2,72	1 146
14. bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	29,9	25,2	26,0	13,4	5,5	2,39	1 203
15. pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	7,1	11,0	23,6	29,1	29,1	3,62	1 215
16. povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	30,7	26,8	24,4	17,3	0,8	2,31	1 109
17. narušit će se izgled krajolika	3,9	3,1	11,8	39,4	41,7	4,12	1 005
18. nestat će kulturna baština	3,1	3,9	16,5	34,6	41,7	4,08	1 013
19. nestat će dosadašnji način života i običaji	3,1	4,7	22,0	23,6	46,5	4,06	1 079

Tablica 20. (nastavak)

Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-a Kosinj?	Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera						
	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti ne slaže	Slažem se	Potpuno se slažem	M	Sd
1. porast će značenje ovoga kraja u Hrvatskoj	37,2	29,1	19,6	12,8	1,4	2,12	1 094
2. povećat će se broj dana s maglom	7,4	2,0	11,5	18,9	60,1	4,22	1 194
3. doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	7,5	2,0	13,6	29,3	47,6	4,07	1 171
4. povećat će se vrijednost osobne imovine	31,7	24,8	24,1	16,6	2,8	2,34	1 168
5. koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica	4,1	7,4	14,2	26,4	48,0	4,07	1 135
6. pojavit će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	7,5	8,2	24,5	26,5	33,3	3,70	1 224
7. povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	34,7	38,1	20,4	6,1	0,7	2,00	929
8. doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	38,1	34,0	19,0	6,1	2,7	2,01	1 034
9. bit će poboljšana prometna infrastruktura	15,8	23,3	34,9	22,6	3,4	2,75	1 082
10. povećat će se mogućnosti razvoja turizma	20,4	24,5	36,7	17,0	1,4	2,54	1 042
11. doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	26,5	30,6	27,2	12,9	2,7	2,35	1 090
12. nestat će određene biljne i životinjske vrste	8,8	7,5	16,3	40,8	26,5	3,69	1 198
13. poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	15,6	21,1	38,8	18,4	6,1	2,78	1 107
14. bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	20,3	23,0	32,4	18,9	5,4	2,66	1 158
15. pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	8,8	10,9	21,1	34,7	24,5	3,55	1 223
16. povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	23,8	30,6	30,6	11,6	3,4	2,40	1 077
17. narušit će se izgled krajolika	6,8	4,8	17,0	37,4	34,0	3,87	1 142
18. nestat će kulturna baština	8,2	4,8	17,8	31,5	37,7	3,86	1 215
19. nestat će dosadašnji način života i običaji	6,1	4,8	16,3	31,3	41,5	3,97	1 152

Posljedice eventualne izgradnje HES-a Kosinj i pripadajućeg akumulacijskog jezera za Kosinjsku dolinu stanovnici tog područja ocjenjuju izrazito negativnima (tablica 20.). Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom među očekivanim posljedicama navode: povećat će se broj dana s maglom; doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja; koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica; nestat će određene biljne i životinjske vrste; pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva; narušit će se izgled krajolika; nestat će kulturna baština; nestat će dosadašnji način života i običaji. Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera ističu iste posljedice kao i prva skupina te dodatno smatraju izvjesnom pojavu opasnosti od rušenja brane uslijed kiša i potresa.

Na pitanje o pristanku na selidbu dođe li do izgradnje HES-a Kosinj (usp. tablicu 21.) više od polovice (51,1%) stalnih stanovnika Kosinjske doline ističe kako bi pristali na selidbu uz pravičnu naknadu (u „stalne“ je uvršten i dio vikendaša). No, nije zanemariv ni broj onih koji ne bi otišli ni pod koju cijenu – čak četvrtina svih stalnih stanovnika (24,5%). Povremeni stanovnici (vikendaši), promatrani kao poduzorak, još su manje skloni selidbi te njih čak 66,7% izjavljuje da ne bi na to pristali ni pod koju cijenu. Uzmemo li te dvije skupine zajedno, uz pravičnu bi naknadu otišlo iz Kosinjske doline 42,5%, a ni pod koju cijenu 35,4% naših ispitanika.

Ovi rezultati čak odudaraju od prethodnih istraživanja na ovu temu (APO, 2013) u Kosinjskoj dolini, gdje su postoci stanovnika koji se ne žele seliti ni pod koju cijenu bili manji. Bilo bi za očekivati da s protokom vremena raste „pomirenost sa sudbinom“ i broj onih koji su voljni otići uz primjerenu i pravičnu naknadu.

Tablica 21. – Mišljenje anketiranih o preseljenju iz Kosinjske doline uz „pravičnu naknadu“

Dođe li do izgradnje HE Kosinj, biste li bili suglasni preseliti se uz određenu naknadu na neku drugu lokaciju?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom					
	svi		samo stalni stanovnici		samo povremeni stanovnici	
	F	%	F	%	F	%
1. da, uz pravičnu naknadu	54	42,5	48	51,1	6	18,2
2. ne znam, ocijenit ću kad vidim ponudu	15	11,8	12	12,8	3	9,1
3. ne znam, postupit ću kao većina ljudi	11	8,7	10	10,6	1	3,0
4. ne, ni pod koju cijenu	45	35,4	23	24,5	22	66,7
5. nešto drugo	2	1,6	1	1,1	1	3,0

Podatak, da se nakon svih desetljeća zanemarivanja i natezanja s „odgovornima“ značajan broj stanovnika Kosinjske doline ne bi dobrovoljno odselio – bez obzira na iznos kompenzacijske naknade, predstavlja određeno iznenađenje.

No, objašnjenje takva stava krije se možda u sljedećem: dugogodišnja ogorčenost i rezigniranost vlastitom situacijom i životom dovele su kod određenog dijela stanovnika Kosinjske doline i do određene „pomirenosti sa sudbinom“. U takvoj situaciji došlo je ne samo do jače vezanosti i poistovjećivanja s krajem u kojem se živi, nego i do „žilavoga“ prilagođavanja na takvu situaciju stalnoga iščekivanja „konačne odluke“. Iz toga su se iščekivanja iznjedrile i određene životne svakodnevice kojih se njihovi nositelji sada ne žele lišavati.

Tablica 22. – Percepcija mogućih modaliteta preseljenja kod anketiranih voljnih za odlazak iz Kosinjske doline

Koje rješenje za preseljenje iz Kosinjske doline smatrate najboljim? (N=49)	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom	
	F	%
1. preseljenje u okviru Općine Perušić	8	16,3
2. preseljenje na područje Grada Gospića	18	36,7
3. preseljenje u neki drugi grad u Lici	4	8,2
4. preseljenje nekamo drugamo na teritoriju Hrvatske	7	14,3
5. preseljenje izvan naše zemlje	2	4,1
6. ne znam	10	20,4
7. nisam za preseljenje iz Kosinjske doline	0	0,0

Od onih koji bi se preselili, kao svoje novo odredište 36,7% odabralo bi područje Grada Gospića, 16,3% područje Općine Perušić, koja je i predviđela takvu opciju izmjenama GUP-a, a 14,3% otišlo bi nekamo drugamo na području Republike Hrvatske (tablica 22.). Značajnih 20,4% ili petina onih koji bi se preselili trenutačno ne znaju koja bi lokacija preseljenja za njih bila najbolja.

Nadalje, najveći broj ispitanika iz obiju skupina naselja („zahvaćeni“: 55,2%, „na rubu“: 59,6%) smatra kako će većina u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline otići najbližima (djeci, rodbini...) po vlastitom izboru, premda vrijedi zabilježiti i značajan broj onih koji ne znaju odgovor na to pitanje („zahvaćeni“: 33,6%, „na rubu“: 21,9%).

Što se tiče mogućnosti zajedničkog preseljenja u jedno od naselja blizu Kosinjske doline, uočavamo različito pozicioniranje ispitanika (tablica 23.).

Tablica 23. – Mišljenje o kolektivnom preseljenju u neka obližnja naselja

Je li po vama mogućnost zajedničkog preseljenja stanovnika u jedno naselje blizu Kosinjske doline dobro rješenje za većinu ljudi?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
1. da	10	7,8	38	25,9
2. ne	77	60,2	58	39,5
3. ne znam	41	32,0	51	34,7

Takvo rješenje iz skupine naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom ne smatra dobrim 60,2% ispitanika, dok su u skupini naselja na rubu akumulacijskog jezera odgovori relativno raspodijeljeni između triju opcija. Da je zajedničko preseljenje u jedno naselje dobro rješenje smatra njih 25,9%, ne znaju njih 34,7%, a lošim rješenjem to smatra njih 39,5%.

Na, možemo otvoreno reći, *jedno od ključnih pitanja – pitanje „pravične naknade“* ispitanici iz obiju skupine smatraju iznimno važnim naknade: za kuće/stanove, za gospodarske zgrade, za druge vrste zemljišta u vlasništvu te za štetu uslijed zaustavljenog razvoja/zabrane gradnje (tablica 24.).

Tablica 24. – Percepcija ključnih elemenata „pravične naknade“

Koje bi po vašem mišljenju ključne elemente trebala sadržavati „pravična naknada“ u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
1. naknada za kuće/stanove	116	89,9	132	89,2
2. naknada za gospodarske zgrade	113	87,6	120	81,1
3. naknade za druge vrste zemljišta u vlasništvu	109	84,5	119	80,4
4. naknada za štetu uslijed zaustavljenog razvoja/zabrane gradnje	90	69,8	101	68,2
5. nešto drugo	25	19,4	12	8,1

Ovo je potrebno posebno naglasiti: *naši ispitanici traže ne samo naknadu za bilo koju vrstu imovine koju imaju (a čiju vrijednost treba nadoknaditi uslijed izgradnje HES-a Kosinj i planiranog akumulacijskog jezera), već očekuju i određenu naknadu zbog višegodišnjih proturazvojnih politika koje su umnogome odredile njihove pojedinačne i kolektivne šanse za ekonomski oporavak u ovo-me kraju.*

Time se potvrđuje, čini nam se, još jedna važna hipoteza: bez usvajanja primjerenog koncepta „pravične naknade“ stanovnicima Kosinjske doline (kao važnoga orijentira za ponašanje države i HEP-a) neće biti moguće prići realizaciji ovako kompleksnoga projekta. U suprotnome, izgradnja HES-a Kosinj mogla bi povući za sobom i neočekivane društvene konflikte s članovima lokalne zajednice te s drugim sudionicima, koji su također uvjereni da štete od projekta daleko nadmašuju njegove službeno najavljene koristi. *Konkretnije pitanje pravične naknade određuje se stavom kako se naknada mora određivati u odnosu na tržišnu vrijednost osobne/obiteljske imovine, što među ispitanicima iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom zastupa njih 59,5%, a unutar skupine ispitanika „na rubu“ planirane akumulacije njih 85%.*

Tablica 25. – Percepcija sadržaja „pravične naknade“ – pregled otvorenih odgovora

Kakav tip naknade u slučaju preseljenja smatrate pravičnim za ljude u Kosinjskoj dolini?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
1. naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne/obiteljske imovine	72	59,5	125	85,0
2. nešto drugo	49	40,5	22	15,0
<ul style="list-style-type: none"> – adekvatna naknada koja omogućava nastavak normalnog života na željenoj lokaciji – iste površine objekata i zemlje na biranoj lokaciji – najviša tržišna vrijednost u RH – naknada prema tržišnoj cijeni RH – naknada veća od tržišne vrijednosti – naknada za duševnu bol, dugogodišnje laži, šok – nema te cijene – nisam za preseljenje – po tržišnoj cijeni u Ličko-senjskoj županiji – zamjena za slične – da se isplati svima – naknada za duševnu i emocionalnu bol, za neizvjesnost i nemogućnost razvoja – i naknadu za izgubljenih 50 godina – isplata sa dogovorom vlasnika – kupnja novog posjeda na području HR – naknada novcem da se može kupiti ista imovina negdje u Hrvatskoj – naknada prema tržišnoj vrijednosti gospodarstva kamo se seli – ne postoji pravična naknada za tjeranje ljudi iz domova – obeštećenje uslijed zapostavljanja Kosinja – osigurati smještaj po želji, kuće ili stana – osigurati stan ili kuću u mjestu u kojem želi osoba, ili za starije – starački dom – s obzirom da su u pitanju starije osobe, trebalo bi im osigurati adekvatan zamjenski smještaj u kući ili stanu – takva „pravična“ naknada ne postoji – 1 m² kuće, stana, zemlje po kojoj cijeni – 800 eura, 1000 eura, 2000 eura? – da nam se isplati za sve godine što su nam pričali da ćemo se seliti – da naša imovina bude isplaćena na razini RH, a ne Ličko-senjske županije – gubitak rodbine jer će se manje viđati na djedovini koju svi vole što su stariji – imati sve kao do sada na lokaciji meni ugodnijoj za život – isplatu gotovine po pravednosti – jednaka vrijednost lokacije – jednaka vrijednost – kao za Kruščicu – naknada veća od tržišne vrijednosti zbog emocionalne boli (gubitak ognjišta i preseljenje) – napuštanje rodnog zavičaja – nastavak obiteljskog života – nastavak života pod sličnim uvjetima – ne seliti – ne znam dok ne dođe do toga – nećemo dozvoliti iseljenje pod bilo koju cijenu – nek ide kamo tko želi – nisam za selidbu – ništa, nema te cijene – novac za zanemarivanje Kosinja – obeštećenje za prisilno iseljavanje iz rodnog kraja – objekte u kojima bi obitelj mogla živjeti te zemljište koje bi mogla obrađivati zbog lošije financijske situacije 				

Tablica 25. (nastavak)

- objekti i zemlja u istoj vrijednosti i veličini na novoj lokaciji
- osim kuće imamo i poljoprivredno zemljište, voćnjake i pašnjake
- pričaju nam od 1967. da selimo, ne daju nam zidati kuće, štale i to
- rodbinske veze se gube kao i sva druga dobra koja su djedovi stjecali godinama
- samo da isplate pošteno
- velika odšteta za sustavno uništavanje Kosinjske doline
- velike novce za uništavanje Kosinja
- za sve godine nesigurnosti u Kosinju
- zaposliti mlade s firmama
- kupovanje novog posjeda po mom izboru u HR
- ljubav prema mjestu koje se više neće moći vidjeti i posjetiti
- ljudi su se iselili jer su bili bez posla i nije se ništa gradilo
- naknada za vrijednost gospodarstva gdje se odluči preseliti u RH
- narodu treba isplatiti i više od tržišne vrijednosti
- nigdje i ništa ne može zamijeniti rodni kraj
- nikada, nitko i ništa ne može zamijeniti kuću u kojoj je netko rođen, ni platiti
- odšteta zbog 40 godina zaustavljanja razvoja u Kosinju
- osigurati zamjenski smještaj
- osim naknade tržišne vrijednosti treba dodati 20% za emocionalne boli
- po kojoj cijeni bi bilo tko od pobornika ideje potapanja Kosinja prodao i potopio svoje korijene?
- procjena kuće, zemlje i dr. imovine
- stariji ljudi su u pitanju: treba im osigurati adekvatan zamjenski smještaj, po želji u kući ili st
- treba pronaći adekvatnu zamjenu kuće ili stana

Oni koji su izabrali odgovor „nešto drugo“ (tablica 25.), posebno unutar skupine „zahvaćenih“ potapanjem (gdje se radi o nezanemarivih 40,5% ispitanika), uglavnom zahtijevaju i više od tržišne vrijednosti osobne/obiteljske imovine. Oni smatraju pravednim naknadu koja je u visine prosječne vrijednosti nekretnina na području Republike Hrvatske ili je i povećavaju na račun desetljeća nepravednog odnosa prema stanovnicima Kosinjske doline u pogledu društvenoga i gospodarskoga (ne)razvoja. Takvi osjećaji mogu se vidjeti iz brojnih tzv. „otvorenih odgovora“, poput „naknada za izgubljenih 50 godina“ ili „velike odštete za sustavno uništavanje Kosinjske doline“.

Naši ispitanici za najodgovornije sudionike/aktere za praktično ostvarenje „pravične naknade“ smatraju HEP (HEP smatra izrazito odgovornima 82% zahvaćenih te 79,7% stanovnika na rubu planirane akumulacije), zatim državu, odnosno vladu RH s nadležnim ministarstvima (zahvaćeni: 78,6%, stanovnici na rubu planirane akumulacije: 70,5%; usp. tablicu 26.).

Tablica 26. – Percepcija najodgovornijih sudionika za ostvarenje „pravične naknade“

Koju instituciju smatrate najodgovornijom za ostvarenje pravične naknade ljudima u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom					Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera				
	Nimalo	Donekle	Izrazito	M	Sd	Nimalo	Donekle	Izrazito	M	Sd
1. Općina Perušić	23,6	29,9	46,5	2,23	.809	23,8	32,0	44,2	2,20	.802
2. Ličko-senjska županija	32,3	36,2	31,5	1,99	.802	18,4	46,3	35,4	2,17	.716
3. HEP	1,6	16,4	82,0	2,80	.436	2,7	17,6	79,7	2,77	.482
4. vlada – nadležna ministarstva	4,8	16,7	78,6	2,74	.539	4,8	24,7	70,5	2,66	.569

Tek nakon toga pod „izrazito odgovornima“ za osiguranje pravične naknade smatraju Općinu Perušić (zahvaćeni: 46,5%, na rubu: 44,2%) i Ličko-senjsku županiju (zahvaćeni: 31,5%, na rubu: 35,4%). Takva situacija u odnosu na HEP i nadležna ministarstva predstavlja rizik za izvedbu projekta u prvim fazama provedbe te postavlja kao nužnost pravovremenu i transparentnu komunikaciju sa stanovnicima Kosinjske doline.

Tablica 27. – Percepcija alternativne vizije razvoja Kosinjske doline

Smatrate li da je u budućnosti moguć razvoj Kosinjske doline i bez izgradnje HES-a Kosinjskog?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
1. da	50	39,4	67	45,3
2. ne	42	33,1	32	21,6
3. ne znam	35	27,6	49	33,1

Reznirano vlastitom situacijom i nametnutom nerazvojnomo paradigmo vidljiva je u odgovorima na pitanje o mogućem razvoju Kosinjske doline i bez gradnje HES-a Kosinjskog (tablica 27.). Ovdje je vidljiva i podijeljenost stanovnika Kosinjske doline koja seže od onih koji očito jedva čekaju da stigne „pravična naknada“ i da tako prije završi neizvjesno stanje do onih koji ne misle ići iz svojih domova ni pod koju cijenu.

Razvoj Kosinjske doline bez izgradnje HES-a Kosinjskog vidi mogućim 39,4% ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom (naspram 33,1% koji takvo što uopće ne smatraju mogućim, te 27,6% onih koji ne znaju). Od ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera njih 45,3% vidi mogućim razvoj Kosinjske doline i bez izgradnje HES-a Kosinjskog, 21,6% to ne smatra mogućim razvojem, a 33,1% onih je koji ne znaju. No, što se u sadržajno-me smislu krije pod „alternativnim razvojem“? O tome nam nešto više govore odgovori naših ispitanika u tablici 28.

Tablica 28. – Percepcija temeljnih gospodarskih djelatnosti u okviru alternativne vizije razvoja

Ako ste odgovorili s „da“ na prethodno pitanje, na čemu bi se trebao temeljiti razvoj Kosinjske doline u tome slučaju?	Ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera	
	F	%	F	%
turizam	37	28,7	44	29,7
ekološka poljoprivreda	18	14,0	2	1,4
poljoprivreda	16	12,4	40	27,0
stočarstvo/ovčarstvo	12	9,3	13	8,8
razvoj OPG-ova	9	7,0	0	0,0
šumarstvo/drvena industrija	8	6,2	6	4,1
malo i srednje poduzetništvo / obrtništvo	2	1,6	0	0,0
razvoj kulturnih znamenitosti	1	0,8	0	0,0
sanacija HE Sklope	1	0,8	0	0,0
tvornice	1	0,8	4	2,7
lov/ribolov			5	3,4
povratak ljudi			5	3,4
nova radna mjesta			4	2,7
državni poticaji			2	1,4

Kad je riječ o konkretnim gospodarskim djelatnostima kao sadržaju alternativnog razvoja za Kosinjsku dolinu (bez izgradnje HES-a Kosinj), postoji značajno slaganje među anketiranim stanovnicima Kosinjske doline. Naime, u skupini ispitanika zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom najviše se nade polaže u turizam (28,7%), ekološku poljoprivredu (14) i u poljoprivredu općenito (12,4%), dok se u skupini ispitanika na rubu planiranog akumulacijskog jezera kao jamci alternativnog razvoja najviše spominju turizam (29,7%) i poljoprivreda općenito (27%).

Posve očekivano, relativna manjina anketiranih stanovnika identificira konkretne ekonomske djelatnosti u okviru alternativne vizije razvoja svojega kraja. No, izabrane ekonomske aktivnosti sukladne su s ključnim strateškim smjernicama razvoja koje su isticali naši sugovornici iz razvojno relevantnih institucija u Ličko-senjskoj županiji. Nema nikakve sumnje da Kosinjska dolina ima iznimne prirodne kvalitete, odnosno da postoji prostor za turističku valorizaciju njenih posebnosti. No isto tako nema nikakve sumnje da je višedesetljetno stagniranje prostora u ekonomskom, a onda i socijalnom te demografskom smislu ostavilo dubokoga traga, te će biti potrebna dodatna ulaganja i „svježije snage“ kako bi se od zahtjevnih grana kao što su turizam i poljoprivreda (posebno ekološka) ostvario višak vrijednosti i osigurala drukčija budućnost Kosinjske doline.

2.4. Zaključne napomene

U ovom dijelu izvještaja o rezultatima anketnog istraživanja analizirani su: a) podaci o socio-demografskim i socio-ekonomskim obilježjima ispitanika i njihovih kućanstava, b) podaci koji se odnose na zavičajnost i lokalnu socijalnu koheziju, c) podaci o percepciji uvjeta života u naseljima u Kosinjskoj dolini i oko nje, d) podaci o percepciji rizika i stavu prema gradnji elektroenergetskih postrojenja, e) podaci o informiranosti o projektu izgradnje HES-a Kosinj – HE Senj II., f) podaci o percepciji osobnih šteta i koristi od izgradnje HES-a Kosinj, g) podaci o spremnosti na preseljenje te h) podaci o razumijevanju „pravične naknade“ i alternativnog razvitka kosinjskog kraja.

Provedena analiza ponudila je nekoliko uvida korisnih za razumijevanje načina na koji lokalna zajednica doživljava projekt izgradnje nove hidroelektrane i akumulacijskog jezera u njihovom kraju.

(1) Nalazi analize socio-demografskih obilježja ispitanika i njihovih kućanstava na tragu su osnovnih zaključaka analize demografskih obilježja naselja u Kosinjskoj dolini i oko nje, a koja je ukazala na demografski deficit kao jedan od temeljnih razvojnih problema kosinjskog kraja. Drugi veliki problem na koji je provedena analiza ukazala jesu teški ekonomski uvjeti življenja s kojima se susreće velik broj lokalnih stanovnika. Niska zaposlenost, niska primanja, velik broj onih koji smatraju da žive znatno lošije od ostatka Hrvatske samo su neki od pokazatelja da život u naseljima u Kosinjskoj dolini i oko nje nije jednostavan. Važan nalaz je da većina anketiranih kućanstava osim stana posjeduje još neku od nekretnina, najčešće gospodarsku zgradu ili vrt.

U pogledu strukture vlasništva i reguliranosti vlasničkih odnosa indikativni su podaci o stanju stambenih objekata. *Većina stambenih objekata bila je u vlasništvu više osoba pri čemu prikupljeni odgovori pokazuju da za znatan broj stambenih objekata stvarno vlasništvo nije provedeno kroz zemljišne knjige.*

Taj je nalaz osobito važan za planiranje dinamike realizacije projekta jer nesređeni vlasnički odnosi mogu uvelike *produžiti traženje optimalnog kompenzacijskog rješenja*. Provedena analiza ukazala je na još jedan aspekt kosinjske svakodnevice koja izmiče popisnim podacima a važna je za dobivanje cjelovite slike o potencijalima za socijalno održiv razvitak naselja u Kosinjskoj dolini. Naime, anketnim su istraživanjem zahvaćeni i povremeni stanovnici Kosinjske doline. Riječ je o tzv. vikendašima, korisnicima stanova za odmor i rekreaciju. Popisom iz 2011. godine u tri naselja koja su u cijelosti ili djelomično zahvaćena planiranim akumulacijskim jezerom (Gornji Kosinj, Krš i Mlakva) evidentirano je 98 stanova koji se koriste povremeno za odmor i rekreaciju. Broj stanova za odmor bio je tek nešto manji od broja stalno nastanjenih stanova, kojih je iste godine u tim naseljima pobrojeno 115.

Provedena analiza, bez obzira na malobrojne povremene stanovnike zahvaćene uzorkom, otkriva da su *povremeni stanovnici (vikendaši) demografski nešto vitalnija skupina te skupina koja je u nešto boljem ekonomskom položaju od stalnih stanovnika*. Znajući da se dio povremenog stanovanja s vremenom pretvara u stalno, može se očekivati da veći broj povremenih stanovnika na dulje razdoblje iznjedri i pokoje trajno doseljavanje. No, osim buduće i hipotetske koristi od sekundarnog stanovanja, lokalne zajednice mogu imati i vrlo često imaju i neposredne koristi od povremenih stanovnika. Naime, povremeni stanovnici u lokalnu zajednicu ulažu i svoje slobodno vrijeme, identitete, lojalnost i što je najvažnije socijalni kapital. Upravo socijalni kapital, veze i poznanstva u kombinaciji sa željom da se pomogne mogu nadomjestiti deficit socijalnih kapaciteta malih lokalnih zajednica (Rye & Berg, 2011.) te osnažiti njihovu razvojnu sposobnost. *Zbog toga je u promišljanje razvitka lokalnih zajednica neophodno uključiti i povremene stanovnike koji i u slučaju Kosinjske doline mogu biti dodatna poticaj socijalno održivom razvitku.*

(2) Usporedba rezultata o percepciji socijalne kohezije u susjedstvu s onima na nacionalnoj razini (Miletić, Krnić i Majetić, 2016.) dodatno osnažuje *nalaz da je u analiziranim naseljima prisutna visoka razina socijalne kohezije*. Znajući da je socijalna kohezija u kontekstu susjedstva svojevrsan pokazatelj socijalne integracije osoba koje stanuju jedne pokraj drugih, jasno je da je riječ o dimenziji koja je bitan pokazatelj karaktera društvene dinamike u lokalnoj zajednici. Pritom socijalna integracija u kontekstu susjedstva ne podrazumijeva samo odsutnost konflikta ili raslojavanja među ljudima koji žive jedni do drugih, nego i proces uspostave skladnih društvenih odnosa koji omogućavaju da ta skupina postigne minimum suglasja oko nekih zajedničkih vrijednosti i interesa te da u skladu s njima i djeluje.

Stupanj socijalne kohezije ima direktne i indirektne posljedice na zadovoljstvo okruženjem u kojem se živi, a bitan je element koji se reflektira na kvalitetu komunikacije unutar zajednice kao i na ostale oblike interakcije među susjedima. Veći stupanj interakcije i gušći međusobni odnosi u susjedstvu omogućuju uspješnije korištenje dostupnih resursa i tako se skupina ljudi koji žive na istom prostoru osnažuje za nošenje s problemima s kojima se suočava. Imajući na umu da snažnija socijalna kohezija unutar susjedstva vodi k uspostavljanju određenog duha zajedništva (Forrest i Kearns, 2001.), *može se očekivati da će razvijeni duh zajedništva biti snažan impuls za kolektivno djelovanje lokalnog stanovništva u traženju „pravične naknade“.*

(3) *Analiza odgovora na pitanja o percepciji uvjeta življenja otkriva da su u obuhvaćenim naseljima prisutna obilježja koja upućuju na znatno nižu razinu kvalitete življenja, kako u usporedbi s ostatkom Like tako i u usporedbi s nacionalnim prosjekom*. Primjerice, prema podacima Državnog zavoda za statistiku u Hrvatskoj je na nacionalnoj razini udio osoba u teškoj materijalnoj deprivaciji

(onih koji si ne mogu priuštiti 4 ili više stavki s popisa) iznosio 13,9% (Državni zavod za statistiku, 2015.), dok je naša analiza pokazala da je ta stopa u poduzorku ispitanika s ruba planiranog akumulacijskog jezera iznosila 38,1% te visokih 52,1% u poduzorku iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. *I kod tjelesnog zdravlja zabilježeni su niži rezultati od hrvatskog prosjeka.* Dok na nacionalnoj razini svoje tjelesno zdravlje smatra lošim 15,6% ispitanika (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016.), u poduzorku iz naselja s ruba planiranog akumulacijskog jezera 29,1% ispitanika svoje tjelesnozdravlje ocjenjuje lošim, a iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom čak 35,1% ispitanika svoje zdravlje ocjenjuje lošim.

Kao najveći lokalni infrastrukturni problemi, uz nedostatak vode što je samo po sebi apsurd jer se radi o kraju prebogatom vodom, navedene su i loše prometnice te slaba prometna dostupnost. Dakle, na djelu je i izrazita prometna marginaliziranost Kosinjskog kraja što je pak vrlo često izravno povezano sa socijalnom izoliranošću. Osim elemenata koji upućuju na socijalnu izoliranost, provedena analiza pokazala je i visoku stopu ozbiljne materijalne depriviranosti te, što je već spomenuto, nisku zaposlenost i niske prosječne prihode. Dodamo li tome da su prema kazivanju lokalnih informatora ti problemi duže prisutni (vidi poglavlje o analizi podataka prikupljenih intervjuima i fokus-grupama), imamo sve elemente koji upućuju na visoku razinu socijalne isključenosti. *Riječ je strukturalno izazvanom trajnom stanju isključenosti iz raspodjele društvenih dobara* (Štulhofer i Matković, 2006.) što u praksi znači da su pojedincu uskraćeni resursi koji omogućuju osobni razvoj i dobrobit. Imajući sve to na umu, *evidentno je da je lokalna zajednica u kosinjskom kraju u stanju dugoročne društvene i ekonomske regresije.*

(4) Analiza odgovora na *pitanja o percepciji rizika* te o stavovima prema gradnji elektroenergetskih postrojenja otkriva da ispitanici ne vide nužnom potrebu za gradnjom elektroenergetskih postrojenja. Ovaj nalaz temelji se na činjenici da je, iako ima ispitanika koji se slažu s tvrdnjama kako postoji nedostatak električne energije u sustavu, riječ ipak o manjinskom stavu. A na temelju takve razdiobe odgovora moglo bi se zaključiti da *većina ispitanika u gradnji elektroenergetskih postrojenja općenito, pa tako i u gradnji sustava HES-a Kosinj – HE Senj II, ne vidi realizaciju širih društvenih interesa nego prije svega realizaciju interesa nekih partikularnih skupina.* Nadalje, *kod donošenja odluke o realizaciji projekata gradnje elektroenergetskih postrojenja, očekivano, ispitanici najveću važnost daju lokalnoj zajednici.*

No, posebno je indikativno da je *većina ispitanika suglasna kako se radi o odluci o kojoj je potrebno uspostaviti suglasje na više razina* odnosno između više aktera. Kao najvažniji akteri pritom su identificirani država, HEP i neovisni stručnjaci. Analiza podataka upućuje i na veliko povjerenje u standarde EU-a koje kod lokalnog stanovništva čak nadmašuje povjerenje u državu. Velika očekiva-

nja od EU-a mogu se tumačiti kao blago razočarenja u institucije nacionalne države koje očito ne štiti dovoljno dobro interese lokalnog stanovništva. U pogledu samoga rizika od hidroelektrana, analiza je pokazala da većina lokalnog stanovništva (oko polovine anketiranih) smatra da su svi tipovi elektrana opasni za okoliš. Međutim, uspoređujući hidroelektrane s nekim drugim tipom elektroenergetskih postrojenja, one uglavnom nisu percipirane kao posebno štetni objekti.

(5) Ponuđena analiza odgovora na *pitanja o informiranosti* o projektu HES-a Kosinj – HE Senj II otkriva dva bitna momenta za razumijevanje stava lokalne zajednice o planiranom projektu. Prvo, *ispitanici su prilično zainteresirani za dobivanje vjerodostojnih i službenih informacija o planovima vezanima uz realizaciju projekta HES-a Kosinj – HE Senj II*. Ovakva tvrdnja nalazi potkrepu prije svega u široko prisutnom nezadovoljstvu dostupnošću informacija o planovima izgradnje elektrane i pratećih objekata u Kosinjskoj dolini.

Uzroke toga nezadovoljstva treba tražiti svakako u prevladavajućem dojmu da HEP do sada uopće nije ili je vrlo malo informirao lokalno stanovništvo o planovima izgradnje HES-a Kosinj – HE Senj II. I drugo, *među ispitanicima vlada veliko nepovjerenje prema svim ili gotovo svim izvorima iz kojih bi mogle doći informacije o realizaciji projekta HES-a Kosinj – HE Senj II*. Pritom su lokalni političari i mediji na vrhu popisa onih kojima se najmanje vjeruje. Uspješnost buduće komunikacijske strategije ovisit će i o tome u kojoj mjeri će biti uspješna u građenju povjerenja između glavnih aktera, posebno između lokalne zajednice i HEP-a.

(6) Kad je riječ o informiranosti o projektu izgradnje HES-a Kosinj – HE Senj II., o percepciji osobnih šteta i koristi od izgradnje, o spremnosti na preseljenje te o razumijevanju „pravične naknade“ i alternativnog razvitka kosinjskog kraja, *možemo zaključno reći da se u ovome dijela analize anketnog istraživanja potvrđila naša druga hipoteza (H2)*.

Pokazuje se da je *mikrolokacijska javnost podijeljena u pogledu sklonosti preseljenju iz sadašnjih mjesta stanovanja: stanovnici neposredno pogođeni elementom potapanja zemljišta bit će spremniji pregovarati o modelu pravičnosti naknade*. To se posebno zorno pokazalo u odgovorima na pitanje o mogućem preseljenju iz Kosinjske doline uz pravičnu naknadu – u slučaju izgradnje HES-a Kosinj. *U tom smislu model pravične naknade postaje ključan za daljnje pristupanje stanovnicima Kosinjske doline*.

No, njihova velika podijeljenost u pogledu sposobnosti da vide drukčiji razvoj svoje doline (bez izgradnje HES-a Kosinj i pripadajućeg akumulacijskog jezera) te značajan broj onih koji ne bi prihvatili selidbu ni pod koju cijenu, *stavlja sve investitore i donositelje odluka pred možda još veći izazov: da vrlo brzo osmisle participativnije, pravovremenije i transparentnije komunikacijske politike prema stanovnicima Kosinjske doline*. Nije mali broj onih koji upravo naglašavaju taj

dosadašnji nepravedan i ignorantski odnos prema njima kao temelj ogorčenosti i osjećaja manje vrijednosti. Ta je činjenica (u smislu kolektivno dijeljenog osjećaja) tako jaka da vrlo često zasjenjuje racionalan razgovor o mogućnosti selidbe i kod onih koji tu mogućnost vide kao realan korak u rješavanju svojih egzistencijalnih problema.

(7) U tom smjeru, *kad je riječ o odgovornijem ponašanju ulagača i javnih vlasti, bilo bi ohrabrenje i pozitivan iskorak usvajanje modela "Hydropower Sustainability Assessment Protocols"* (usp. <http://www.hydrosustainability.org/Protocol.aspx>; pristup: lipanj 2016.). On, naime, osigurava upravo razvidnije javne politike pri izgradnji hidroelektrana, a nije nepoznanica u Hrvatskoj: već se koristio za program iskorištavanja energije vode u okviru planiranog projekta „Zagreb na Savi“. HSAP je protokol koji funkcionira kao metodološki alat za primjenu načela održivosti prilikom iskorištavanja energije vode i koji mjeri više od 20 okolišnih, društvenih, tehničkih i ekonomskih indikatora uključujući i transparentnost u radu te otvorenost za komunikaciju sa svim zainteresiranim dionicima. Anketno istraživanje koje smo proveli upućuje upravo na potrebu za takvim pristupom i u Kosinjskoj dolini.

3. REZULTATI KVALITATIVNOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Percepcija HES-a Kosinj i njegova utjecaja na lokalnu zajednicu i okoliš: pogledi ekspertne javnosti i građana

3.1.1. Uvod

Razvojni projekti poput HES-a Kosinj vrlo su složeni jer pitanja vezana uz njih nisu ograničena samo na projektiranje, izgradnju i rad brana, nego uključuju niz socijalnih i ekoloških promjena koje utječu na živote i dobrobit stanovnika. Prethodne studije projektno-induciranih migracija, dakle migracija izazvanih selidbama, pokazale su da raseljeni često postanu beskućnici, ljudi bez zemlje i bez posla te da u konačnici postaju *žrtve* isprva nezamjetljive ekonomske marginalizacije (Cernea, 1997.; Heming, Rees, 2000.).

Istraživanja također upućuju na to da preseljenje zbog razvojnih projekata može biti društveno destruktivno jer izvlači ljude iz poznatoga društvenog okruženja i prebacuje ih u njima strano društvo (Cernea, 1997.). Preseljenje ne samo što može iskorijeniti ljude iz njihovih korijena/predaka, nego može i razoriti njihove bliske društvene mreže (Hwang i sur., 2007.). Takva seljenja gotovo uvijek zahtijevaju da raseljeni razrežu stare društvene veze uspostavljene u zajednici tijekom dugog razdoblja i grade nove u zajednici primatelja/dolaska.

U literaturi je također dobro dokumentirano kako ljudi često doživljavaju zastoje u svojem ekonomskom blagostanju zbog faktora kao što su diskriminacija, jezična barijera i neprenosivost znanja iz jednog konteksta u drugi (Cernea, 1997.). Mentalni i tjelesni učinci na zdravlje također se spominju u različitim istraživanjima i studijama (Hwang i sur., 2007.), posebno u slučajevima prisilnog preseljenja, koje je često stresno jer prisiljava ljude na bolne socijalne žrtve i ekonomske prilagodbe s neizvjesnim ishodima i rezultatima.

Koristeći sociološki koncept rizika (vidi Giddens, 1990.) nedvosmisleno upućuju na mogućnost da određeni tijek akcije pokrene buduće štetne učinke – gubitke

i razaranja, a Cernea (2000) objašnjava i opisuje niz mogućih rizika i opasnosti od njihovih kumulativnih posljedica.

Prema Cerneau (2000:14-23) rizici su sljedeći:

- a) preseljeni ljudi ostaju bez zemlje (postaju bezemljaši): eksproprijacija zemljišta uklanja glavni temelj na kojem su izgrađeni proizvodni sustavi, poslovne aktivnosti i sredstva za život; to je glavni oblik dekapitalizacije i pauperizacije osoba koje se moraju preseliti jer gube i prirodni i umjetni okoliš odnosno ono što su oni stvorili, ono što je stvorio čovjek – kapital;
- b) nezaposlenost: rizik od gubitka posla je vrlo visok, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama, za one koji su zaposleni u poduzećima, u području usluga ili u poljoprivredi. Nezaposlenost, nakon preseljenja, često traje dugo nakon fizičkog preseljenja koje je završeno;
- c) beskućništvo: u širem kulturnom smislu, gubitak obiteljske kuće i gubitak kulturnog prostora grupe nerijetko imaju tendenciju da rezultiraju otudnjem i uskraćivanjem statusa;
- d) marginalizacija: to se događa kada obitelji gube ekonomsku snagu i skrenu „nadolje u mobilnosti“. Ekonomska marginalizacija često je praćena socijalnom i psihološkom marginalizacijom, izražena padom socijalnog statusa, gubitkom povjerenja u društvo i sebe, uz osjećaj nepravde i dublje ranjivosti.
- e) nesigurnost u pogledu dostupnosti hrane: prisilno iskorjenjivanje povećava rizik da ljudi padnu u privremenu ili kroničnu pothranjenost, definiranu kao razina unosa kalorija –proteina ispod minimuma potrebnog za normalan rast i rad;
- f) povećana morbidnost: preseljenje može izazivati društveni stres i psihičke traume koje obično imaju pogubne utjecaje na najslabijim dijelovima demografskog spektra – kao što su dojenčad, djeca i starije osobe;
- g) gubitak pristupa uobičajenim imovinskim resursima: za siromašne ljude, posebno za one koji su ostali bez zemlje i imovine, gubitak pristupa zajedničkim nekretninama koje su pripadale zajednicama (pašnjaci, šumska zemljišta, voda, groblja, kamenolomi i slično) rezultira značajnim pogoršanjem prihoda i sredstava za život;
- h) disartikulacija zajednica: prisilno raseljavanje kida postojeće društveno tkivo. To raspršuje i fragmentira zajednice, rastavlja obrasce društvene organizacije i međuljudskih odnosa; srodstva skupine postaju razbacane. To je neto gubitak dragocjenoga „društvenog kapitala“, a time se umnožava gubitak spomenutoga prirodnog, fizičkog i ljudskog kapitala.

Kad je riječ o ovome slučaju, riječ je o rizicima koji se umnogome potvrđuju u istraživanju i razgovoru s fokus-grupama u kojima su sudjelovali stanovnici,

različiti stručnjaci za pojedina područja (izgradnja, ekologija, arheologija...) i ugledne osobe u zajednici.

3.1.2 Generalni stav o (ne)poželjnosti izgradnje novih HE u Hrvatskoj

„Zaplavljeni su već puno godina na kartama, prostornim planovima, ne mogu raditi što bi možda i htjeli, nemaju mogućnosti. Znači njima je u startu, odsječene su im i noge i ruke. Oni nemaju što nego čekat svoju sudbinu da ih se iseli na brzinu i da se izgradi tamo neko jezero. To je ta nekakva društvena priča po meni jako loše odrađena, bezdušno, namjerno, samo radi kapitala“ (iz jednog intervjua).

Uvodno, na početku, važno je naglasiti da je teško, ili da se ne može realno ocijeniti generalni stav o (ne)poželjnosti izgradnje HES-a Kosinj dok se ne razmotri kontekst, odnosno, što je to što je vrlo specifično u Kosinjskoj dolini, npr. dugotrajna neizvjesnost i posljedice dugogodišnjeg čekanja, neupućenosti... Jedan ispitanik najbolje je sumirao stanje kad je rekao da je najveći problem u tomu što su ljudi već dugo u nepovoljnom položaju tim neostvarivanjem projekta jer nisu mogli ni graditi ni planirati: *„Ne grade ništa već 40 godina... pa su se ljudi počeli iseljavati“... Jer ti ljudi žive već pedeset godina od prve izgradnje akumulacije, dakle Krušćica, pod Damoklovim mačem i pritiskom da idu sutra. Ali razumijete, tko će ulagati u išta ako će se to sutra potopiti. Zapravo su oni uništili život sigurno jedne, a vjerojatno i dvije generacije u Kosinju, ljudi koji su živjeli u Kosinju. Zapravo i potaknuli na iseljavanje.“*

Osjećaj neizvjesnosti i nedovoljne informiranosti, dugotrajnosti i očekivanja izvedbe najavljenog projekta, neupućenosti u temeljne činjenice i namjere izvođača obilježava iskaze naših sugovornika koji sugeriraju da oko njih „vlada neizvjesnost i kaos“. Određeni dio ispitanika okrivljuje lokalne vlasti, drugi upiru prst u bivšu državu. Jedan od ispitanika sagledava opći kontekst mjesta i županije, koji se odnosi na demografske podatke i bitne strukturalne slabosti (posebno u obrazovanju), a dotiču se i mentaliteta stanovnika, što je važno u sagledavanju projekta izgradnje HES-a Kosinj i temeljnih razvojnih ograničenja županije:

„Početkom 20. stoljeća imala je više od 200 000 stanovnika, a danas ta Lika ima oko 40 000 stanovnika. To je dakle temeljna slabost ovoga prostora kao što je to slabost i ostalih nazovimo ih ruralnih i perifernih prostora Republike Hrvatske. Iz te slabosti dakle proizlazi onda i nekonkurentnost lokalna, dakle tu ne postoji konkurentnost u onom tržišnom smislu niti proizvodnje, niti roba, niti usluga, niti znanja. Zatim kao posljedica svega toga onda proizlazi i slabost sustava obrazovanja koji se još uvijek nije transformirao i oblikovao na način da poveže te slabosti i prednosti odnosno osobitosti Ličko-senjske županije, njene mogućnosti sa njenim eventualnim ambicijama. Taj sustav obrazovanja još uvijek počiva reka kao bih na jednoj tradiciji obrazovanja učenika, posebno pritom mislim srednjoškola, za određena proizvodna zanimanja kojih evo slijedom svih ovih tranzicijskih događanja u Lici više nema. Onda tu je još jedna naša slabost, to je jedan

povijesno izgrađeni mentalitet koji u biti nije poduzetnički nego bih rekao da je više činovničko upravni.“

Razina informiranosti o projektu i izgradnji HES-a Kosinj vrlo je niska i jedna od ispitanica naglašava da je frustrirajuće što im nitko ništa ne govori te da je nedavni sastanak u školi održan „tajno“: „Nitko nije htio reći što je bilo, o čemu se radi, išli su samo određeni ljudi na sastanak. Koga god sam pitala, „A što je bilo?“, „Hoćemo li se seliti?“, svi govore: „Čut ćeš na vrijeme.“ Znači, nitko ti neće ni reći što je uopće bilo, što je rečeno.“ Ona se sjeća da je i njezina baka govorila da će se Kosinj „seliti“. Naime, već dugo se, ona tvrdi, govori o mogućnosti seljenja, kad god je poplava ili kad su izbori. Stalno se govori: „Selit će se, selit će se, neće se ništa dobiti, ako ste što uložili, nećete dobiti koliko ste uložili.“ Također se spominje svećenik kao izvor informacija (tema propovijedi često je selidba), ali i društvene mreže poput facebooka te internet. Iz HEP-a nije dobila nikakvu informaciju. Sve u svemu, ona zaključuje: „To se već priča, eto, šezdeset godina, ali nitko ništa konkretno ne poduzima.“

Opis trenutačne situacije različitih ispitanika koji od rođenja žive u Kosinju upućuje na *prostor koji su mladi napustili jer u njemu nemaju radnu i životnu perspektivu, a oni koji su ostali uglavnom su bez posla i žive od pomoći roditelja*. Jedna od ispitanica kaže da nema mladih u radijusu od 4 km i da tu, uglavnom, žive starije osobe između 70 i 80 godina. Navodi da su ostale samo četiri obitelji i da ne postoji mogućnost zapošljavanja. Kaže da njezin sin propada u tom mjestu jer nema posla i uopće nema života.

Istodobno, ona ali i drugi stanovnici Kosinja ne misli da je kvaliteta njezina života u Kosinju tako loša dokle god ima posao. Objašnjava da mnogi žive od poljoprivrede, sami se bave proizvodnjom (imaju ovce, kokoši, svinje, voće i povrće, krumpir itd.), tako da ne moraju kupovati te namirnice. Trenutačnu situaciju otežava i infrastruktura za koju kaže da je relativno slaba jer je manje autobusnih linija. Postoji samo jedan autobus, koji polazi u 6 sati ujutro i vraća se u Kosinj u 15 sati. Prije je bilo bolje: autobus je kretao u 8 ujutro i vraćao se u 13 sati, ali toga nema više. Pokretna trgovina dostupna je svaki dan i tu je još jedna svake srijede i subote, ali stariji ljudi, žele li nešto kupiti, moraju ići na ulicu i čekati da naiđe. Važno je napomenuti da su stanovnici svjesni prednosti življenja u Kosinju, odnosno, često spominju prirodu, zdrav život, „nezagađen zrak“ i kažu *„da je svatko (tko dođe u dolinu) impresioniran ljepotom krajolika.“*

Jedna od ispitanica napominje da iako voli živjeti u Kosinju, svjesna je da mladi ljudi nemaju budućnosti jer nemaju ništa. Spremna je otići iz svoga rodnog mjesta da bi njezin sin imao više životnih mogućnosti. Stanovnike brine i nekvalitetna/nepostojeća infrastruktura i u tome smislu često ističu nepostojanje hitne službe: *„I udaljeni smo, ako se nešto dogodi, to je, evo, tu je susjeda prije živjela, ona je bila šlagirana, ja kad sam zvala hitnu, oni su došli, ali četiri sata im je trebalo da dođu iz Gospića“*. Pristupačnost, također, ovisi o vremenskim uvjetima,

npr. kada je gust snijeg, ona mora hodati na posao, a škola je zatvorena dok se cesta ne očisti. *Ukupnoj slici stanja, koje je prema iskazu ispitanika vrlo loše, pridodaju se nepotizam, politička poslušnost, traženje pravnog zastupanja lokalnog stanovništva, problem izgradnje novih kuća na području planiranom za potapanje, nečinjenje lokalnih vlasti da se situacija promijeni, nesređeni imovinskopravni odnosi, nedostatna i loša infrastruktura.*

Dugotrajnost i neizvjesnost vezana za projekt, prema tvrdnjama jednog od ispitanika, ima svoju dugoročnu posljedicu na mikroregiju: *„I to trajanje u toj neizvjesnosti jednostavno je dovelo do toga da je i Kosinjska dolina iseljena intenzivnije možda nego ostali lički krajevi, je l', a onaj dio stanovništva koji je tamo ostao, ostao je čekajući to konačno rješenje. Čak bih rekao na jednoj biološkoj razini. Dakle, ono ga uključuje, ali ta mikroregija Kosinjska dolina, u tom smislu ovisi isključivo o ovom projektu o kojemu mi danas na ovaj način razgovaramo.“*

Završno slovo o uvidu Kosinjana u vlastiti položaj odnosi se i na njihovo razumijevanje vlastite situacije, egzistencije i mogućnosti opstanka vezano uz izgradnju HES-a Kosinj, a izrekla ga je jedna od ispitanica govoreći o perspektivi mjesta: *„Nitko ne voli taj Kosinj, nitko ne voli Kosinjane, uvijek nekako taj Kosinj pada u drugi plan.“* Na sličan način, potvrđujući prethodno mišljenje, jedan ispitanik misli da je ovaj projekt jedini nada za Kosinjsku dolinu, sad kad ništa drugo nije ostalo s obzirom na povijesni kontekst: *„Mi smo došli u jednu mrtvu zonu sada, kod nas je sve uništeno!“ (...) dogodila bi se svakako neka živost i to bi sve skupa živnulo na području Ličko-senjske županije.“*

3.1.3. Ocjena posljedica izgradnje i rada HES-a Kosinj na okoliš i kvalitetu života lokalnog stanovništva

„Smatram da je Kosinjska dolina prekrasna i da će se dogoditi jedna velika devastacija.“ Ocjene o posljedicama izgradnje i rada HE Kosinj na okoliš i kvalitetu života lokalnog stanovništva vrlo su izravne i nedvosmislene, a odnose se na uništavanje prostora, prirodnih resursa i promjenu mikroklimе: *„Projekt bi nanio veliku štetu prirodi, ekologiji.“* Smatrajući sebe veoma ekološki osjetljivim, jedan od ispitanika drži da bi trebalo poštovati ekološke stručnjake. Jezerska voda stajaćica promijenila bi klimu, bilo bi uvijek više magle, zatim bi se namnožile žabe, zmiје, kukci, komarci. Stoga je potrebno danas čuvati prirodu od čovjeka. Naglašava da se *„narušavanje prirode osveti onima koji je narušavaju“.*

Navodi se da se ovim projektom potapa najplodnija zemlja, crnica, koja nije špricana ni zagađena. Sve što se posadi, izraste i rađa. Kosinjsko područje je jako dobro za proizvodnju ekološki zdrave hrane, voća i povrća. A to traži strategiju, malo više planiranja, poručuje ispitanica. *„Ja mislim da najviše ovo potapanje Kosinja upravo će djelovati na izvore naše vode, a onda se pitam gdje je tu u konačnici naš interes ne samo lokalni ili regionalni nego bome i nacionalni.“*

Predstavnici ekspertne javnosti i građani naglašavaju niz posljedica izgradnje i rada HE Kosinj: raseljavanje stanovnika, nemogućnost pravične naknade, ali govori se i o tome da nema više bujičnih voda jer nema snijega, klima se promijenila. Smatra se da će se uložiti novac u branu a vode neće biti, pa će tako propasti investicija koja puno košta. Vjeruje se da postoje pretpostavke koje bi pomogle razvoju Kosinja i okoline; ako se ne bi potopilo, mogao bi biti turistička atrakcija.

Kažu da bi u odnosu na druge lokacije u Lici ovdje za njegov razvoj bile velike prednosti. Ponajprije, tu se nalazi tzv. „pisani kamen“ na kojem su još u 3. st. Rimljani stočarima određivali mjere u laktima, a i savjetovali kako napajati stoku. Tu su i Begovača i Štirovača kao nacionalni parkovi, uza sve prirodne resurse, lijepu dolinu i zdravu vodu; zatim tu je 1482. godine tiskana i prva knjiga na glagoljici, *Glagoljski misal*. Moglo bi se, predlaže jedan od ispitanika, osnovati Memorijalni centar tiskanja – s pregledom od Sumerana pa do Gutenberga. Ako bi se to učinilo i podignulo na nacionalnu razinu, tada bi u to mjesto dolazile sve škole i djeca bi mogla puno naučiti. A bilo bi i ekonomski opravdano ulagati u taj projekt koji bi obuhvatio i biciklističke staze, kojih već ima. Uz to i mnogi koji dolaze u mjesto u „ribičiju“ mogu dobiti domaću hranu.

Uza sve ono što bi se moglo izgubiti, jedna ispitanica govori i o doseg štete vezane za etnološku baštinu. *„Što se tiče etnološke baštine, 18 lokaliteta izravno ide u potapanja. 18 lokaliteta, to kad kažem obično je riječ ne samo o pojedinačnim stambenim objektima, nego i o gospodarskim većim cjelinama, znači jednom tradicionalnom načinu gospodarenja zapravo kod nas na prostoru.“*

Prema mišljenju sudionika istraživanja, projektom HE Kosinj više bi se izgubilo nego dobilo, posebno s aspekta kulturnog krajolika i naslijeđa, poljoprivrede i proizvodnje hrane. Izražava se bojazan i zbog krškog područja. Sugeriraju da u odnosu na HE treba dati prednost energiji vjetra i sunca jer „imaju i manji utjecaj na okoliš i kulturni krajolik“. Gubitak društvenog i kulturnog kapitala bio bi velik jer bi se „iz Kosinjske doline previše toga moralo seliti, ne samo ljudi, već i baština i naslijeđe. Sve će rezultirati još većim iseljavanjem ljudi iz cijele županije. Ljudi ovdje žive u permanentnom strahu“. Ujedno, jedan od ispitanika kaže da „ne vjeruje u priču o povećanju poljoprivredne proizvodnje jer će se potopiti kvalitetniji dio površina. Nekad se u dolini, koliko je kvalitetna zemlja, proizvodilo čak i vino“.

Promjene izazvane izgradnjom HE Kosinj ne odnose se samo na lokalna mjesta, nego, sugeriraju ispitanici, imaju daleko veće posljedice: *„Dakle, to potapanje Kosinjske doline mijenja i promijenilo je već mikroklimatske uvjete područja u kojemu živimo i ne samo dakle tog kosinjskog, nego i onog šireg područja oko izvorišta rijeke Gacke i Gacke doline ukupno, dakle, to nisu intervencije u prostoru koje ostaju bez posljedica. One će dat, one mijenjaju dakle i vizuru cijeloga podneblja, ali mijenjaju mogućnosti i način življenja na tom području.“*

Jedan ispitanik je potvrdio da bi gradnja HE Kosinj značila gubitak sredstava za život za mnogo ljudi. Tvrdi da stanovnici Kosinja danas nemaju potrebe kupovati hranu (npr. krumpir, batat, žito, pšenicu, ječam, zob, povrće, živad itd.) jer to imaju tijekom cijele godine iz svoga vrta. Također je potvrdio da stariji ukućani sudjeluju u tim aktivnostima, ali daleko manje (koliko im je potrebno) i da idu u kupnju samo jedanput tjedno kupiti stvari koje sami ne proizvode (ulje, šećer, rižu itd). Zaključio je da svatko sudjeluje u takvom načinu života od proljeća do zime, uzgaja za sebe i svoju djecu bez obzira na dob: "Svi ovdje koji žive, koji su stariji rade malo manje, ali opet imaju za sebe."

Također, jedna je ispitanica govorila o gubitku „načina života“ i o tome da stariji ljudi ne mogu biti zatvoreni u stanovima ili kućama. Drugim riječima, njihovi vrtovi i kućne djelatnosti nisu samo ekonomski nego i osobni, simbolički kapital. Naglašava da je sve uzajamno povezano s prirodom koja bi se izgradnjom HE Kosinj promijenila: „Što se tiče lokalnog ekosustava, svakako će se promijeniti, al je bitno reći općenito, znači i na biljni i životinjski svijet na tom području i šta će se, posljedice se osjetiti i šire, znači jer će se prekinut nekakvi migracijski putevi, neće rasti ono bilje koje...“ Drugi ispitanik spomenuo je da su svi koji žive u Kosinjskoj dolini na neki način povezani rodbinskim vezama i brakovima, da će i to biti izgubljeno: „Gubimo mi svoj identitet.“ „Gdje si rođen? U Gornjem Kosinju. A gdje ti je to? Dolje podvodno, dolje, na dnu jezera. Gubiš ime i prezime i svoju osobnost, sve gubiš!“

Što se tiče tradicije, jedna ispitanica tvrdi da se tradicija u Kosinjskoj dolini nije mogla razviti jer „sve što je postojalo, izumrlo je s generacijama“. Sve u svemu svi su se složili da su stariji ljudi najranjiviji i da će ih svaka promjena psihološki ubiti jer će biti stranci i neće se moći prilagoditi novoj situaciji: „Ako dođe do te selidbe, njima je potpisana smrt, svima, u roku, u kratkom roku, oni će svi nestati.“

Možemo zaključiti: niz je navedenih posljedica izgradnje i rada HES-a Kosinj. Ispitanici koji nisu „uključeni u politiku“, protiv su projekta, a jedan od njih zaključuje: „Znači ta ideja da je Kosinj neisplativ, odnosno da nema dovoljno vode, to je meni bilo jasno već tamo za vrijeme Domovinskog rata devedesetih godina, ne.“

3.1.4. Očekivana korist od predloženog rješenja za izgradnju HE Kosinj

Kad je riječ o svrhi izgradnje HES-a Kosinj, u "Sažetku projekta" navode se četiri ključna razloga za izgradnju toga hidroenergetskoga sustava. To su: a) povećanje snage i proizvodnje električne energije; b) obrana od poplava područja nizvodno od jezera Kosinja; c) poboljšanje uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju na području Lipovog polja i d) sigurnija vodoopskrba Sjevernog primorja. Ispitanici koji su sudjelovali u istraživanju osvrću se, posredno i neposredno, i na navedene ključne razloge iz projekta. Oni navode i moguće koristi od predloženog rješenja za izgradnju HE Kosinj, uzimajući u obzir perspektivu društvenog

i gospodarskog razvoja za Ličko-senjsku županiju, Općinu Perušić. Jedan od njih kaže:

„Moramo gledati pozitivne efekte, pošto današnji svijet traži puno više energije, sve više imamo aparata kućanskih i tako dalje, moramo bit neovisni energetski. S toga gledišta ja gledam pozitivno, to bi bilo sigurno jedan veliki doprinos našoj državi, prvo lokalnoj zajednici pa onda Županiji i onda na koncu i cijeloj državi. A to bi bilo znači, to jedna stvar. Druga stvar bi bila što bi to bilo jako, gospodarski zamašnjak bi bio jako dobar. To bi se onda možda nakon, u Hrvatskoj nakon autoceste u Ličko-senjskoj županiji možda bila bi najveća investicija, možda sad možda Bog zna više nikada. Tu bi se mnoge stvari generiralo znači, to bi bio, pokretač bi bio mnogih stvari, tu bi se mnoge stvari unaprijedile znači. Ali realno moramo gledati jedan drugi negativni aspekt. To je, sigurno da je tu lokalna zajednica Općina Perušić i Ličko-senjska županija od toga najviše koristi, poslije HEP-a, poslije toga, imali bi svoju dobit, i oni to sigurno promiču i znaju tu vrednotu, da bi to bilo znači ta renta i tako dalje. Međutim moramo gledat uvijek ovdje u kontekstu jednu drugu negativnu stvarnost, pozitivne i negativne strane.“

Spomenula se i mogućnost zaposlenja za domaće stanovnike prilikom gradnje, ali i da svatko gubi nakon toga jer neće biti stanovnika i svi (i oni koji ostaju) ostat će bez posla. Dugoročno, konkretna ispitanica ne vidi prednosti, jedino možda u kratkom razdoblju (za 5-6 godina dok se hidroelektrana gradi).

Pojedini ispitanici misle da različita rješenja uglavnom donose podjednake koristi i štete, a da bogatstvo voda treba iskoristiti: *„Evo, kažem, uspoređujući s nekim drugim elektroenergetskim postrojenjima i tako dalje, po meni ni manje ni više od ovoga ponuđenoga, ništa se ne događa. Znači te vjetroelektrane i sve ovo drugo, termoelektrane po meni, jednako uništavaju krajolik kao i hidroelektrane. Možda hidroelektrane čak i najmanje zbog toga što imamo te resurse, što su nam dostupni, što ih malo koristimo. To je moje osobno mišljenje. Znači Hrvatska ima previše vode i premalo je koristi. Ne samo ovdje u Lici nego počev od dole, od Save pa Drave, nešto malo na Dravi i taj i Dunava i svega ostalog, znači premalo koristi.“*

Primjetno je da se gotovo redovito uz izjave i mišljenja o očekivanim koristima javljaju i glasovi koji ih prije vide na općoj (nacionalnoj) razini nego u potpunosti i na lokalnoj razini: *„Dakle elektroenergetski sustav Hrvatske treba vjerojatno tu energiju, ona nije od presudnoga značaja, bez nje može, on će donijet kratkoročnu nekakvu dobit lokalnom poduzetništvu, dugoročno neće donijeti nekakvu posebnu korist osim od te apanaže koju HEP uplaćuje u lokalne proračune, onda lokalni proračuni, oni vam mogu i lokalne vlasti odlučivati gdje usmjeriti taj novac, ali po meni mislim da s obzirom na prirodni potencijal Like da bi taj elektroenergetski sustav mogao više počivati na obnovljivim izvorima i izvorima koji ovdje postoje.“*

Stručnjaci koji su zaduženi za osmišljavanje projekta (iz tvrtke Elektroprojekt) tvrde da je projekt isplativ, potreban i da ni na koji način neće ugroziti područje Kosinja, odnosno da projekt donosi ključne energetske i ekonomske koristi ne samo HEP-u nego i zajednici. Prema mišljenju jednoga od njih, projekt će „omogućiti i ravnomjernije opterećenje elektroenergetskog sustava u periodima izrazito visoke potrošnje, a osobito stabilizirajuće će djelovati u situacijama većeg ulaska/izlaska struje u sustav iz tzv. obnovljivih izvora energije, kao što su vjetroelektrane i sl.”. Oni ne vide društveno-ekonomsku štetu po lokalnu zajednicu nego naglašavaju moguće dobrobiti za lokalnu poljoprivredu; pri tome se polazi od teze da bi se raspoloživa zemlja u Lipovu polju mogla navodnjavati iz nove akumulacije potrebne za rad HES-a Kosinj. Moguća korist ovisi o domaćim ljudima: *”Jasno, te će dobrobiti ovisiti i o ljudima spremnima da ostanu tu i bave se poljoprivredom...”*

Na pitanje mogu li se isti ciljevi (svrha) projekta ostvariti i bez velikog potapanja Kosinjske doline, jedan od stručnjaka s kojim se razgovaralo kaže: *”Jedino ova-ko tehničko-građevinski postavljen projekt osigurava (količinski) dovoljno vode za povećanu proizvodnju obnovljene HE Senj. Također, samo tako velika akumulacija može primiti u sebe periodično velike (za otapanja snijega u proljeće s Velebita) bujične vode Like, te tako spriječiti poplavljanje nizvodnih objekata.”*

Jednako tako dobiven je odgovor na pitanje *koliko čvrsto HEP stoji iza ovog projekta u ovome trenutku*. Postoji li točan vremenski hodogram za sadašnju ”novu” inicijativu (je li ona konačna?) potapanja dijela Kosinjskog polja? Naime, ispitani stručnjak misli da HEP i dalje stoji iza projekta, ali da zbog niza isprepletenih razloga (unutrašnji/vanjski, politički, kadrovski itd.) još uvijek nema posve određenog plana realizacije cijeloga projekta. Inače, projekt HES-a Kosinj vrijedi oko 600 milijuna eura i on misli da bi ga HEP mogao i sam financirati, bez uvlačenja u projekt tzv. strateških partnera izvan HEP-a, pa čak i izvan zemlje. *Zaključno se može reći da je stav stanovnika o mogućoj koristi od projekta uglavnom negativan, s navođenjem mogućih pojedinačnih koristi, a stručnjak zadužen za njegovu izvedbu nedvosmisleno podržava postojeći program projekta i njegovu izvedbu.*

3.1.5. Stav o postojećim studijama i elaboratima o gradnji HES-a Kosinj

Ispitanici misle da je predviđeni program izgradnje HES-a Kosinj dio općeg narativa o isključenosti lokalne zajednice iz odlučivanja, što ima svoje povijesnu pozadinu, jer kako kaže jedan od ispitanika:

„Sve priče koje se u Lici događaju nažalost ne proizlaze iz nje same, nego uvijek dolaze od gore, nazovimo to uvjetno. Poljoprivreda, turizam i drvna industrija. Nijedan od ta tri segmenta nije dio ove priče, odnosno ova priča nije dio ova tri najvažnija segmenta razvoja Ličko-senjske županije. Ali bih volio, dakle, da se ti projekti u Lici i drugdje događaju kao posljedica jedne precizno izrađene analize

koja će onda iznjedriti jednu vrlo razboritu i održivu studiju razvoja, jel, i da sve ono što se u Lici i Ličko-senjskoj županiji događa bude okupljeno oko tih ideja. Dakle od razine osnovne škole, srednjoškolskog obrazovanja, potencijala visokog školstva u Lici, komunikacije, poduzetništva, lokalne vlasti, prosvjetnih sustava. U ovom slučaju to neće biti tako.“

Stanovnici navode različite primjere i argumente zašto su protiv postojećih studija, a neki od njih misle da se ništa neće dogoditi, a da su posljedice postojećeg stanja dugoročne:

„Osamdesetih godina, znači to je već skoro bliže 40 godina da se priča o HE Kosinj 2 je l', toj akumulaciji 2, puno je ljudi tu prošlo, prodefiliralo, puno je sa mnom kontaktiralo, obilazilo(...) Timovi su se mijenjali, ali nažalost do realizacije nije nikada došlo. Najveći problem je u tome što nije došlo do realizacije što su ljudi imali ograničenja kod izgradnje objekata, kod nekakvog planiranja i tako dalje. Ljudi su se počeli sami pomalo iseljavat, a rješiv problem se nikada nije riješio. Znači ljudi su očekivali da će netko nešto riješiti, isplatit ih i pomoći im i tako dalje. Evo znači već 40 godina se susrećem i neka ekspertna ekipa je bila i ljetos kod mene, sve su bili to doktori, profesori ala vi i tako dalje. Ja sam mali inženjer građevinarstva, vodili smo razgovore dva sata i na kraju ja sam njih pitao: da li vi stvarno mislite da će se to napraviti? Oni su stali ovako i gledali. Onda sam im ja neke stvari rekao, ovo što sada kažem, znači 40 godina. Nisam ni sad siguran da će se to dogodit.“

3.1.6. Ocjena prihvatljivosti izgradnje HES-a Kosinj

Ocjena u pogledu prihvatljivosti izgradnje HES-a Kosinj negativna je, a za to su navedeni vrlo različiti argumenti koji, što je očekivano u ovakvim situacijama, nadilaze projekt sam po sebi, njegovu izvedbu, financijsku opravdanost ili budućnost. Ispitanici upućuju na sadašnju iznimno tešku demografsku situaciju, gospodarsku izolaciju i osjećaj odsutnosti smislene i poticajne brige za njihov opstanak. Jedan broj ispitanika zalaže se za druge mogućnosti iskorištavanja energetskeg potencijala Kosinja (Like) koje bi daleko manje ugrozile ekološku i gospodarsku osnovu prostora. Stanovnici su također iznimno skeptični prema mogućim pratećim sadržajima koji bi donijeli financijsku korist, primjerice turizam i sl. Negativnoj ocjeni prihvatljivosti izgradnje HE Kosinj pridonosi osjećanje gubitka kulturnih, simboličkih i identitetskih vrijednosti. Ipak, smatraju da bi bilo dostojanstvenije za njih da ostanu u selu, umjesto da „kopaju po kontejnerima po gradu“.

Izjave dvoje ispitanika sublimiraju njihov odnos prema prihvatljivosti izgradnje HES-a Kosinj, s jedne strane, i mogućnost njihova sudjelovanja ili uvažavanja njihova mišljenja o projektu; time podsjećaju koliko je to izvan njihove kontrole i kako se osjećaju nemoćni, s druge strane: *„Naša država inzistira na tome, ovaj, da domovnica ne smije biti starija od šest mjeseci. Onda ne vidim razloga zašto bi*

mi prihvatili studiju tehničku otprije trideset godina.“ „Ovo će se napraviti, htjelo to ili ne lokalno stanovništvo. Napraviti će politika svoje, kao što je napravila mnoge stvari do sada.“

3.1.7. Zaključne napomene

Percepcija HE Kosinjskog jezera iz perspektive ekspertne javnosti i građana pouzdan je pokazatelj koliko je riječ o iznimno složenom pothvatu koji intervenira u postojeće stanje stvari, s nizom proturječnih pitanja i odgovora, interpretacija, statusa sudionika i njihovih neposrednih i općih uvida u problem. Sagledavanje konteksta i donošenje zaključnih napomena može se čitati iz razgovora sa sudionicima fokus-grupa i njihovih odgovora na različita pitanja u intervjuima i fokus-grupama.

Istraživanja i teorijski uvidi koji se odnose na druge prostore i kontekste dragocjeni su i iznimno važni i za percepciju i razumijevanje projekta izgradnje HE Kosinjskog jezera. Rizici na koje upućuju sudionici istraživanja jesu: gubitak prirodnog i životnog okoliša, gubitak onoga što su generacije stvarale; egzistencijalni strah za opstanak i mogućnost nastavka života u drugom mjestu, prostoru, strah od gubitka posla; strah od beskućništva u širem smislu i gubitka obiteljskih i društvenih veza; marginalizacija (socijalna i psihološka), traume od novog načina života i gubitak uobičajenih imovinskih resursa; strah od potpunog gubitka cjelovite slike vlastitog života i njegovih vrijednosti, praćen nestankom njihovih povijesnih, kulturnih i identitetskih oznaka.

3.2. Percepcija HES-a Kosinjskog jezera i njegova utjecaja na razvoj Like: pogledi političke javnosti i relevantnih razvojnih sudionika

U okviru kvalitativne analize istraživački tim obavio je 25 intervjua s različitim tipovima sudionika iz društvenoga, javnog i političkog života u Ličko-senjskoj županiji kako bismo se bolje upoznali s njihovim mišljenjem o razvojnim problemima Like, kao i s njihovim pogledom na moguće koristi i štete od izgradnje HES-a Kosinjskog jezera i prateće vodne akumulacije. Osim toga, u okviru triju organiziranih fokus-grupa održani su razgovori s predstavnicima lokalne zajednice (tzv. mikrolokacijske javnosti), javnim dužnosnicima, s predstavnicima razvojno relevantnih institucija te s posve određenim tipovima eksperata (ukupno je u okviru fokus-grupa okupljeno 18 osoba). Intervjui i razgovori putem fokus-grupa vođeni su od 31. ožujka do 27. svibnja 2016. godine.

Ovdje donosimo pregled mišljenja dviju skupina intervjuiranih o navedenim temama: a) skupine javnih dužnosnika (predstavnicima političko-upravne strukture) i b) skupine tzv. „razvojnih sudionika“. U prvoj skupini vođeni su intervjui s predstavnicima političkih stranaka iz Ličko-senjske županije (koji su bili voljni razgovarati s istraživačima, mahom iz oporbenih stranaka), s predstavnicima gradova Gospića i Otočca, s predstavnicima općina Perušić i Brinje te s pred-

stavnicima stručnih ustanova Ličko-senjske županije (n=9). U drugoj skupini nalazimo dva tipa sugovornika (n=10).

Prvo, ovdje su predstavnici određenih razvojno relevantnih institucija Ličko-senjske županije (kao što su razvojna agencija, lokalne akcijske grupe); drugo, predstavnici nevladinih udruga (tzv. civilni sektor), i to udruga koje djeluju na lokalnoj i nacionalnoj razini a čija su mišljenja važna u oblikovanju javnoga mnijenja, osobito pri započinjanju ovako ambicioznih projekata kao što je HES Kosinj.

Kako ćemo vidjeti putem analize kvalitativnog materijala, ključne razlike između naših sugovornika ne idu uvijek prema logici pripadnosti njihovim „institucionalnim sektorima djelovanja“, već prema njihovom temeljnom odnosu prema projektu HES-a Kosinj i percepciji ukupnih (razvojnih) posljedica toga projekta za lokalnu i širu zajednicu, za životinjski i biljni svijet te zdravlje lokalnoga stanovništva.

Tematski gledano, ovaj pregled naših razgovora s odabranim sudionicima javnog, političkog i gospodarskog života te s predstavnicima razvojno relevantne javnosti predstavlja sljedeće problemske sklopove: ključne slabosti i prijetnje u društvenom i gospodarskom razvoju LSŽ-a; glavne snage i mogućnosti za pozitivan zaokret u društvenom i gospodarskom razvoju LSŽ-a; razvojne koristi od izgradnje HE Kosinj; moguće razvojne štete od izgradnje HE Kosinj; percepcija alternativnog razvojnog projekta (HE) za Kosinjsku dolinu.

3.2.1. Ključne slabosti i prijetnje u društvenom i gospodarskom razvoju Ličko-senjske županije

U ovoj teme *naši su sugovornici jedinstveni: Ličko-senjska županija je pred demografskim slomom, a iz te „makročinjenice“ proizlaze brojne slabosti i prijetnje njenom društvenom i gospodarskom razvoju. Tako predstavnik institucije koja se bavi lokalnim razvojem kaže:*

„Pa ovako, slabosti i prijetnje su, to sam već spomenuo, to je velika depopulacija koja je zapravo nije od jučer, ona je već 70 godina, a pogotovo zadnjih 20 godina. To je trend, sad je to već postao nažalost trend u cijeloj Hrvatskoj, u Lici više nije toliko, a samo iz razloga što više se nema tko iseliti. Osim na području Gračaca gdje je bilo poslijeratnog doseljavanja stanovnika iz Bosne, prognanih Hrvata iz Bosne koji su dakle tamo formirali obitelji, ali zbog nedostatka posla i zbog jednostavno nedostatka vizije razvoja tog kraja oni se isto tako iseljuju. To su mnogo, mnogoljudne obitelji, obitelji s više članova i tako da prošle godine iz Osnovne škole Gračac otišlo, ispisano je 83 đaka. To je recimo katastrofa“.

Iz toga procesa proizlaze i druge razvojno relevantne posljedice ne samo za Županiju kao takvu, već i za lokalne zajednice te socijalni kapital šire zajednice. O tome isti sugovornik kaže:

„Tako je, to uključuje znači automatski veću prosječnu dob stanovništva, niže kvalificirano stanovništvo, to odmah uključuje i nepovjerenje, apatiju i sve što to nosi. Depopulacija, zapravo posljedica toga je zapuštanje sela i dakle zapuštanje ili potpuno napuštanje tako, a posljedično je i slaba obrađenost tla, dakle nema više ko obrađivat nit ima interesa“ (isti sugovornik).

Drugi sugovornik, također angažiran na razvojnim projektima, smatra da u ključne slabosti Like ulazi više čimbenika; to su po njemu – osim demografskog čimbenika – još: obrazovanje, tip djelovanja (lokalnih) političkih elita i loša uprava: *„Ovako, odgovor na prvo pitanje je, ključne slabosti: demografija, obrazovanje, političke elite i loša uprava, od nacionalnog do lokalnog nivoa...Pod demografijom ne treba ništa posebno objašnjavati, smanjuje se stanovništvo u zadnjih 100 godina sa 200 i nešto tisuća na 30 i nešto tisuća u Lici. Preko 60 posto, 65 posto je staračkog stanovništva, dakle demografska katastrofa. Obrazovanje, relativno nisko, međutim budući da je u pitanju starije stanovništvo, ne može ni bit bolje, dakle to se donekle opravdava. Političke elite, ne samo u Lici, mislim da je to u Hrvatskoj problem, dok god političke elite budu na ovaj način vladale i vodile, dok god one budu glavni biznis u državi, ne može bit bolje“.*

Taj sugovornik ističe kao problem određenu ritualizaciju političkog života, koja je samo posljedica zabavljenosti „političkoga sektora“ samim sobom:

„Gle, poistovjećivanje vlasti sa osobom. Većina njih počinje rečenicu 'ja', dakle država to sam ja, županija to sam ja, općina to sam ja, nije napravila općina, nije napravilo vijeće, nije napravljeno, nije to isfinancirano iz proračuna sirotinje nego sam dakle to ja, to je moje, to je moj proizvod, ja sam bogom dan, ja vladam ovdje. I nije bez vruga nekakav američki model prije svega da je ograničenje mandata na dva, ograničenje vladanja, vladanja, upravljanje ili kako se već kaže, na dva mandata, maksimalno. Ljudi su dvadeset, dvadeset i koju godinu na vlasti, oni su totalno izgubili percepciju sa stvarnošću, oni misle da je stvarnost ono što oni misle. Mislim da sam rekao dovoljno“.

Ovu tezu o odvojenosti lokalnih političara od stvarnih problema lokalnoga društva drugi sugovornik, inače član jedne oporbene političke stranke, objašnjava idejom i praksom političke kontrole cijelog javnog prostora:

„Znači, pa gledajte, definitivno nalazimo se znači 25, 26 godina smo iza Domovinskog rata, gdje je definitivno velikog traga ostavio Domovinski rat na ovom području, ali velim, dovoljno je vremena i odmaka da ovaj kraj prosperira i da iskoristi svoje mogućnosti. Ovdje pitate znači za slabosti. Slabosti, to su to upravo što je od rata pa ovamo, političko okruženje nije napredovalo. Nažalost još uvijek smo zapeli u nekakvoj vrsti političke tromosti zahvaljujući, može se reći jednim dijelom ostavštini, razmišljanju od prije gdje ljudi nisu shvatili da se nalaze u demokratskom društvu, da imaju mogućnost izbora, mogućnost odabira. I mislim da je ključni problem što se od Domovinskog rata pa ovamo, znači isključivo jed-

na politička organizacija, Hrvatska demokratska zajednica, pod navodnicima jer se ne radi o demokratskoj stranci, pita na ovim područjima.

I to je glavni problem, što to pojedini čelnici zloupotrebljavaju i uz pomoć velike političke moći, političkih poluga koje su njima u rukama, ostvaruju i svoju osobnu korist nauštrb građana malo naseljenog područja Ličko-senjske županije i Gospića. A s druge strane, imamo velike, velike prilike i prednosti, samo ih ne znamo i ne možemo iskoristiti upravo zato što smo taoci takve nekakve političke oligarhije koja je na vlasti.... Ako gledamo te, govorili smo znači o slabostima, znači slabost, to su slabosti, još uvijek nismo digli samoodgovornost i svijest ljudi na tu razinu da se othrvaju tim političkim jednostavno pritiscima koji jesu tu na ovaj ili onaj način, priznali ih ili ne, ali činjenica je da se ne razvijamo dovoljno dobro.“

Prema tome, među našim sugovornicima postoji slaganje da su depopulacija i demografski slom velike prijetnje bilo kakvim ambicioznim razvojnim planovima u Ličko-senjskoj županiji. Uz taj element dio sugovornika ističe da županijski „politički sektor“ oponaša ponašanje nacionalne političke elite te kroz praksu političke kontrole i stranačkog kadroviranja konzervira društvene i gospodarske procese, ne rješavajući stvarne razvojne probleme Županije i ne nudeći alternative sadašnjem stanju.

3.2.2. Glavne snage i mogućnosti za pozitivan zaokret u društvenom i gospodarskom razvoju Ličko-senjske županije

Naši sugovornici mnogo lakše identificiraju neke „opće“ točke mogućeg razvojnog zaokreta nego li njihove konkretne sudionike. Jasno, pri tome se računa na veći razvoj poduzetništva, iako svi ističu da povijesno naslijeđe (iskustvo granice i vojnih karijera u prošlosti) ne postiže inovativno i propoduzetničko ponašanje srednjih, pa čak ni mlađih generacija. Prije svega, većina naših sugovornika smatra da Lika u razvojnome smislu treba iznova vrednovati svoj geostrateški položaj u okviru države i svoju prirodnu i kulturnu baštinu:

„Prvenstveno geostrateški položaj u Hrvatskoj ali i šire, govorim samo u Hrvatskoj, dakle mi smo centar Hrvatske u svakom pogledu. Povucite paralelu Istra, Međimurje, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, mi smo centar i u svakom slučaju se sve vrti sada oko Like. Dakle autoput je donio velike promjene u smislu tog geostrateškog kvalitetnog opredjeljenja. Zatim tu je nekakva prirodna i kulturna baština, dakle Lika ima 60 posto svih zaštićenih područja u Hrvatskoj i ono što se relativno malo zna, vrednuje, ima više razloga za to, imamo vrlo vrijednu kulturnu baštinu, znači u godinu dvije dana kad je počela Gutenbergova štamparija u Njemačkoj, je počeo, odnosno štampan je i Kosinjski misal i Senjski misal. Dakle, imamo vrlo zanimljivu dobru klimu, i ono što me smeta osobno, cijeli svijet živi od snijega, od bure, mi jednini stvaramo problem od zime. Mi trebamo taj nedostatak, uvjetno rečeno nedostatak, pretvorit u biznis, ko što radi sav normalni i pametni svijet“ (sugovornik iz razvojne agencije).

Premda Županija još uvijek nema svoju novu razvojnu strategiju, čini se da se na tome radi. Posljednji put se na izradi jedne takve županijske strategije razvoja radilo početkom ovoga stoljeća:

„Gledajte, strategiju Županije je radilo ,98. ili ,99., 2000. godine, oko 2000. godine radio je Ekonomski fakultet u Rijeci i bez obzira na skup stručnjaka koji je to radio, ali ono što je vrlo logično, dakle Lika ima nekakve tri orijentacije, šume, drvna industrija, poljoprivreda i proizvodi iz poljoprivrede, znači prerada i turizam. To su nekakve tri osnovne, tri osnovna smjera, i mislim da od njih ne bi trebalo se odmicati i zazirati i tražiti nekakve nove stvari, izmišljat toplu vodu, to je to što mi imamo. Za to nam fali ljudi, novaca, znanja, volje i tako redom...

Radimo na izradi nove razvojne strategije, radimo upravo na tom, i nastojimo sve one tri komponente ukomponirati, teško je to po pitanju financiranja, po pitanju izvora sredstava, po pitanju razmišljanja. Recimo, ministarstvo izda, grubo rečeno, proglas: financirat će se to, to i to. Mi se ne možemo uklopiti industrijski u tu tehnologiju, jer toga u Lici nema, mi imamo ono što imamo. Recimo isključen je turizam. Mi imamo 60 posto zaštićenih područja, ne možemo mi sad ići na kemijsku industriju ili izmišljat nešto novo, mi trebamo ono što imamo. Tu je ono pitanje loše državne politike, političkih elita koje ne žele se prilagodit, ne žele spustiti svoja razmišljanja na ono što treba terenu, nego oni samo razmišljaju na svoj način“ (sugovornik iz razvojne agencije).

Naši sugovornici iz razvojno relevantnih institucija rado ističu mogućnosti različitog brendiranja Like i njenih pojedinih (prije svega poljoprivrednih) proizvoda. Tako jedan naš sugovornik kaže:

„Dakle, mislim da imamo 3 ili 4 vrlo značajna brenda koja se mogu iskoristit, dakle ovo smatram kao prednost, znači u svijetu ono što je poznato, to su Plitvice, Tesla, nešto manje Velebit i Starčević. Četiri velika imena na kojima se može sve brendirati, sukus tih brendova bi trebala bit Lika. Na tom pogledu nešto radimo, znači LAG je u vrlo... Prvi put otkad znam i pamtim, prvi put da se nešto pametno u tom smislu počelo dešavat, dakle objedinjavanje puno značajnih aktivnosti kroz Integru Liku 2020. Evo tu s kolegama iz LAG-a možda možete nešto više saznati. Evo to vam je otprilike moje viđenje kvalitetnog zaokreta, znači ono što je bilo negativno pokušat što više anulirat, smanjit i tako dalje i ić prema ovim idejama“ (sugovornik iz razvojne agencije).

Istodobno, ovdje prisutna ideja brendiranja poznatih ličkih poljoprivrednih proizvoda na liniji je strateških razvojnih razmišljanja:

„Prošle godine u rujnu, prije znači nekih 6-7 mjeseci smo pokrenuli petogodišnji projekt integralnog gospodarskog razvoja pod nazivom Integra Lika 2020. To je neka nadogradnja našeg osnovnog posla, jer naš ovaj osnovni posao svodi se na promoviranje programa ruralnog razvoja koji se financira iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj. Naša dakle nadogradnja tog integralnog

gospodarskog razvoja ima pet pravaca. Naglasak je, prvi pravac je poljoprivreda, proizvodnja hrane, drugo je stvaranje identiteta, odnosno u konačnici brendiranje, zatim stvaranje samoodrživih gospodarstava, ekologija, i šta sam još, još jedna komponenta koju sam preskočio, dobro, sjetit ću se. U principu nama je cilj, cilj našeg projekta je brendiranje Like, da postane globalno prepoznatljiva destinacija, po svojim prirodnim ljepotama ali i po autohtonoj gastronomskoj ponudi. Da bismo to postigli mi moramo razviti proizvodnju hrane, jer je u Lici zapravo zadnjih desetljeća strahovit pad proizvodnje hrane. To je i uzrok i posljedica, osobito posljedica velike depopulacije“ (sugovornik iz lokalne akcijske grupe).

Na tragu ovih ideja zagovara se osnivanje modernih poljoprivrednih zadruga (po uzoru na one u Južnome Tirolu, Italija, i u Austriji) koje servisira funkcionalan znanstveno-stručni sektor te poljoprivrednih klastera. Nove bi institucije mnogo lakše profunkcionirale da država ima dosljednu i poticajnu politiku razvoja ruralnih područja (primjerice, nedavno je ukinut poseban status brdsko-planinskih područja).

S druge strane, bez obzira na mjere i politike s „viših razina“, lički poduzetnici i poljoprivrednici moraju voditi računa o važnosti vrlo visoke kvalitete svojih proizvoda:

„A ta janjetina oko toga, to nije samo hrana, to je priča. Ja moram ovdje spomenuti kakav je naš način razmišljanja. Mi ćemo, sada radimo, u završnoj smo fazi vizualnog identiteta regionalne oznake kvalitete, ličke kvalitete odnosno Lika quality. Znači svaki proizvod koji se proizvede u Lici, bilo da je to mlijeko, meso, sir, med, ako se proizvodi u skladu sa strukom koja je već pripisana, on može dobiti oznaku lička kvaliteta, Lika quality, dakle može dobit tu markicu. Ugostiteljski objekt koji u svojoj ponudi ima recimo krumpir s tom markicom, meso s tom markicom, on isto dobiva takvu oznaku, to će vam otprilike ovako izgledati, jel, kao lička kapa, to je ono Lika quality. I ovi ugostiteljski objekti koji to nude, oni će ući u sve brošure i aplikacije, danas su moderne mobilne aplikacije, radit će se jedinstvena za cijelu Liku koja će sadržavati i biciklističku ponudu i ugostiteljsku i smještajnu, i onda će se ljudi sami ugostitelji natjecati...

I sami potrošači će tražiti takve objekte jer znaju, idem tamo gdje je domaće. Postojat će neovisni kontrolori koji će kontrolirat naravno takve stvari, da nema prevare, i to je jedno podizanje razine kvalitete ponude a ujedno i direktni poticaj proizvođačima da proizvode hranu. To je po meni jedan logičan način razmišljanja, to nije rađanje glinice nekadašnje, da se nešto iskopa, ko i, ne znam, koksara u Bakru i tako, koja kažu nikad nije bila rentabilna. Ovo je nešto što je samoodrživo, mi zapravo želimo stvarati samoodrživa gospodarstva, i tu samo se koncentričnim krugom može širiti pozitivni takav razvoj, nema stajanja“ (sugovornik iz lokalne akcijske grupe).

3.2.3. Razvojne koristi i štete od izgradnje HE Kosinj.

Prije svega, izrazita većina „domaćih“ (ličkih) sugovornika ističe da je Kosinjska dolina žrtva nesretnih društvenih, političkih i gospodarskih okolnosti koje sežu u prošlo stoljeće (u vrijeme socijalističke modernizacije), ali i nebrige nacionalne i lokalne političke elite u samostalnoj Hrvatskoj za razrješenje ne/razvojnog statusa kraja. Tako jedan od naših sugovornika upozorava na tu činjenicu, ali i latentno licemjerje mogućih ulagača u projekt HES Kosinj:

„Kosinjska dolina je jedna bogom dana prelijepa dolina, nešto blaže klime nego Ličko polje jer je nešto niža nadmorska visina, međutim je sustavno uništavana već zadnjih 35-40 godina... Jer planira se gradnja Kosinja 2. Većina ljudi, ne možeš ako znaš da će početi gradnja, kroz godinu, dvije, tri, pet, da ćeš graditi novu kuću, ne možeš planirati sebi budućnost. Većina ljudi je iseljavana, mislim da je to dio strategije potencijalnih investitora jer što se više osiromaši i iseli ljudi, područje je praznije, lakše se otkupljuje, manji je otpor, manje će se isplatiti, mislim da je težište tu. A s druge strane, mi smo država kojoj treba energije, energija vode je relativno čista, nema velikih zagađenja osim nekakvih možda čak i tektonskih odnosno poremećaja u Kraškom polju“ (sugovornik iz razvojne institucije).

Drugo, baš na pitanju o ukupnim (razvojnim) štetama i koristima od projekta HES-a Kosinj dolazi do značajne podjele među našim sugovornicima s obzirom na njihove institucionalne „sektore djelovanja“. Jasno, kad je riječ o projektu HES-a Kosinj, premda ga naši sugovornici nisu vidjeli u pisanome obliku, podrazumijeva se da je to „onaj“ koji predviđa potapanje cijele Kosinjske doline. Od naših 19 sugovornika njih pet zagovara ovaj projekt (s određenim odobravanjem njegovih službenih ciljeva), tri mu daju uvjetnu podršku ili su suzdržani zbog nejasnih informacija o njemu, osam ga izrazito ne podržava ili su pretežno skeptični prema njegovim ciljevima i načinima izvedbe, a tri su sugovornika zagovornici tzv. alternativnog projekta izgradnje hidroelektrana u Kosinjskoj dolini.

Među onima koji ipak prihvaćaju „sadašnji“ projekt HES Kosinj nalazimo predstavnike gradova, općina, razvojnih institucija i pojedinih političkih stranaka; uvjetnu podršku projektu, s određenom dozom suzdržanosti, daju i predstavnici poslovnog sektora, predstavnik jedne općine i jedne političke stranke; protivnički i/ili skeptični stav prema projektu HES-a Kosinj izražavaju predstavnici nacionalnih nevladinih organizacija, dio stručnjaka i dio predstavnika „mikrolokalne javnosti“. Na kraju, dio predstavnika lokalne zajednice, jedan predstavnik ekspertne javnosti i predstavnici Grada Otočca oponiraju „službenome projektu“ zagovarajući alternativna tehnička i razvojna rješenja u Kosinjskoj dolini i u dolini Gacke.

Predstavnici civilnog sektora ističu nekoliko osnovnih točaka, iz čega se vidi da njihovo protiviljenje sadašnjem HES-u Kosinj ima dublje svjetonazorske, ekološke

i razvojno relevantne aspekte. Općenito govoreći, prihvaćaju razvojnu važnost hidroelektrana, ali smatraju kako je njihov utjecaj na bioraznolikost vrlo često prevelik te žele smanjiti čovjekov pritisak na rijeke. Valjalo bi, smatraju, prije svega vidjeti gdje se još uvijek mogu graditi nove hidroelektrane, a u eventualne nove projekte ne može se ići uz korištenje prastarih studija (misli se na studije utjecaja na prirodu). Negativan stav prema HES-u Kosinj crpe i iz iskustva s HE Lešće (inače tehnički osmišljenoj još prije 1990. godine) koju drže za primjer kako ne treba raditi. S druge strane, smatraju da lokalni ljudi nemaju nikakve koristi od izgradnje takvih objekata i da bi trebali biti konzultirani od samoga početka o planovima takve izgradnje na „njihovom“ ozemlju.

Misle da zato HES Kosinj nije dobro razvojno rješenje i zbog kulturoloških razloga i tradicije koja je bila prisutna i jaka u tom području. *Smatraju da kraj ima bolje perspektive razvojem turizma i proizvodnje; međutim, te se ideje alternativnih gospodarskih djelatnosti pobliže ne razrađuju.* U svakom slučaju, neki predstavnici civilnog sektora misle i da Općina Perušić zanemaruje stanovnike Kosinjske doline, iako smo kroz razgovor s predstavnicima mikrolokacijske javnosti ipak mogli steći i drukčiji dojam. Na kraju, kad je riječ o službenim ciljevima projekta HES-a Kosinj, predstavnici nevladinih udruga, zbog iskustva s HE Lešće i HE Kruščica (Sklope!), ne vjeruju bez konkretnijih dokaza i primjera da će se na jezeru HE Kosinj razviti turizam, rekreacija, ribogojstvo i slično.

Argument za razvoj poljoprivrede smatra se smiješnim jer se potapa najbolje tlo. Bit će više magle ali i hladnije zbog nove, goleme vodene površine. Uglavnom, prema ovome mišljenju, hidroelektrane nisu dobra brana od poplava jer im to nije osnovna namjena. Također kao neuspješan primjer u tom smislu navodi se akumulacijsko jezero Kruščica. Argument za povećanje proizvodnje struje se prihvaća, ali ne i za osiguranje bolje vodoopskrbe jadranskih naselja jer već sada puno vode ide iz Like i Gacke prema Senju. Iz te se činjenice ne razaznaje nestašica vode.

Sve u svemu, predloženo rješenje HES-a Kosinj nije zadovoljavajuće u kontekstu društvenog i gospodarskog razvoja Kosinjske doline: *„Smatram da je to zato što je projekt, prvo to raseljavanje ljudi, pritom želim vidjet da li postoji mogućnost da se ljudi ne raseljavaju od tamo, znači da ostanu. I da postoji mogućnost da žive i da koriste te svoje prirodne resurse, odnosno da se očuvaju ti arheološki svi nalazi i sve to kao jedna cjelina. Isto tako, zbog toga što se cijeli projekt bazira na vrlo starim studijama upitna je učinkovitost cijelog sustava i da li to stoji još uvijek. Možda je stajalo 70-ih, ali 2016. pitanje je da li stoji, odnosno i neke godine ubuduće, jer svi projekti ti traju nekoliko godina, uopće izgradnja sama. Isto tako, vidimo kako sada žive ljude s akumulacijom Kruščica.*

Isto tako ja vjerujem da će se isto desiti ljudima Donjeg Kosinja s akumulacijom Kosinj. Znači, možemo reći da je to kraj. Mislim umire već sada, ali ovo će još dodatno poremetiti taj sustav i dodatno će pogoršati životne uvjete. I ja mislim da

taj kraj može živjeti bolje i da se u njemu može, ima potencijala i može se drugačije to, ovoga, organizirati tamo. I da se struja može dobiti iz nekih drugih izvora energije. Mislim evo sad su, popularni su ti vjetroparkovi, sad ih ima hrpa. I treba dat ljudima priliku da koriste i solarnu energiju više nego inače. Mislim, jer to lokalno stanovništvo nikad nema u principu stvarne koristi od toga, oni ih zanemare, isplate što mogu isplatiti i ti su čak sretni koji dobiju nešto love, za razliku od ovih koji žive uz to a ne dobiju ništa“ (predstavnik jedne nevladine organizacije).

Zagovornici projekta HES-a Kosinj vide u njemu više koristi nego štete. Sažeto rečeno, njihovi se argumenti svode na nekoliko teza: a) zbog sadašnje „razvojne depresije“ bilo bi poželjno da realizacija projekta počne što prije jer to „svi priželjkuju“; b) koristi od izgradnje HES-a Kosinj imao bi lokalni građevinski sektor koji bi bio angažiran prilikom gradnje; c) „od autoputa je cijela zajednica živjela u tom periodu od toga, to je velika infrastruktura i nije to mala priča“; d) Perušić bi u slučaju realizacije projekta dobio velike prihode od rente za korištenje akumulacije (suprotno, sada Gospić prima rentu od postojeće HE Sklope i jezera Krušćice, ali od novoga projekta ne bi imao izravne koristi), e) ipak, Gospić bi neizravno profitirao jer Perušić nema dovoljno kapaciteta da servisira sve planirane radove te bi sigurno velik broj Gospićana bio zaposlen tijekom njegove realizacije.

Ni u ovoj skupini sugovornika ne manjka opreza kad je riječ o izgradnji tako velikog objekta. Nitko ne spori da će se time povećati proizvodnja električne energije i mogućnost vodoopskrbe naselja hrvatskoga priobalja. No, primjerice, dio sugovornika misli da HES Kosinj neće imati posebno veliku ulogu u navodnjavanju. Istodobno, misle da je realnije da će imati pozitivne učinke na razvoj turizma. Ovdje je važan još jedan stav u ovoj grupi sugovornika, stav o određenom sazrijevanju stručne javnosti kad je riječ o kompleksnosti ovakvih projekata, ali i razumijevanju interesa različitih sudionika povezanih s ovakvim projektima. Dio sugovornika misli da se HES Kosinj može uspješno izgraditi samo kroz stvarni dijalog i sa stručnom, ali još više s mikrolokacijskom javnošću. Dio otpora lokalnog stanovništva može se nužnom edukacijom o novim razvojnim mogućnostima pojedinaca i obitelji pretvoriti u „suradničke strategije“ u okviru izvedbe jednog važnog razvojnog projekta. To je posebno važno želimo li zadržati relativno mlađe ljude:

„Pa to su ljudi, ako su ljudi ostali do sad živjet tamo, onda vjerujem da će i dalje ostat živjet na ovom području, tako da bi svakako trebalo te ljude unaprijed pripremiti, educirati i dati im veće neke mogućnosti, ali konkretne mogućnosti. A konkretna mogućnost vam je ruralni turizam. Uz jedno lijepo jezero, uz bavljenje poljoprivredom i možda i stočarstvom... Tako je, pogotovo mlađe ljude, naravno da se misli tu na mlađe ljude, ali ima ih nažalost malo, ali koliko ima ima, i to treba zadržati. Ako bi se, mislim nije rješenje samo što će oni dobiti odštetu, što će eventualno negdje drugdje dobit zemlju, ne znam kako će se to riješit, to nije

konačno rješenje. Mislim da ljude treba prije toga pripremiti bez neakvih velikih pakiranja u lijepe celofane i priču“ (sugovornik iz jedne razvojne institucije).

Ideja suradnje s ulagačem pretpostavlja jasno oblikovanje njegovih obveza prema lokalnome stanovništvu, ali i stalan pritisak lokalne i stručne javnosti da se ulagač drži danih obećanja. Iz te perspektive „model pravične naknade“ za moguće iseljavanje iz Kosinjske doline u slučaju potapanja G. Kosinja, Krša i Mlakve ne pokriva samo određenu novčanu kompenzaciju našim „prisilnim migrantima“, već i prethodnu konzultaciju sa stanovništvom, njihovu edukaciju i otvaranje kompenzacijskih „razvojnih praksi“. U pozadini je jedna, za naše prilike nova ideja: da se temeljem projekta HES-a Kosinj razviju samoodrživa poljoprivredna i/ili poduzetnička gospodarstva:

„Jer nije tu poanta dovest samo bagere koji će nešto iskopat, koji će netko nešto betonirat, to se napravi, to je gotovo. Stup se stavi i on je gotov. Ali treba radit na stvaranju samoodrživih poljoprivrednih gospodarstava. Samoodrživo gospodarstvo znači da nije na teret niti države, niti općine, da je obitelj samozaposlena, bavi se poljoprivredom, stočarstvom i turizmom. E to vam je onda, taj turizam zapravo je ona kruna gdje je onda moguća samoodrživost. Jer poljoprivreda, sama poljoprivreda i samo stočarstvo nije toliko dohodovno... Razvijajući turizam vi zapravo razvijate i svoje tržište i susjedovo i pravite tržište tako da je, to je ono što, čemu, što treba rezultirat ovim projektom. Znači ja tu ne gledam tu investiciju kao neke milijarde koje će se tu uložiti u roku kol'ko ne znam 5-6 godina, kol'ko će se graditi, jer to će tad stati, i kasnije će se proizvoditi struja, nego ja ovo gledam kao dugoročni projekt za razvoj samoodrživog gospodarstva (sugovornik iz jedne razvojne institucije).

3.2.4. Percepcija alternativnog razvojnog projekta (HE) za Kosinjsku dolinu

Postoji li uopće alternativan razvojni projekt hidroelektrane za Kosinjsku dolinu? Kao istraživači još uvijek nismo sigurni u to, ali dužni smo i tu ideju spomenuti u okviru ove analize. Dok službeni projekt HES-a Kosinj, kako smo vidjeli i u uvodu ove studije, računa sa stvaranjem jednog novog i volumenom izrazito velikog akumulacijskog jezera, *ideje o alternativnom elektroenergetskom sustavu kolaju među obrazovanim stanovnicima Kosinjske doline i u dijelu upravno-političke strukture.* Ova je ideja prvi put artikulirana na fokus-grupi građana Kosinjske doline održanoj 31. ožujka 2016. godine u okviru istraživanja za potrebe ove studije:

„Ja sam čuo, nedavno sam s biskupom razgovarao isto kad smo bili gore, on je čuo od tamo nekoga inženjera da ne treba ovako bit ogromni taj projekat, koji ima kotu 455 ja mislim, ili 445, tako nekako. Dakle, da se može u toku rijeke Like proširiti dvadeset metara lijevo – desno, da se naprave dvije mini brane, da bi se dobio isti efekat. Znači sve bi ostalo isto, reguliralo bi se, znači dobio bi se isti efekat. Zašto se tako ne razmišlja. Znači ima više od jedne opcije uvijek, treba izabrat

onu najbolju opciju. Međutim tu se očito vrti nešto drugo, ovo je manja investicija. Nekom to ne odgovara. Ako je ona sedam milijardi, a ova može biti dvije milijarde, onda je pet milijardi razlike. Pazite ja govorim onako ce-ce-a, kako kažu, otprilike. Za lokalnu zajednicu što će biti koristi kad je više i ne bude, sve manje i manje. Za pet godina više nas neće bit“ (mjesni župnik).

Ista je ideja iznesena kao mišljenje predstavnika lokalne ekološke udruge na fokus-grupi eksperata i razvojno relevantnih sudionika u Gospiću 25. travnja 2016. godine: „Pa što se tiče nas dole ljudi, mi većinom ne bi voljeli otić od doma, u principu. Ja sam čuo da sad ova brana, projekt, Općina dobiva od svakih po kubiku dobiva, ne znam jedan postotak rente, ... njima je to isplativo. Da nije isplativo ne bi se ni išlo u to, taj projekt. Alternativna rješenja, zašto se ne bi na toku Like napravilo nekoliko manjih brana, protočne brane, možda se 5-6, napravi se i možda bi se ista snaga mogla dobit ko od ove velike, manja investicija, ne raseljavaju se ljudi, priroda bi ostala kakva je, tako nešto. O tome je već nešto, neki ljudi pričaju o tome“.

Istražujući desk-podatke i dostupnu građu otkrili smo da je autor ove ideje inženjer B. Pinčić (Pinčić, 2015.), što je razvidno iz rada izloženog na 12. savjetovanju udruženja HRO CIGRE u Šibeniku, 8. – 11. studenoga 2015. godine. Pinčić iznosi tzv. „drugu mogućnost dogradnje HES Senj“ koja ne pretpostavlja izgradnju tako velikog akumulacijskog jezera, a onda ni potapanje naselja u kosinjskoj dolini. Iz ove perspektive, službeno prihvaćeni projekt HES-a Kosinj upitne je ne samo izvedivosti, već i elementarne ekonomičnosti. Njegov je zaključak sljedeći:

„Analizama hidroloških podataka utvrđeno je da su gubici u postojećem HES Senj koji se ne mogu iskoristiti dogradnjom postojećeg sustava oko 150 GWh/god. inačica dogradnje postojećeg sustava s akumulacijom Kosinj u najboljem slučaju može ostvariti oko 100 GWh/god dodatne energije. Ta količina energije uz njen karakter (dominantno vršna) ne može nikako postići potreban odnos koristi i troška, te je jasno da je ta inačica neisplativa. Uz to ona je iznimno devastirajuća za okoliš. Inačica dogradnje HE Senj iskorištenjem cijele energetske stube sustava ostvaruje dodatnu energiju i posebno proizvodnjom cijenjene regulacijske energije u oba režima (crpnom i turbinskom) postaje iznimno profitabilna. Osim toga, ona u svim ostalim segmentima (vodoopskrba, zaštita od poplava, ekologija, gospodarski razvoj) poboljšava stanje za razliku od inačice s HE Kosinj, koja čini upravo suprotno u odnosu na postojeće stanje“ (Pinčić, 2015., 10).

Ove ideje postale su sastavni dio razmišljanja o razvoju Gacke doline, tj. Grada Otočca. Predstavnici Grada misle da je sadašnji projekt HES-a Kosinj razvojno prijeteći i destruktivan:

„I što se toga tiče zaista bih mogao kazati da je takav pristup u svakom pogledu štetan i katastrofalan i to u svim elementima, tehničkom, gospodarskom, financijskom, ekološkom i ne smijemo zanemariti, psihosociološkom. To je jedna stvar. Druga stvar, imamo i raspoložemo određenom dokumentacijom s obzirom da

smo zainteresirani da stvar postavimo na sasvim drugačiji način i da gledamo da bude, da ta korist i dobrobit bude veća ne samo za određeni kraj, nego za cijelu Ličko-senjsku županiju, onda postoje i takvi dokumenti gdje se kad govorimo o samome Kosinju, onda su ti Kosinjani postavili pitanje šta će biti s njima, njih nitko zapravo ništa nije pitao. Sa više strana je eto dolazilo da su takvi projekti financijski neisplativi i da se za manje ulaganja može dobiti znatno više. Potapanje je vrlo štetno.

Moramo zapravo razmišljati o općim trajnim vrednotama, koje su to opće trajne vrednote a ne samo izvesti jedan projekt, a ne razmišljati o jednoj cjelini, kao što sam vam unaprijed govorio. A opće trajne vrednote su te da se ne uništava ništa, da se nešto ne uništava, da li je, da je nešto jeftinije, skuplje ili jeftinije i da li je nešto efikasnije, da l' donosi više koristi. E, kad gledamo sve to skupa, onda možemo samo zaključiti da je potapanje tako reći 2000 hektara obradivog poljoprivrednog zemljišta, kvalitetnog obradivog poljoprivrednog zemljišta ovaj, i ne samo to, nego naselja koje ima bogatu i crkvenu i kulturnu i povijesnu baštinu, a čemu svjedoče poznati spomenici kulture i arheološki lokaliteti. Znači, trebalo bi gledati u cjelini dobrobiti i ove tri stvari koje sam vam sada rekao, koje su to dobrobiti, koje su to loše strane, a ne samo tehnički, druge studije su dokazale da je to više isplativo, da se ne uništava ništa“ (predstavnik Grada Otočca).

Za novi pristup u izgradnji nove hidroelektrane, tvrde naši sugovornici, zainteresiran je prije svega „zapadni dio Like“, jer u njemu vidi velike šanse za razvoj turizma, turističkih staza, za revitalizaciju Švičkog jezera, za povećanje ugostiteljske ponude i za povećan razvoj ribolova na rijeci Gackoj. Projekt je važan i zato što se njime ljudi ne iseljavaju sa svojih vjekovnih staništa:

„Revitaliziralo bi se Švičko jezero koje je negdje po površini oko 4 km, po dužini ono bi negdje po kvaliteti bilo kao Bledsko jezero, znači sve ono što bi donijelo, obnova tog Švičkog jezera znači i negdje oko 25 km rijeke Gacke koja je uništena izgradnjom HE Senja ,65. godine. Znači nama se otvaraju velike gospodarske mogućnosti, znači razvoj turizma, razvoj, znači sve ono što dolazi uz turizam oko Švičkog jezera, znači izgradnja tih staza, ugostiteljske ponude, povećan razvoj ribolova na rijeci Gackoj. Mi znamo da je rijeka Gacka jedna od najkvalitetnijih rijeka za pastrve i ribolov u Europi. Mi bi znači dobili odmah automatski 20 kilometara više...“ (predstavnik Grada Otočca).

Predstavnici Grada Otočca misle da je alternativna ideja HE Kosinj, koja uključuje više malih hidrocentrala i isključuje potapanje Kosinjske doline, vrlo realna podloga za novo promišljanje lokalnoga razvoja. Tako se rado ističe i činjenica da Grad Otočac već ima studiju razvoja turizma. U tehničkom pogledu Pinčićevu ideju stručnjaci još nisu recenzirali. Ako se to uskoro dogodi, a recenzija s tehničko-tehnološke i konstrukcijske strane bude pozitivna, bit će to nov ulog u tihom, ali tinjajućem ratu novih koncepcija o daljnjem razvoju ne samo Kosinjske doline, već i cijele Like. U međuvremenu, ostaje politička i stručna borba za zauzima-

nje što boljih pozicija u skoroj budućnosti. Prije svega, ovdje je prisutna svijest o „neponovljivosti“ povijesnog trenutka u pogledu novog smjera lokalnoga razvoja – ako se sada ne „izborimo za naše interese“, te prilike više neće biti: *„Sad je prilika da se Švica vrati i nikada više“* (riječi jednog sugovornika iz Otočca).

HEP se iz ove perspektive ne doživljava kao jedinstvena nacionalna tvrtka koja ima važne razvojne zadaće u nacionalnom prostoru već kao „koalicija različitih lobija“. Zato odluke o novim projektima treba donositi Vlada RH, sagledavajući podjednako interese zemlje kao cjeline ali i Like – kroz njene komparativne prednosti. No, i tada konačna odluka mora uvažavati i mišljenje lokalne zajednice, ne samo HEP-a:

„Pa evo, ne znam šta bi vam sada kazao. Nadam se da će prevladati razum, da će se odluke donositi na vladi, da će se gledati da se izabere ono što je efikasnije, što se ne uništava, što razvija, i gdje demografska struktura neće biti takva ili donositi takve odluke da će biti još gora nego da bude bolje. Da sa ovim našim aktivnostima koje vodimo ovdje pridonesemo tome da zaustavimo tako te negativne trendove, a zapravo da radimo na dobrobit i Like i našega grada Otočca, a onda s obzirom na kapitalnost tih projekata o čemu smo sada pričali i Republike Hrvatske. S obzirom da je takvo raspoloženje i pratimo to što jest i šta premijer radi i kako po inozemstvu nastoji privući ovaj strani kapital, se nadam da će biti dovoljno mudrosti da se donesu kvalitetne odluke koje će zadržati stanovništvo, zaposliti mlade ljude, gdje će mladi ljudi osnovati svoje obitelji i ostati na ovome području i gdje će im se moći ponuditi perspektivnost života i nekakav razvoj kompletnoga ovoga kraja“ (sugovornik iz Otočca).

3.2.5. Zaključci

Analitički gledano, provedeni intervjui i iskazana mišljenja predstavnika političke javnosti i relevantnih razvojnih sudionika u fokus-grupama upućuju nas na nekoliko zaključaka.

Prije svega, među našim sugovornicima postoji suglasnost da su depopulacija i demografski slom velike prijetnje bilo kakvim ambicioznim razvojnim planovima u Ličko-senjskoj županiji. Uz taj element kompleksnog „proturazvojnog mozaika“, dio sugovornika snažno zastupa tezu da županijska politička elita ne vodi brigu o stvarnim razvojnim problemima Like te kroz praksu političke kontrole i stranačkog kadroviranja konzervira društvene i gospodarske procese u Županiji. Ovdje se postavlja pitanje u kojoj mjeri projekt izgradnje HES-a Kosinj može utjecati na pozitivno mijenjanje sadašnjeg razvojnog statusa quo u ovome dijelu zemlje.

Drugo, iako Ličko-senjska županija, kao i Grad Gospić, još uvijek nemaju nov(ij) u strategiju razvoja, dio naših sugovornika iz relevantnih razvojnih institucija smatra da postoje određene mogućnosti za pozitivne pomake u društvenom i gospodarskom razvoju Županije. Kao glavna uporišta takva razvojnog pomaka vide novo vrednovanje geostrateškog položaja Like u okviru države, nove mogućno-

sti za brendiranje Like, njenih prirodnih resursa i kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda, osnivanje modernih poljoprivrednih zadruga i poljoprivrednih klastera.

Treće, *premda su naši sugovornici podijeljeni u pogledu koristi i šteta koje HES Kosinj donosi lokalnoj zajednici, pretežu oni koji u njemu vide uglavnom štete ili su zagovornici tzv. alternativnog hidroenergetskog projekta za Kosinjsku dolinu.* Među onima koji ipak prihvaćaju „sadašnji“ projekt HE Kosinj, nalazimo predstavnike gradova, općina, razvojnih institucija i pojedinih političkih stranaka; protivnički i/ili skeptični stav prema projektu HES-a Kosinj izražavaju predstavnici nacionalnih nevladinih organizacija, dio stručnjaka i dio predstavnika „mikrolokacijske javnosti“. Istodobno, dio predstavnika lokalne zajednice, ekspertne javnosti i Grada Otočca zagovara alternativna tehnička i razvojna rješenja u Kosinjskoj dolini i u dolini Gacke.

Četvrto, *protivljenje predstavnika civilnoga sektora izgradnji HES-a Kosinj pod sadašnjim tehničko-konstruktivskim parametrima ima i dublje svjetonazorske, ekološke i razvojne aspekte.* No, premda se i oni (smatrajući projekt kao takav štetnim a njegove ciljeve nerealnim) zalažu za razvoj alternativnih gospodarskih djelatnosti iz perspektive „održivoga razvoja“, takve ideje pobliže ne operacionaliziraju na uvjerljiv način.

Peto, *i zagovornici i osporavatelji projekta HES-a Kosinj smatraju da i njegova izgradnja kao i moguće odustajanje od nje zahtijevaju stvaran i aktivan dijalog sa stručnom i mikrolokacijskom javnošću.* Taj stav kod onih koji u projektu vide nove razvojne mogućnosti za Liku i Kosinjsku dolinu utječe i na njihovo razumijevanje „pravične naknade“. Oni smatraju da ne smije pokrivati samo „novčanu kompenzaciju“ prisilnim migrantima, već i njihovu edukaciju te financijsku pomoć za sudjelovanje lokalnoga stanovništva u novim/alternativnim razvojnim praksama važnim za rješavanje pojedinačnih i obiteljskih egzistencijalnih situacija.

Šesto, *ideje o alternativnom hidroenergetskom projektu za Kosinjsku dolinu počivaju na idejama iz tehničkog ekspertnog sektora, a kolaju u obliku oporbenih ideja među obrazovanim stanovnicima Kosinjske doline, dijelu lokalnih civilnih udruga, predstavnicima Katoličke crkve i dijelu lokalne upravno-političke strukture.* Za ovaj razvojno energetski pristup izgradnji hidroelektrane u Kosinjskoj dolini zainteresiran je, prema našim sugovornicima, „zapadni dio Like“ jer se u njemu vide velike šanse za razvoj turizma, turističkih staza, za revitalizaciju Švičkog jezera, za povećanje ugostiteljske ponude i za povećan razvoj ribolova na Gackoj. I što je još važnije, *alternativnim pristupom ne bi se iseljavalo iz Kosinjske doline.* Stekli smo dojam da je ideja „alternativnog hidroenergetskog projekta“ nov i važan element u tihom ali prisutnom ratu novih koncepcija daljnjeg razvoja ne samo Kosinjske doline, već i pojedinih dijelova Like.

Na kraju, imajući u vidu dosadašnje komunikacijsko ponašanje HEP-a kao tvorca sadašnjeg projekta HES-a Kosinj, *dio naših sugovornika ističe da HEP nije stvarna nacionalna tvrtka, s ambicijama važnih razvojnih zadaća u zemlji. HEP se doživljava kao „koalicija različitih lobija“* te zato odluke o novim projektima treba donositi Vlada RH, vodeći računa ne samo o nacionalno važnoj „energetskoj bilanci“, već i o interesima Like i lokalnoga stanovništva.

3.3. Utjecaj HE Kosinj na opstanak i budućnost katoličke i pravoslavne zajednice u Kosinjskoj dolini: mišljenje predstavnika vjerskih zajednica

3.3.1. Uvod

Radi sprječavanja učestalih poplava na području Kosinjske doline (Rac, 2007.)¹ Hrvatska elektroprivreda (čitaj: Republika Hrvatska) donijela je odluku o izgradnji HES-a Kosinj, akumulacijskoga jezera i brane te elektrane Senj 2. Izgradnjom akumulacijskoga jezera veličine 1362 hektara (Rac, 2007.) akumuliralo bi se oko 350 milijuna kubika vode (što je ravno snazi manje nuklearke) (HRT, 2013.). Time bi u cijelosti bilo potopljeno naselje Gornji Kosinj² kao i okolna naselja, zatim nekoliko grobalja, crkava, kapelica, spomenika. HEP je u svrhu obeštećenja pogođenih mještana obećao pravičnu naknadu vlasnicima čija će imanja (stambeni i gospodarski objekti, zemljišta, šume, voćke itd.) biti potopljene. S druge strane, žitelji Ličko-senjske županije koji neće biti izravno pogođeni izgradnjom jezera s radošću dočekuju početak gradnje brane onako kako što su nekoć dočekivali početak gradnje autoceste od Zagreba do Splita jer će i ovaj put mnogi od njih dobiti posao i ostvariti primjerenu zaradu (HRT, 2013.).

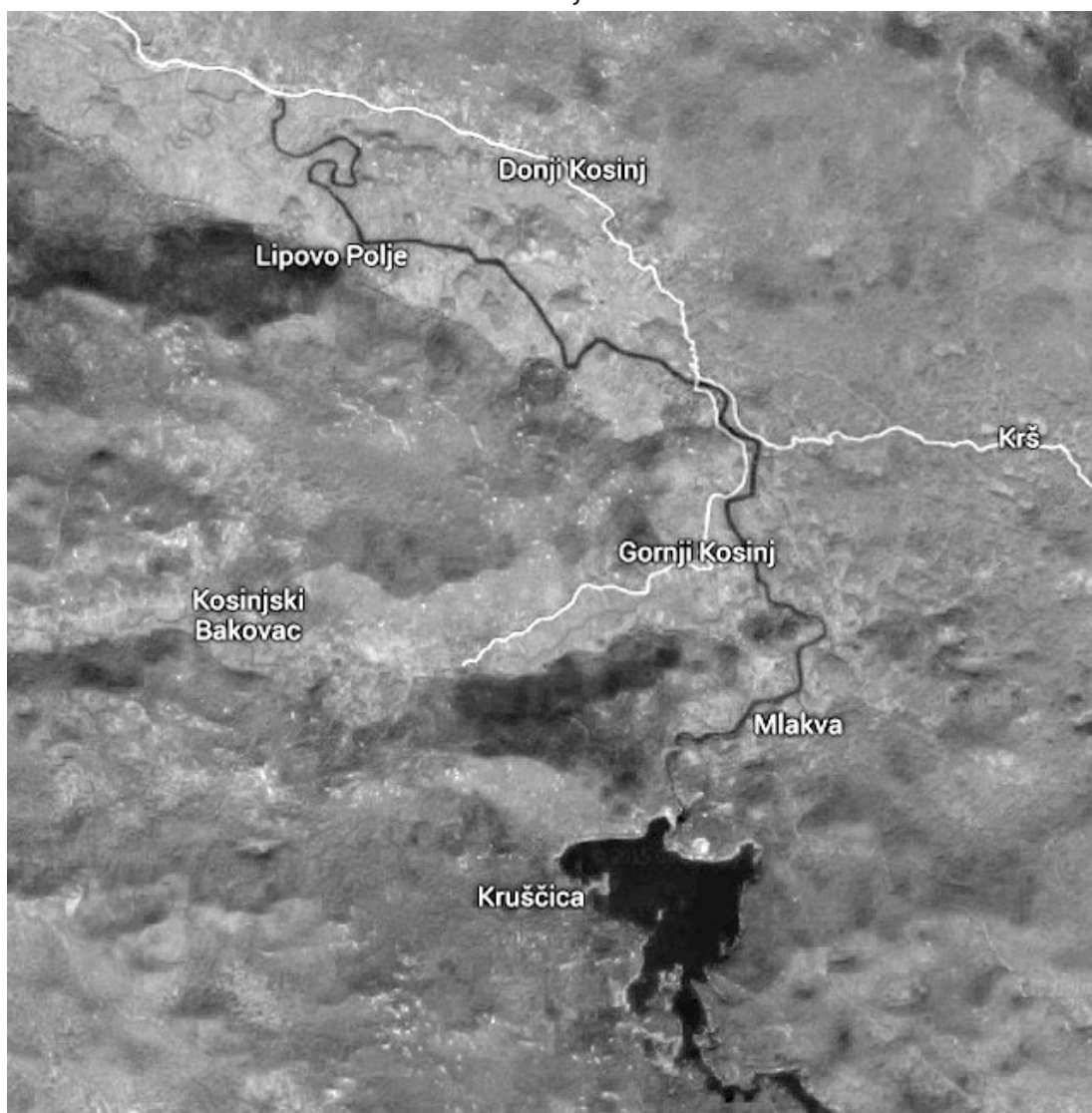
U ovom uistinu očuvanom i zanimljivom prirodnom okolišu obitava velik broj biljnih i životinjskih vrsta; spomenimo tek ove: trsovi autohtone loze (!), lan, drijen, pijor, vidra, čovječja ribica i mnoge druge. Valja spomenuti i to da je jela Car u planinskom predjelu Bovanu najveće velebitsko stablo i najveća jela na starom kontinentu, te da su u meandru rijeke Like koja vijuga poljem do svog ponora Begovca uhvaćeni vjerojatno najveći šarani u Europi. U Kosinjskoj dolini nalaze se čudesno lijepe špilje, jame i vrtače, brojni bunari, lokve, vrela i izvori, a kao jedan od simbola Kosinja svojom se dominantnom pojavom nametnuo planinski vrhunac Kalić (969 metara nadmorske visine) s kojeg puca prekrasan pogled na Zavižan, Krasno, Ljubovo, Perušić i velik dio Kosinjske doline.

¹ Rac navodi da se Kosinjska dolina, kolijevka hrvatskoga tiskarstva, sastoji od šest sela: Gornji Kosinj, Kosinjski Bakovac, Donji Kosinj, Lipovo Polje, Krš i Mlakva te nekoliko zaselaka. Tako Gornji Kosinj sadrži i zaselke: Lopar, Šušanj, Pod Jelar i Draga. Krš sadrži i zaselak Zamost, a Donji Kosinj i zaselke: Vukelići, Jugovići, Sv. Ivan, Draškovići, Selišće (Selište), Rudinka i Goljak.

² *Lasco de Kosin*, mjesto u kojem su stolovali knezovi kosinjski, spominje se još davne 1071. godine u listini hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV.

Kako prema podacima posljednjega popisa stanovništva 2011. na ovome području žive u najvećem broju (rimo)katolici i pravoslavci, pokušali smo u neposrednom razgovoru s predstavnicima Katoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno Gospičko-senjske biskupije, s gosp. don Ivanom Hodakom, župnikom rimokatoličke župe sv. Antuna Padovanskoga u Gornjemu Kosinju i upraviteljem rimokatoličke župe Sv. Ivana Krstitelja u Donjemu Kosinju, te parohom Srpske pravoslavne crkve u Korenici, nadležnom za pravoslavne vjernike na području Kosinjske doline, gosp. jerejem Nikolom Malobabićem, doznati što oni i vodstva njihovih vjerskih zajednica misle o tome *koje će posljedice izgradnja ovoga jezera imati na opstanak i (egzistencijalnu) budućnost njihovih vjerskih zajednica na području Općine Perušić, odnosno Ličko-senjske županije.*

Slika 1. – Kosinjska dolina

Prema Projektu HES Kosinj – HE Senj 2, izgradnjom akumulacijskoga jezera izravno bi bilo pogođeno područje Kosinjske doline u kojoj – prema evidenci-

ji HEP-a kao najvažnijeg pružatelja komunalnih usluga – živi ukupno 845 stanovnika, i to po naseljima: Gornji Kosinj³ (111), Donji Kosinj (134) [u koji ulaze naselja: Vukelići (125) i Rudinka (162)], zatim Mlakva/Krš (81), Bakovac Kosinjski (109) te Lipovo Polje (123). Prema *Popisu stanovništva Republike Hrvatske* iz 2011. godine na području Ličko-senjske županije živjelo je ukupno 50 927 stanovnika, od toga 42 857 Hrvata, 6 949 Srba te 168 Bošnjaka. Kad je riječ o religijskoj pripadnosti, u toj Županiji se od ukupno navedenih 50 927 stanovnika njih 42 208 izjasnilo kao katolici, 6 786 kao pravoslavci te 411 kao muslimani.

Na području Općine Perušić, u kojoj se nalazi Kosinjska dolina, živjelo je, prema istome popisu, ukupno 2 638 stanovnika, od toga 2 380 Hrvata, 224 Srba te 5 Bošnjaka. Kad je riječ o religijskoj pripadnosti, od navedenih ukupno 2 638 stanovnika njih 2 357 izjasnilo se kao katolici, 217 kao pravoslavci te 18 kao muslimani.

Kako na stranicama Državnoga zavoda za statistiku nije bilo moguće (pro)naći podatke o nacionalnoj i religijskoj pripadnosti po naseljima prema Popisu stanovništva 2011. godine, ovdje ćemo se u iskazivanju religijske pripadnosti po naseljima morati, kad je riječ o katolicima, osloniti na službene podatke Gospičko-senjske biskupije. Prema Šematizmu Gospičko-senjske biskupije izdanom 2013. godine (Šematizam GSB, 2013.) u dvjema župama koje se nalaze na području Kosinjske doline stanje je bilo sljedeće: 1. Donji Kosinj – Sv. Ivan Krstitelj, Donji Kosinj. Njome upravlja župnik iz Gornjeg Kosinja (don Ivan Hodak), na području župe ima 350 stanovnika, od toga 290 katolika. Na području župe postoje i dvije kapele: Sv. Petar i Pavao, Sv. Josip (Rudinka). 2. Gornji Kosinj – Sv. Antun Padovanski Gornji Kosinj, župa broji 250 duša, Kapele: Sv. Vid (Kos. Bakovac), Sv. Ana, Pohodjenje BDM (Kosanjka).

Prema podacima koji se mogu naći na službenim stranicama Gornjokarlovačke eparhije, parohija Kosinj pripada Arhijerejskome namjesništvu ličkome i njome upravlja korenički i udbinski paroh, protonamjesnik N. M., jerej (Parohija Kosinj, 2016).⁴ Parohiju Kosinj čine naselja: Kosinj, Donji i Gornji te Lipovo Po-

³ U *Hrvatskoj enciklopediji* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža iz Zagreba pod natuknicom Kosinj nalazi se sljedeći tekst: „Kosinj – arheološki i povijesni lokalitet u Lici, u blizini selâ Gornjeg i Donjega Kosinja. U predrimsko i rimsko doba kosinjski kraj nastanjivalo je ilirsko pleme Japodi. U srednjem vijeku nalazilo se u Buškoj županiji i pripadalo knezovima Kosinjskim od plemena Stupića. Naziv Kosinj spominje se prvi put 1461. Postoji teza da je u drugoj polovici XV. st., za frankapanske uprave, ondje bila utemeljena glagoljska tiskara. Mjesto je teško stradalo za osmanskih provala 1522. i 1525. Nakon osvajanja hrvatsko se stanovništvo iselilo, a Kosinj je postao granično uporište s muslimanskim i pravoslavnim stanovništvom. Prema opisu Like i Krbave, napisanom nakon službene vizitacije 1695., a koji je starija hrvatska historiografija pripisivala senjsko-modruškomu biskupu S. Glaviniću, u Kosinju je postojala glagoljska tradicija i tiskara liturgijskih knjiga, pavlinski samostan i sedam crkava. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima i oslobođenja Like 1699., u Kosinj se ponovno naseljavalo hrvatsko stanovništvo (u Gornji Kosinj Hrvati iz okolice Ogulina, a u Donji Kosinj Hrvati iz Gornjega Pokuplja). U Donjem Kosinju nalazi se ranobarokna crkva sv. Ivana, a izvan sela, na povišenu mjestu, kapela sv. Petra. U Gornjem Kosinju nalazi se barokna župna crkva sv. Antuna Padovanskoga.“

⁴ Parohija Kosinj (2016). Dostupno na: http://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=83%3Aarhijerejsko-namjesnitvo-liko&catid=11&Itemid=44&lang=hr

lje. U Kosinju se nalazi hram sv. oca Nikolaja (podignut 1873), u Lipovom Polju hram sv. Arhangela (podignut 1803. godine).

Temeljem neposrednih razgovora koje su s ocem I. H., župnikom rimokatoličke župe sv. Antuna Padovanskog u Gornjem Kosinju, pojedinačno vodili u njegovu župnom uredu u Gornjem Kosinju, D. Čengić (srijeda, 20. travnja 2016.) i I. Markešić (petak, 27. svibnja 2016.)⁵ te temeljem neposrednoga razgovora koji su s jerejom, ocem N. M., parohom koreničkim,⁶ zajednički vodili 27. travnja 2016. u njegovu stanu u Korenici D. Čengić i I. Markešić. Svaki od njih dali su svoja vlastita i viđenja svojih nadležnih o gradnji HE Kosinj koja ovdje donosimo.

3.3.2. Moguće koristi i štete od izgradnje HE Kosinj: za Ličko-senjsku županiju, ali i za Općinu Perušić.

Predstavnik SPC-a Gornjokarlovačke eparhije (u daljnjem tekstu: paroh) *ističe da se više od 50 godina manipuliralo informacijom o gradnji hidroelektrane*. Uvijek se govorilo o potapanju ovoga kraja, a ništa se nije radilo. Država (ministarstva) i HEP igrali su se s mještanima gluhih telefona. *Međutim, kako današnji svijet traži dosta energije, ovaj bi projekt bio – prema mišljenju predstavnika RKC-a – od koristi kako za državu, tako i za Županiju i za Općinu*. Bio bi to i snažan gospodarski zamašnjak, drugi najveći za Liku nakon izgradnje autoceste. Bila bi to velika korist za HEP, ali i za Ličko-senjsku županiju i Općinu Perušić jer bi Županija i Općina dobivale rentu od HEP-a. Taj projekt bi bio veoma koristan, ako bi zaživio, osobito u pogledu energetske neovisnosti hrvatske države s obzirom na to da je i kod nas i u svijetu sve veća potreba za električnom energijom. Time bismo kao država imali svoju struju i mogli bismo je uz ostalo i unovčiti.

Predstavnik RKC-a također smatra da bi stvaranje akumulacije zapravo zaštitilo Liku od bujičnih voda, čime bi se i bujična rijeka Lika „pripitomila“; to bi u daljnjoj budućnosti sprječavalo učestale poplave. Tako su se, primjerice, izgradnjom brane u Mlakvi 1966. smanjile poplave na ovome području, kako one jesenske tako i proljetne. Istina, izgradnjom brane moglo bi se primiti sve vode koje dolaze s Velebita, osobito u proljeće nakon otapanja snijega, a iz jezera bi se moglo navodnjavati polja u Donjem Kosinju. Uz to, to je mjesto poznato iz

⁵ U razgovoru je otac I. H. naveo da je zadovoljan sadržajem ankete i načinom kako je na ovome području provode suradnici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba. Kaže da je o vrijednosti i važnosti ankete govorio vjernicima s oltara tijekom nedjeljnih misa i da su se ljudi stvarno odazivali. A ondje gdje neki nisu mogli doći u mjesnu školu popuniti anketni listić, anketari su zajedno s njim išli bolesnicima. U taj proces anketiranja uključena su naselja Mlakva, Bakovac, Gornji Kosinj, Lipovo Polje, Donji Kosinj, Rudinka, itd.

⁶ Područje parohije Kosinj ulazi u sastav Arhijepiskopata namjesništva ličkog koje pripada Gornjokarlovačkoj eparhiji. To namjesništvo čine sljedeća naselja: Bjelopolje, Lučani, Brlog, Bruvno, Bunić, Visuć, Vrebac, Vrelo Korenice, Vodoteč, Gornje Vrhovine, Donje Vrhovine, Gospić, Gračac, Dabar, Debelo Brdo, Divoselo, Dobro Selo, Doljani, Lički Doljani, Zalužnica, Zrmanja, Jošani, Komić, Korenica, Kosinj, Krbavica, Donji Lapac, Mazin, Medak, Mekinjar, Mogorić, Mutilić, Nebljusi, Osredci, Ostrvica, Otočac, Ličko Petrovo Selo, Ploča, Podlapača, Popina Velika, Počitelj, Pribudić, Raduč, Senj, Smiljan, Srb, Srednja Gora, Studenci, Suvaja, Švica, Široka, Škare, Štikada.

povijesti, tu je tiskan *Kosinjski misal*, ali ima i povijesnih lokaliteta: od Pisanog kamena rimskog, jele Cara, do Kosinjskoga mosta, zatim poznatih kamenoloma iz rimskoga doba. Ako bi se pametno radilo, moglo bi poslužiti kao motiv posjeta ovome kraju.

Predstavnik SPC-a je u svezi s mogućim koristima izgradnje HESa- Kosinj suzdržaniji. Smatra da bi izgradnja HES-a Kosinj vjerojatno imala neke gospodarske koristi za ovaj kraj, no ne zna koje ni kolike. Možda bi, prema njegovu mišljenju, tijekom njezine gradnje jedan broj ljudi bio zaposlen, čak i svih pet godina koliko bude trajala izgradnja, ali, pita se, što poslije? Tih 100 ili 200 radnika potom će otići, stanovnici će se iseliti. Također, on je iz neformalnih razgovora sa svojim vjernicima koji žive na području Kosinjske doline doznao da ti ljudi ne namjeravaju ostati niti se zapošljavati u nekom od objekata koje bi gradio HEP. Oni razmišljaju samo o visini naknade koju bi trebali dobiti za imanja koja bi trebala biti potopljena. Međutim, njegovi su vjernici skeptični prema projektu. Oni još uvijek nisu prihvatili činjenicu izgradnje HES-a Kosinj kao ni činjenicu da će biti iseljeni. Oni, naime, to svoje uvjerenje grade na ranijim obećanjima i predviđanjima, pa tako, navodi predstavnik SPC-a mišljenje svojih vjernika, ni ovaj put kao ni proteklih trideset godina od toga projekta neće biti ništa.

Predstavnik SPC-a u cijelome projektu vidi kratkoročnu, ali ne i dugoročnu korist, jer ne zna koliko je uistinu Lici potrebna takva hidrocentrala. Iako, kako kaže, nije stručan davati prosudbe, smatra da HES Kosinj ne bi imao ni posebnog efekta na poljoprivredu, iako u selima Kosinjskom Bakovcu, Lipovom Polju i Donjem Kosinju (koja će ostati ispod brane) mještani imaju vrlo dobru i plodnu zemlju. Ljudi ne razmišljaju čak ni o tome da bi ovamo mogao netko doći, čak ni kao turist. Jer, dosadašnje iskustvo mještana nuka ga na zaključak i sumnju da će se uopće netko odlučiti graditi ugostiteljske objekte na tome području te zaključuje da je ovo „pasivan kraj koji odumire, nema ljudi, populacija je starija, mladi (ako ih ima) odlaze na školovanje i ne vraćaju se ovamo da bi pružili neku stručnu potporu ovome kraju“.

Kad je riječ o mogućim štetama od izgradnje HES-a Kosinj za Ličko-senjsku županiju, ali i za Općinu Perušić, posebno iz perspektive društvenog i gospodarskog razvoja, predstavnik RKC-a smatra da bi projekt nanio veliku štetu prirodi, ekologiji. Smatrajući sebe ekološki vrlo osjetljivim, drži da bi ovdje trebalo poštivati ekologe stručnjake. Jezerska voda stajačica promijenila bi klimu, bilo bi uvijek više magle, zatim bi se namnožile žabe, zmije, kukci, komarci. Bilo bi stoga potrebno sačuvati prirodu jer se narušavanje prirode osveti onima koji je narušavaju. Uz to, predstavnik RKC-a navodi da se projektom potapa najplodnija zemlja, crnica, koja nije ni špricana ni zagađena. Sve što se posadi, izraste i rađa. Kosinjsko je područje vrlo dobro za proizvodnju ekološki zdrave hrane, voća i povrća. A to traži strategiju, malo više planiranja. Hrvatska bi trebala poput Mađarske ili Rumunjske ulagati u poljoprivredu, te se pita zašto bi to oni bili

sposobniji od nas. Kod nas se, navodi, stalno govori kako se ništa ne isplati. A kako se isplati drugima?

Predstavnik RKC-a, međutim, napominje da se posljednjih 4-5 godina počela i klima mijenjati, korito rijeke Like bilo je u nekoliko navrata prazno i suho, a ljeti npr. jezero Kruščica veoma često poluprazno. Razlog je to što voda u akumulacijskome jezeru veoma oscilira. Sada gotovo više nema zime. I ove (2016.) godine snijega je bilo tek 10-ak dana. I sve je odjednom otišlo, okopnjelo. Također, nakon izgradnje jezera Kruščice ondje nema ni turizma, ni okolnih putova, tako da ne stoji teza da bi izgradnja HE Kosinji bila od koristi, posebno za turizam. Nisu kod Kruščice izgradili nijedan turistički objekt, a ni izgradili prilazne putove. Postoje samo oni putovi koje znaju mještani. Istina, navodi župnik, rijeka Lika u 12 mjeseci buja samo 20 dana pa, stoga, smatra on, ako je razlog potapanja ovoga područja sprječavanje poplava koje traju 20-ak dana, onda to nije dobar razlog. Jer, klima se promijenila.

Predstavnik SPC-a kaže da će se izgradnjom HES-a Kosinji narušiti prirodna ravnoteža: jezero je umjetno, njime će se uništiti postojeća flora i fauna. Iseljavanjem Gornjeg Kosinja i Mlakve odsječeno će ostati naselje Lipovo Polje, zatim naselja Studenci i Krš i to tako što će se nalaziti ispod jezerske brane, pa će njihovi stanovnici biti uvijek u strahu da se može dogoditi nešto strašno jer bi brana mogla puknuti ili bi se mogla dogoditi neka druga tragedija i sve ih potopiti.

3.3.3. Demografska kretanja

Kad je riječ o *demografskim* kretanjima, predstavnik RKC-a napominje da su na tome području snažni procesi depopulacije, viši je mortalitet negoli natalitet. Prije 50-60 godina ovdje je živjelo oko 12 000 ljudi, bilo je sedam crkava, devet škola. U tekućoj 2016. godini nema ni 300 ljudi. Dvije župe koje on opslužuje, Gornji Kosinji i Donji Kosinji (najduže selo u bivšoj Jugoslaviji i današnjoj Hrvatskoj), ne broje ni toliko. Proces depopulacije ovoga kraja toliko su snažni da on, koji je tu već sedam godina, posljednje tri godine nije imao nijedno krštenje ni vjenčanje. Samo vodi sprovode, kojih je na godišnjoj razini oko 50 do 60.

Međutim, smatra on, *kreće li se zaozbiljno u izgradnju HE Kosinji, vjerojatno će uslijediti i (pre)selj enje stanovnika Kosinjske doline u neka nova odredišta* pri čemu će ljudi, ako im se ne ponudi alternativno prihvatljivo rješenje (možda kolektivno preselj enje u neko od mjesta unutar LSŽ-a), slijediti svoje individualne ideje o preselj enju i otići u mjesta koja sami izaberu. Naime, mnogi iz Kosinjske doline imaju puno rodbine u Zagrebu i Rijeci, kamo su se odavde najviše iseljavali. Naime, njegovi župljani u Gornjem Kosinju, s kojima je mnogo razgovarao, ne žele ni čuti da ih se kolektivno preseli npr. u mjesto Krš, ili u neko drugo mjesto o čemu se spekuliralo. Jer, neki od njih će se seliti svojima u Zagreb ili Rijeku, drugi bi prihvatili ponudu preselj enja u neku zgradu tu pored jezera. Ipak, smatra predstavnik RKC-a, ljudi će individualno – svatko za sebe – naći

mjesto kamo će se (pre)seliti, pa bi bilo opasno razmišljati o kolektivnom preseljenju. U svakom slučaju, smatra, *država treba pravično nadoknaditi tim ljudima* kako bi tim novcem mogli pronaći pristojan smještaj: kupiti odgovarajući stan ili kuću, jer nitko od njih zbog starosti nije u stanju graditi novu kuću. Ili, nek' im država to obavi.

Naime, Općina je još prije 60-ak godina radila prostorne planove ne pitajući za mišljenje lokalno stanovništvo, pa je odluka o gradnji hidroelektrane donesena jednostrano kao i odluka da se zbog toga na tome području ne smije ništa graditi. Stoga je mišljenja da bi, prema onome što su mu govorili njegovi župljani s kojima je svakodnevno u neposrednoj komunikaciji, bilo potrebno omogućiti veliku lepezu rješenja. Međutim, *u svakom slučaju, navodi, sada je potrebno poštovati volju ljudi, pitati ih kamo i kako se žele seliti*: čak i kolektivno, ako to možda žele, u neko od mjesta kao što su Gospić, Perušić, Otočac, Krš ili po svome izboru u Kosinjski Bakovac. Ima i takvih.

Istodobno, predstavnik RKC-a navodi da na području koje će biti potopljeno – u Gornjem Kosinju i u Kosinjskom Bakovcu (a to je područje njegove župe) živi manje od 200 ljudi. U Gornjem Kosinju ima ih oko 100, i to većinom starijih ljudi. Oni nisu za selidbu. Oni ne mogu ni sami sebi graditi kuće. Jer, stariji ljudi teže će se odlučiti odseliti iz ovih sela. On smatra da bi radije ostali i ovdje umrl, nego išli u neizvjesnost. Neki od njegovih župljana željeli bi se preseliti u Kosinjski Bakovac i onamo prebaciti i svoje oltare, a svoje pokojne prenijeti u novo groblje Kosinjski Bakovac. Na taj bi način to bila veza između onih koji su se odselili i rodnoga mjesta. Dolazili bi za Božić, Uskrs, za Sve Svete. Ljude ovoga kraja vežu crkva i grob.

Stoga je, smatra predstavnik RKC-a, kad jeriječ o selidbi najvažnije poštovati volju ljudi. Neki će tražiti da im se isplati pravična odšteta za imanje i odselit će se u Zagreb ili Rijeku. Oni koji nemaju kamo, tražit će vjerojatno da im se napravi kuća negdje u nekom od spomenutih mjesta. Međutim, smatra on, sve je uvijek potrebno činiti u dogovoru s mještanima. Kada je riječ o mladim ljudima, njih, prema iskazu predstavnika RKC-a, gotovo nema na području njegove župe. Ako je netko i ostao, treba mu ponuditi mogućnost proizvodnje ekološki zdrave hrane. *Ako bi zbog izgradnje HES-a Kosinj moralo doći i do (pre)seljenja stanovnika Kosinjske doline u neka nova odredišta, predstavnik SPC-a navodi da se ljudima može ponuditi više opcija*, među njima i opciju zajedničkoga preseljenja u neku zajedničku zgradu. Međutim, smatra, to ljudima nije i ne bilo interesantno. Svi oni imaju djecu razasutu po svijetu i najprije će se seliti individualno. Stoga su, dođe li do gradnje HE Kosinj, *zainteresirani jedino za pravičnu naknadu*, za novac za svoja sadašnja imanja kako bi svoj problem mogli riješiti na neki drugi način. Prema njegovu mišljenju pravoslavna su sela na tom području ne samo Krš i Mlakva, nego i Studenci i Lipovo Polje. Većina ljudi iz tih mjesta otišla je

nakon 1995. u inozemstvo, a manji dio otišao je u Srbiju, odakle su također odlazili u inozemstvo.

No, predstavnik SPC-a smatra da gradnju HES-a Kosinj ne treba razumijevati kao atak (udar) na malu srpsku pravoslavnu zajednicu, niti to tako shvaćaju njegovi vjernici (on to ni od koga nije ni čuo). A to je ponajviše stoga što priča o izgradnji brane traje predugo, pa se ni u ovome vremenu ne može svesti na međunarodnu razinu. Međutim, nije mogao reći koliko točno ima pravoslavnih vjernika na području koje će biti eventualno potopljeno. On, naime, ima popis samo onih članova svoje Crkve koji „primaju blagoslov kuća“. Tako, navodi on, njegovih vjernika npr. u Mlakvi ima otprilike 19 ili 20, u Gornjem Kosinju bila je jedna obitelj a sada nema nikoga, u Donjem Kosinju žive dvije ili tri pravoslavne obitelji, od kojih jedna „prima blagoslov kuće“, a drugi nikad nisu u kući. U Lipovom Polju ima oko 36, možda i više obitelji (kuća), u Studencima oko 15 do 20, u Kršu oko pet.

Također, navodi predstavnik SPC-a, puno je onih koji ovamo dolaze izvan vremena blagoslova kuća, koji zimi nisu tu, ali dolaze ljeti. Stoga smatra da bi najvjerniji dokument stanja ljudi na terenu bio popis birača. Jer mnogi pravoslavni vjernici, iako su kršteni i pravoslavci su, nemaju kontakt s Crkvom i svećenikom. To se osobito odnosi na one koji su stariji i koji su bili pripadnici komunističkoga pokreta, pa smatraju da nema smisla nakon 40 godina držanja uz jednu ideologiju počimati s nečim drugim i drukčijim.

3.3.4. Sadržaj „pravične naknade“ i njezini ključni elementi

Predstavnik RKC-a drži da sve treba isplaćivati po ključu, po određenim mjerama, a to znači po četvornom metru, zemljište i nekretnine (kuće i dr.). On smatra da će država u svemu tome nastojati zaštititi sebe, a ljudi koji tako dobiju naknadu neće za taj novac moći na drugome mjestu, npr. u Zagrebu ili u Zadru, dobiti/izgraditi kuću kvadrature koju su imali. Predlaže da se za Kosinj donese neki *lex specialis* i to stoga što 60 godina ljudi ovdje nisu mogli ništa graditi. Uvijek se govorilo da će se graditi hidrocentrala. Zbog toga nisu mogli dobiti dozvole i graditi veće kuće. Ove sadašnje ostale su male, stoga će za njih dobiti malo novca. Potrebno je stoga platiti rentu za nemogućnost gradnje. Ljudi su jako puno izgubili time što nisu mogli graditi. Tako će biti dva puta zakinuti: prvi put kad im nisu dali graditi veće i bolje kuće pa su morali ostajati na onome što su imali od starina, i drugi put sada, kada im plate samo ono što imaju, a da se pri tome ne uzme u obzir i štetu prouzročenu činjenicom da u prošleme razdoblju nisu smjeli graditi.

No, pravična naknada sastojala bi se u određivanju „ključa za pravičnu naknadu“ jer će se sve mjeriti četvornim metrima. A to znači da bi u cijenu pravične naknade trebalo ukalkulirati tih 50-60 godina nerazvoja, kao neku vrstu obeštećenja. Stoga bi cijena po kvadratu trebala biti posebna, u nju bi trebalo biti

ukalkulirano i obeštećenje. Jer netko mora platiti to što ljudi nisu mogli graditi. Kuće su jako male, samo ih je deset malo većih. Uz to, potrebno je uzeti cijenu stana u novogradnji u Općini, ili onu u većim gradovima (Zagreb, Split, Zadar). Međutim, ako bi ta isplata bila prema važećim cijenama nekretnina na području Općine, Županije ili države, cijene bi bile vrlo visoke. Naime, ako je cijena stana po četvornome metru u Perušiću oko 800 eura, to je puno manje negoli kad bi se uzela cijena stana u Zagrebu u kojem je to 1 400 ili u Zadru 1 300 eura za četvorni metar. Postavlja se, stoga, pitanje, smatra on, kome bi se isplatilo takvo preseljenje.

Za predstavnika RKC-a to je to „sržno pitanje“. U tom smislu potrebno je koristiti ono što postoji: *neke elemente naknade kao što su cijena zemljišta, cijena kuće, tj. nekretnine, plus obeštećenje za već potvrđeni generacijski nerazvoj ovoga kraja.* Uz to, župnik smatra da se u slučaju isplate ne smije ići prema zaključku jedne većine 50+1 jer bi se tako zadovoljilo njih 51% i ne bi se uzele u obzir potrebe ostalih 49% mještana. Također, župnik poziva HEP da ljudima *plati rješavanje imovinskopravnih odnosa*, jer to nije velik novac: 20-30 milijuna kuna. Naime, u gotovo 95% slučajeva na tom području nisu riješeni imovinskopravni odnosi, katastar i gruntovnica nisu uopće sređeni, što je najveći problem.

Iako nema potpunih podataka, predstavnik RKC-a naznačuje da mještani smatraju kako bi HEP osim jednokratne isplate „pravične naknade“ svima – Općini, vjerskim zajednicama i pojedincima, trebao kroz višegodišnje razdoblje isplaćivati svake godine određeni dio naknade barem Općini Perušić. *Kad je riječ o trenutačnom općinskom načelniku, predstavnik RKC-a ima za njega samo riječi (po)hvale, ne prihvaća iskaze mještana koji ga nepotrebno prozivaju.* Jer, načelnik Općine, smatra on, ne može dovesti vodu u selo, u školu, svedjedno koliko to koštalo, jer za to nema dozvole. On to ne smije raditi, čak i kad bi želio. U prostornom planu gradnja je zabranjena. Stoga, u što god želio ulagati, to je bacanje novca. Predstavnik SPC-a u svezi s tim problemom samo je kratko istaknuo da ljudi očekuju da će im već najavljena „pravična naknada“ biti isplaćena u eurima jer bi im to najviše odgovaralo.

3.3.5. Planovi vjerskih zajednica u slučaju izgradnje HES-a Kosinj

Ti planovi imaju nekoliko segmenata jer obuhvaćaju važne, iako različite sadržaje.

Crkveni objekti. Predstavnik RKC-a navodi da je o ideji gradnje HES-a Kosinj već pismom obavijestio sada bivšega biskupa Gospićko-senjske biskupije, biskupa Milu Bogovića, upoznavši ga s činjenicom da bi se postojeću crkvu sv. Ante Padovanskoga u Gornjem Kosinju moglo ostaviti da u postojećem obliku bude ili potopljena ili da bude srušena i da se njezini kameni dijelovi prenesu na novo mjesto gdje bi se gradila „zamjenska crkva“. Napisao mu je, to dalje ističe, da bi trebalo ono što je „pokretno“, a to su oltari, orgulje (jedne među poznatijim

orguljama uopće) kao i nekoliko slika, premjestiti u Kosinjski Bakovac, u crkvu sv. Vida.

Trebalo bi možda izabrati mjesto gdje je moguće izgraditi vjerodostojnu kopiju crkvene zgrade ili urediti neku stariju crkvu poput one sv. Vida u Kosinjskome Bakovcu. Bilo bi to teško i puno bi stajalo sada razarati cijelu gornjokosinjsku crkvu. Dakle, zgrada crkve ostaje pod vodom, a sve u njoj i na njoj što je vrijedno ponijelo bi se i postavilo u nekoj drugoj crkvi u okolici. Treba, smatra on, ostaviti više opcija: preseljenje ili isplata ili nešto novo, npr. graditi novu crkvu ili nešto treće, ali o svemu odlučuje biskup.

Predstavnik SPC-a ističe da sve treba usuglasiti s narodom i vidjeti što Vladika Gerasim misli o tome. On, inače, o tome nije puno razmišljao, ali smatra da iz njegove pravoslavne crkve treba izmjestiti sve ono što je vrijedno (ikone, ikonostas itd.), cijeli interijer, i potom ga postaviti u neki drugi prostor koji nema freski, ali ima ikona. Također, sve ono od postojeće crkve treba prenijeti na novo mjesto gdje će se graditi nova crkva. U tu novu crkvu potrebno je ugraditi ono najvrjednije iz stare crkve. Zapravo, sve dok se ne izgradi nova crkva, ikonostase i sve druge umjetnine potrebno je pohraniti u crkvenom „magacinu“ u Korenici. Prema njegovim riječima troškove prijenosa trebao bi snositi HEP jer će on imati najviše koristi od izgradnje hidrocentrale.

Novac koji bi se dobio za crkvene objekte (u ovome slučaju srpsko-pravoslavne) treba iskoristiti za renoviranje postojeće pravoslavne crkve sv. Nikole. Predstavnik SPC-a ističe da će biti važno znati i to narodu kazati. Ako se narod raseli, što će njemu značiti crkva, ako se izgradi tu negdje. On je za to da se izgradi replika stare crkve. Dakle da se stara crkva „rasformira“ i da se sve njezino prenese na novo mjesto i da se ondje izgradi replika. Nova crkvena zgrada može poslužiti i kao zajednička grobnica u koju bi se prenijeli zemni ostaci sa sadašnjih pravoslavnih grobalja, ali i iz kosturnice.

Kad je riječ o mogućnosti preseljenja katoličkih crkava sv. Ante i sv. Ane u Lipovo Polje, u neposrednu blizinu crkve sv. Nikole – kako je nekoć bilo govora na sastancima u Općini Perušić na kojima je sudjelovao o. Dalibor, bivši paroh – predstavnik SPC-a smatra da je preseljenje katoličkih crkava stvar jurisdikcije Katoličke crkve. Smatra da nije poznato bi li katolici uopće željeli da im se crkva tamo „preseli“. Jer, kome bi bilo u interesu graditi crkvu ondje gdje nema naroda. Predstavnik SPC-a smatra da prigodom (pre)seljenja stanovništva i njegovih vjerskih objekata treba sve učiniti kako premještanjem crkvenih zdanja i njihovih dijelova ne bi došlo do remećenja međukonfesionalnih, a samim tim i međunacionalnih odnosa.

Mjesna groblja. Predstavnik RKC-a ističe da se u grobove ne smije dirati najmanje pet odnosno deset godina. Međutim, mještani već pet godina ne smiju nikoga pokapati u Gornjem Kosinju. Predstavnik RKC-a nastavlja da će neki krenuti prema Zagrebu ili Rijeci, ali će zemni ostatci biti premješteni najvjerojatnije u

Kosinjski Bakovac, u novoutemeljeno groblje. Kad je riječ o prenošenju zemnih ostataka onih koji u Kosinju i u drugim mjestima više nemaju rodbine, predstavnik RKC-a smatra da će oni ili ostati u grobovima pod vodom ili bi se o njima trebala pobrinuti općinska služba koja je u tu svrhu već utemeljena. Dakle, smatra on, o tome bi brigu trebale voditi mjerodavne institucije.

Kad je riječ o osobama – Hrvatima i Srbima – koje su u nedavnim ratnim vremenima završile u masovnim grobnicama na ovome području, predstavnik RKC-a smatra da se razmišlja o tome kako postupiti s njima, jer svaka žrtva zaslužuje pijetet na kojoj god strani poginula. On navodi da se ovdje ginulo od turskih vremena do danas i da je stoga „zemlja krvlju natopljena“. Predstavnik SPC-a je mišljenja da bi bilo najbolje zemne ostatke premjestiti na zajedničko bilo katoličko bilo pravoslavno groblje. Nije sklon ideji da svatko svoje premješta u mjesta u kojima sada žive ili u kojima će živjeti nakon iseljenja. Prenio bi na novo groblje i nadgrobne spomenika (krstove) svejedno jesu li od željeza ili drugog materijala. Nije za to da ostanu u jezerskoj vodi.

U tome smislu potrebno je prenijeti i kosturnicu u kojoj se nalaze zemni ostaci članova partizanskoga bataljuna Matija Gubec, u kojem su bili većinom Srbi. Nadgrobni spomenik je s petokrakom. Oni su bili komunisti. On bi stoga umjesto „petokrake“ stavio „krst“, ali potrebno je poštivati volju obitelji. Ne zna kakav je bio nacionalni sastav bataljuna. Moguće je da je u toj brigadi bilo i Hrvata. No, smatra on, potrebno je prenijeti zemne ostatke i iz jama za koje se zna da su u njih bacani ljudi, svejedno tko ih je ubijao, četnici, partizani ili ustaše. O. Nikola smatra da to treba učiniti kako čovjek ne bi zaradio prokletstvo. Ne smije se dopustiti da ih voda izbacuje. U tome smislu projekt HE Senj više donosi štete negoli koristi. Ovim bi mnogim ljudima nanio veliku duševnu bol. Stoga smatra da postojeću kosturnicu treba prenijeti u blizinu crkve sv. Nikole jer će imati mir, a bit će i u blizini hrama. Mišljenja je također da i hrvatske žrtve treba dostojanstveno pokopati kao i srpske.

Na konstataciju da smo čuli kako su ljudi u nekim mjestima svoje mrtve pokapali na svojim imanjima (njivama), o. Nikola je odgovorio da na ovome području za takvo što nije čuo. Ovdje su svi pokapani u grobljima.

Kulturno blago. Predstavnik RKC-a napominje da ništa ne smije propasti, nego bi sve trebalo prenijeti na sigurnije mjesto, u neku novu crkvu, najvjerojatnije u Kosinjski Bakovac. Predstavnik SPC-a ističe da kulturno blago (pravoslavno), da ne bi propalo, treba prenijeti u za to predviđen prostor koji odredi vladika.

Kulna (sveta, hodočasnička) mjesta. Predstavnik RKC-a navodi da su Kosinjani uvijek gravitirali prema Gospi Krasnoj, išli su pješice, hodočastili su u to mjesto. To mjesto neće biti potopljeno kao ni mjesto gdje se nalazi crkvice/kapelica Pohoda Blažene Djevice Marije, zvana Kosanjka, kamo se hodočastilo Gospi. Slavi se ovdje i sv. Ante, kamo dolaze vjernici, kao i kapelici sv. Ane koja će biti potopljena. Križ na raskrižju u selu nešto je uobičajeno u ovim krajevima.

Predstavnik SPC-a kaže da se parastosi služe na svim masovnim stratištima, pa je tako u Mlakvi parastos svake godine u kolovozu.

Spomen-kosturnice. Predstavnik RKC-a ističe da mu je kao katoličkom svećeniku bitno da se nijedna žrtva ne zaboravi, bilo čija, jer čovjek je čovjek i treba kao pojedinac imati svoje mjesto u društvu, u kolektivnoj memoriji, on treba biti ekshumiran i dostojno pokopan. I za svaku od tih žrtava potrebno je moliti bez ulaženja u emocije, bez ideologija, bez ičega. Svaka žrtva je žrtva, o čemu je on, kako kaže, sasvim otvoreno javno govorio, a tu po tom pitanju nešto i radio. Tu su i mnogi Hrvati stradali od četnika i partizana, ali je također stradalo i dosta Srba s ustaške strane. Smatra da se to zna i da on ne govori ništa što nije nepoznato gotovo svima. On je mišljenja da bi o tome svoje mišljenje trebali iznijeti i pravoslavci, jer na mrtvima ne bi trebalo graditi podjele. Svaka je žrtva – žrtva. Predstavnik SPC-a je mišljenja da bi kosturnicu trebalo prenijeti i izgraditi novu, i to uz crkvu sv. Nikole u Donjem Kosinju.

3.3.6. Alternativna rješenja za Kosinjsku dolinu

Postoji li neko bolje rješenje za Kosinjsku dolinu od izgradnje akumulacijskog jezera? Predstavnik RKC-a misli da treba razmotriti više različitih ideja, pa čak i onu koju je čuo do biskupa Bogovića, kojemu je, prema biskupovu kazivanju, jedan inženjer umjesto potapanja doline predlagao rješenje proširenja korita rijeke Like za 20 do 30 metara te izgradnju dvije-tri minibrane; tako bi se dobila ista snaga od 20 MWh ili nešto manje kao i s ovom velikom branom. Prema tom prijedlogu ne bi se potopio cijeli Kosinj. Investicija bi bila puno manja – do 2 ili 3 puta (prema sadašnjim kalkulacijama koštala bi oko 7 milijardi kuna). U tom slučaju trebalo bi plasticifirati dno jer je ovo krško područje, a sve da se ne bi gubilo vodu. Uz to, brže bi se završilo, nikoga se ne bi potapalo i sve bi se bez problema riješilo. Također, ne bi bilo ni većih ekoloških turbulencija.

Smatra da bi stoga zbog moderne tehnologije bilo potrebno razmisliti o svrsishodnosti gradnje ovakve velike brane. Jer ovo je Lika. Ona ne poznaje vode stajačice, nego samo tekućice i ponornice. Jer, zašto ulagati sedam milijardi kuna kad se isti učinak može postići ulaganjem od 2 milijarde. U toj soluciji ostala bi sačuvana mnoga plodna polja. Također, bila bi učinjena i velika ekološka šteta, bit će više vlage, zmija, žaba, komaraca, više oboljenja dišnoga sustava.

S druge strane, polazeći od toga da više nema tako snažnih bujičnih voda kao prijašnjih godina (jer nema snijega i klima se promijenila), župnik smatra da će se uložiti novac u branu a vode neće biti, pa će tako propasti investicija koja puno košta. *Uostalom, nije mu jasno čemu toliko velik projekt koji bi potopio toliku površinu kad se klima izmijenila i od posljednje poplave 2010. više ovdje nije bilo ni snijega, a kamoli poplava.* Uz to, župnik napominje da bi Kosinj, ako se ne bi potapao, mogao biti turistička atrakcija. U odnosu na druge lokacije u Lici ima velike prednosti. Ponajprije, tu se nalazi tzv. „pisani kamen“ na kojem su još u 3.

st. Rimljani stočarima određivali mjere u laktima i kazivali kako napajati stoku, zatim Begovača i Štirovača, nacionalni park, lijepa dolina i zdrava voda, zatim tu je 1482. godine tiskana prva knjiga na glagoljici, *Glagoljski misal*. Moglo bi se, predlaže on, otvoriti Memorijalni centar tiskanja – od Sumerana pa do Gutenberga. Tu je u blizini i Smiljan i Memorijalni centar Nikole Tesle. I sve bi se to bi moglo povezati.

Predstavnik RKC-a napominje da je ovdje u Kosinju 30-40 godina nakon izuma tiskarskog stroja bila tiskara u kojoj je tiskana prva knjiga u Hrvatskoj. On ima pretisak kod sebe. Ako bi se to podignulo na nacionalnu razinu, tada bi u mjesto dolazile sve škole i djeca bi mogla puno naučiti. A bilo bi i ekonomski opravdano ulagati u taj projekt koji bi obuhvatio i biciklističke staze, kojih već ima. Uz to i danas mnogi dolaze u ovo mjesto u „ribičiju“, mogu dobiti domaću hranu. I to bi trebalo ozbiljno shvatiti. Predstavnik SPC-a ističe da bi bilo bolje baviti se stočarstvom ili voćarstvom, negoli ovako. Potrebno je formirati zadruge kako bi se nakon rada u tvornici ljudi mogli još dodatno posvetiti uzgoju stoke. Narodu treba dati poticaje za poljoprivrednu proizvodnju, pa bi država i nakon sazrijevanja plodova trebala sve to otkupiti. Smatra da bi se u Lici mogla proizvoditi zdrava hrana.

3.3.7. Suradnja HEP-a i lokalnog stanovništva

Predstavnik RKC-a navodi da je komunikacija HEP-a kao nositelja najavljenih energetske investicije i projekata s institucijama vlasti (Ličko-senjskom županijom, gradovima, općinama) i lokalnim stanovništvom jako loša. Naime, priča ide uvijek „odozgo“, posebno uoči izbora: topi se, seli se, ide se. I tako teku priče već zadnjih 25 godina, a govorilo se o tome i prije. Na njegov zahtjev, HEP je tek 2013. godine u mjesnoj kosinjskoj školi predstavio mještanima svoj projekt, kada su ljudi prvi put mogli čuti i vidjeti o čemu se tu radi i što se sprema. Sama ta činjenica, naglašava predstavnik RKC-a, govori o količini i kvaliteti komunikacije HEP-a i mještana. Smatra da treba poštivati demokratske procedure, da se o nakanama onih s višega ranga mogu i trebaju upoznati i oni koji su na nižoj razini.

Međutim, poučen iskustvom koje Hrvatska ima s INA-om, predstavnik RKC-a se protivi mogućnosti da vlasnici projekta budu npr. Talijani ili Nijemci ili bilo koji drugi stranac. Ne želi da se ovim ljudima isplate mali novac, a da na njihovoj zemlji stranci zarađuju golem novac. Smatra da ne bismo trebali prodavati svoje prirodno blago, svoju „zlatnu koku“. Kao drugi negativan primjer župnik navodi da sada u Otočcu šumu iskorištavaju Talijani, te se pita: a zašto to ne bi mogli i Hrvati? Jer ako se strancima da koncesija na HE Kosinjski na 100 godina, tada će investitor za 10 godina vratiti uložena sredstva i sve ostale godine imat će veliku dobit (zaradu). Stoga bi to trebao biti strateški hrvatski interes, s hrvatskim kapitalom. Župnik sasvim otvoreno kaže: „Želim veći BDP, manji PDV, želim da imamo bolju plaću, da stvaramo, da radimo ovdje i da svi imamo od toga korist.“

Predstavnik SPC-a navodi da on ne zna za bilo kakvu komunikaciju HEP-a i mještana ovoga područja. Njega su jednom kontaktirali. Sve je sličilo na informativni razgovor. I sve je na tome (o)stalo. Bio je oduševljen našim dolaskom, korektnošću i točnošću, s „normalnim pristupom“. Čini se da mu susret s nama nije ulijevao bojazan da bismo ga mi u Institutu Pilar mogli iskoristiti.

Ako je situacija već takva, čije bi mišljenje trebalo biti presudno u donošenju konačne odluke o gradnji HES-a Kosinj i s njome povezane akumulacije? Predstavnik RKC-a smatra da kod donošenja konačne odluke o gradnji HES-a Kosinj i s njome povezane akumulacije/jezera presudnu ulogu treba imati država Hrvatska, jer to je državni, nacionalni strateški interes. Zapravo, svatko u svome rangu (nizu) trebao bi izvršiti svoju dužnost. Naime, tu je najprije potrebno uzeti u obzir interes države, a potom sve ostalo. Nama kao državi potrebna je energija. Izgradnja brane imala bi velik gospodarski učinak. Zato bi u tom smislu bilo potrebno podržati taj projekt.

Za Liku bi to, nakon autoceste, bio drugi najveći investicijski projekt. Međutim, smatra on, *ako će ovi ljudi biti žrtva za taj viši nacionalni strateški interes, onda te ljude treba i pošteno (is)platiti*. Ti ljudi su žrtva 60-godišnjega mita o potapanju ovoga kraja. Stoga ih, ako projekt krene, treba pošteno isplatiti. Uz to, ponovno napominje predstavnik RKC-a, HEP bi trebao platiti ljudima i postupke rješavanja imovinskopравnih odnosa. A posebno je, smatra, potrebno srediti katastar.

Jer, HEP je dužan pomoći ljudima kojima će sve potopiti. Stanje na tome području nije ni danas dobro: nema izgrađenog vodovoda, ljudi koriste bunare, ceste su loše, nema telefona, kamioni „šumari“ sve su izrovali. Smatra da se ništa ne ulaže u ambulantu, školu, trgovine, crkvu itd. U tom smislu HEP kao državna tvrtka treba obaviti taj dio posla oko isplate. Uz to treba slušati što kažu ekolozi, treba čuvati prirodu od čovjeka, jer čovjek uništava zrak, zemlju i vodu. A to znači da treba voditi računa da bude što manje štete za okoliš.

Na pitanje postavljeno na kraju razgovora, treba li uopće u razvojnome smislu LSŽ-i Općini Perušić projekt HES-a Kosinj i zašto, predstavnik RKC-a odgovorio je da će, *ako projekt krene, Općina imati najveću korist*. Tada bi bila među najjačima u Hrvatskoj. Rentu bi plaćao HEP, a lokalno stanovništvo moglo bi dobiti posao, osobito oni koji su kvalificirani. *Predstavnik SPC-a smatra da odluku trebaju donijeti sami stanovnici i država. Država je starija od općine*. Dobro je da se usuglase opći i privatni interesi. U suprotnome stvara se negativna energija.

3.3.8. Koja je stvarna narav projekta HES-a Kosinj?

Ovdje je postavljeno važno pitanje: kako gledati na ovaj projekt, pozitivno ili negativno? Iako osobno pozitivno gleda na projekt (nije, kaže, konzervativan) jer bi sigurno imao pozitivan učinak na cijelu Županiju i ovaj kraj, predstavnik RKC-a

ipak navodi da na cijeli projekt treba gledati i pozitivno i negativno. Naime, ako će svim ljudima biti sve „fair play isplaćeno“ i „ako će se od toga Lika napokon početi razvijati“ (jer u njoj se nalaze svi najvažniji prirodni resursi: vode i šume i zrak te toliko nacionalnih parkova), onda taj projekt, ako bi se dobro izveo, ne bio ni suvišan ni štetan. Jer, Hrvatskoj treba struje, i u tom smislu ne treba biti ovisna ni o kome. K tome, od projekta bi veliku korist imale i Općina i Županija i država. Ako bi se počelo s gradnjom, svi bi imali posla, ugostitelji također. Radili bi pet do šest godina.

Predstavnik SPC-a smatra da projekt u vjerskom odnosno duhovnom smislu nije potreban. A je li u gospodarskom, za to, kaže, nije kompetentan dati ispravne odgovore. Za njega osobno, tehnika je nešto dobro, ali to je mač s dvije oštrice. Na pitanje čije bi mišljenje po njemu trebalo biti presudno u donošenju konačne odluke o gradnji HES-a Kosinj i s njome povezane akumulacije/jezera (je li to HEP, struka, stanovnici, država, općina), predstavnik SPC-a drži da odluku trebaju donijeti sami stanovnici i država. Također, ne gleda pozitivno na napuštanje kraja. Smatra da se ljudi koji odu iz ovoga područja pod utjecajem modernizacije iskvaru i pogaze svoje tradicionalne vrijednosti, osobito u odnosu prema braku i obitelji, te navodi izreku: Tko skoči iz opanaka u cipele, pitanje je što se događa s dušom.

Odgovarajući na kraju na pitanje ima li on osobno nešto posebno poručiti a što ga nismo pitali u intervjuu, predstavnik SPC-a je odgovorio da je u razgovoru rekao sve što je imao reći, s posebnim naglaskom da je *upitno koliko je taj projekt s ekološkoga stajališta koristan Lici*. Ona je s toga stajališta velik prirodni resurs prema kojem se mi, u odnosu na Europu, odnosimo komotno. Kratkoročno može biti neke koristi, ali dugoročno nije siguran. Na pitanje od kada je u tome kraju i gdje se školovao, o. Nikola je odgovorio da je zadovoljan svojim pozivom, da je školovanje završio u Beogradu. Ali kod odlaska u školu, svejedno koju srednju ili višu teološku, o tome odluku donosi nadležni episkop. Nakon završetka školovanja on vas raspoređuje u mjesta koja odredi i prema potrebama Crkve. Jer, u Crkvi nema demokracije.

Kad je riječ o zadovoljstvu što je poslan upravo u Korenicu, na ovo područje, naznačio je da kao svećenik prihvaća svako mjesto gdje može služiti liturgiju. Kao svećenik, on služi Bogu svejedno gdje se nalazio. Prihvaća žrtvu za drugoga kao smisao života jer kroz tu žrtvu spašava druge i potvrđuje sebe kao čovjeka. Najvažnije je da čovjek služi Bogu, da dobije taj dar da može biti svećenik, da sve radi u slavu Božju.

3.3.9. Zaključak

Temeljem naprijed iznesenih stavova predstavnika Rimokatoličke crkve u Republici Hrvatskoj odnosno Gospićko-senjske biskupije te predstavnika Srpske pravoslavne crkve u Republici Hrvatskoj odnosno Gornjokarlovačke eparhije,

mogli bismo zaključiti sljedeće. *Gledano iz perspektive društvenog i gospodarskog razvoja predstavnici obiju crkava smatraju da bi izgradnja HES-a Kosinj mogla imati određene koristi za Ličko-senjsku županiju, ali i za Općinu Perušić.* Predstavnik RKC-a vidi u tome uistinu veliku korist, posebice kad je riječ o proizvodnji električne energije, što bi, prema njegovu mišljenju, moglo dovesti do još veće energetske samostalnosti Republike Hrvatske. Mnogi bi tim projektom dobili i posao. Međutim, predstavnik SPC-a je nešto skeptičniji u svezi s budućim koristima koje bi ovo područje imalo od izgradnje HES-a Kosinj i to stoga što bi nakon završetka projekta mnoge stvari zamrle. Ovo jest projekt s kratkoročnom, ali ne i dugoročnom koristi. Ponajprije stoga što se njegovi vjernici namjeravaju odseliti u neka druga područja, osobito ako dobiju pravičnu naknadu, za što se oni najviše i zalažu.

S druge strane, predstavnici obiju crkava smatraju da bi izgradnja HES-a Kosinj mogla imati određene, i to velike štete kako za Ličko-senjsku županiju, tako i za Općinu Perušić. To se ponajprije odnosi na uništenje postojećeg ekosustava, flore i faune, koja je na ovome prostoru uistinu bogata i raznovrsna; zapravo ovdje se nalaze mnogi prirodni biljni i životinjski rariteti. A da se ne govori o promjeni klime i svega onoga što ta promjena sa sobom donosi, kao i uništavanju tako dobre i plodne zemlje crnice u kojoj može sve uspijevati te posljedicama zbog iseljavanja stanovništva. Ne čudi stoga ni naglašivanje predstavnika RKC-a da se još jednom razmotri situacija s gradnjom hidroelektrane i da se u obzir uzmu prijedlozi o proširenju korita rijeke Like i plastificiranju dna ove doline, što bi bilo jeftinije i za okoliš i ljude puno bolje.

Kad je riječ o iseljavanju stanovništva, predstavnici obiju crkava imaju slična stajališta. Smatraju da ljudi ne bi prihvatili kolektivni smještaj u nekome mjestu. Većina njih slijedit će svoje vlastite individualne ideje o tome gdje će i s kim će seliti. Većina katoličkog, ali i pravoslavnog stanovništva svoju rodbinu imaju u Zagrebu, Rijeci ili pak Zadru. Kad bi naknada bila pravična, oni bi u tim mjestima pokušali pronaći novo stanje. Ukoliko ne, neki namjeravaju ostati i u području koje neće biti zahvaćeno jezerskom vodom.

Kad je riječ o sadržaju pravične naknade, ljudi su, smatraju predstavnici obiju crkava, ogorčeni na ponašanje dosadašnjih vlasti. Prostornim planovima nisu mogli ništa graditi, pa je područje u tom pogledu ostalo na razini gradnje sredine prošloga stoljeća. Predstavnici obiju crkava smatraju da bi naknada trebala biti pravična, uzimajući u obzir činjenicu da im u prošlih više od pola stoljeća nitko nije dopustio nikakvu gradnju na tom području i da je potrebno uzeti cijenu (staroga i kvadraturom maloga) stambenog prostora u Kosinjskoj dolini u odnosu na cijenu koju bi ti ljudi trebali platiti kada bi se željeli odseliti npr. u Zagreb, Rijeku ili Zadar. Potrebno je platiti im i vrijeme nerazvoja, polustoljetno vrijeme nerazvoja.

Posebnu važnost predstavnici obiju vjerskih zajednica poklonili su planovima svojih vjerskih zajednica u slučaju preseljenja stanovništva iz Kosinjske doline uslijed izgradnje HES-a Kosinj u pogledu budućnosti crkvenih objekata, mjesnih groblja, kulturnoga blaga, kulturnih mjesta i spomen-kosturnica. Predstavnik RKC-a smatra da bi postojeću crkvu trebalo ostaviti na mjestu gdje se nalazi. Iz nje bi trebalo iznijeti sve što je korisno i vrijedno, od orgulja i slika pa sve do drugih pokretnih stvari. Smatra da bi bilo previše skupo prenositi kamene dijelove crkve. Međutim, predstavnik SPC-a smatra da bi trebalo obaviti prijenos kamenih dijelova kosinjske crkve i izgraditi njezinu repliku. Svakako bi trebalo prinijeti ikonostas i druge relikvije i smjestiti ih u podrum druge crkve dok se ne završi izgradnja replike. Uz to, s njom bi trebalo prenijeti i kosturnicu.

U pogledu mjesnih groblja, predstavnik RKC-a smatra da bi bilo najbolje postojeća groblja odnosno grobove (zemne ostatke umrlih) prenijeti na novootvoreno groblje u Kosinjskom Bakovcu. Također, trebalo bi prenijeti i grobove onih koji na ovome području više nemaju rodbine. Predstavnik SPC-a razmišlja na isti način i navodi da ne bi bilo dobro da svatko sa sobom nosi zemne ostatke svojih pokojnika. Bilo bi najbolje prenijeti ih na neko drugo groblje. U tom smislu potrebno je prenijeti kosturnicu članova partizanskoga bataljuna Matija Gubec u kojem je najviše bilo Srba. Što se tiče kulturnoga blaga, predstavnici obiju crkava smatraju da se ne bi smjelo dopustiti da propadne religijska materijalna baština iz crkvenih objekata, svejedno o kojoj je crkvi riječ. Potrebno ih je prenijeti u postojeće crkvene objekte i čuvati.

Kad je riječ o kulturnim (svetim, hodočasničkim) mjestima, sudeći prema iskazu obaju predstavnika, na ovome području nema važnih hodočasničkih destinacija. Najviše se hodočasti na mjesta stradanja pripadnika njihovih crkava, odnosno nacija, gdje se obavljaju religijski obredi, npr. parastosi. U pogledu spomen-kosturnica, predstavnici obiju crkava smatraju da s dužnim poštovanjem treba postupati sa žrtvama bez obzira na njihovu nacionalnost i vjersku pripadnost. Potrebno je, smatraju oni, da se sve obavi bez podizanja međunacionalnih tenzija. U tom slučaju partizansku kosturnicu trebalo bi prenijeti i smjestiti uz crkvu sv. Nikole u Donjem Kosinju i potom izgraditi novu.

Općenito govoreći, kad je riječ o mogućnostima da neki drugi projekt u Kosinjskoj dolini bolje utječe na društveni i gospodarski razvoj lokalne zajednice nego ovaj, predstavnici dviju crkava odgovorili su slično s tim da je predstavnik RKC-a dao opširnije obrazloženje kako bi umjesto HES-a Kosinj trebalo iznova razmotriti prijedlog o proširivanju korita rijeke Like. Osim toga, smatra da bi trebalo u svrhu turističke ponude otvoriti Memorijalni centar tiskanja – od Sumerana do Gutenberga kamo bi svake godine mogli dolaziti učenici osnovnih i srednjih škola. Predstavnik SPC-a drži da bi ovdje trebalo davati poticaje ljudima kako bi se bavili poljodjelstvom uz napomenu da bi im država trebala otkupiti sve što proizvedu.

Komunikaciju HEP-a kao nositelja najavljenih energetske investicije i projekata prema institucijama vlasti (LSŽ, gradovi, općine) i lokalnom stanovništvu predstavnici obiju crkava ocjenjuju vrlo negativno. Drže da su se do sada nekorektno ponašali prema lokalnom stanovništvu, koje nisu navrijeme i ispravno obavijestili o projektu. Predstavnik RKC-a navodi da ih je on uspio dovesti do svojih župljana i kako su im tek tada predstavili projekt. Slično nerazumijevanje HEP-a doživio je i predstavnik SPC-a. Kad je riječ o presudnosti u donošenju konačne odluke o gradnji HES-a Kosinj i s njome povezane akumulacije/jezera (HEP, struka, stanovnici, država, općina), predstavnici obiju crkava mišljenja su da glavnu riječ treba imati država, ali da pri tome treba uzimati u obzir i mišljenja lokalnoga stanovništva

Predstavnici obiju crkava smatraju da projekt neće donijeti ništa novo ni dobro u vjerskom odnosno duhovnom smislu. Na njega se, stoga, smatra predstavnik RKC-a, može gledati i pozitivno i negativno. No, najvažnije je dati pravičnu naknadu stanovnicima ovoga područja kako bi oni, svatko na svoj način, pokušali pronaći mjesto svoga budućega življenja – svejedno hoće li seliti izvan ovoga područja ili ostati. Na kraju je potrebno reći da *iskaze predstavnika ovih dviju vjerskih zajednica treba razumjeti kao glas većine stanovnika ovoga podneblja jer su oni njihovi dušobrižnici (župnik i paroh) i na najbolji su način upoznati s problemima ovoga kraja i ljudi koje pastoriziraju.*

POGLAVLJE III.

4. KVANTITATIVNI I KVALITATIVNI REZULTATI ISTRAŽIVANJA: KLJUČNI NALAZI

4.1. Ključni nalazi kvantitativne analize

Kvantitativna analiza utemeljena je na istraživanju koje je u razdoblju svibanj – lipanj 2016. godine Institut društvenih znanosti Ivo Pilar proveo metodom ankete tehnikom licem-u-lice na adresi stanovanja, dok je manji dio proveden grupnim anketiranjem. Obuhvaćene su tri ciljane skupine ispitanika kako bi se vidjelo postoji li razlika u stavovima između ispitanika koji na različit način dijele rizike povezane s razvojem projekta HES-a Kosinj te koji imaju različite modalitete stanovanja u odnosu na dimenziju stalnog odnosno povremenog stanovanja.

Na općoj je razini analiza pokazala da sve skupine ispitanika imaju čvrste stavove o ključnim razvojnim prijedorima vezanim za razvoj projekta te da unutar skupina postoje razlike u intenzitetu kolektivnih stavova prema pojedinim temama vezanim za razvoj projekta, bez obzira na to što nema značajnijih razlika u socio-demografskim i socio-ekonomskim varijablama koje karakteriziraju sve tri ciljane skupine ispitanika (spolno-dobna i profesionalna struktura). To znači da na jasnoću stavova o pojedinim temama i na razliku u stavovima među ispitanim skupinama u znatnoj mjeri utječu kako sadržaj projekta i lokacija na kojoj ispitanici stalno/povremeno borave tako i socio-ekonomska obilježja ispitanika.

S tim u vezi bitno je istaknuti da je već kod analize osnovnih socio-ekonomskih obilježja ispitanika i njihovih kućanstava vidljivo da *postoje razlike u gustoćama skupina koje u naseljima na rubu planiranog akumulacijskog jezera ostvaruju prihod od zaposlenja, mirovine i poljoprivrede u odnosu na ispitanike iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom*. Razlika se sastoji u tome što je gustoća osoba s prihodom u naseljima zahvaćenim planiranim akumulacijskim jezerom manja od one u naseljima na rubu planiranog jezera. Zbog toga je razumljivo da daleko najviše ispitanika (stalnih stanovnika) u uzorku (njih 73,4%), koji žive upravo u naseljima zahvaćenim planiranim akumulacijskim jezerom, ocjenjuju svoj životni standard znatno nižim od prosjeka Hrvatske.

Ovo upućuje na zaključak da *pasivno razvojno okruženje u kojem žive svi stalni stanovnici obuhvaćeni uzorkom ima svoj maksimalan proturazvojni učinak u naseljima zahvaćenim planiranim akumulacijskim jezerom. To znači da prijetnja potapanjem, kao „mikrolokacijska viša sila“, kritično utječe na devolucijsku socio-ekonomsku dinamiku. Ovaj je nalaz bitan za spoznaju da je jedini uvjet preživljavanja u čitavom kosinjskom kraju, osobito u uzorku ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, vlasništvo nad kućama, okućnicama i zemljištem.*

U većini uzorka veličina kuća seže od 75 do 125 m², vrtova između 200 i 500 m², pri čemu više ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom ima veći broj livada, pašnjaka i oranica (veličine 2 do 5 ha) vjerojatno zbog toga što je „sudbina mikrolokacije“ onemogućila konverziju tih površina u nešto drugo. No, *zajednička je karakteristika cijelog uzorka ispitanika kritičan institucionalni vlasnički deficit jer većina ispitanika nema vlasništvo upisano u zemljišne knjige. Nema nikakve dvojbe da ovaj problem valja vezati kako za socio-demografske tako i za socio-ekonomske uvjete života u Kosinjskom kraju, ali i za tzv. nesavršenost države koja nije razvila proaktivne mjere usmjerene na rješavanje tog problema, u uvjetima u kojima je normativnim pritiskom sustavnog „podgrijavanja“ projekta HES-a Kosinji zaustavila razvoj na tom području.*

U tim je uvjetima sasvim jasno da je *percepcija lokalne socijalne kohezije u cijelom uzorku razmjerno visoka. Ljudi pomažu jedni drugima ne samo zbog zavičajne povezanosti, već i zato što dijele iste, teške uvjete života, o čemu svjedoči i činjenica da većina ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom (52,1 %) zapravo živi u uvjetima ozbiljne materijalne ugroženosti jer ne mogu podnijeti troškove stanarine, grijanja, zdravstvenih usluga i prehrane. Pored navedenog, kritično je stanje s cestovnom infrastrukturom i vodoopskrbom, a jedino u čemu se „obilato uživa“ u cijelom uzorku ispitanika su komunikacijska sredstva: televizori i mobiteli.*

Jasno je da opisani uvjeti života pridonose *kolektivnoj kristalizaciji stava* (ispitanici iz svih pod skupina u uzorku imaju sličnu gustoću odgovora) da za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudna suglasnost lokalnog stanovništva. Također *kolektivna se sloga očituje i u stavu da takvu odluku treba uskladiti sa stavovima neovisnih stručnjaka i standardima EU-a te da je za donošenje odluke presudan stav države i HEP-a, i to tek na trećem odnosno četvrtom mjestu. Ovaj nalaz nedvosmisleno sugerira da su ispitanici kolektivno svjesni da moraju imati ulogu u razvoju projekta te da su im europski standardi i neovisni stručnjaci prirodni saveznici. Tek kad se ispune ti uvjeti, ispitanici prihvaćaju u podjednako mjeri pravorijek države te – ne sasvim homogeno – pravorijek HEP-a.*

Očita kolektivna sklonost ispitanika da se, osim na utvrđivanje svog položaja ključnih aktera u donošenju odluka vezanih za razvoj projekta HES-a Kosinji,

oslonu na europske standarde zaštite te pomoć neovisnih stručnjaka, može se povezati s *dobrom informiranošću ispitanika o njihovom položaju u odnosu na distribuciju moći pojedinih aktera u ovom procesu*. Ova je pak informiranost najvjerojatnije kumulativan učinak dviju intervenirajućih okolnosti koje u velikoj mjeri utječu na formiranje kolektivnih stavova u ovom slučaju: a) izrazite zainteresiranosti Katoličke i Pravoslavne crkve za sudbinu svojih vjernika iz kosinjskog kraja b) velik broj televizora i mobitela koji posjeduju ispitanici bez obzira na teške uvjete života.

S obzirom na to da *su svi ispitanici u visokoj zoni rizika u odnosu na projekt HES-a Kosinj, percepcija o šteti hidroelektrana u odnosu na neka druga elektroenergetska postrojenja relativno je visoka iako ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom nešto povoljnije gledaju na taj rizik u odnosu na dvije druge podskupine ispitanika*. Iz navedene je analize razvidno da ispitanici u odnosu na projekt posjeduju visokostukturirane spoznaje povezane kako s njihovim građanskim pravima u državi članici Europske unije, tako i one vezane uz probleme kvalitete života koje velik infrastrukturni objekt realno donosi u ruralni prostor, koji se ionako nalazi izvan stvarne zone interesa „javih politika“. S obzirom na tu zalihu informiranosti o energetske postrojenjima u zapuštenom ruralnom prostoru koju stvaraju dvije kontekstualne intervenirajuće okolnosti – povećana informiranost i komunikacijska snaga svakog pojedinca putem tv-prijemnika i mobitela te briga Crkve – *nezadovoljstvo dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinj izrazito je visoka, kao što je visoko i nezadovoljstvo dosadašnjim informiranjem HEP-a o izgradnji HES-a Kosin*.

U tim uvjetima ne čudi da je međusobno „traverzalno“ informiranje glavni način da se prikupi što više informacija iz raznih izvora kao što su: novine, tv i drugi medij, pa lokalni svećenik/sveštenik i HEP, ali potonji samo u poduzorku ispitanika zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom. Očito, ispitanici traže ravnotežu u očito asimetričnim kanalima, pa koriste velik broj izvora. Ovaj nalaz dodatno učvršćuje uvid o kontekstu kristalizacije kolektivnih stavova o razvoju projekta.

Napokon, *povjerenje u informacije o projektu konzistentno je s nalazom o ključnim izvorima informacija jer najveću homogenost odgovora o povjerenju prema izvorima informacija ispitanici imaju prema prijateljima poznanicima i susjedima*. Drugi izvori informacija, kao što su ekološke udruge i neovisni stručnjaci, dobivaju i više povjerenja ispitanika ali nisu homogeno odabrani u svim podskupinama ispitanika.

Što se pak tiče percepcije šteta i koristi od izgradnje HES-a Kosinj i pitanja preseljenja i pravične naknade, razvidno je da je spremnost na preseljenje stanovnika na novu lokaciju povezano s pitanjem „pravične naknade“ onima koji će se morati iseliti. Velik dio ovakvog stava proizlazi iz demonstracijskog efekta koji su u kosinjskom kraju ostavili HE Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica. Iz od-

govora ispitanika razvidno je da u velikoj većini smatraju kako su HE Sklope i jezero Kruščica lokalnom stanovništvu učinili ili veliku štetu (većina) ili jednostavno nisu ništa promijenili u njihovoj kvaliteti života (manjina). Zbog toga je *percepcija distribucije koristi od projekta sukladna percepciji distribucije moći među akterima projekta* jer najveći broj ispitanika drži da će velike ili vrlo velike koristi od projekta imati institucionalni akteri, HEP, država i Općina Perušić, a najmanju korist imat će upravo stanovnici Kosinjske doline.

Na razini percepcije osobnih koristi i šteta u slučaju gradnje HES-a Kosinj velika većina drži da je najveća korist od izgradnje prekid dugogodišnje neizvjesnosti, trećina ispitanika u podskupini naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom nada se „pravičnoj naknadi“, a trećina ispitanika u podskupini na rubu planiranog akumulacijskog jezera jednostavno ne zna što ih čeka. Negativne kolektivne percepcije prisutne su i u odnosu na utjecaj gradnje HES-a Kosinj na ekosistemske usluge jer većina stanovnika smatra da će gradnja utjecati na klimu, floru i faunu, pejzažne i sociokulturne karakteristike kraja. *Percepcija ekosistemskih šteta u tom smislu daleko nadvladava percepciju razvojnih koristi koje bi izgradnja mogla donijeti lokalnim zajednicama.*

U tim je uvjetima razumljiv nalaz po kojem bi većina ispitanika pristala na preseljenje uz „pravičnu naknadu“ iako je u uzorku zastupljen i nezanemariv broj ispitanika koji ne bi otišli ni pod koju cijenu. Što se tiče odabira najpovoljnije lokacije za preseljenje, u distribuciji odgovora najveći broj ispitanika bira ili Gospić ili Perušić, a manji broj bira preseljenje negdje drugdje na teritorij Hrvatske. Nezanemariv broj ispitanika ne zna kamo bi otišao.

Pitanje „pravične naknade“ osobito je važno jer o njemu u velikoj mjeri ovisi ukupna sudbina projekta. Naime, odgovori ispitanika na ovo pitanje visoko su homogeni u čitavom uzorku. Također iz odgovora izbija neka vrsta egzistencijalne ugroženosti jer 80-90% ispitanika drži da bi „pravična naknada“ morala sadržavati naknadu za kuće i/ili stanove, naknadu za gospodarske zgrade i za druge vrste zemljišta u vlasništvu. Vrlo je važno naznačiti da gotovo 70% ispitanika u uzorku drži da „naknada za štetu uslijed zaustavljenog razvoja/zabrane gradnje“ mora biti uključena u koncept „pravične naknade“. Iz toga proizlazi zaključak da su ispitanici svjesni da je cijeli projekt već opterećen oportunitetnim troškovima koji još nisu kvantificirani, ali postoje kao realni u kolektivnoj svijesti ispitanika.

Kad je, pak, riječ o tome koji se tip naknade smatra pravičnim za ljude u Kosinjskoj dolini, za naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne i obiteljske imovine odlučuje se oko 60% ispitanika zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom te 85% ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera. Ova „manja kolektivna odlučnost“ u odabiru „tržišnog“ tipa „pravične naknade“ kod ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom može se protumačiti i činjenicom da ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacij-

skim jezerom već podrazumijevaju da uporaba isključivo „tržišnih“ kriterija ide na njihovu štetu te da u oblikovanje rješenja „pravične naknade“ treba uključiti i nešto drugo. Tu opciju bira 40% ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom, pokazujući na taj način da će samo „tržišni“ kriteriji „preskočiti“ činjenicu da je u naseljima zahvaćenim planiranim akumulacijskim jezerom posljednjih nekoliko desetljeća bilo zabranjeno ponašati se baš tako – tržišno.

Napokon, u razmišljanju o tome koja institucija mora rješavati problem pravične naknade ispitanici također daju homogene odgovore. Na prvom je mjestu HEP kao najodgovorniji i najmoćniji akter u razvoju projekta, slijedi Vlada RH koju predstavljaju nadležna ministarstva, potom Općina Perušić te Ličko-senjska županija. U ovim odgovorima ogleda se i način na koji ispitanici percipiraju distribuciju moći u odnosu na razvoj projekta. Naime, važno je uočiti da *ispitanici u ovom slučaju veću odgovornost za donošenje odluka pripisuju HEP-u i Općini Perušić nego Vladi RH i Ličko-senjskoj županiji* usprkos činjenici da je HEP u odnosu na Vladu RH u sustavu državne uprave podređen Vladi RH isto kao što je Općina Perušić subordinirana Ličko-senjskoj županiji.

Razumljivo, ova percepcija nije u racionalnom odnosu s realnom subordinacijom i činjenicom da se u slučaju HES-a Kosinjski radi o velikom zahvatu u prostoru koji nesumnjivo ima izvanopćinske, pa i izvanžupanijske učinke. Također, problematika s kojom će se u eventualnom razvoju projekta susresti HEP odnosno Vlada RH, a koja se odnosi na pitanje razvoja koncepta pravične naknade ali i problem projekcije lokalnih razvojnih scenarija te osiguranja podrške odabranom razvojnom scenariju, sugerira *zaključak da će se u nadolazećem razdoblju Županija odnosno Vlada RH morati više angažirati u projektu nego što je to, kako pokazuje trenutačna slika kolektivne percepcije, dosad bio slučaj.*

Ovo tumačenje učvršćuje i nalaz da samo trećina ispitanika iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom i petina ispitanika iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera misle da razvoj bez izgradnje HES-a Kosinjski nema alternative. Ostali ispitanici ili uopće ne dijele taj stav ili jednostavno ne znaju kako da se postave prema projektu. Napokon, mali udio ispitanika odlučuje se za bilo koju predloženu razvojnu opciju, pa čak i onu koja se odnosi na razvoj turizma i poljoprivrede. Ovdje je očito demonstracijski učinak HE Sklope i jezera Kruščice od presudnog značaja jer kolektivna svijest ne poznaje učinak dobre prakse koji je u ovom kraju dosad na lokalno stanovništvo ostavio bilo koji energetske projekt.

Promatrajući cjelinu nalaza kvantitativne analize može se zaključiti da su svijest o isključenosti iz raspodjele društvenih dobara, strah od rizika te sumnja u izvore i kvalitetu službenih informacija duboko ukorijenjeni u svim podskupinama ispitanika te da ta činjenica predstavlja ozbiljan izazov daljnjem razvoju projekta. Iz analize kvantitativnih rezultata razvidno je da ispitanici u većini pretpostav-

ljaju da je razmjor ekosistemskih šteta veći od percepcije razvojnih koristi koje čekaju lokalnu zajednicu u vezi s razvojem projekta. U tim uvjetima *jasno je da su koncept „pravične naknade“ kao i modaliteti preseljenja za ispitanike iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom ključni uvjeti integralnog razvoja projekta.*

Ne manje važnim pokazuje se i razvoj uvjerljivog scenarija zaštite od rizika te očuvanja života u naseljima na rubu planiranog akumulacijskog jezera u prvom redu, a tek potom scenariji ruralnog razvoja. *Ovakav uvid u prioritete predstavlja conditio sine qua non daljnjeg razvoja projekta.* U tom je smislu moguće zaključiti da daljnji razvoj projekta nužno znači veću prisutnost i odgovornost nadležnih ministarstava i Županije, koji mogu preuzeti odgovornost kako za kontrolu asimetrije moći koju imaju pojedini razvojni akteri u projektu, tako i za distribuciju beneficija koje kroz projekt moraju ostvariti lokalne zajednice.

4.2. Ključni nalazi kvalitativne analize

Kvalitativna analiza obuhvaća analizu intervjua te razgovara s relevantnim sudionicima u okviru posebnih fokus-grupa. Ukupno gledano, kroz intervjue i održane fokus-grupe (tri ukupno) kvalificirani istraživači imali su kontakt licem-u-lice s 44 osobe. Tipološki smo ih kategorizirali kao javne dužnosnike (predstavnici političko-upravne strukture), eksperte (lokalne i nacionalne razine), razvojne sudionike – kreatora javnog mnijenja, predstavnike mikrolokacijske javnosti (građani G. Kosinja) te crkvene dužnosnike.

Percepcija HES-a Kosinj iz perspektive ekspertne javnosti i građana (mikrolokacijske javnosti) pouzdan je pokazatelj koliko je riječ o iznimno složenom pothvatu koji (latentno) turbulentno intervenira u postojeće stanje stvari, s nizom proturječnih pitanja i odgovora, interpretacija, statusa sudionika i njihovih neposrednih i općih uvida u problem. Sukladno nekim međunarodnim studijama, i naši sugovornici (pogotovo predstavnici tzv. mikrolokacijske javnosti) ukazuju na brojne rizike koje mogući projekt u sadašnjem zamišljaju/nacrtu donosi lokalnoj zajednici.

Rizici na koje upućuju sudionici istraživanja jesu: gubitak prirodnog i životnog okoliša, gubitak onoga što su stvarale generacije; egzistencijalni strah za opstanak i mogućnost nastavka života na drugom mjestu, prostoru, strah od gubitka posla; strah od beskućništva u širem smislu i gubitka obiteljskih i društvenih veza; marginalizacija (ekonomska, socijalna i psihološka), traume od novog načina života i gubitak uobičajenih imovinskih resursa; strah od potpunog gubitka cjelovite slike vlastitog života i njegovih vrijednosti, praćen nestankom njihovih povijesnih, kulturnih i identitetskih oznaka.

Predstavnici mikrolokacijske javnosti kroz svoja mišljenja i odgovore u pogledu ne/poželjnosti izgradnje novih hidroelektrana u Hrvatskoj otvoreno iznose svoj

osjećaj velike neizvjesnosti i nedovoljne informiranosti, dugotrajnosti i očekivanja izvedbe najavljenog projekta, ali i neupućenosti u temeljne činjenice i namjere izvođača projekta (HEP) najavljenog posljednji put 2013. godine. Razina informacija o projektu i izgradnji HES-a Kosinj je, prema građanima i stručnjacima, tako niska da se ukupni kontekst recepcije kapilarnih informacija o HES-u Kosinj doživljava kao „vladavina neizvjesnosti i kaosa“.

Premda dio predstavnika mikrolokacijske javnosti priznaje da je život onima koji imaju posao a žive još i od poljoprivrede u kosinjskoj dolini relativno kvalitetan (što možda implicira skromna očekivanja od života!), izrazita većina tvrdi da je to prostor koji su mladi odavno napustili jer u njemu nemaju radnu i životnu perspektivu. A oni koji su ostali uglavnom su bez posla i žive od pomoći roditelja. *Ukupnoj slici trenutačnog stanja, koje je prema iskazu ispitanika vrlo loše, pridodaju se nepotizam, politička poslušnost, traženje pravnog zastupanja lokalnog stanovništva, problem izgradnje novih kuća na području planiranom za potapanje, nečinjenje lokalnih vlasti da se situacija promijeni, nesređeni imovinskiopravni odnosi, nedostatna i loša infrastruktura.*

Ocjene o posljedicama izgradnje i rada HES-a Kosinj za okoliš i kvalitetu života lokalnog stanovišta vrlo su izravne i nedvosmislene, a odnose se na očekivano uništavanje prostora, prirodnih resursa i promjena mikroklimе. Navodi se da se projektom potapa najplodnija zemlja, crnica, čime se gubi jedan od najvažnijih resursa za (alternativnu) proizvodnju ekološki zdrave hrane, voća i povrća. A to traži dugoročnu strategiju, malo više planiranja, a prije svega nov pogled na moguću/drukčiju budućnost kraja. *Predstavnici ekspertne javnosti i građani naglašavaju niz posljedica izgradnje i rada HE Kosinj: raseljavanje stanovnika, nemogućnost pravične naknade, ali govori se i o tome da nema više bujičnih voda jer nema snijega, klima se promijenila.* Smatra se da će se uložiti novac u branu a vode neće biti, pa će tako propasti skupa investicija.

Prema tome, kad je riječ o mišljenju eksperata i građana o mogućim štetama od projekta HES-a Kosinj, većina naših sugovornika smatra da bi se *projektom HE Kosinj više izgubilo nego dobilo, posebno s aspekta kulturnog krajolika i naslijeđa, poljoprivrede i proizvodnje hrane, ali i gubitka društvenog i kulturnog kapitala jer bi cijeli kraj ostao bez značajnog broja sadašnjih stanovnika.*

Kad je riječ o očekivanoj koristi od predloženog rješenja za izgradnju HES-a Kosinj, ispitanici su komentirali i službene (pozitivno intonirane) razloge za izgradnju toga hidroenergetskoga sustava. To su: a) povećanje snage i proizvodnje električne energije; b) obrana od poplava područja nizvodno od jezera Kosinja; c) poboljšanje uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju na području Lipovog polja i d) sigurnija vodoopskrba Sjevernog primorja. Dok stručnjaci zaduženi za ukupni tehničko-konstrukcijski dizajn projekta i dalje tvrde da je isplativ i HEP-u i lokalnoj zajednici, da je potreban i da ni na koji način neće ugroziti područje Kosinja, većina stručnjaka netehničkog profesionalnog profila i izrazita većina

građana podsjećaju da će koristiti biti kratkoročne i da će se javljati samo za vrijeme izgradnje hidroelektrane (mogućnost zaposlenja za domaće stanovnike); nakon toga svatko gubi, jer neće biti stanovnika i svi će (i oni koji ostaju) ostati bez posla. *Primjetno je da se gotovo redovito uz izjave i mišljenja o očekivanim koristima javljaju i glasovi koji ih prije vide na općoj (nacionalnoj) razini nego li u potpunosti i na lokalnoj razini.*

Kad je riječ o stavu naših sugovornika o postojećim studijama i elaboratima o gradnji HES-a Kosinj, zamjetno je nekoliko tipičnih situacija: a) obični građani o njima nemaju vjerodostojne informacije, no sumnjaju u njihovu sveobuhvatnost kad je riječ o kompleksnom sagledavanju stanja na terenu, b) dio stručnjaka i predstavnika civilnog sektora zamjera im što nisu recentni i profesionalnije izvedeni. Dio nepovjerenja u studije o utjecaju na prirodu u slučaju HES-a Kosinj proizlazi upravo iz zamjerke o njihovoj zastarjelosti. Istodobno, kritička ocjena naravi i recentnosti tih studija posljedica je dubljeg nepovjerenja prema HEP-u, uz čije se investicijske planove takve studije obično povezuju. Kako HEP do sada još uvijek nije jasno rekao ide li ili ne ide u realizaciju projekta (što potvrđuju čak i stručnjaci angažirani na izradi projekta), to samo dodatno u mikrolokacijskoj javnosti proizvodi sumnje u rabljenu „znanstveno-inženjersku“ podršku ovakvim projektima.

S obzirom na *percepciju društvene i političke moći* u ličkome političkom krajoliku, većina građana i dio stručne javnosti smatraju da je predviđeni *program izgradnje HES-a Kosinj dio općeg narativa o isključenosti lokalne zajednice iz odlučivanja*, što u ovome slučaju ima i dublju povijesnu pozadinu. Nije zato čudno što baš predstavnici mikrolokacijske javnosti u konačnici mogućnost *izgradnje HES-a Kosinj ocjenjuju kao posve negativnu činjenicu od koje lokalno stanovništvo može očekivati malo dobrog*. Naime, njihovo je nepovjerenje u postizanje tzv. „alternativne razmjene“ (ostvarenje pravične naknade!) i u stvarne namjere ključnih planera pothvata tako veliko, da se osjećaju u tom procesu (kao jedna od objektivno važnih strana) posve nepredstavljeni i institucionalno nezaštićeni. Stoga se postavlja pitanje kako se u daljnjoj realizaciji projekta HES-a Kosinj može ostvariti stvarna zastupljenost (glasa) mikrolokacijske javnosti u njemu.

Kad je riječ o *identificiranim mišljenjima predstavnika političke javnosti i relevantnih razvojnih sudionika* u fokus-grupama, provedena analiza dovela nas je do nekoliko općih zaključaka koji oslikavaju percepciju šireg (ne)razvojnog konteksta. U njemu se, ovisno o procjenama šteta i koristi, HES Kosinj javlja ili kao moguć okidač poželjnoga iako možda kratkoročnog razvojnog impulsa ili pak kao posve nepoželjna investicija. Prvo, među našim sugovornicima *postoji slaganje da su depopulacija i demografski slom velike prijetnje bilo kakvim ambicioznim razvojnim planovima* u Ličko-senjskoj županiji. Uz taj element kompleksnog „proturazvojnog mozaika“, dio sugovornika snažno zastupa tezu da *županijska politička elita ne vodi brigu o stvarnim razvojnim problemima* Like te

kroz praksu političke kontrole konzervira društvene i gospodarske procese u Županiji.

Drugo, *dio naših sugovornika iz relevantnih razvojnih institucija smatra da postoje određene mogućnosti za pozitivne pomake u društvenom i gospodarskom razvoju Županije*. Kao glavna uporišta takva razvojnog pomaka vide novo vrednovanje geostrateškog položaja Like u okviru države, nove mogućnosti za brendiranje Like, njenih prirodnih resursa i kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda, osnivanje modernih poljoprivrednih zadruga i poljoprivrednih klastera.

Treće, *premda su naši sugovornici podijeljeni u pogledu koristi i šteta koje HES Kosinj donosi lokalnoj zajednici, pretežu oni koji u njemu vide uglavnom štete ili su zagovornici tzv. alternativnog hidroenergetskog projekta za Kosinjsku dolinu*. Među onima koji ipak prihvaćaju „sadašnji“ projekt HE Kosinj, nalazimo predstavnike gradova, općina, razvojnih institucija i pojedinih političkih stranaka; protivnički i/ili skeptični stav prema projektu HES-a Kosinj izražavaju predstavnici nacionalnih nevladinih organizacija, dio stručnjaka i dio predstavnika „mikrolokacijske javnosti“.

Četvrto, *protivljenje predstavnika civilnoga sektora izgradnji HES-a Kosinj pod sadašnjim tehničko-konstruktivskim parametrima ima i dublje svjetonazorske, ekološke i razvojne aspekte*. No, premda se i oni (smatrajući projekt kao takav štetnim a njegove ciljeve nerealnim) zalažu za razvoj alternativnih gospodarskih djelatnosti iz perspektive „održivoga razvoja“, takve ideje pobliže ne operacionaliziraju na uvjerljiv način.

Peto, *i zagovornici i osporavatelji projekta HES-a Kosinj smatraju da i njegova izgradnja, kao i moguće odustajanje od nje, zahtijevaju stvaran i aktivan dijalog sa stručnom i mikrolokacijskom javnošću*. Taj stav onih koji u projektu vide nove razvojne mogućnosti za Liku i Kosinjsku dolinu utječe i na njihovo razumijevanje „pravične naknade“. Oni smatraju da ne smije pokrivati samo „novčanu kompenzaciju“ prisilnim migrantima, već i njihovu edukaciju te financijsku pomoć za sudjelovanje lokalnoga stanovništva u novim/alternativnim razvojnim praksama od važnosti za rješavanje pojedinačnih i obiteljskih egzistencijalnih situacija.

Šesto, *ideje o alternativnom hidroenergetskom projektu za Kosinjsku dolinu poživaju na idejama iz tehničkog ekspertnog sektora, a kolaju u obliku oporbenih ideja među obrazovanim stanovnicima Kosinjske doline, dijelu lokalnih civilnih udruga, predstavnicima Katoličke crkve i dijelu lokalne upravno-političke strukture*. Za ovaj razvojno-energetski pristup izgradnji hidroelektrane u Kosinjskoj dolini zainteresiran je, prema našim sugovornicima, „zapadni dio Like“, jer se u njemu vide velike šanse za određene oblike neoendogenog razvoja temeljem lokalnih resursa. Zagovaranjem „alternativnog rješenja“ za Kosinjsku dolinu, *kako misli taj dio lokalne političko-upravne strukture, ne bi se iseljavali ljudi iz Kosinjske doline*. Stekli smo dojam da je ideja „alternativnog hidroenergetskog projekta

ta“ nov i važan element u tihom ali prisutnom ratu novih koncepcija o daljnjem razvoju ne samo Kosinjske doline, već i pojedinih dijelova Like.

Na kraju, naša je analiza otkrila da značajan dio intervjuiranih sugovornika opetovano kritizira HEP kao tvrtku koja ne ispunjava nacionalno važne razvojne zadaće. Polazeći od dosadašnjeg, komunikacijski neprimjerenog ponašanja HEP-a kao tvorca sadašnjeg projekta HES-a Kosinj, prema lokalnome stanovništvu i ključnim institucijama Ličko-senjske županije, *dio naših sugovornika ističe da HEP više nije razvojno relevantna nacionalna tvrtka, već prije „koalicija različitih lobija“ – bez stvarnih razvojnih obveza.* Takva percepcija HEP-a svakako nije dobra preporuka za uspješnu operacionalizaciju projekta HES-a Kosinj u skoroj budućnosti u Ličko-senjskoj županiji.

5. PROJEKT HES-a KOSINJ KAO REPRODUKCIJA TEHNOKRATSKE MOĆI BEZ RAZVOJNIH OBVEZA ILI KAO KOMPLEMENTARNO JAVNO ULAGANJE U RAZVOJ LOKALNE ZAJEDNICE: ZAKLJUČNE NAPOMENE

Tema koju nameće moguća izgradnja HES-a Kosinj na prostoru Kosinjske doline s obzirom ne moguće šire društvene, političke i gospodarske posljedice te posljedice za život ljudi zahvaćenih izgradnjom takvog velikog elektroenergetskog sustava, od samog je početka svima nametnula velike intelektualne i praktične izazove. I to ne samo za njene autore-projektante, za menadžere HEP-a koji još uvijek (polu)službeno stoje iza nje, za institucionalnu i lokalne zajednice u Lici, već i za nas kao društvene znanstvenike, koji smo u ovom istraživanju imali priliku upoznati se s različitim aspektima užega i širega konteksta u kojem se (planski) smješta sam HES Kosinj.

Provedena prethodna literarna i desk-istraživanja u vezi s temom, provedeno anketno istraživanje i uvidi iz prikupljenoga kvantitativnoga i kvalitativnog materijala na samome terenu u Kosinjskoj dolini i Lici, kao i naknadni desk-uvidi, omogućuju nam formiranje određenih zaključaka na nekoliko razina. Ovdje ćemo: a) prvo iznijeti neka opća zapažanja o slučaju HES-a Kosinj u širem kontekstu problematike „događanja razvoja“ u Hrvatskoj, b) zatim sagledati ključne nalaze analiza u svjetlu postavljenih hipoteza i (od naručitelja definiranih) relevantnih tematskih aspekta istraživanja i na kraju, c) naznačit ćemo moguću budućnost projekta HES-a Kosinj u okviru nekoliko širih „scenarija događanja“, a koji se naslućuju temeljem naših spoznaja iz svih raspoloživih podataka.

Na *najopćenitijoj analitičkoj razini*, možemo reći da i ovo istraživanje, poput nekih drugih radova o problematici razvoja (dovoljno je vidjeti ovdje navedenu literaturu), a posebno ruralnoga razvoja, potvrđuje slučaj Like kao „ogledni primjer“ svih društvenih, političkih i gospodarskih poteškoća, ali i naših zabluda u osmišljavanju i poticanju razvoja na nacionalnoj i lokalnoj razini. S jedne strane, i ovdje svjedočimo da za ruralne prostore poput Like nema (operacionalne) nacionalne strategije razvoja koja korespondira s kontekstom globalizacije i postmodernim razumijevanjem koncepta „održivoga razvoja“ i „neoendogenoga razvoja“. S druge strane, službene (i po intenciji razvojne) institucije na županij-

skim razinama ne uspijevaju (brojem i kakvoćom), što svojim kapacitetima, što potrebnom a često izostalom lokalnom političkom podrškom, osmisлити i provesti u djelo lokalno osmišljene razvojne projekte. Dodajmo tome još jedan „strukturni problem“ Like: tu još uvijek nema nijednog velikog grada kao značajniji „sabitajšta i odašiljača“ novih razvojnih potencijala i energija.

Na primjeru Like uočavamo još jednu važnu stvar: da na razvojne resurse i mogućе ishode, ma kako planiranih, razvojnih planova i projekata utječu neki širi procesi, koji prije 30-50 godina uopće nisu prijetili (kao potencijalno „razorne činjenice“) gospodarskom razvoju. Riječ je o danas izrazito snažnim procesima depopulacije i starenja stanovništva, koji na cijelome nacionalnom prostoru ugrožavaju i društveni, kulturni i ekonomski kapital zajednice kao cjeline, a posebno snažno pojedinih lokalnih zajednica. A da Lika već sada u razvojnom smislu stradava od tih procesa zorno nam svjedoči u ovoj studiji slučaj Općine Perušić, u kojoj je planiran i HES Kosinj, kao i same Kosinjske doline.

Naši podaci upozoravaju na još dvije zabrinjavajuće pojave. Prvo, da se i u situacijama ozbiljnih projektnih planova, pa i nakana o velikim ulaganjima u neki kraj (kao što je to ovdje slučaj), odluke o tome najčešće donose „na vrhu“ institucionalne piramide moći (prema načelu „top-down“), a bez načelnog uvažavanja lokalnih sudionika (local stakeholders) i njihove aktivnije („sudjelujuće“) uloge u suosmišljanju lokalnoga razvoja. Ovo je posebno važno kada su u pitanju ulaganja koja sama po sebi trebaju poslužiti i kao „razvojni okidač“ tih istih lokalnih zajednica.

Drugo, zabrinjavajuće je da i ovdje nalazimo još jednu „zakonitu pojavu“ unutar našeg institucionalno-političkog prostora: da se pripadnici lokalnih političkih skupina („elite“) češće javljaju kao „opći kontrolori“ društvenoga i političkoga života (putem klijentelističkih mreža i kadroviranja) nego li kao suautori novih razvojnih projekata koji zadovoljavaju stvarne razvojne potrebe stanovništva na „njihovu“ prostoru. Pa su i u situacijama kada im se nudi nešto kao moguć razvojni projekt „sa strane“ i oni skloniji prihvatanju „projekta odozgo“ prije nego „odozdo“ (pristup „bottom-up“), ne vodeći dovoljno računa o stvarnim razvojnim interesima stanovništva zahvaćenima posljedicama takvih projekata. Nije onda čudno da i naši ispitanici u slučaju projekta HE-a Kosinj lokalne političare uglavnom ne navode kao relevantne sugovornike o njihovoj budućnosti.

Kad je riječ o temeljnim hipotezama ovoga istraživanja, postavili smo ih nekoliko.

Prvom hipotezom (H1) pretpostavili smo sljedeće: *“Kako je zbog posebnog statusa cijele Kosinjske doline konkretan kraj već desetljećima izvan razvojnih tokova, a ne vidi se mogućnost za djelovanje lokalne zajednice prema modelu „participativnog razvoja“ u slučaju izgradnje HES-a Kosinj, postoji razlika u definiranju razvojnog potencijala projekta HE Kosinj između institucionalno-upravnih i mikrolokacijskih dionika u promatranim lokalnim zajednicama.”* Smatramo da je ova

hipoteza potvrđena. Naime, i stanovnici zahvaćeni planiranim akumulacijskim jezerom i oni koji bi bili na rubu, ispod velikih brana novoga akumulacijskoga jezera (ali i predstavnici nevladinih udruga), dovode u sumnju pozitivne razvojne rezultate, barem kako su oni definirani u službenom dokumentu o Projektu HES-a Kosinj

Drugom hipotezom (H2) pretpostavili smo sljedeće: *„Mikrolokacijska javnost je podijeljena u pogledu sklonosti preseljenju iz sadašnjih mjesta stanovanja: stanovnici neposredno pogođeni elementom potapanja zemljišta bit će spremniji pregovarati o modelu pravičnosti naknade. Posljedično, intenzitet prihvatanja projekta ovisi o intenzitetu pravičnosti naknade za oportunitetne troškove koje je razvoj projekta dosad stvorio kod lokalnog stanovništva.“* Smatramo da naši (pogotovo kvantitativni) podaci također potvrđuju ovu hipotezu: više od polovine stalno nastanjenih stanovnika G. Kosinja, Krša i Mlakve iskazuju namjeru preseljenja, a ostali razmišljaju o nekim drugim rješenjima (ovisno o konkretnoj „ponudi“ HEP-a/države, ovisno o ponašanju susjeda, ili jednostavno ne misle se seliti iz svojih domova). U svakom slučaju, bez obzira na to što među domicilnim stanovništvom postoji relativna sklonost preseljenju u slučaju izgradnje HE Kosinj, konkretne odluke o tome ovisit će o definiciji „pravične naknade“ stanovnicima Kosinjske doline.

Trećom hipotezom (H3) pretpostavili smo sljedeće: *„Dok mikrolokacijska javnost pod pretpostavkom realizacije projekta HES-a Kosinj inzistira na tzv. pravičnoj naknadi, službena javnost (institucionalno-upravni sudionici) češće ističe pozitivne razvojne elemente projekta (očekuju se primitci temeljem komunalne i drugih naknada te povećanje gospodarske aktivnosti za izgradnje hidroelektrane).“* Smatramo da je i ova hipoteza potvrđena, ali na sljedeći način. Predstavnici upravno-političke strukture i dio razvojno relevantnih sudionika iz razvojnih institucija češće naglašavaju pozitivne razvojne elemente projekta nego drugi sudionici (eksperti netehničkog profila, predstavnici civilnoga sektora, predstavnici crkava, lokalni stanovnici). Sama Općina Perušić, barem prema njihovim predstavnicima, javno prije izražava zabrinutost za sudbinu ljudi iz Kosinjske doline zbog mogućega preseljenja nego što se govori o mogućim velikim prihodima za Općinu uslijed izgradnje nove hidroelektrane „na njenom terenu“. No, treba li i govoriti uvijek o nečemu javno, što se (u slučaju izgradnje HE Kosinj) logikom rente ionako podrazumijeva samo po sebi?

Četvrtom hipotezom (H4) tvrdili smo sljedeće: *„Stanovnici u kontaktnoj zoni s rizičnim elementima projekta bit će više zainteresirani za kompenzacijsku naknadu povezanu sa životom u zoni rizika.“* Pod „kontaktnom zonom“ ovdje mislimo na stanovnike rubnih naselja, ispod brana moguće hidroelektrane Kosinj. Anketni podaci i ovdje sugeriraju ispravnost ove teze, ali u izravnoj vezi s „pravičnom naknadom“.

Naime, na pitanje o tipu „pravične naknade“ u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline, gotovo 60% ispitanika iz naselja kojima prijeti potapanje izjasnilo se za naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne/obiteljske imovine, dok se za tako definiranu vrstu „pravične naknade“ izjasnilo čak 85% ispitanika koji žive na rubu planirane akumulacije. Prema tome, potonji ispitanici pod pravičnom naknadom češće no oni izravno pogođeni potapanjem imovine (pa onda i preseljenjem) smatraju ekvivalentnu vrijednost za vrijednost njihovih nekretnina. Razlozi za to leže vjerojatno u nešto mlađoj dobnoj strukturi ispitanika u rubnim naseljima, u percipiranom i novonastajućem „riziku od života u sjeni brane“ te njihovim većim životnim aspiracijama. Oni u nešto većoj mjeri ističu da im moguća naknada pruža i „mogućnost novog životnog početka“, pa čak i zapošljavanja u neposrednoj blizini novog akumulacijskog jezera ili pak u blizini njihova sadašnjeg prebivališta.

Petom tezom (H5) pretpostavili smo sljedeće: *„Osporavanje projekta HES-a Kosinj iz razvojnih i ekoloških razloga nije općerašireno među različitim razvojnim sudionicima u ličko-senjskoj, ali je ipak prisutno u dijelu relevantne javnosti, prije svega zbog drukčijeg viđenja razvojnih dobitaka za pojedine lokalne zajednice u zoni zahvaćenoj projektom HE Kosinj..* Mislimo da je i ova pretpostavka potvrđena. Naši podaci (pogotovo kvalitativni) potvrđuju da institucionalna razvojna javnost (predstavnici županijskih razvojnih institucija) i dio eksperata tehničkih profila prihvaćaju sadašnji koncept projekta HES-a Kosinj, ističući rado njegove moguće pozitivne (makar i kratkoročne) aspekte za Liku i lokalno stanovništvo.

Predstavnici civilnog sektora i većina eksperata netehničkih profila osporavaju pozitivni utjecaj projekta bilo iz širih svjetonazorskih razloga i drukčijih (a ipak neelaboriranih) koncepcija lokalnoga razvoja, bilo zbog dubokog uvjerenja da je negativan za prirodu, lokalno stanovništvo, lokalni krajolik i kulturnu baštinu. No najžešći su, iako i relativno malobrojni, osporavatelji službenog projekta HES-a Kosinj sljedeći: obrazovaniji dio lokalnog građanstva, predstavnici Crkve, manji dio ekspertne javnosti te jedan segment lokalne političko-upravne strukture. Njihovo protivljenje projektu proizlazi iz nekoliko njihovih ključnih (pro)ocjena, od kojih neke jačaju ulogu lokalnog sudionika; riječ je o ovim tezama: a) sadašnji projekt HES-a Kosinj donosi cijelome kraju i ljudima više štete no koristi, b) drukčiji je koncept razvoja, razvoj neoendogenog tipa bez iseljavanja ljudi, ne samo potreban, nego i moguć i c) mišljenje lokalnog stanovništva u projektima ovakvog tipa mora se čuti i uvažavati (stav Crkve).

Osvrnimo se sada sažeto i na relevantne (za naručitelja važne) *tematske dimenzije ovoga istraživanja.*

Kad je riječ o odnosu HES-a Kosinj, lokalne javnosti i percepcije induciranih rizika, naši nalazi potvrđuju rezultate slične nalazima nekih međunarodnih istraživanja: *u očima lokalnoga stanovništva, eksperata te crkvene javnosti izgradnja*

HES-a Kosinj donosi u budućnosti život s više značajnih rizika no koristi. Rizici na koje upućuju sudionici istraživanja jesu: gubitak prirodnog i životnog okoliša, gubitak onoga što su generacije ljudi stvarale; egzistencijalni strah za opstanak i mogućnost nastavka života u drugom mjestu, prostoru, strah od gubitka posla; strah od beskućništva u širem smislu i gubitka obiteljskih i društvenih veza; marginalizacija (ekonomska, socijalna i psihološka), traume od novog načina života i gubitak uobičajenih imovinskih resursa; strah od potpunog gubitka cjelovite slike vlastitog života i njegovih vrijednosti, praćen nestankom njihovih povijesnih, kulturnih i identitetskih oznaka.

Prema mišljenju većine naših ispitanika, *HES Kosinj kao planirana intervencija u prostoru te s njome povezani (proizvedeni) rizici ugrožavaju lokalni prostor kao razvojni resurs* mogućeg obzirnijeg razvoja temeljenog na turizmu, ekološkoj poljoprivredi, stočarstvu, razvoju OPG-ova i novom vrednovanju kulturne baštine. U prilog toj tezi ponavlja se često argument da se izgradnjom novog akumulacijskog jezera za potrebe planirane hidroelektrane potapa upravo najplodnije zemljište u Kosinjskoj dolini. Kako se razvoj poljoprivrede uz navodnjavanje nizvodno od buduće brane, gdje je po mišljenju stanovnika manje zemlje raspoloživo za poljoprivredu i lošije je kvalitete, spominje kao jedan od važnih razvojnih ciljeva samoga projekta HES-a Kosinj, nije čudno da se taj cilj projekta doživljava kao nevjerodostojan i nerealan; štoviše, većina ljudi to smatra samo dijelom „ulagačke mantre“, formalnim ciljevima iza kojih ne stoje stvarne razvojne namjere HEP-a kao ulagača u projekt.

Takva percepcija posljedica izgradnje HES-a Kosinj ima i svoje dublje korijene, vjerojatno u dubinskom stavu prema (hidro)elektranama kao mogućim izvorima energije. Naime, naša kvantitativna analiza pokazuje da *relativna većina ispitanika smatra da su sve elektrane opasne za okoliš*. Kad je riječ o hidroelektranama, među ispitanicima koji žive najbliže postojećoj hidroelektrani Sklope, manje od polovine (48,4%) misli da su hidroelektrane manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo od drugih elektroenergetskih postrojenja.

Kad je riječ o *percepciji i evaluaciji socio-ekoloških promjena uslijed izgradnje HE Kosinj*, one imaju barem dvije dimenzije. S jedne strane, građani su svjesni svojevrsne ekonomske degradacije (pa i daljnje razvojne agonije) koja im prijeti u Kosinjskoj dolini, svjesni su razornog djelovanja loših ekonomskih i infrastrukturnih uvjeta na njihov život, kao i procesa depopulacije i starenja na budućnost njihovih i sličnih naselja u tome kraju. Svi će se ti negativni procesi nastaviti i u iduća dva desetljeća, pa i pod pretpostavkom da u tome razdoblju ne bude velikih infrastrukturnih ulaganja.

S druge strane, bez obzira na mogućnost da putem „pravične naknade“ riješe svoje egzistencijalne probleme i odsele se iz sadašnjih naselja, *ekološke promjene eventualne izgradnje HES-a Kosinj za lokalni prostor biti će po njima krajnje loše i nepopravljive*. Ovdje postoji veliko slaganje među anketiranim ispitanicima,

intervjuiranim ekspertima netehničkih profila i među predstavnicima nevladinog sektora. Tako ispitanici iz naselja zahvaćenih planiranim akumulacijskim jezerom među očekivanim posljedicama intervencije u lokalni prostor ubrajaju: povećanje broja dana s maglom; povećano iseljavanje iz ovoga kraja; neravnomjernu distribuciju koristi i šteta (koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica); nestajanje određenih biljnih i životinjskih vrsta, pogoršanje zdravlja lokalnog stanovništva; narušavanje izgleda krajolika; nestajanje kulturne baštine te nestajanje dosadašnjeg načina života i običaja. Ispitanici iz naselja na rubu planiranog akumulacijskog jezera ističu iste posljedice kao i prva skupina, dodajući im još (novoidentificirani) strah od mogućnosti rušenja brane uslijed kiša i potresa.

Na pitanje kako projekt HES-a Kosinj utječe na razvojno održive modalitete preseljenja stanovništva, nije moguće dati posve decidan odgovor. Razlog za to krije se u dvama momentima: s jedne strane, razvojne ponude (koristi) za lokalnu zajednicu i pojedince ugrožene seljenjem iz njihovih domova za sada su, na ovoj razini izvedbe projekta, previše općenite i maglovite; s druge strane, anketirani stanovnici ne razmišljaju konkretnije o svojoj budućoj (postmigracijskoj) ekonomskoj egzistenciji sve dok se projekt ne počne realizirati. Tek tada bi i razgovor o vlastitoj budućnosti, smatraju, imao smisla. A pretpostavka svega jest postojanje vjerodostojnog partnera na strani službenog projekta HES-a Kosinj s kojim bi se moglo razgovarati o „pravičnoj naknadi“ i njenom sadržaju. Bez obzira na to tko će to biti – HEP ili država.

Do tada, imamo utemeljene indicije o prostornim modalitetima preseljenja za onu polovinu stalnih stanovnika (51,1%) koji su jasno izrazili volju za preseljenjem uz pravičnu naknadu: relativna većina među njima odabrali bi područje Grada Gospića (36,7%) kao svoje novo prebivalište, 16,3% područje Općine Perušić (koja je i predviđela takvu opciju izmjenama GUP-a), a 14,3% otišlo bi nekamo drugamo na području Republike Hrvatske. Jedna petina anketiranih (20,4%) od onih koji bi se preselili trenutačno ne zna kamo bi otišli. Prema tome, najviše stanovnika sklonih preseljenju ostalo bi (relativno) vrlo blizu Kosinjske doline; razvidno, na odabir novog prebivališta umnogome će utjecati primarne društvene veze (odlazak najbližima: djeci, rodbini), a značajan je i udio onih koji još uvijek o tome nemaju jasan plan.

Kad je riječ o jednoj od nosivih ideja cijeloga projekta HES-a Kosinj, naime ideji da se on pojavi kao relevantan sudionik socio-ekonomskog razvoja lokalne zajednice, moramo reći da ta ideja nema uporište u našim kvantitativnim i kvalitativnim podacima. Prema svim raspoloživim podacima, u sadašnjoj verziji projekta lokalna zajednica njime najviše gubi. Ona ne gubi samo materijalne, kulturne i simboličke resurse, već i ljudske resurse. Svi su drugi, prema mišljenju lokalnih stanovnika, dobitnici u realizaciji projekta, od Općine Perušić do HEP-a i Republike Hrvatske. Iz toga snažnog osjećaja „gubitka“ i identifikacije s lokalnom

zajednicom, kao zajednicom koja obuhvaća samo naselja planirana za potapanje, slijedi i jačanje socijalne kohezije, ali i značajna podjela među našim ispitanicima u pogledu preseljenja. Ta je podjela uvjetovana prije svega različitom percepcijom rješavanja osobnih egzistencijalnih situacija u kontekstu „neponovljive životne šanse“ koju latentno nudi određeni model „pravične naknade“. Dok polovica o tome ozbiljno razmišlja a četvrtina to odbija kao rješenje svoje situacije, preostala petina o tome tek treba donijeti odluku – ovisno o ponašanju drugih sudionika u procesu izvedbe projekta HES-a Kosinj i konkretnim ponudama „na stolu“.

Za razliku od ove teme, postoji tema u kojoj su složni svi naši ispitanici: *HEP-ova komunikacija s lokalnom zajednicom u vezi s predstavljanjem i izvedbom projekta je ispod pretpostavljene razine* potrebne za ozbiljnu izvedbu tako kompleksnih projekata. Gotovo 80% stanovnika izravno pogođenih gradnjom akumulacijskog jezera posve je nezadovoljno dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera. Ti i drugi podaci ukazuju na velik *komunikacijski deficit HEP-a* koji prati projekt od samoga početka. Taj deficit nisu smanjile ni rasprave o Kosinju s predstavnicima lokalnih institucija i građana 2012./2013. godine. Za buduće poteze u pogledu realizacije projekta posebno su otegotne neke od već sada vidljivih posljedica takve loše komunikacijske prakse. To su orijentacija građana na neformalne kanale informacija (susjedi, poznanici, ...) i naraslo nepovjerenje prema ključnim sudionicima u komunikacijskom procesu: od lokalnih političara do stručnjaka HEP-a, čak i predstavnika ekoloških udruga. O svemu tome valja povesti računa u slučaju mogućeg redizajna projekta HES-a Kosinj i komunikacijske strategije HEP-a u svezi s njegovim boljim prihvaćanjem u javnosti.

Na kraju, *kako ovdje shvatiti društvenu odgovornost HEP-a za proces izvedbe projekta HES-a Kosinj i mogućnosti upravljanja eventualnim konfliktima?* Naši podaci upozoravaju da je HEP identificiran, zajedno s državom i „neodgovornim političarima“, kao jedan u nizu sudionika odgovornih za razvojno zaostajanje Kosinja i njemu gravitirajućeg područja posljednjih nekoliko desetljeća. Ta *stigma „razvojnog kočničara“* obvezuje HEP u odnosu na lokalno stanovništvo u barem dva smisla: a) da se lokalnoj zajednici ponudi projekt koji ljudima dugoročno donosi stvaran ekonomski i društveni razvoj, obziran i prema ljudima i prema okolišu, b) da se ta „razvojna ponuda“ ne svede na puku, tehnokratski oblikovanu, „naknadu“ za preseljenje iza koje ne stoje i određene razvojne perspektive za pojedince i obitelji u novim prebivalištima.

Postojeći projekt HES-a Kosinj, sudeći prema kritičkim ocjenama naših ispitanika, ne nudi lokalnome stanovništvu dovoljno opipljivih argumenata/razvojno relevantnih obilježja (osim obećanja o obrani od poplava i razvoju poljoprivrede nizvodno od akumulacijskih brana) da bi ga ljudi ocijenili korisnim za sebe, za prirodu te za širi kraj. On je nedostatan, pa i posve suprotan, temeljnim nače-

lima modernog ruralnog razvoja, kako svjedoči i jedan rad u ovoj studiji. *U toj situaciji*, da bi stekao novu vjerodostojnost u očima lokalne zajednice i drugih sudionika u ovome projektu, *HEP može učiniti tri stvari*.

Prvo, može donekle redizajnirati sadašnji projekt HES-a Kosinj, s naglaskom na smanjenje šteta za ljude i okoliš, na poboljšanje „razvojnih obećanja“ i na maksimalne beneficije spremnima za preseljenje – daleko iznad klasične „pravične naknade“, svedene na lokalnu tržišnu vrijednost za osobne i obiteljske nekretnosti. *Drugo, moguće je i „krenuti opet ispočetka“*: ispitati tehnološko-ekonomsku isplativost „alternativnog projekta za HES Kosinj“ te ga oblikovati tako da se njime ostvare slični, željeni učinci ali bez potapanja Kosinjske doline. Ovaj pristup daje priliku HEP-u da se u relevantnoj javnosti pojavi kao društveno odgovoran ulagač koji svoja ulaganja usklađuje s novim paradigmama lokalnoga razvoja i dijaloga s lokalnim stanovništvom, uvažavajući ne samo interese Kosinjske doline već i Like. *I treće, ako bi se i „alternativni energetska plan“ za Kosinj pokazao društveno i ekonomski neisplativim, moguće je posve se povući iz Kosinjske doline* te obznaniti „urbi et orbi“ da Kosinjska dolina više nije energetska rezervat HEP-a, Like i Hrvatske. I u toj situaciji ostaju važna pitanja, a najvažnije je tko će nakon svega stanovnicima Kosinjske doline isplatiti naknadu (obeštećenje) za desetljeća osobnoga i kolektivnoga ekonomskog propadanja i na čiji račun.

Svaki od tih pristupa nosi i određene rizike sukoba s lokalnim sudionicima i drugim predstavnicima tzv. zainteresirane javnosti. Prvi pristup („redizajniranje sadašnjeg projekta“) implicira latentno sukobljavanje s lokalnim sudionicima iz mikrolokacijske javnosti, koji će biti nezadovoljni sadržajem i visinom razvojne naknade te s predstavnicima civilnoga sektora i dijelom stručnjaka koji će prosvjedovati protiv namjeravanog uništavanja prirode, okoliša i kulturne baštine, u projektu bez dovoljno jasnih razvojnih obveza ulagača prema široj društvenoj zajednici. Drugi pristup smanjuje prethodne tipove sukoba, ali povećava one s tehnokratskim dijelom javnosti (i unutar HEP-a i izvan njega) koji misli da su ulaganja u izvore obnovljive energije uvijek praćena „nužnim razvojnim troškovima“ te da je u toj situaciji žrtva jedne manjine (stanovnici Kosinjske doline) samorazumljiva činjenica, zalog koristi velike većine svih drugih – u ovome slučaju svih potrošača električne energije u cijeloj zemlji.

Na kraju, *treći pristup predstavlja radikalni rez s dosadašnjom praksom „čuvanja“ određenih lokacija za nove energetske projekte*, pa i pod cijenu razvojnoga zakidanja određenih dijelova zemlje za desetljeća. On pretpostavlja snažnu upravu, dobru komunikaciju između HEP-a i države te osobnu i profesionalnu hrabrost vodećih menadžera u kreiranju novog pristupa u traganju za novim energetske projektima, kao i prostorima njihove izvedbe. Ni ovaj pristup nije bez rizika, latentno proizvodi moguće sukobe i s dijelom izvršnog političkog establišmenta, s dijelom klijentelistički orijentiranih vođa u političkim strankama, ali i s dijelom pojedinih tipova menadžera u samome HEP-u. No, mo-

že li bilo koja snažna promjena u ulagačkim i razvojnim paradigmatama biti bez ikakva rizika?

Kakva je dakle budućnost sadašnjeg projekta HES-a Kosinj i s njim u vezi Kosinjske doline? Ovdje možemo temeljem naših ukupnih spoznaja (iz svih raspoloživih podataka) zamisliti *nekoliko* širih „scenarija događanja“ u *bližoj budućnosti* (razdoblje od pet godina).

Prvi je „scenarij razvojne anomalije“. On označava u biti odustajanje HEP-a (i države) od sadašnjeg projekta HES-a Kosinj zbog svih rizika koje nosi a koji (evidentno) pretežu pred obećanim koristima, s time da se u zamjenu ne razrađuju nikakve alternative sadašnjoj verziji projekta. U tom se slučaju Kosinju (lokalnoj zajednici) i dalje uskraćuje pravo na razvoj, produžava se razvojna agonija cijeloga kraja, a HEP/država kao i do sada zadržava ekskluzivno pravo na prostor Kosinja kao na energetske-vodni rezervat za slučaj neke nove ulagačke prilike. Kada će se to dogoditi, pitanje je oportunitetnih procjena različitih sudionika na „višim razinama odlučivanja“: onda kada još više domicilnoga stanovništva u Kosinjskoj dolini ostari ili umre, kada se šira javnost uvjeri da velika hidroelektrana u Kosinju jednostavno „nema alternative“ s obzirom na energetske potrebe države za strujom iz obnovljivih izvora ili pak u nekom drugom pogodnom trenutku.

Drugi je „scenarij poboljšanja sadašnjeg projekta“. Ovaj scenarij pretpostavlja minimalan redizajn projekta kako bi se smanjile već sada pretpostavljene štete za prirodu, okoliš, kulturnu baštinu, ali i za ljude. U tom smislu u suradnji s lokalnom zajednicom i drugim sudionicima institucionalne zajednice u Lici šire će se definirati sadržaj i visina „pravične naknade“, uz njihovo veliko uvjeravanje da i kratkoročna gospodarska konjunktura za vrijeme izgradnje HE Kosinj nosi pozitivne učinke za Liku u budućnosti. Za zbrinjavanje/preseljenje lokalnoga stanovništva ulazit će se u posebne „aranžmane pogodnosti“ s lokalnim vlastima diljem Like, osobito u onim mjestima koja su ljudi naveli kao poželjna odredišta svoga mogućeg preseljenja iz Kosinjske doline. Na kritike dijela stručne javnosti i civilnoga sektora u vezi s potapanjem cijele Kosinjske doline odgovorit će se medijskim kampanjama, kojima će se tvrditi da je poboljšana verzija projekta već sada značajno smanjila njime nastajuće štete, tako uočljive kod „stare verzije“.

Treći je scenarij alternativnog razvoja projekta HES-a Kosinj. Ovaj scenarij pretpostavlja razradu alternativnog tehničko-graditeljskog rješenja za hidroelektranu u Kosinjskoj dolini te radikalan zaokret u smjeru neoendogenog i participativnog razvoja. Dokaz za to bilo bi višeciljno, kompleksno ulaganje koje postiže slične energetske ciljeve kao i sadašnji projekt, ali bez potapanja Kosinjske doline i preseljavanja lokalnog stanovništva. Ovaj scenarij nužno uključuje usku suradnju s državom i lokalnom zajednicom, ali i krovnu ulogu države u najmanje dvjema važnim „pokroviteljskim ulogama“. Država bi trebala biti jamac da se HEP kao ulagač u novi projekt neće s vremenom privatizirati (što implicira i pri-

vatizaciju vodoopskrbe dijelova Sjevernog primorja), i drugo, država bi morala biti konačni jamac da će se ciljevi novoga projekta, osobito relevantni za lokalnu zajednicu i zapadni dio Like, ostvariti potpuno i prema planu.

Koji će od ovih scenarija prevladati? Vjerujemo da ćemo to vrlo brzo doznati. U svakom slučaju, ma koji od njih da se odabere, njegovoj realizaciji valja pristupiti i s novom vizijom i racionalnošću *novoga tipa*. Kad je riječ o novoj viziji, HEP bi morao kroz svoje projekte i ulaganja doista pridonositi i razvoju lokalnih zajednica, sa što manje štete za ljude i prirodu, vodeći računa o novim razvojnim imperativima za ruralne prostore. No, prije bilo kakvih operativnih odluka i poteza u skoroj budućnosti u pogledu HES Kosinj, naše istraživanje sugerira da se uprava HEP-a treba suočiti s nekoliko temeljnih „društvenih činjenica“ važnih za oblikovanje mogućih ulagačkih strategija. Radi se o tome: a) da je nepovjerenje u HEP kao mogućeg ulagača među lokalnim stanovništvom i lokalnim razvojnim sudionicima vrlo veliko, b) da se model moguće „pravične naknade“ mora dodatno razraditi i primjeriti racionalnim očekivanjima lokalnoga stanovništva, i c) da bi bilo korisno da HEP dodatno istraži tzv. „alternativni scenarij“ projekta/izgradnje HE u Kosinjskoj dolini, koji ne bi uključivao potapanje Kosinjske doline u tako velikom opsegu, te nakon toga javno predstavi prednosti i nedostatke sadašnjega i alternativnog projekta za gradnju moguće HE u Kosinjskoj dolini.

Na kraju, ne smijemo zaboraviti da bi se država (baš zbog izraženog nepovjerenja prema HEP-u kao mogućem ulagaču) u svim planiranim oblicima djelovanja HEP-a prema lokalnome stanovništvu i institucionalnim sudionicima na području Ličko-senjske županije trebala pojaviti kao su/jamac svih mogućih obveza koje sadašnji ili pak alternativni projekt moguće HE u Kosinjskoj dolini kao takav proizvodi. Kad je riječ o racionalnom pristupu u jednom širem smislu riječi, pod njime mislimo na dugoročnije sagledavanje troškova pri izgradnji ovakvih elektropostrojenja. Nova racionalnost pretpostavlja da u cijenu koštanja ne ulaze samo puke stavke materijalnih troškova, već i dugoročni troškovi uništavanja prirodnih i ljudskih resursa koji – kada se jednom unište – nikada više ne postoje kao razvojni resursi budućih generacija.

LITERATURA

- V. Arora (2009.), „They are All Set to Dam(n) OUR Future“: Contested Development Through Hydel Power in Democratic Sikkim. *Sociological Bulletin*, Vol. 58, No.1, Special Issue on Development of Democratic Routes in the Himalayan „Borderlands“ (January-April 2009), pp. 94-114.
- J. Atterton, Newbery, R., Bosworth, G., Affleck, A. (2011.), Rural enterprises and neo-endogenous development. U: Gry Agnete Alsos, Sara Carter, Elisabet Ljunggren, Friederike Welter (ur.), *The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural development*. Edward Elgar Publishing, 256-280.
- J. Bandyopadhyay, B. Mallik, M. Mandal, S. Perveen (2002.), Dams and Development: Report on Policy Dialogue. *Economic and Political Weekly*, Vol. 37, No. 40 (Oct. 5-11, 2002), pp. 4108- 4112.
- U. Beck (1992.), *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- U. Beck (1998), *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- U. Beck (2001.), *Pronalaženje političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- L. Berga, J. M. Buil, E. Bofill, J. C. De Cea, J. A. Garcia Perez, G. Mañueco, J. Polimon, A. Soriano, J. Yagüe (ur.) (2006.), *Dams and Reservoirs, Societies and Environment in the 21st Century*. Two Volume Set: Proceedings of the International Symposium on Dams in the Societies, ICOLD, Barcelona, Spain, 18 June 2006. London: Taylor & Francis Group.
- A. K. Biswas (2012.), Impacts of Large Dams: Issues, Opportunities and Constraints. U: T C. Tortajada, D. Altinbilek, A. K. Biswas (ur.) (2012.), *Impacts of Large Dams: A Global Assessment*. Berlin: Springer, str. 1-19.
- G. Bosworth, Price, L., Annibal, I., Sellick, J., Carroll, T., Shepherd, J. (2013,) LEADER as a vehicle for neo-endogenous rural development in England. *XXV ESRC Congress, 29th July - 1st August 2013*. Florence, Italy.
- A. Bušljeta Tonković (2015.), *Održivi razvoj Središnje Like. Prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- M. Cernea (1997.), The risks and reconstruction model for resettling displaced populations. *World Development*, Vol. 25, 1569-1587.
- Cernea, M. M. (2000.), Impoverishment Risks, Risk Management, and Reconstruction: A Model of Population Displacement and Resettlement. Dostupno na: http://www.communitymining.org/attachments/254_population_resettlement_IRR_MODEL_cernea.pdf; (pristup: 15. 7. 2016).

- M. Cernea (2004.a), Impoverishment Risks, Risk Management, and Reconstruction: A Model of Population Displacement and Resettlement. *United Nations Symposium on Hydropower and Sustainable Development*. Beijing, China, 27-29 October, 2004. (Dostupno na: http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/energy/op/hydro_cernea_population_resettlement_backgroundpaper.pdf; pristup: travanj 2016.).
- M. Cernea (2004.b), Social Impacts and Social Risks in Hydropower Programs: Preemptive Planning and Counter-risk Measures. Keynote Address: Session on „Social Aspects of Hydropower Development“. *United Nations Symposium on Hydropower and Sustainable Development*. Beijing, China, 27-29 October, 2004. (<http://www.rlarrdc.org.in/images/Social%20Impacts%20and%20Social%20Risks.pdf>; pristup: travanj 2016.).
- M. Cernea, C. McDowell (2000.), *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. New York: World Bank.
- D. Challman (2000.): A Whole Dam Story: A Review of the China Yangtze Three Gorges Dam, *Energeia*, vol. 11, No. 1, University of Kentucky, Center for Applied Energy Research.
- R. Chambers (2004.), *Ideas for Development: Reflecting Forwards*. IDS Working Paper 238. Sussex: IDS (<http://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/669/Wp238.pdf?sequence=1>; pristup 25. 10. 2015.).
- M. Cowen, Shenton, R. (1998.), *Doctrines of Development*. London: Routledge.
- O. Čaldarović, I. Rogić (ur.) (1990.), *Kriza energije i društvo: sociološke rasprave o upotrebi energije u društvu*. Zagreb: Citra.
- O. Čaldarović, I. Rogić, D. Subašić (1997.), *Kako živjeti s tehničkim rizikom?* Zagreb: APO.
- J. Defilippis (1993.), Upravljanje integralnim razvitkom ruralnih područja, *Sociologija sela*, 31 (1/2), str. 35-39.
- Jr. B. Ekelund, Hebert, R. F. (1997.), *Povijest ekonomske teorije i metode*. Zagreb: Mate.
- R. Forrest, Kearns, A. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, Vol. 38 (12), 2125-2143.
- M. Geiger (2009.), *S onu stranu monokulture: tradicijska znanja o okolišu i mreža života*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- A. Giddens (1990.), *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford UP.
- A. Giddens (2007.), *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- C. Gore (2000.), The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries, *World Development*, Vol. 28., No. 5: 789-804.
- L. Heming, Rees, P. (2000.), Population displacement in the three Gorges reservoir area of the Yangtze River, Central China: Relocation policies and migrant views, *International Journal of Population Geography*, 6, 439-462.
- S. Hickey, Mohan, G. (2003.), *Relocating Participation Within a Radical Politics of Development: Citizenship and Critical Modernism*. Draft working paper prepared for the conference on „Participation: From Tyranny to Transformation? Exploring new approaches to participation in development“, 27-28 February 2003, University of Manchester, Manchester.
- Ž. Holjevac (2002.), *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881.)*. Zagreb: Hrvatski zemljopis.
- Ž. Holjevac (2013.), Gospić kao središte Ličko-krbavske županije. U: Ž. Holjevac (ur.) (2013.), *Gospić. Grad, ljudi, identitet*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- J. Husak (2012.), Synergy of Social and Human Capital in Rural Development – Czech and German Cases, *European Countryside*, No. 4, str. 240-250.

- S.-S. Hwang, Xi, J., Cao, Y., Feng, X., Qiao, X. (2007.), Anticipation of migration and psychological stress and the Three Gorges Dam project, China, *Social Science and Medicine*, 65, 1012-1024.
- S.-S. Hwang, Y. Cao, J. Xi (2011.), The Short-Term Impact of Involuntary Migration in China's Three Gorges: A Prospective Study. *Social Indicators Research*, Vol. 101, No. 1 (March 2011.), pp.73-92.
- M. Islar (2012.), Privatised Hydropower Development in Turkey: A Case of Water Grabbing? *Water Alternatives*, Vol. 5, Issue 2: 376-391. (Usp. www.water-alternatives.org; pristup: travanj 2016.).
- Kanbur, R. (2006.), *What's Social Policy Got To Do With Economic Growth?* Dostupno na: <http://www.arts.cornell.edu/poverty/kanbur/SocPolEconGrowth.pdf>; pristup: 25. 10. 2015.
- Kates, R. W., Parris, T. M., Leiserowitz, A. A. (2005.), What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, Volume 47, No. 3, pp. 8-21.
- B. Keeley (2007.), *Ljudski kapital: spoznaje OECD-a*. Zagreb: Educa.
- Y. Keong Choy (2004.), Sustainable Development and the Social and Cultural Impact of a Dam-Induced Development Strategy – the Bakun Experience. *Pacific Affairs*, Vol. 77, No. 1 (Spring, 2004), pp. 50-68 (<http://www.jstor.org/stable/40022274>; pristup: travanj 2016.).
- V. Lay (2002.), Prilozi osmišljavanju usmjeravanja razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti. U: M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić (ur.) (2002.). *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Lay, V. (2007.), *Razvoj sposoban za budućnost. Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- A. Leburić, Afrić, V., Šuljug-Vučica, Z. (2009.), *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultati sociološkog istraživanja u Hrvatskoj*. Split: Redak.
- W. M. Loker (2003.), Dam Impacts in a Time of Globalization: Using Multiple Methods to Document Social and Environmental Change in Rural Honduras. *Current Anthropology*, Vol. 44, No. S5, Special Issue: Multiple Methodologies in Anthropological Research (December 2003), pp. S112- S121.
- T. Matković, A. Štulhofer (2006.). Istraživanja socijalne isključenosti: empirijska analiza. U: N. Starc, L. Ofak i Š. Šabić. (ur.), *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost* (str. 26-38). Zagreb, UNDP.
- G.-M. Miletić, Krnić, R. i Majetić, F. (2016.), Susjedstvo i socijalna integracija: Utjecaj lokalnih društvenih odnosa na percepciju socijalne kohezije u susjedstvu na primjeru Hrvatske, *Revija za socijalnu politiku* (prihvaćeno za objavljivanje).
- B. Nadilo (2002): Projekt Tri klanca – najveća hidroelektrana na svijetu na rijeci Jangce, *Geografski glasnik*, vol. 54, br. 4, str. 239-245; <http://www.geografija.hr/svijet/projekt-tri-klanca-novo-svjetsko-cudo-ili-novi-ljudski-promasaj>.
- I. Nejašmić (1991.), *Depopulacija u Hrvatskoj – Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- I. Nejašmić (2005.), *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- D. Pejnović (1994.), *Regionalna struktura Like (disertacija)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (PMF).
- D. Pejnović D. (1996), Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like. *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*: Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.

- D. Pejnović (2005), Lika – najveće problemsko područje Hrvatske. Zbornik znanstvenog skupa *Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susjednih zemalja*. Zagreb: Geografski odsjek PMF-a, Hrvatsko geografsko društvo.
- D. Pejnović (2009.), Geografske osnove identiteta Like. U: Ž. Holjevac (ur.) (2009.), *Identitet Like – korijeni i razvitak. Knjiga I*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Peet, R., Hartwick, (1999.), *Theories of Development*. London: The Guilford Press (1. izdanje).
- Peet, R., Hartwick, (2009.), *Theories of Development. Contentions, Arguments, Alternatives*. London: The Guilford Press (2. izdanje).
- B. Pinčić (2015.), Druga mogućnost dogradnje hidroenergetskog sustava Senj. CIGRE: 12. savjetovanje HRO CIGRE, Šibenik, 8. – 11. studenoga 2015. /Izlaganje: C1-08 Branimir Pinčić, Druga mogućnost dogradnje hidroenergetskog sustava Senj/Another Option for the Upgrade of Hydro Power System Senj (Uvid na: http://www.hro-cigre.hr/12savjetovanje_popis_referata; pristup: svibanj 2016.).
- Rac, Krunoslav (2007) *Zaboravljena Kosinjska dolina*. Dostupno na: <http://www.nationalgeographic.com.hr/default.asp?ru=270&gl=20070>. Pristup: 8. 7.2016.
- C. Ray (2001.), *Culture Economies – A Perspective on Local Rural Development in Europe*. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy.
- W. C. Robinson (2003.), Risks and rights: The causes, consequences, and challenges of development – induced displacement. The Brookings Institution. *SAIS Project on Internal Displacement: An Occasional Paper*, May 2003. (<http://www.brookings.edu/fp/projects/idp/articles/didreport.pdf>; pristup: svibanj 2016.).
- I. Rogić (2000.), *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- J. F. Rye i Berg, N. G. (2011), The second home phenomenon and Norwegian rurality. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 65(3), 126-136.
- T. Scudder, E. Colson (1982.), From welfare to development: A conceptual framework for the analysis of dislocated people. U: A. Hansen, A. Oliver-Smith (ur.), *Involuntary migration and resettlement*. Boulder: Westview Press, pp. 267-287.
- T. Scudder (2005.), *The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs*. London: Earthscan.
- A. Sen (1997.), Social Exclusion: A Critical Assessment of the Concept and Its Relevance. Paper prepared for the Asian Development Bank (prema: Cernea, 2004.a).
- M. Štambuk (1993.), Od „stare“ k „novoj“ ruralnosti, *Sociologija sela*, Vol. 31, No. 3-4, str. 173-181.
- M. Štambuk (2009.), Revitalizacijski procesi u Lici: promjene 1997. – 2007. U: Ž. Holjevac (ur.) (2009.), *Identitet Like – korijeni i razvitak. Knjiga II*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- M. Štambuk, Marinović Golubić, M., Bušljeta Tonković, A. (2013.), Grad Gospić: 10 godina napretka. U: Ž. Holjevac (ur.) (2013.), *Gospić – grad, ljudi, identitet*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- M. Štambuk (2014.), *Lica nigdine. Društveni i prostorni okvir razvitka hrvatskog sela*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- M. Štambuk (2015.) Općina kao prostor razvitka. U: M. Štambuk, L. Šikić-Mićanović (ur.) (2015.), *Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Sumner, A., Tribe, M. A. (2008.), *International Development Studies. Theories and Methods in Research and Practice*. London: Sage Publications Ltd.

- Thomas, A. (2004.), *The Study of Development*. Paper prepared for DSA Annual Conference, 6 November. London: Church House (prema: Sumner, Tribe, 2008.)
- A. Tolon-Becerra, Lastra-Bravo, X., Galdeano-Gomez, E. (2010) Planning and neo-endogenous model for sustainable development in Spanish rural areas. *International Journal of Sustainable Society*, 2(2), pp. 156-76, online ISSN: 1756-2546 (DOI: <http://dx.doi.org/10.1504/IJSSoc.2010.033628>)
- C. Tortajada (2014.), Dams: An Essential Component of Development. *Journal of Hydrological Engineering*. Volume 20, Special Issue: Grand Challenges in Hydrology. DOI: 10.1061/(ASCE)HE.1943-5584.0000919.
- C. Tortajada, D. Altinbilek, A. K. Biswas (eds.) (2012.), *Impacts of Large Dams: A Global Assessment*. Berlin: Springer.
- A. Wertheimer-Baletić (1999), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate, Gospodarska misao.
- S. Zeff (2007.), *Visions for a Sustainable Future Before Relocation of an Arctic Town*. Master's Thesis. Stockholm: CTM Stockholm University.
- P. M. Wright, McMahan, G. C. (2011) Exploring human capital: putting human back into strategic human resource management, *Human Resource Management Journal*, Vol 21, No.2, str. 93-104. Dostupno na: http://lifecoachlisaosborn.com/wp-content/uploads/2012/05/Exploring.Human_.Capital..pdf (20. 12. 2012.)
- M. Zeljko (ur.) (2015.), *Predstudija izvodljivosti hidroenergetskog sustava Kosinj – Senj*. Zagreb: Energetski institut Hrvoje Požar.
- Zeman, Z. (2004.), *Autonomija i odgođena apokalipsa. Sociološke teorije modernosti i modernizacije* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada (a. poglavlje o M. Castellsu, b. završno poglavlje knjige).

Različiti pisani i internetski izvori

- *** D. Alfrev, Pronaći pravno održiva i društveno obzirna rješenja. Informiranje o izradi Studije o utjecaju na okoliš za HE Kosinj i HE Senj II. Zagreb: *HEP Vjesnik*, br. 265/305, Veljača-ožujak 2013. (<http://www.hep.hr/UserDocsImages//dokumenti/vjesnik/2013//265.pdf>; pristup: ožujak 2016.).
- *** APO (2013.), Sociološka analiza stavova anketiranog stanovništva naselja Gornji Kosinj i Mlakva u vezi preseljenja stanovnika zbog izgradnje akumulacijskog jezera planirane HE Kosinj. Zagreb: APO.
- *** Arhijerejsko namjesništvo ličko / Gornjokarlovačka eparhija (2016). Dostupno na: http://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=2&lang=hr
- *** Dokumentacija HEP-a (različiti materijali, manual).
- *** Državni zavod za statistiku (2015.), Pokazatelji siromaštva u 2014. (Priopćenje). Dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/14-01-01_01_2015.htm; pristup: travanj 2016.
- *** HEP (2015.), *Dokumentacija za nadmetanje (DZN)*. Istraživanje socioekonomskih, gospodarskih i prostorno-infrastrukturnih promjena kao posljedica realizacije projekata HES Kosinj – HE Senj 2. Evidencijski broj nabave: DD-M-93/15-D2. Zagreb: HEP.
- *** HEP (2016.), *HES Kosinj. Sažetak Idejnog projekta*. Zagreb: HEP
- *** Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (2016.), *Pilarov barometar hrvatskoga društva 2016*. Dostupno na <http://barometar.pilar.hr>.
- *** Kosinj (Turistička zajednica Perušić, 23.05.2016). Dostupno na: <http://tz-perusic.hr/index.php?content=Kosinj>

- *** Kosinj, u: *Hrvatska enciklopedija* (2016). Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33323>
- *** *Nova brana i akumulacija u Kosinjskoj dolini* (HRT-ov prilog od 24. 1.2013). Dostupno na: <http://vijesti.hrt.hr/198984/nova-brana-i-akumulacija-u-kosinjskoj-dolini>.
- *** Projekti Hrvatske elektroprivrede na području Grada Otočca. Objavljeno 27. 9. 2012.; <http://www.glasgacke.hr/?ispis=detalji&novost=369&kat=70> (pristup: ožujak 2016.)
- *** Župe Gospićko-Senjske biskupije, u: Šematizam Gospićko-senjske biskupije (2013). Dostupno na: <http://www.slunj-crkva.hr/zupe-gospicko-senjske-biskupije>.
- *** <http://www.hydrosustainability.org/Protocol.aspx>;
- *** <https://www.internationalrivers.org/campaigns/three-gorges-dam>; ***<http://www.scientificamerican.com/article/chinas-three-gorges-dam-disaster/>)
- *** Url 1: Leader mreža Hrvatske, dostupno na <http://lmh.hr/o-nama> (28. lipnja 2016.)
- *** Url. 2: Savjetodavna služba – javna ustanova za savjetodavnu djelatnost u poljoprivredi, dostupno na *** http://www.savjetodavna.hr/adminmax/publikacije/leader_letak_1812_opt.pdf (28. 6. 2016.)
- *** Url 3: LAG Lika, dostupno na <http://lag-liko.hr/leader/> (28. lipnja 2016.)
- *** Url. 4: Službena internetska stranica Ličko-senjske županije, dostupno na <http://www.licko-senjska.hr/index.php/o-zupaniji/opci-podatci> (4. srpnja 2016.)
- *** www.worldbank.org

PRILOZI

Anketni upitnici

Pitanja za intervju

Pitanja za fokus-grupe

Tablični pregled rezultata anketnog istraživanja

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR
ZAGREB, MARULIĆEV TRG 19/I

Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2. (Upitnik I.)

Poštovani/a!

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba provodi istraživanje “Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2.”

Svrha je ovoga istraživanja da se temeljem empirijskih podataka dobivenim putem intervjua, anketnim ispitivanjem, fokus-grupama te desk -analizom istraži mogući utjecaj izgradnje HES-a Kosinj na razvojni potencijal lokalne zajednice, Like te na domicilno stanovništvo.

Vama se obraćamo kao članovima lokalne zajednice, sa željom da putem anketnog upitnika doznamo i vaše mišljenje o ovoj temi. Anketa pred Vama je anonimna, ne potpisujete je, a sve što ćete odgovoriti koristit će se kao skup podataka za statističku obradu i znanstvenu analizu.

Molimo Vas da nam izađete u susret i uz pomoć anketara iskreno odgovorite na sva pitanja iz upitnika.

Na Vašoj suradnji srdačno Vam zahvaljujemo!

Dr. sc. Drago Čengiđ i suradnici

Tel: 098/414-954

Zagreb, svibanj 2016.

01. Županija: _____

02. Naselje: _____

03. Zaselak: _____

04. Točna adresa vašeg kućanstva (ulica, kućni broj):

04. Spol:

1. muški

2. ženski

I. POJEDINAC, KUĆANSTVO

1. Gdje ste rođeni? _____

2. Koliko godina već živite u ovome naselju?

1. ovdje već živim... _____ godina

2. ovdje živim od rođenja

3. Koliko godina imate?

_____ godina

4. Navedite broj članova svojeg kućanstva (uključujući vas)!

5. Kolika je stambena površina stana/kuće u kojoj živite? Upišite broj...! _____ m²

6. Kakav stambeni status ima Vaše kućanstvo?

1. podstanar/i

2. korisnici socijalnog stana

3. najmoprimci sa zaštićenom najamninom (ranije „stanarsko pravo“)

4. vlasnici stana

5. vlasnici kuće

6. nešto drugo, što? _____

7. Ako ste vlasnik stana ili kuće, jeste li kao vlasnik tih nekretnina upisani i u zemljišnim knjigama?

1. da

2. ne

8. Ako ste vlasnik stana ili kuće, kakav je Vaš vlasnički status u kućanstvu?

1. jedini vlasnik

2. jedan od suvlasnika

3. nešto drugo, što _____

4. nisam vlasnik stana/kuće – samo član kućanstva

5. ne znam

II. PERCEPCIJA UVJETA ŽIVOTA U KOSINJSKOJ DOLINI

9. U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama koje se odnose na Vaše susjedstvo?

	Nimalo se ne slažem	Uglav- nom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglav- nom se slažem	Potpuno se slažem
Ljudi u mojem susjedstvu spremni su pomagati jedni drugima.	1	2	3	4	5
Ovo je čvrsto povezano susjedstvo.	1	2	3	4	5
Ljudima u mojem susjedstvu se može vjerovati.	1	2	3	4	5
Ljudi u mojem susjedstvu uglavnom se međusobno slažu.	1	2	3	4	5
Ljudi u mojem susjedstvu su slični po načinu života.	1	2	3	4	5

10. Što od sljedećih troškova iz Vašega kućanstva plaćate?

<i>Tip troška</i>	<i>Da</i>	<i>Ne</i>
1. kredit/hipoteka/stanarina ili režije	1	2
2. primjereno grijanje	1	2
3. nepredviđeni troškovi (popravci, zdravlje i sl.)	1	2
4. prehrana bogata proteinima svaki drugi dan (meso, riba, jaja, mliječni proizvodi itd.)	1	2
5. tjedan dana odmora tijekom godine izvan kuće	1	2
6. automobil	1	2
7. perilica rublja	1	2
8. televizor	1	2
9. telefon i/ili mobitel	1	2

11. Ocijenite jednom ocjenom sadašnju kvalitetu života u Kosinjskoj dolini u odnosu na ostatak Like (odaberite samo jedan odgovor):

1. ovdje živimo bolje nego ljudi u ostatku Like
2. ovdje živimo jednako kao i ljudi drugdje u Lici
3. ovdje živimo lošije nego ljudi u ostatku Like

12. Navedite tri (3) najveća infrastrukturna i komunalna problema u Kosinjskoj dolini!

1. _____
2. _____
3. _____

13. Navedite tri najvažnije stvari koje najviše trebaju vašem kućanstvu/obitelji da biste ovdje živjeli bolje nego do sada!

1. _____
2. _____
3. _____

14. Kako biste opisali svoje fizičko zdravlje na ljestvici od 0 (vrlo loše) do 10 (odlično)?

<i>Vrlo loše</i>												<i>Odlično</i>										<i>Ne znam</i>
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11											

III. PERCEPCIJA INFORMIRANOSTI, RIZIKA I CILJEVA IZGRADNJE HE KOSINJ

15. Koliko ste zadovoljni dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj?

1. vrlo nezadovoljan
2. nezadovoljan
3. niti zadovoljan niti nezadovoljan
4. zadovoljan
5. vrlo zadovoljan

16. Od koga ste do sada dobivali najviše informacija o mogućoj izgradnji HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj? (Do dva odgovora)

1. iz novina, s tv-a i iz drugih medija
2. od naših predstavnika u općini
3. od lokalnog svećenika/sveštenika
4. od županijskih političara
5. od predstavnika HEP-a
6. od predstavnika države
7. od drugih ljudi, putem međusobnih razgovora
8. iz nekog drugog izvora, kojeg? _____

17. U kojoj mjeri vjerujete u informacije o gradnji akumulacijskog jezera i realizaciji projekta HES-a Kosinj priopćene od strane sljedećih grupa, institucija ili pojedinaca?

	Uopće ne vjerujem	Ne vjerujem	Niti vjerujem niti ne vjerujem	Vjerujem	U potpunosti vjerujem
1. lokalnim političarima	1	2	3	4	5
2. Ministarstvu zaštite okoliša i prirode	1	2	3	4	5
3. stručnjacima HEP-a	1	2	3	4	5
4. neovisnim stručnjacima	1	2	3	4	5
5. ekološkim udrugama	1	2	3	4	5
6. medijima	1	2	3	4	5
7. prijateljima, poznanicima, susjedima	1	2	3	4	5

18. Navedite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama!

<i>Tvrdnja</i>	<i>Stupanj slaganja</i>				
1. Svaka elektrana je opasna za okolinu.	1	2	3	4	5
U našoj državi je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
3. U ovom dijelu Europe je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
4. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav lokalnog stanovništva.	1	2	3	4	5
5. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav države.	1	2	3	4	5
6. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav općine.	1	2	3	4	5
7. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav županije.	1	2	3	4	5
8. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav stručnjaka HEP-a.	1	2	3	4	5
9. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav neovisnih stručnjaka.	1	2	3	4	5
10. Takvu odluku treba uskladiti sa Standardima EU-a.	1	2	3	4	5

* Brojke na ljestvici znače: 1 = uopće se ne slažem, 2 = uglavnom se slažem, 3 = niti se slažem niti se ne slažem, 4 = uglavnom se slažem, 5 = u potpunosti se slažem!

19. Uspoređujući hidroelektrane s nekim drugim elektroenergetskim postrojenjima (kao što su termoelektrane, vjetroelektrane i sl.), smatrate li da su one više ili manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo?

1. manje su štetne od drugih elektroenergetskih postrojenja
2. jednako su štetne kao i druga elektroenergetska postrojenja
3. štetnije su nego druga elektroenergetska postrojenja

20. Biste li rekli da su HE Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica lokalnom stanovništvu učinile:

1. više štete nego koristi
2. više koristi nego štete
3. otprilike jednako i štete i koristi
4. nisu donijele ni štete ni koristi

21. Koja je za Vas osobno/Vašu obitelj najvažnija korist od moguće izgradnje HES-a Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. kraj dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline
2. mogućnost novog životnog početka
3. mogućnost dobivanja „pravične naknade” za osobnu/obiteljsku imovinu
4. nešto drugo, što? _____
5. ne znam

22. Koja je za vas osobno/Vašu obitelj najvidljivija šteta od moguće izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. gubitak posla i prihoda
2. obezvrjeđivanje osobne/obiteljske imovine
3. trajan gubitak zavičaja i susjedstva
4. nešto drugo, što? _____
5. ne znam

23. Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-a Kosinj? Molimo odgovorite na svako pitanje!

	Uopće se ne slažem	Ne sla- žem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U pot- punosti se sla- žem
1. porast će značenje ovoga kraja	1	2	3	4	5
2. povećat će se broj dana s maglom	1	2	3	4	5
3. doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
4. povećat će se vrijednost osobne imovine	1	2	3	4	5
5. koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica	1	2	3	4	5
6. pojavit će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	1	2	3	4	5
7. povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
8. doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	1	2	3	4	5
9. bit će poboljšana prometna infrastruktura	1	2	3	4	5
10. povećat će se mogućnosti razvoja turizma	1	2	3	4	5
11. doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	1	2	3	4	5
12. nestat će određene biljne i životinjske vrste	1	2	3	4	5
13. poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	1	2	3	4	5
14. bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
15. pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
16. povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	1	2	3	4	5
17. narušit će se izgled krajolika	1	2	3	4	5
18. nestat će kulturna baština	1	2	3	4	5
19. nestat će dosadašnji način života i običaji	1	2	3	4	5

24. Kako Vas je, po Vašem mišljenju, HEP dosad informirao o izgradnji HES-a Kosinj ?

1. uopće nas nije informirao
2. vrlo nas je malo informirao
3. dobro nas je informirao
4. vrlo dobro nas je informirao
5. odlično nas je informirao

25. Tko će od navedenih sudionika javnosti imati najveću korist od izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera?

<i>Sudionik</i>	<i>Intenzitet koristi</i>				
1. građani Kosinjske doline	1	2	3	4	5
2. Općina Perušić	1	2	3	4	5
3. Grad Gospić	1	2	3	4	5
4. Ličko-senjska županija	1	2	3	4	5
5. HEP	1	2	3	4	5
6. država	1	2	3	4	5
7. netko drugi, tko: _____					

Intenzitet koristi: 1 = vrlo mala, 2 = mala, 3 = osrednja, 4 = velika, 5 = vrlo velika

IV. U SLUČAJU IZGRADNJE HE KOSINJ...**26. Dođe li do izgradnje HE Kosinj, biste li bili suglasni preseliti se uz određenu naknadu na neku drugu lokaciju?**

1. da, uz pravičnu naknadu
2. ne znam, ocijenit ću kad vidim ponudu
3. ne znam, postupit ću kao većina ljudi
4. ne, ni pod koju cijenu
5. nešto drugo, što? _____

27. Ako ste na pitanje br. 26. odgovorili s „da”, koje rješenje za preseljenje iz Kosinjske doline smatrate najboljim? Samo jedan odgovor!

1. preseljenje u okviru Općine Perušić
2. preseljenje na područje Grada Gospića
3. preseljenje u neki drugi grad u Lici
4. preseljenje negdje drugdje na teritoriju Hrvatske
5. preseljenje izvan naše zemlje, gdje? _____
6. ne znam
7. nisam za preseljenje iz Kosinjske doline

28. Čemu je po vama sklona većina vaših susjeda u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline (samo jedan odgovor)?

1. preseljenju najbližima (djeci, rodbini) po vlastitom izboru
2. kolektivnom preseljenju u neko naselje u Lici uz pomoć šire zajednice (općine, županije)
3. nekom drugom rješenju, kojem? _____
4. ne znam

29. Je li po vama mogućnost zajedničkog preseljenja stanovnika u jedno naselje blizu Kosinjske doline dobro rješenje za većinu ljudi?

1. da
2. ne
3. ne znam

30. Koje bi po vašem mišljenju ključne elemente trebala sadržavati „pravična naknada” u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline? Zaokružite sve što smatrate važnim!

1. naknada za kuće/stanove
2. naknada za gospodarske zgrade
3. naknada za druge vrste zemljišta u vlasništvu
4. naknada za štetu uslijed zaustavljenog razvoja/zabrane gradnje
5. nešto drugo, što? _____

31. Kakav tip naknade u slučaju preseljenja smatrate pravičnim za ljude u Kosinjskoj dolini?

1. naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne/obiteljske imovine
2. nešto drugo, što? _____

32. Ako ste zaokružili „nešto drugo” u prethodnom pitanju, objasnite detaljnije svoj odgovor!

33. Koju instituciju smatrate najodgovornijom za ostvarenje pravične naknade ljudima u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?

Sudionik

Nimalo Donekle Izrazito

1. Općina Perušić	1	2	3
2. Ličko-senjska županija	1	2	3
3. HEP	1	2	3
4. središnja država	1	2	3
5. država – nadležna ministarstva	1	2	3
5. netko drugi, tko? _____			

34. Smatrate li da je u budućnosti moguć razvoj Kosinjske doline i bez izgradnje HES-a Kosinj?

1. da
2. ne
3. ne znam

35. Ako ste odgovorili s „da” na prethodno pitanje, na čemu bi se trebao temeljiti razvoj Kosinjske doline u tom slučaju?

1. _____
2. _____
3. _____

V. RADNI STATUS, ŽIVOTNI STANDARD

36. Koliko članova Vašeg kućanstva ima neki redovan prihod? Navedite broj... _____

37. Vaš radni status najbolje opisuje jedan od ovih izraza:

1. zaposlen
2. poljoprivrednik
3. samozaposleni obrtnik/privatni poduzetnik
4. student/učenik
5. domaćica
6. umirovljenik
7. nezaposlen

38. Od čega živi Vaše kućanstvo (svi najčešći izvori prihoda, više odgovora)?

1. prihod od zaposlenja
2. prihod od mirovine
3. prihod od poljoprivrede
4. prihod od rada na crno
5. prihod od sezonskih poslova
6. socijalna pomoć
7. pomoć od rodbine
8. nešto drugo, što? _____

39. Koliki je približno mjesečni prihod po članu Vašeg kućanstva (ukupni prihod podijeljen s brojem članova kućanstva)?

1. manje od 500 kuna po članu
2. više od 500, manje od 1000 kuna po članu
3. više od 1000, manje od 1500 kuna po članu
4. više od 1500, manje od 2000 kuna po članu
5. više od 2000, manje od 3000 kuna po članu
6. više od 3000, manje od 5000 kuna po članu
7. više od 5000 kuna po članu
8. ne znam, nisu mi poznati prihodi svih članova kućanstva

40. Kako biste procijenili životni standard svog kućanstva u odnosu na prosječan standard u Hrvatskoj?

1. znatno niži od prosjeka
2. nešto niži od prosjeka
3. prosječan
4. nešto viši od prosjeka
5. znatno viši od prosjeka
6. ne mogu ocijeniti

41. Jeste li zaposleni u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini?

1. ne
2. da, i to u naselju: _____
- Navedite vrstu zaposlenja: _____
3. nisam zaposlen/a

42. Procijenite površinu gospodarskih zgrada u svojem vlasništvu/posjedu? Navedite! _____ m²**43. Procijenite ukupnu površinu svojeg vrta? Navedite! _____ m²****44. Kolika je ukupna površina ostaloga zemljišta u Vašem vlasništvu/posjedu (livade, pašnjaci, oranice, šume)? Navedite! _____ ha****45. Vaše bračno stanje:**

1. neoženjen, neudana
2. oženjen, udana
3. rastavljen, rastavljena
4. udovac, udovica
5. izvanbračna zajednica

46. Koju ste školu završili?

1. bez škole
2. 1-4 razreda osnovne škole
3. 5-8 razreda osnovne škole
4. srednja škola – dvogodišnja ili trogodišnja
5. srednja škola – četverogodišnja
6. viša škola
7. visoka škola ili fakultet
8. nešto drugo, što? _____

JOŠ JEDNOM HVALA NA SURADNJI!

BILJEŠKA ANKETARA

Datum anketiranja: _____

Trajanje anketiranja: _____

Ime i prezime anketara : _____

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

ZAGREB, MARULIĆEV TRG 19/I

Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2. (Upitnik II.)

Poštovani/a!

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba naslovom “Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2.”

Svrha je ovoga istraživanja da se temeljem empirijskih podataka dobivenih putem intervjua, anketnim ispitivanjem, fokus-grupama te desk- analizom istraži mogući utjecaj izgradnje HES-a Kosinj na razvojni potencijal lokalne zajednice, Like te na domicilno stanovništvo.

Vama se obraćamo kao članovima lokalne zajednice, sa željom da putem anketnog upitnika doznamo i Vaše mišljenje o ovoj temi. Anketa pred Vama je anonimna, ne potpisujete je, a sve što ćete odgovoriti koristit će se kao skup podataka za statističku obradu i znanstvenu analizu.

Molimo Vas da nam izađete u susret i uz pomoć anketara iskreno odgovorite na sva pitanja iz upitnika.

Na Vašoj suradnji srdačno Vam zahvaljujemo!

Dr. sc. Drago Čengić i suradnici

Tel: 098/414-954

Zagreb, svibanj 2016.

01. Županija: _____

02. Naselje: _____

03. Zaselak: _____

04. Točna adresa vašeg kućanstva (ulica, kućni broj):

04. Spol:

1. muški

2. ženski

I. POJEDINAC, KUĆANSTVO

1. Gdje ste rođeni? _____

2. Koliko godina već živite u ovome naselju?

1. ovdje već živim... _____ godina

2. ovdje živim od rođenja

3. Koliko godina imate?

_____ godina

4. Navedite broj članova svojeg kućanstva (uključujući vas)!

5. Kolika je stambena površina stana/kuće u kojoj živite? Upišite broj...! _____ m²

6. Kakav stambeni status ima Vaše kućanstvo?

1. podstanar/i

2. korisnici socijalnog stana

3. najmoprimci sa zaštićenom najamninom (ranije „stanarsko pravo“)

4. vlasnici stana

5. vlasnici kuće

6. nešto drugo, što? _____

7. Ako ste vlasnik stana ili kuće, jeste li kao vlasnik tih nekretnina upisani i u zemljišnim knjigama?

1. da

2. ne

8. Ako ste vlasnik stana ili kuće, kakav je Vaš vlasnički status u kućanstvu?

1. jedini vlasnik

2. jedan od suvlasnika

3. nešto drugo, što _____

4. nisam vlasnik stana/kuće – samo član kućanstva

II. PERCEPCIJA UVJETA ŽIVOTA U KOSINJSKOJ DOLINI

9. U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama koje se odnose na Vaše susjedstvo?

	Nimalo se ne slažem	Uglav- nom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglav- nom se slažem	Potpuno se slažem
Ljudi u mojem susjedstvu spremni su pomagati jedni drugima.	1	2	3	4	5
Ovo je čvrsto povezano susjedstvo.	1	2	3	4	5
Ljudima u mojem susjedstvu može se vjerovati.	1	2	3	4	5
Ljudi u mojem susjedstvu uglavnom se međusobno slažu.	1	2	3	4	5
Ljudi u mojem susjedstvu su slični po načinu života.	1	2	3	4	5

10. Što od sljedećih troškova iz Vašega kućanstva plaćate?

<i>Tip troška</i>	<i>Da</i>	<i>Ne</i>
1. kredit/hipoteka/stanarina ili režije	1	2
2. primjereno grijanje	1	2
3. nepredviđeni troškovi (popravci, zdravlje i sl.)	1	2
4. prehrana bogata proteinima svaki drugi dan (meso, riba, jaja, mliječni proizvodi itd.)	1	2
5. tjedan dana odmora tijekom godine izvan kuće	1	2
6. automobil	1	2
7. perilica rublja	1	2
8. televizor	1	2
9. telefon i/ili mobitel	1	2

11. Ocijenite jednom ocjenom sadašnju kvalitetu života u Kosinjskoj dolini u odnosu na ostatak Like:

1. ovdje živimo bolje od ljudi u ostatku Like
2. ovdje živimo jednako kao i ljudi drugdje u Lici
3. ovdje živimo lošije od ljudi u ostatku Like

12. Navedite tri (3) najveća infrastrukturna i komunalna problema u Kosinjskoj dolini!

1. _____
2. _____
3. _____

**13. Navedite tri najvažnije stvari koje najviše trebaju Vašem kućanstvu/obitelji da biste ov-
dje živjeli bolje nego do sada!**

1. _____
2. _____
3. _____

14. Kako biste opisali svoje fizičko zdravlje na ljestvici od 0 (vrlo loše) do 10 (odlično)?

<i>Vrlo loše</i>	<i>Odlično</i>	<i>Ne znam</i>
0	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	11

III. PERCEPCIJA INFORMIRANOSTI, RIZIKA I CILJEVA IZGRADNJE HE KOSINJ

15. Koliko ste zadovoljni dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj?

1. vrlo nezadovoljan
2. nezadovoljan
3. niti zadovoljan niti nezadovoljan
4. zadovoljan
5. vrlo zadovoljan

16. Od koga ste do sada dobivali najviše informacija o mogućoj izgradnji HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj? (Do dva odgovora)

1. iz novina, s tv-a i iz drugih medija
2. od naših predstavnika u općini
3. od lokalnog župnika/svećenika
4. od županijskih političara
5. od predstavnika HEP-a
6. od predstavnika države
7. od drugih ljudi, putem međusobnih razgovora
8. iz nekog drugog izvora, kojeg? _____

17. U kojoj mjeri vjerujete u informacije o gradnji akumulacijskog jezera i realizaciji projekta HES-a Kosinj priopćene od strane sljedećih grupa, institucija ili pojedinaca?

	Uopće ne vjerujem	Ne vjerujem	Niti vjerujem niti ne vjerujem	Vjerujem	U potpunosti vjerujem
1. lokalnim političarima	1	2	3	4	5
2. Ministarstvu zaštite okoliša i prirode	1	2	3	4	5
3. stručnjacima HEP-a	1	2	3	4	5
4. neovisnim stručnjacima	1	2	3	4	5
5. ekološkim udrugama	1	2	3	4	5
6. medijima	1	2	3	4	5
7. prijateljima, poznanicima, susjedima	1	2	3	4	5

18. Navedite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama!

Tvrdnja

Stupanj slaganja

1. Svaka elektrana je opasna za okolinu.	1	2	3	4	5
U našoj državi je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
3. U ovom dijelu Europe je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
4. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav lokalnog stanovništva.	1	2	3	4	5
5. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav države.	1	2	3	4	5
6. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav općine.	1	2	3	4	5
7. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav županije.	1	2	3	4	5
8. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav stručnjaka HEP-a.	1	2	3	4	5
9. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav neovisnih stručnjaka.	1	2	3	4	5
10. Takvu odluku treba uskladiti sa Standardima EU-a.	1	2	3	4	5

* Brojke na ljestvici znače: 1 = uopće se ne slažem, 2 = uglavnom se slažem, 3 = niti se slažem niti se ne slažem, 4 = uglavnom se slažem, 5 = u potpunosti se slažem!

19. Uspoređujući hidroelektrane s nekim drugim elektroenergetskim postrojenjima (kao što su termoelektrane, vjetroelektrane i sl.), smatrate li da su one više ili manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo?

1. manje su štetne od drugih elektroenergetskih postrojenja
2. jednako su štetne kao i druga elektroenergetska postrojenja
3. štetnije su od drugih elektroenergetskih postrojenja

20. Biste li rekli da su HE Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica obiteljima učinile:

1. više štete nego koristi
2. više koristi nego štete
3. otprilike jednako i štete i koristi
4. nisu donijele ni štete ni koristi

21. Koja je za Vas osobno/Vašu obitelj najvažnija korist od moguće izgradnje HES-a Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. kraj dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline
2. mogućnost novog životnog početka
3. mogućnost dobivanja „pravične naknade” za osobnu/obiteljsku imovinu
4. nešto drugo, što? _____

22. Koja je za Vas osobno/Vašu obitelj najvidljivija šteta od moguće izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. gubitak posla i prihoda
2. obezvrjeđivanje osobne/obiteljske imovine
3. trajan gubitak zavičaja
4. nešto drugo, što? _____

23. Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-a Kosinj? Molimo odgovorite na svako pitanje!

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem
1. porast će značenje ovoga kraja	1	2	3	4	5
2. povećat će se broj dana s maglom	1	2	3	4	5
3. doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
4. povećat će se vrijednost osobne imovine	1	2	3	4	5
5. koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica	1	2	3	4	5
6. pojavit će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	1	2	3	4	5
7. povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
8. doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	1	2	3	4	5
9. bit će poboljšana prometna infrastruktura	1	2	3	4	5
10. povećat će se mogućnosti razvoja turizma	1	2	3	4	5
11. doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	1	2	3	4	5
12. nestat će određene biljne i životinjske vrste	1	2	3	4	5
13. poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	1	2	3	4	5
14. bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
15. pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
16. povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	1	2	3	4	5
17. narušit će se izgled krajolika	1	2	3	4	5
18. nestati će kulturna baština	1	2	3	4	5
19. nestat će dosadašnji način života i običaji	1	2	3	4	5

24. Ocijenite dosadašnje predstavljanje izgradnje novog HES-a Kosinj u Vašem kraju od strane HEP-a?

1. vrlo smo dobro o tome informirani od strane HEP-a
2. donekle smo o tome informirani od strane HEP-a
3. vrlo smo loše/nikako o tome informirani od strane HEP-a

25. Tko će od navedenih sudionika imati najveću korist od izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera?

<i>Sudionik</i>	<i>Intenzitet koristi</i>				
1. građani Kosinjske doline	1	2	3	4	5
2. Općina Perušić	1	2	3	4	5
3. Grad Gospić	1	2	3	4	5
4. Ličko-senjska županija	1	2	3	4	5
5. HEP	1	2	3	4	5
6. država	1	2	3	4	5
7. netko drugi, tko: _____					

Intenzitet koristi: 1 = vrlo mala, 2 = mala, 3 = osrednja, 4 = velika, 5 = vrlo velika

IV. U SLUČAJU IZGRADNJE HE KOSINJ...

28. Čemu je po Vama sklona većina Vaših susjeda u naseljima koja bi se potopila uslijed izgradnje akumulacije za potrebe izgradnje HES-a Kosinj? Jedan odgovor.

1. preseljenju najbližima (djeci, rodbini) po vlastitom izboru
2. kolektivnom preseljenju u neko naselje u LSŽ-u uz pomoć šire zajednice (općine, županije)
3. nekom drugom rješenju, kojem? _____
4. ne znam

29. Je li po Vama zajedničko preseljenje ljudi u jedno naselje blizu Kosinjske doline dobro rješenje za većinu ljudi?

1. da
2. ne
3. ne znam

30. Koje bi ključne elemente trebala sadržavati po vama „pravična naknada” u slučaju preseljenja dijela ljudi iz Kosinjske doline? Navedite sve što smatrate važnim!

1. naknada za kuće/stanove
2. naknada za gospodarske zgrade
3. naknada za druge vrste zemljišta u vlasništvu
4. naknada za štetu uslijed zaustavljenog razvoja
5. nešto drugo, što? _____

31. Kakav tip naknade u slučaju preseljenja smatrate pravičnim za ljude u Kosinjskoj dolini? Jedan odgovor.

1. naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne/obiteljske imovine
2. naknadu dovoljnu za novi početak bilo gdje u LSŽ-u
3. naknadu dovoljnu za novi početak bilo gdje u RH
4. nešto drugo, što? _____

32. Koju instituciju smatrate najodgovornijom za ostvarenje pravične naknade ljudima u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?

<i>Sudionik</i>	<i>Nimalo Donekle Izrazito</i>		
1. Općina Perušić	1	2	3
2. Ličko-senjska županija	1	2	3
3. HEP	1	2	3
4. središnja država	1	2	3
5. država – nadležna ministarstva	1	2	3
5. netko drugi, tko? _____			

33. Smatrate li da je u budućnosti moguć razvoj Kosinjske doline i bez izgradnje HES-a Kosinj?

1. da
2. ne
3. ne znam

34. Ako ste odgovorili s „da” na prethodno pitanje, na čemu bi se trebao temeljiti razvoj Kosinjske doline u tom slučaju?

1. _____
2. _____
3. _____

V. RADNI STATUS, ŽIVOTNI STANDARD**35. Koliko članova Vašeg kućanstva ima neki redovan prihod? Navedite broj... _____****36. Vaš radni status najbolje opisuje jedan od ovih izraza:**

1. zaposlen
2. poljoprivrednik
3. samozaposleni obrtnik/privatni poduzetnik
4. student/učenik
5. domaćica
6. umirovljenik
7. nezaposlen

37. Od čega živi Vaše kućanstvo (svi najčešći izvori prihoda, više odgovora)?

1. prihod od zaposlenja
2. prihod od mirovine
3. prihod od poljoprivrede
4. prihod od rada na crno
5. prihod od sezonskih poslova
6. socijalna pomoć
7. pomoć od rodbine
8. nešto drugo, što? _____

38. Koliki je približno mjesečni prihod po članu Vašeg kućanstva (ukupan prihod podijeljen s brojem članova kućanstva).

1. manje od 500 kuna po članu
2. više od 500, manje od 1000 kuna po članu
3. više od 1000, manje od 1500 kuna po članu
4. više od 1500, manje od 2000 kuna po članu
5. više od 2000, manje od 3000 kuna po članu
6. više od 3000, manje od 5000 kuna po članu
7. više od 5000 kuna po članu
8. ne znam, nisu mi poznati prihodi svih članova kućanstva

39. Kako biste procijenili životni standard svog kućanstva?

1. znatno niži od prosjeka
2. nešto niži od prosjeka
3. prosječan
4. nešto viši od prosjeka
5. znatno viši od prosjeka
6. ne mogu ocijeniti

40. Jeste li zaposleni u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini? Jedan odgovor.

1. ne
2. da, i to u naselju: _____
- Kao (navedite vrstu zaposlenja): _____
3. uopće nisam zaposlen

41. Procijenite površinu gospodarskih zgrada u svojem vlasništvu/posjedu? Navedite! _____ m²

42. Procijenite ukupnu površinu svojeg vrta? Navedite! _____ m²

43. Kolika je ukupna površina ostaloga zemljišta u Vašem vlasništvu/posjedu (livade, pašnjaci, oranice, šume)? Navedite! _____ ha

44. Vaše bračno stanje:

1. neoženjen, neudana
2. oženjen, udana
3. rastavljen, rastavljena
4. udovac, udovica
5. izvanbračna zajednica

45. Koju ste školu završili?

1. bez škole
2. 1-4 razreda osnovne škole
3. 5-8 razreda osnovne škole
4. srednja škola – dvogodišnja ili trogodišnja
5. srednja škola – četverogodišnja
6. viša škola
7. visoka škola ili fakultet
8. nešto drugo, što? _____

JOŠ JEDNOM HVALA NA SURADNJI!

BILJEŠKA ANKETARA

Datum anketiranja: _____

Trajanje anketiranja: _____

Ime i prezime anketara : _____

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

ZAGREB, MARULIĆEV TRG 19/I

Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2. (Upitnik III.)

Poštovani/a!

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar iz Zagreba provodi istraživanje “Sociološko-razvojna studija: Projekt HES Kosinj – HE Senj 2.”

Svrha je ovoga istraživanja da se temeljem empirijskih podataka dobivenih putem intervjua, anketnim ispitivanjem, fokus-grupama te desk- analizom istraži mogući utjecaj izgradnje HES-a Kosinj na razvojni potencijal lokalne zajednice, Like te na domicilno stanovništvo.

Vama se obraćamo kao članovima lokalne zajednice sa željom da putem anketnog upitnika doznamo i vaše mišljenje o ovoj temi. Anketa pred Vama je anonimna, ne potpisujete je, a sve što ćete odgovoriti koristit će se kao skup podataka za statističku obradu i znanstvenu analizu.

Molimo Vas da nam izađete u susret i uz pomoć anketara iskreno odgovorite na sva pitanja iz upitnika.

Na Vašoj suradnji srdačno Vam zahvaljujemo!

Dr. sc. Drago Čengić i suradnici

Tel: 098/414-954

Zagreb, svibanj 2016.

01. Županija gdje živite: _____

02. Grad/Naselje: _____

03. Spol: _____ 1. muški 2. ženski

I. POJEDINAC, KUĆANSTVO, VEZA S LIKOM

1. Gdje ste rođeni? _____

2. Koliko godina već živite u ovome gradu/naselju? Ovdje već živim... _____ godina

3. Koliko godina imate? _____ godina

4. Navedite broj članova Vašeg kućanstva (uključujući vas)! _____

5. Kakva je Vaša veza s Kosinjskom dolinom u Lici? Samo jedan odgovor!

1. rođen sam u Kosinjskoj dolini

2. po roditeljima sam iz Kosinjske doline

3. nešto drugo, što? _____

6. Koju vrstu imovine imate u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini? Odgovorite s „da” ili „ne” kod svakog tipa imovine!

Vrsta imovine	Da	Ne
1. stan/kuća	1	2
2. gospodarske zgrade	1	2
3. vrt/okućnica	1	2
4. oranica	1	2
5. šuma	1	2
6. livade/pašnjaci	1	2
7. nešto drugo, što _____		

5. Kolika je stambena površina stana/kuće u Vašem vlasništvu u Kosinjskoj dolini?

Upišite broj...! _____ m²

6. Ako ste vlasnik stana ili kuće u Kosinjskoj dolini, kakav je Vaš vlasnički status?

1. jedini sam vlasnik

2. jedan sam od suvlasnika

3. nešto drugo, što _____

7. Ako ste vlasnik stana ili kuće, jeste li kao vlasnik tih nekretnina upisani i u zemljišnim knjigama?:

1. da
2. ne
3. ne znam

II. PERCEPCIJA UVJETA ŽIVOTA U KOSINJSKOJ DOLINI

8. Ocijenite jednom ocjenom sadašnju kvalitetu života u Kosinjskoj dolini u odnosu na ostatak Like (odaberite samo jedan odgovor):

1. ovdje živimo bolje nego ljudi u ostatku Like
2. ovdje živimo jednako kao i ljudi drugdje u Lici
3. ovdje živimo lošije nego ljudi u ostatku Like

9. Navedite tri (3) najveća infrastrukturna i komunalna problema u Kosinjskoj dolini!

1. _____
2. _____
3. _____

10. Navedite tri najvažnije stvari koje bi najviše trebala kućanstva/obitelji u Kosinjskoj dolini da bi se ondje živjelo bolje nego do sada!

1. _____
2. _____
3. _____

III. PERCEPCIJA INFORMIRANOSTI, RIZIKA I CILJEVA IZGRADNJE HE KOSINJ

11. Od koga ste do sada dobivali najviše informacija o mogućoj izgradnji HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj? (Do dva odgovora)

1. iz novina, s tv-a i iz drugih medija
2. od naših predstavnika u općini
3. od lokalnog svećenika/sveštenika
4. od županijskih političara
5. od predstavnika HEP-a
6. od predstavnika države
7. od drugih ljudi, putem međusobnih razgovora
8. iz nekog drugog izvora, kojeg? _____

12. Koliko ste zadovoljni dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinj i gradnji akumulacijskog jezera Kosinj?

1. vrlo nezadovoljan
2. nezadovoljan
3. niti zadovoljan niti nezadovoljan
4. zadovoljan
5. vrlo zadovoljan

13. U kojoj mjeri vjerujete u informacije o gradnji akumulacijskog jezera i realizaciji projekta HES-a Kosinj priopćene od strane sljedećih grupa, institucija ili pojedinaca?

	Uopće ne vjerujem	Ne vjerujem	Niti vjerujem niti ne vjerujem	Vjerujem	U potpunosti vjerujem
1. lokalnim političarima	1	2	3	4	5
2. Ministarstvu zaštite okoliša i prirode	1	2	3	4	5
3. stručnjacima HEP-a	1	2	3	4	5
4. neovisnim stručnjacima	1	2	3	4	5
5. ekološkim udrugama	1	2	3	4	5
6. medijima	1	2	3	4	5
7. prijateljima, poznanicima, susjedima	1	2	3	4	5

14. Navedite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama!*Tvrdnja**Stupanj slaganja*

1. Svaka elektrana je opasna za okolinu.	1	2	3	4	5
U našoj državi je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
3. U ovom dijelu Europe je velik manjak električne energije.	1	2	3	4	5
4. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav lokalnog stanovništva.	1	2	3	4	5
5. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav države.	1	2	3	4	5
6. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav općine.	1	2	3	4	5
7. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav županije.	1	2	3	4	5
8. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav stručnjaka HEP-a.	1	2	3	4	5
9. Za odluku o izgradnji elektrane na nekom području mora biti presudan stav neovisnih stručnjaka.	1	2	3	4	5
10. Takvu odluku treba uskladiti sa Standardima EU-a.	1	2	3	4	5

* Brojke na ljestvici znače: 1 = uopće se ne slažem, 2 = uglavnom se slažem, 3 = niti se slažem niti se ne slažem, 4 = uglavnom se slažem, 5 = u potpunosti se slažem!

15. Biste li rekli da su HE Sklope i akumulacijsko jezero Kruščica lokalnom stanovništvu učinile:

1. više štete nego koristi
2. više koristi nego štete
3. otprilike jednako i štete i koristi
4. nisu donijele ni štete ni koristi

16. Uspoređujući hidroelektrane s nekim drugim elektroenergetskim postrojenjima (kao što su termoelektrane, vjetroelektrane i sl.), smatrate li da su one više ili manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo?

1. manje su štetne od drugih elektroenergetskih postrojenja
2. jednako su štetne kao i druga elektroenergetska postrojenja
3. štetnije su nego druga elektroenergetska postrojenja

17. Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-a Kosinj? Molimo odgovorite na svako pitanje!

	Uopće se ne slažem	Ne sla- žem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U pot- punosti se slažem
1. porast će značenje ovoga kraja	1	2	3	4	5
2. povećat će se broj dana s maglom	1	2	3	4	5
3. doći do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
4. povećat će se vrijednost osobne imovine	1	2	3	4	5
5. koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica	1	2	3	4	5
6. pojavit će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	1	2	3	4	5
7. povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
8. doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	1	2	3	4	5
9. bit će poboljšana prometna infrastruktura	1	2	3	4	5
10. povećat će se mogućnosti razvoja turizma	1	2	3	4	5
11. doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	1	2	3	4	5
12. nestat će određene biljne i životinjske vrste	1	2	3	4	5
13. poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	1	2	3	4	5
14. bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	1	2	3	4	5
15. pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	1	2	3	4	5
16. povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	1	2	3	4	5
17. narušit će se izgled krajolika	1	2	3	4	5
18. nestat će kulturna baština	1	2	3	4	5
19. nestat će dosadašnji način života i običaji	1	2	3	4	5

18. Koja je za Vas osobno/Vašu obitelj najvažnija korist od moguće izgradnje HES-a Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. kraj dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline
2. mogućnost novog životnog početka
3. mogućnost dobivanja „pravične naknade” za osobnu/obiteljsku imovinu
4. nešto drugo, što? _____
5. ne znam

19. Koja je za Vas osobno/Vašu obitelj najvidljivija šteta od moguće izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!

1. gubitak posla i prihoda
2. obezvrjeđivanje osobne/obiteljske imovine
3. trajan gubitak zavičaja i susjedstva
4. nešto drugo, što? _____
5. ne znam

20. Kako Vas je, po Vašem mišljenju, HEP dosad informirao o izgradnji HES-a Kosinj ?

1. uopće nas nije informirao
2. vrlo nas je malo informirao
3. dobro nas je informirao
4. vrlo dobro nas je informirao
5. odlično nas je informirao

21. Tko će od navedenih sudionika imati najveću korist od izgradnje HE Kosinj i pratećeg akumulacijskog jezera?

<i>Sudionik</i>	<i>Intenzitet koristi</i>				
1. građani Kosinjske doline	1	2	3	4	5
2. Općina Perušić	1	2	3	4	5
3. Grad Gospić	1	2	3	4	5
4. Ličko-senjska županija	1	2	3	4	5
5. HEP	1	2	3	4	5
6. država	1	2	3	4	5
7. netko drugi, tko: _____					

Intenzitet koristi: 1 = vrlo mala, 2 = mala, 3 = osrednja, 4 = velika, 5 = vrlo velika

IV. U SLUČAJU IZGRADNJE HE KOSINJ...

22. Dođe li do izgradnje HE Kosinj, biste li bili suglasni preseliti se uz određenu naknadu na neku drugu lokaciju?

1. da, uz pravičnu naknadu
2. ne znam, ocijenit ću kad vidim ponudu
3. ne znam, postupit ću kao većina ljudi
4. ne, ni pod koju cijenu
5. nešto drugo, što? _____

23. Čemu je po Vama sklona većina Vaših susjeda u Kosinjskoj dolini u slučaju nužnoga preseljenja iz Kosinjske doline (samo jedan odgovor)?

1. preseljenju najbližima (djeci, rodbini) po vlastitom izboru
2. kolektivnom preseljenju u neko naselje u Lici uz pomoć šire zajednice (općine, županije)
3. nekom drugom rješenju, kojem? _____
4. ne znam

24. Je li po Vama mogućnost zajedničkog preseljenja stanovnika u jedno naselje blizu Kosinjske doline dobro rješenje za većinu ljudi?

1. da
2. ne
3. ne znam

25. Koje bi po Vašem mišljenju ključne elemente trebala sadržavati „pravična naknada” u slučaju nužnog preseljenja iz Kosinjske doline? Zaokružite sve što smatrate važnim!

1. naknada za kuće/stanove
2. naknada za gospodarske zgrade
3. naknade za druge vrste zemljišta u vlasništvu
4. naknada za štetu uslijed zaustavljenog razvoja/zabrane gradnje
5. nešto drugo, što? _____

26. Kakav tip naknade u slučaju preseljenja smatrate pravičnim za ljude u Kosinjskoj dolini?

1. naknadu prema tržišnoj vrijednosti osobne/obiteljske imovine
2. nešto drugo, što? _____

27. Ako ste zaokružili „nešto drugo” u prethodnom pitanju, objasnite detaljnije svoj odgovor!

28. Koju instituciju smatrate najodgovornijom za ostvarenje pravične naknade ljudima u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?

Sudionik

Nimalo Donekle Izrazito

1. Općina Perušić	1	2	3
2. Ličko-senjska županija	1	2	3
3. HEP	1	2	3
4. središnja država	1	2	3
5. država – nadležna ministarstva	1	2	3
5. netko drugi, tko? _____			

29. Smatrate li da je u budućnosti moguć razvoj Kosinjske doline i bez izgradnje HES-a Kosinj?

1. da
2. ne
3. ne znam

30. Ako ste odgovorili s „da” na prethodno pitanje, na čemu bi se trebao temeljiti razvoj Kosinjske doline u tom slučaju?

1. _____
2. _____
3. _____

V. RADNI STATUS, ŽIVOTNI STANDARD**31. Vaš radni status najbolje opisuje jedan od ovih izraza:**

1. zaposlen
2. poljoprivrednik
3. samozaposleni obrtnik/privatni poduzetnik
4. student/učenik
5. domaćica
6. umirovljenik
7. nezaposlen
8. nešto drugo, što? _____

32. Koliki je približno mjesečni prihod po članu Vašeg kućanstva (ukupan prihod podijeljen s brojem članova kućanstva).

1. manje od 500 kuna po članu
2. više od 500, manje od 1000 kuna po članu
3. više od 1000, manje od 1500 kuna po članu
4. više od 1500, manje od 2000 kuna po članu
5. više od 2000, manje od 3000 kuna po članu
6. više od 3000, manje od 5000 kuna po članu
7. više od 5000 kuna po članu
8. ne znam, nisu mi poznati prihodi svih članova kućanstva

33. Kako biste procijenili životni standard svog kućanstva u odnosu na prosječan standard u Hrvatskoj?

1. znatno niži od prosjeka
2. nešto niži od prosjeka
3. prosječan
4. nešto viši od prosjeka
5. znatno viši od prosjeka
6. ne mogu ocijeniti

34. Procijenite površinu gospodarskih zgrada u svojem vlasništvu/posjedu? Navedite! _____ m²**35. Procijenite ukupnu površinu svojeg vrta/okućnice? Navedite!** _____ m²**36. Kolika je ukupna površina ostaloga zemljišta u Vašem vlasništvu/posjedu (livade, pašnjaci, oranice, šume)? Navedite!** _____ ha

37. Vaše bračno stanje:

1. neoženjen, neudana
2. oženjen, udana
3. rastavljen, rastavljena
4. udovac, udovica
5. izvanbračna zajednica

38. Koju ste školu završili?

1. bez škole
2. 1-4 razreda osnovne škole
3. 5-8 razreda osnovne škole
4. srednja škola – dvogodišnja ili trogodišnja
5. srednja škola – četverogodišnja
6. viša škola
7. visoka škola ili fakultet
8. nešto drugo, što? _____

JOŠ JEDNOM HVALA NA SURADNJI!

BILJEŠKA ANKETARA

Datum anketiranja: _____

Trajanje anketiranja: _____

Ime i prezime anketara : _____

Okvirna pitanja za intervju (političko-upravna javnost i mikrolokacijska javnost)

1. Koje su ključne slabosti i prijetnje u društvenom i gospodarskom razvoju LSŽ-a?
2. Koje su glavne snage i mogućnosti za pozitivan zaokret u društvenom i gospodarskom razvoju LSŽ-a?
3. Što je sve navedeno u planovima društvenog i gospodarskog razvoja na razini LSŽ-a, Gospića, Otočca ili Općine Perušić – strategije, ključni pokretači, mjere?
4. Uključuju li ti planovi i na koji način i stanovništvo Kosinjske doline?
5. Kako Vi vidite, gledano iz perspektive društvenog i gospodarskog razvoja, koje su moguće koristi od izgradnje HE Kosinj: za LSŽ, za Općinu Perušić?
6. Kako Vi vidite, gledano iz perspektive društvenog i gospodarskog razvoja, koje su moguće štete od izgradnje HE Kosinj: za LSŽ, za Općinu Perušić?
7. Krene li se zaozbiljno u izgradnju HE Kosinj, vjerojatno slijedi i preseljenje stanovnika Kosinjske doline u neka nova odredišta. Kakvo je vaše mišljenje: hoće li pri tome ljudi slijediti svoje individualne ideje o preseljenju ili bi im bilo dobro ponuditi i neki plan za kolektivno preseljenje u neko mjesto unutar LSŽ-a? Zašto?
8. Ima li LSŽ i/ili Općina Perušić određenu ideju kako da barem dio ljudi koji se moraju iseliti iz Kosinjske doline zadrži kao svoj razvojni resurs, nudeći im alternativnu lokaciju (zemljište, kuće, stanove) za nov dom na „svome“ području?
9. Što mislite da bi trebala sadržavati „pravična naknada“ ljudima koji se moraju iseliti sa svojih imanja u Kosinjskoj dolini? Nabrojite ključne elemente takve naknade, i ako možete izrazite ih i vrijednosno (u EUR)!
10. Mislite li da bi neki drugi projekt koji bi se ostvario u Kosinjskoj dolini imao bolji utjecaj na društveni i gospodarski razvoj lokalne zajednice nego ovaj? Zašto? Koji bi to projekt po Vama mogao/trebao biti?
11. Kako ocjenjujete komunikaciju HEP-a kao nositelja najavljenih energetske investicije i projekata prema institucijama vlasti (LSŽ, gradovi, općine) i lokalnom stanovništvu u Vašem kraju?
12. Čije bi mišljenje po Vama trebalo biti presudno u donošenju konačne odluke o gradnji HES-a Kosinj i s njime povezane akumulacije/jezera? (HEP, struka, stanovnici, država, općina)?
13. Na kraju, odgovorite iskreno: treba li uopće u razvojnog smislu LSŽ-u i Općini Perušić projekt HES-a Kosinj i zašto?

Okvirna pitanja za intervju s ekspertima i predstavnicima relevantnih razvojnih sudionika

1. *Uvodno:* Jeste li i u kojoj mjeri upoznati s projektom izgradnje HE Kosinj i s idejom stvaranja novog akumulacijskog jezera u Kosinjskoj dolini?
2. *Generalni stav o (ne)poželjnosti izgradnje novih HE u Hrvatskoj*
 - Uspoređujući s nekim drugim EEP-ima (termoelektrana, vjetroelektrana i sl.), smatrate li da su HE više ili manje štetne za okoliš i lokalno stanovništvo?
 - Možete li navesti neke primjere dobre ili loše prakse izgradnje i kasnijeg rada HE u Hrvatskoj? Koje su osnovne koristi i štete za lokalnu zajednicu u spomenutim primjerima?
3. *Ocjena posljedica izgradnje i rada HE Kosinj na okoliš i kvalitetu života lokalnog stanovništva*
 - Kako će se izgradnja i rad HE Kosinj odraziti na:
 - a. zdravlje lokalnog stanovništva (očekujte li onečišćenje, buku ili nešto drugo što bi moglo ugroziti zdravlje stanovništva),
 - b. lokalni ekosustav (očekujete li da će onečišćenje, buka ili nestanak staništa ugroziti opstanak nekih vrijednih/zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta),
 - c. krajolik (hoće li izgradnjom HE Kosinj nestati neki vrijedni kulturni krajolici i kulturna dobra; možete li usporediti značaj novog krajolika s akumulacijskim jezerom u odnosu na postojeći krajolik krške doline nastale djelovanjem rijeke Like, je li postojeći krajolik po nečemu poseban – autentičan, specifičan... i treba li ga zbog toga posebno štititi).
 - Koliko je veliko područje rasprostiranja utjecaja? Hoće li posljedice realizacija HE Kosinj na svojoj koži (misli se na izravan utjecaj na zdravlje i sigurnost stanovnika) osjetiti i građani koji žive primjerice u Gospiću i Perušiću?
4. *Očekivana korist od predloženog rješenja za izgradnju HE Kosinj*
 - Kao argument za gradnju HE Kosinj i pripadajućeg akumulacijskog jezera navodi se nekoliko osnovnih koristi. U kojoj mjeri su opravdana očekivanja da će se izgradnjom HE Kosinj postići:
 - a. povećanje snage i proizvodnje električne energije
 - b. sigurna vodoopskrba Sjevernog primorja
 - c. utjecaj HE Kosinj na obranu od poplava područja nizvodno od jezera Kosinja

- d. utjecaj HE Kosinj na povećanje poljoprivredne proizvodnje na području nizvodno od jezera Kosinja
 - e. potencijali za razvoj djelatnosti vezanih za sport, rekreaciju, turizam te ribogojstvo (Mogu li promjene u izgledu krajolika donijeti i neke koristi lokalnom stanovništvu? Može li jezero pridonijeti atraktivnosti ovoga kraja?)
5. *Stav o postojećim studijama i elaboratima o gradnji HE Kosinj*
- Jeste li sudjelovali u izradi studija i elaborata koji su podloga za realizaciju projekta HE Kosinj ili ste na neki drugi način upoznati sa sadržajem studija utjecaja na okoliš, ekonomsko-tehničkom analizom, prostornim planovima? Imate li neke konkretne primjedbe na njih?
6. *Ocjena prihvatljivosti izgradnje HE Kosinj*
- Nudi li predloženo rješenje projekta HE Kosinj u pogledu društvenog i gospodarskog razvoja više koristi ili štete (na lokalnoj razini, na razini LSŽ-a te na nacionalnoj razini)?
 - Može li se u predloženom rješenju za gradnju HE Kosinj nešto popraviti kako bi se smanjile štetne i nepovoljne posljedice? Postoje li neka građevinsko-tehnička rješenja alternativna ovome projektu?

Sudionici intervjua i fokus-grupa

- Javni dužnosnici: N = 9.
- Eksperti (lokalni i drugi...): N = 10.
- Razvojni sudionici – kreatori javnog mnijenja: N = 10.
- Lokalna mikrolokacijska javnost (G. Kosinj): N = 14.
- Crkveni dužnosnici: N = 3.

SOCIOLOŠKO-RAZVOJNA STUDIJA (Projekt HES Kosinj – HE Senj 2.)

Tablični pregled rezultata anketnog istraživanja

I. POJEDINAC, KUĆANSTVO				Ispitanici iz naselja ZAHVAĆENIH planiranim akumulacijskim jezerom				Ispitanici iz naselja NA RUBU planiranog akumulacijskog jezera			
Naselje				f	%			f	%		
	Gornji Kosinj			114	88.4						
	Krš			4	3.1						
	Mlakva			11	8.5						
	Donji Kosinj							82	55.4		
	Kosinjski Bakovac							30	20.3		
	Lipovo Polje							36	24.3		
	Ukupno			129	100.0			148	100.0		
Spol				f	%			f	%		
	muškarci			60	48.8			82	55.4		
	žene			63	51.2			66	44.6		
Dob				f	%			f	%		
	18-34			14	10.9			20	13.5		
	35-64			69	53.5			77	52.0		
	65+			46	35.7			51	34.5		
Broj članova kućanstva				f	%			f	%		
	1			19	14.8			21	14.2		
	2			35	27.3			51	34.5		
	3			30	23.4			22	14.9		
	4			33	25.8			18	12.2		
	5+			11	8.6			34	24.2		
Mjesto rođenja				f	%			f	%		
	u naselju prebivališta			95	75.4			101	69.2		
	drugdje u Kosinjskoj dolini			7	5.6			11	7.5		
	drugdje u LSŽ			17	13.5			25	17.1		
	drugdje u RH			5	4.0			3	2.1		
	u inozemstvu			2	1.6			6	4.1		
Način boravka u naselju (Samo za naselja zahvaćena planiranim akumulacijom)				f	%						
	stalni stanovnici			95	73.6						
	povremeni stanovnici			34	26.4						
Koliko dugo žive u naselju?				Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranim akumulacijom; N=83!							
				f	%			f	%		
	od rođenja			74	89.2			113	76.9		
	doselili			9	10.8			34	23.1		
Površina stambenog objekta				f	%			f	%		
	<50 m ²			8	6.7			15	10.6		
	51-75 m ²			16	13.3			24	17.0		
	76-100 m ²			44	36.7			53	37.6		
	101-125 m ²			14	11.7			16	11.3		
	126+ m ²			38	31.7			33	23.4		

Stambeni status kućanstva	Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=94!										Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=94!									
	f	%									f	%								
podstanar/i																				
korisnici socijalnog stana											9	6.2								
najmoprimci sa zaštićenom najaminom (ranije „stansko pravo“)	2	2.1									0	0.0								
vlasnici stana	2	2.1									10	6.8								
vlasnici kuće	90	95.8									123	84.2								
nešto drugo											2	1.4								
Je li vlasništvo stan/kuća upisano u zemljišnim knjigama?	f	%									f	%								
da	76	59.8									104	70.3								
ne	28	22.0									24	16.2								
ne znam	23	18.1									20	13.5								
Status vlasništva stana/kuće	f	%									f	%								
jedini vlasnik	41	31.8									42	29.0								
jedan od suvlasnika	61	47.3									67	46.2								
nešto drugo, što	4	3.1									0	0.0								
nisam vlasnik stana/kuće – samo član kućanstva	18	14.4									31	21.4								
ne znam	4	3.4									5	3.4								
II. PERCEPCIJA UVJETA ŽIVOTA U KOSINJSKOJ DOLINI																				
U kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama koje se odnose na Vaše susjedstvo?	Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=93!										Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=93!									
%	Nimalo se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	M	sd				Nimalo se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	M	sd			
Ljudi u mojem susjedstvu spremni su pomagati jedni drugima.	2.2	4.3	12.9	55.9	24.7	3.97	.865				6.8	10.8	10.8	45.9	25.7	3.73	1.158			
Ovo je čvrsto povezano susjedstvo.	2.2	7.5	24.7	47.3	18.3	3.72	.925				8.8	7.4	22.3	36.5	25.0	3.61	1.193			
Ljudima u mojem susjedstvu se može vjerovati.	1.1	9.7	20.4	50.5	18.3	3.75	.905				9.5	6.1	29.3	31.3	23.8	3.54	1.195			
Ljudi u mojem susjedstvu uglavnom se međusobno slažu.	1.1	1.1	17.2	59.1	21.5	3.99	.730				6.1	6.1	21.6	45.3	20.9	3.69	1.062			
Ljudi u mojem susjedstvu su slični po načinu života.	1.1	0.0	12.9	52.7	33.3	4.17	.732				4.7	3.4	10.1	35.1	46.6	4.16	1.054			
Koje od sljedećih troškova plaćate?	Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=93!										Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=93!									
	f	%									f	%								
kredit/hipoteka/stanarina ili režije	68	73.1									104	70.3								
primjereno grijanje	54	58.1									65	43.9								
nepredviđeni troškovi (popravci, zdravlje i sl.)	69	74.2									102	68.9								
prehrana bogata bjelancevinama najmanje svaki drugi dan (meso, riba, jaja, mliječni proizvodi)	44	47.3									101	68.2								
najmanje tjedan dana odmora godišnje izvan kuće	6	6.5									20	13.5								
automobil	39	41.9									77	52.0								
perilica rublja	56	60.2									108	73.0								
televizor	77	82.8									127	85.8								
telefon i/ili mobilni	75	80.6									134	90.5								

	Prema Vašem mišljenju, kako se živi u Kosinjskoj dolini u odnosu na ostatak Like?	Ispitanici iz naselja ZAHVAČENIH planiranim akumulacijskim jezerom				Ispitanici iz naselja NA RUBU planiranog akumulacijskog jezera			
		f	%			f	%		
	ovdje živimo bolje nego ljudi u ostatku Like	2	1.6			4	2.8		
	ovdje živimo jednako kao i ljudi drugdje u Lici	30	23.6			46	32.2		
	ovdje živimo lošije nego ljudi u ostatku Like	95	74.8			93	65.0		
	Navedite tri (3) najveća infrastrukturna i komunalna problema u Kosinjskoj dolini!	f	%			f	%		
	problem vodoopskrbe	78	60.5			50	33.8		
	loša prometna infrastruktura	77	59.7			69	46.6		
	nedostatna razina zdravstvene skrbi	26	20.2			19	12.8		
	loš javni prijevoz i povezanost	21	16.3			13	8.8		
	problem odvodnje vode i kanalizacije	19	14.7			27	18.2		
	nedostatak prodavaonice	18	14.0			7	4.7		
	demografski deficit (nema stanovnika)	11	8.5			5	3.4		
	loša pokrivenost signalom mobilne mreže	10	7.8			11	7.4		
	nema posla i radnih mjesta	10	7.8			9	6.1		
	poplave	9	7.0			49	33.1		
	problem opskrbe električnom energijom	8	6.2			26	17.6		
	zabrana gradnje zbog izgradnje brane	5	3.9			1	0.7		
	plinifikacija	4	3.1			0	0.0		
	javna rasvjeta	3	2.3			17	11.5		
	nedovoljna skrb države	2	1.6			0	0.0		
	nedovoljna skrb općine	2	1.6			1	0.7		
	odvoz smeća	2	1.6			3	2.0		
	problem čišćenja snijega	2	1.6			1	0.7		
	rizik od pucanja brane	2	1.6			0	0.0		
	ugostiteljski objekt (birtija, kafić)	2	1.6			1	0.7		
	loš odnos prema Srbima	1	0.8			0	0.0		
	nedostatak sadržaja za mlade	1	0.8			1	0.7		
	požari	0	0.0			1	0.7		
	divljač uništava usjeve	0	0.0			4	2.7		
	nedostatak vatrogasnog doma	0	0.0			2	1.4		
	Navedite tri (3) najvažnije stvari koje najviše trebaju Vašem kućanstvu/obitelji da biste ovdje živjeli bolje nego do sada!	f	%			f	%		
	bolja zdravstvena skrb	53	41.1			27	18.2		
	otvoriti bolje opskrbljenu prodavaonicu	53	41.1			13	8.8		
	radna mjesta / veća primanja	42	32.6			28	18.9		
	vodoopskrba	37	28.7			36	24.3		
	bolje prometnice	23	17.8			29	19.6		
	popraviti demografsku sliku (potaknuti ljude da ostanu i da se vrate)	21	16.3			9	6.1		
	bolji javni prijevoz	15	11.6			22	14.9		
	omogućiti gradnju stanovništvu	11	8.5			0	0.0		
	razviti turizam	11	8.5			3	2.0		
	bolja pokrivenost signalom (telefon, internet, tv)	9	7.0			13	8.8		
	pouzdana opskrba električnom energijom	6	4.7			10	6.8		

		napraviti kanalizaciju i odvodnju	6	4.7					8	5.4				
		sustav obrane od poplava	5	3.9					6	4.1				
		javna rasvjeta	4	3.1					18	12.2				
		ugostiteljski objekt (kafić, birtija)	3	2.3					1	0.7				
		poboljšati infrastrukturu	2	1.6					0	0.0				
		sadržaj za mlade	1	0.8					1	0.7				
		otkup poljoprivrednih proizvoda	0	0.0					3	2.0				
		kvalitetnija brana	0	0.0					2	1.4				
		šumarija	0	0.0					1	0.7				
		veterinarska stanica	0	0.0					1	0.7				
		bliži ured općine	0	0.0					1	0.7				
		benzinska postaja	0	0.0					4	2.7				
		Kako biste opisali svoje fizičko zdravlje na ljestvici od 0 (vrlo loše) do 10 (odlično)?	Samo STALNI stanovnici naselja zahvaćenih planiranom akumulacijom; N=94!											
			f	%	M	sd			f	%	M	sd		
		0	1	1.1	5.73	2.646			4	2.7	6.13	2.849		
		1	4	4.3					6	4.1				
		2	6	6.4					2	1.4				
		3	11	11.7					19	12.8				
		4	11	11.7					12	8.1				
		5	9	9.6					18	12.2				
		6	9	9.6					15	10.1				
		7	14	14.9					9	6.1				
		8	13	13.8					21	14.2				
		9	3	3.2					11	7.4				
		10	10	10.6					24	16.2				
		Ne znam	3	3.2					7	4.7				
III. PERCEPCIJA INFORMIRANOSTI, RIZIKA I CILJEVA IZGRADNJE HE KOSINJ														
		Koliko ste zadovoljni dosadašnjom dostupnošću informacija o realizaciji projekta HES-a Kosinji i gradnji akumulacijskog jezera Kosinji?	f	%	M	sd			f	%	M	sd		
		vrlo nezadovoljan	70	54.3	1.65	0.787			70	47.3	1.86	1.021		
		nezadovoljan	34	26.4					41	27.7				
		nići zadovoljan niti nezadovoljan	25	19.4					29	19.6				
		zadovoljan							3	2				
		vrlo zadovoljan							5	3.4				
		Od koga ste do sada dobivali najviše informacija o mogućoj izgradnji HES-a Kosinji i gradnji akumulacijskog jezera Kosinji? Najviše dva odgovora!	f	%					f	%				
		iz novina, s tv-a i iz drugih medija	33	25.6					52	35.1				
		od naših predstavnika u općini	17	13.2					8	5.4				
		od lokalnog svećenika/sveštenika	22	17.1					28	18.9				
		od županijskih političara	4	3.1					5	3.4				
		od predstavnika HEP-a	22	17.1					10	6.8				
		od predstavnika države		0.0					1	0.7				
		od drugih ljudi, putem međusobnih razgovora	94	72.9					96	64.9				
		iz nekog drugog izvora	3	2.3					0	0.0				

	Biste li rekli da su HE Sklope i akumulacijsko jezero Krušćica lokalnom stanovništvu učinile (jedan odgovor):	f	%	M	sd				f	%	M	sd			
	veliku štetu	50	39.4	2.31	1.276				67	45.9	2.09	1.209			
	umjerenu štetu	18	14.2						25	17.1					
	ni štetu ni korist	38	29.9						35	24.0					
	umjerenu korist	12	9.4						12	8.2					
	veliku korist	9	7.1						7	4.8					
	Koja je za Vas osobno/ Vašu obitelj najvažnija korist od moguće izgradnje HES-a Kosinji i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!	f	%						f	%					
	kraj dugogodišnje neizvjesnosti u pogledu ostanka ili odlaska iz Kosinjske doline	41	31.8						47	31.8					
	mogućnost novog životnog početka	8	6.2						19	12.8					
	mogućnost dobivanja »pravične naknade« za osobnu/ obiteljsku imovinu	47	36.4						23	15.5					
	nešto drugo	17	13.2						8	5.4					
	mogućnost zaposlenja														
	nikakva korist														
	da ne bude poplava														
	ne znam	16	12.4						51	34.5					
	Koja je za Vas osobno/ Vašu obitelj najvidljivija šteta od moguće izgradnje HE Kosinji i pratećeg akumulacijskog jezera? Jedan odgovor!	f	%						f	%					
	gubitak posla i prihoda	4	3.1						12	8.2					
	obezvrjeđivanje osobne/obiteljske imovine	52	40.3						26	17.7					
	trajni gubitak zavičaja i susjedstva	62	48.1						81	55.1					
	nešto drugo	3	2.3						6	4.1					
	ništa, jer je ionako sve uništeno														
	magla														
	opasnost od proboja brane														
	ne znam	8	6.2						22	15.0					
	Kako Vas je, po Vašem mišljenju, HEP dosad informirao o izgradnji HES-a Kosinji ?	f	%	M	sd				f	%	M	sd			
	uopće nas nije informirao	53	44.5	1.57	.530				99	66.9	1.36	.535			
	vrlo nas je malo informirao	64	53.8						45	30.4					
	dobro nas je informirao	2	1.7						4	2.7					
	vrlo dobro nas je informirao	0	0.0						0	0.0					
	odlično nas je informirao	0	0.0						0	0.0					
	Tko će od navedenih sudionika javnosti imati najveću korist od izgradnje HE Kosinji i pratećeg akumulacijskog jezera?														
	%	vrlo mala	mala	osrednja	velika	vrlo velika	M	sd	vrlo mala	mala	osrednja	velika	vrlo velika	M	sd
	građani Kosinjske doline	42.1	19.0	17.5	10.3	11.1	2.29	1.392	53.5	22.2	11.8	4.9	7.6	1.91	1.240
	Općina Perušić	0.8	3.1	18.9	28.3	48.8	4.21	.914	7.6	6.2	20.7	29.7	35.9	3.80	1.211
	Grad Gospić	10.3	10.3	34.9	31.0	13.5	3.27	1.141	9.1	12.6	32.9	30.8	14.7	3.29	1.143
	Ličko-senjska županija	8.7	15.0	31.5	29.1	15.7	3.28	1.161	8.3	7.6	27.8	34.7	21.5	3.53	1.158
	HEP	1.6	11.8	2.4	11.8	72.4	4.42	1.094	2.7	1.4	4.1	21.2	70.5	4.55	0.863
	država	11.9	4.0	11.1	27.8	45.2	3.90	1.341	3.5	2.8	2.1	25.7	66.0	4.48	0.938

Ispitanici iz naselja ZAHVAĆENIH planiranim akumulacijama		Ispitanici iz naselja NA RUBU planiranog akumulacijskog jezera													
		cjiskim jezerom													
	Kakve će posljedice po Kosinjsku dolinu imati gradnja akumulacijskog jezera Kosinj i realizacija projekta HES-A Kosinj?	Opće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	Potpuno se slažem	M	sd	Opće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	Potpuno se slažem	M	sd
	%														
	porast će značenje ovoga kraja u Hrvatskoj	43.2	20.8	16.8	18.4	0.8	2.13	1.184	37.2	29.1	19.6	12.8	1.4	2.12	1.094
	povećat će se broj dana s maglom	3.9	3.9	13.4	42.5	36.2	4.03	1.007	7.4	2.0	11.5	18.9	60.1	4.22	1.194
	doći će do povećanog iseljavanja iz ovoga kraja	3.1	3.9	12.6	36.2	44.1	4.14	.998	7.5	2.0	13.6	29.3	47.6	4.07	1.171
	povećat će se vrijednost osobne imovine	25.2	22.8	37.0	13.4	1.6	2.43	1.059	31.7	24.8	24.1	16.6	2.8	2.34	1.168
	koristi će imati svi drugi, a štete samo lokalna zajednica.	4.7	6.3	12.6	26.0	50.4	4.11	1.142	4.1	7.4	14.2	26.4	48.0	4.07	1.135
	pojaviti će se opasnost od rušenja brane uslijed kiša i potresa	11.8	9.4	20.5	40.9	17.3	3.43	1.225	7.5	8.2	24.5	26.5	33.3	3.70	1.224
	povećat će se životni standard lokalnog stanovništva	31.5	32.3	25.2	10.2	0.8	2.17	1.014	34.7	38.1	20.4	6.1	0.7	2.00	0.929
	doći će do doseljavanja većega broja stanovnika	41.7	34.6	15.0	5.5	3.1	1.94	1.037	38.1	34.0	19.0	6.1	2.7	2.01	1.034
	bit će poboljšana prometna infrastruktura	21.4	15.9	27.8	34.1	0.8	2.77	1.160	15.8	23.3	34.9	22.6	3.4	2.75	1.082
	povećat će se mogućnosti razvoja turizma	25.2	23.6	27.6	19.7	3.9	2.54	1.180	20.4	24.5	36.7	17.0	1.4	2.54	1.042
	doći će do bržeg gospodarskog razvoja ovoga kraja	30.7	24.4	32.3	11.0	1.6	2.28	1.068	26.5	30.6	27.2	12.9	2.7	2.35	1.090
	nestat će određene biljne i životinjske vrste	5.5	6.3	26.0	38.6	23.6	3.69	1.074	8.8	7.5	16.3	40.8	26.5	3.69	1.198
	poboljšat će se komunalna opremljenost (vodovod, električna struja, telefon)	22.0	15.7	30.7	30.7	0.8	2.72	1.146	15.6	21.1	38.8	18.4	6.1	2.78	1.107
	bit će otvorena nova radna mjesta za ljude iz ovoga kraja	29.9	25.2	26.0	13.4	5.5	2.39	1.203	20.3	23.0	32.4	18.9	5.4	2.66	1.158
	pogoršat će se zdravlje lokalnog stanovništva	7.1	11.0	23.6	29.1	29.1	3.62	1.215	8.8	10.9	21.1	34.7	24.5	3.55	1.223
	povećat će se mogućnosti razvoja poljoprivrede	30.7	26.8	24.4	17.3	0.8	2.31	1.109	23.8	30.6	30.6	11.6	3.4	2.40	1.077
	narušit će se izgled krajolika	3.9	3.1	11.8	39.4	41.7	4.12	1.005	6.8	4.8	17.0	37.4	34.0	3.87	1.142
	nestat će kulturna baština	3.1	3.9	16.5	34.6	41.7	4.08	1.013	8.2	4.8	17.8	31.5	37.7	3.86	1.215
	nestat će dosadašnji način života i običaji	3.1	4.7	22.0	23.6	46.5	4.06	1.079	6.1	4.8	16.3	31.3	41.5	3.97	1.152
IV. U SLUČAJU IZGRADNJE HE KOSINJ...															
	Dode li do izgradnje HE Kosinj, biste li bili suglasni preseliti se uz određenu naknadu na neku drugu lokaciju?														
		svi		samo STALNI stanovnici		samo PO-VREMENI stanovnici									
		f	%	f	%	f	%								
	da, uz pravičnu naknadu	54	42.5	48	51.1	6	18.2								
	ne znam, ocijenit ću kad vidim ponudu	15	11.8	12	12.8	3	9.1								
	ne znam, postupit ću kao većina ljudi	11	8.7	10	10.6	1	3.0								
	ne, ni pod koju cijenu	45	35.4	23	24.5	22	66.7								
	nešto drugo	2	1.6	1	1.1	1	3.0								
	Ako ste na pitanje 26. odgovorili „da“, koje rješenje za preseljenje iz Kosinjske doline smatrate najboljim? (N=49)	f	%												
	preseljenje u okviru općine Perušić	8	16.3												
	preseljenje na područje grada Gospića	18	36.7												
	preseljenje u neki drugi grad u Lici	4	8.2												
	preseljenje negdje drugdje na teritoriju Hrvatske	7	14.3												
	preseljenje izvan naše zemlje	2	4.1												
	ne znam	10	20.4												
	nisam za preseljenje iz Kosinjske doline	0	0.0												
	Čemu je po vama sklona većina vaših susjeda u slučaju preseljenja iz Kosinjske doline?	f	%						f	%					
	preseljenju najbližima (djeci, rodbini) po vlastitom izboru	69	55.2						87	59.6					
	kollektivnom preseljenju u neko naselje u Lici uz pomoć šire zajednice (općine, županije)	5	4.0						17	11.6					
	nekom drugom rješenju	9	7.2						10	6.8					
	ne znam	42	33.6						32	21.9					

[illegible]

[illegible]

V. RADNI STATUS, ŽIVOTNI STANDARD		Ispitanici iz naselja ZAHVAĆENIH planiranim akumulacijskim jezerom		Ispitanici iz naselja NA RUBU planiranog akumulacijskog jezera	
	Koliko članova Vašeg kućanstva ima redovan prihod?	f	%	f	%
	niti jedan	6	6.5	2	1.4
	1	38	41.3	64	43.8
	2	35	38.0	54	37.0
	3	10	10.9	24	16.4
	4	2	2.2		
	5	1	1.1	2	1.4
	Vaš radni status najbolje opisuje jedan od ovih izraza:	f	%	f	%
	zaposlen	41	32.0	26	17.7
	poljoprivrednik	13	10.2	15	10.2
	samozaposleni obrtnik/privatni poduzetnik	0	0.0	1	0.7
	student/učenik	2	1.6	0	0.0
	domaćica	14	10.9	14	9.5
	umirovljenik	46	35.9	73	49.7
	nezaposlen	12	9.4	18	12.2
	nešto drugo				
	Od čega živi Vaše kućanstvo (svi najčešći izvori prihoda, više odgovora)?	f	%	f	%
	prihod od zaposlenja	20	15.5	43	29.1
	prihod od mirovine	53	41.1	95	64.2
	prihod od poljoprivrede	26	20.2	62	41.9
	prihod od rada na crno	3	2.3	7	4.7
	prihod od sezonskih poslova	7	5.4	9	6.1
	socijalna pomoć	8	6.2	3	2.0
	pomoć od rodbine	10	7.8	12	8.1
	nešto drugo	3	2.3	0	0.0
	Koliki je približno mjesečni prihod po članu Vašeg kućanstva (ukupan prihod podijeljen s brojem članova kućanstva)?	f	%	f	%
	manje od 500 kuna po članu	9	7.0	18	12.2
	više od 500, manje od 1000 kuna po članu	30	23.4	34	23.1
	više od 1000, manje od 1500 kuna po članu	17	13.3	31	21.1
	više od 1500, manje od 2000 kuna po članu	18	14.1	12	8.2
	više od 2000, manje od 3000 kuna po članu	26	20.3	32	21.8
	više od 3000, manje od 5000 kuna po članu	18	14.1	12	8.2
	više od 5000 kuna po članu	1	.8	6	4.1
	ne znam, nisu mi poznati prihodi svih članova domaćinstva	9	7.0	2	1.4
	Kako biste procijenili životni standard svojeg kućanstva u odnosu na prosječan standard u Hrvatskoj?	f	%	f	%
	znatno niži od prosjeka	57	44.9	58	39.2
	nešto niži od prosjeka	31	24.4	28	18.9
	prosječan	28	22.0	52	35.1
	nešto viši od prosjeka	1	.8	3	2.0
	znatno viši od prosjeka	0	0.0	1	0.7
	ne mogu ocijeniti	10	7.9	6	4.1

	Jeste li zaposleni u nekom od naselja u Kosinjskoj dolini? (Samo stalni stanovnici; N=94)	f	%							f	%							
	ne	62	66.0							116	78.4							
	da	7	7.4							8	5.4							
	nisam zaposlen/a	25	26.6							24	16.2							
	Udio ispitanika koji posjeduju gospodarsku zgradu	f	%							f	%							
	Ima	99	76.7							109	73.6							
	Nema	22	17.1							35	23.6							
	bez odgovora	8	6.2							4	2.7							
	Površina gospodarske zgrade	f	%							f	%							
	<100 m ²	47	48.0							30	28.0							
	101-200 m ²	43	43.9							52	48.6							
	201+ m ²	8	8.2							25	23.4							
	Udio ispitanika koji posjeduju vrt	f	%							f	%							
	Ima	95	73.6							117	79.1							
	Nema	26	20.2							28	18.9							
	bez odgovora	8	6.2							3	2.0							
	Površina vrta	f	%							f	%							
	<100 m ²	39	41.9							48	41.4							
	101-200 m ²	12	12.9							22	19.0							
	201-500 m ²	33	35.5							29	25.0							
	501+ m ²	9	9.7							17	14.7							
	Udio ispitanika koji posjeduju neku drugu vrstu zemljišta (livade, pašnjaci, oranice, šume)?	f	%							f	%							
	Ima	84	65.1							108	73.0							
	Nema	26	20.2							37	25.0							
	bez odgovora	19	14.7							3	2.0							
	Površina ostalog zemljišta	f	%							f	%							
	<2 ha	10	13.0							5	4.8							
	2-5 ha	49	63.6							69	66.3							
	6-10 ha	8	10.4							20	19.2							
	11 i više ha	10	13.0							10	9.6							
	Vaše bračno stanje:	f	%							f	%							
	neoženjen, neudana	29	22.8							23	15.5							
	oženjen, udana	75	59.1							91	61.5							
	rastavljen, rastavljena	2	1.6							5	3.4							
	udovac, udovica	19	15.0							27	18.2							
	izvanbračna zajednica	2	1.6							2	1.4							
	Koji ste školu završili?	f	%							f	%							
	bez škole	8	6.3							7	4.7							
	1-4 razreda osnovne škole	15	11.8							22	14.9							
	5-8 razreda osnovne škole	23	18.1							48	32.4							
	srednja škola – dvogodišnja ili trogodišnja	28	22.0							35	23.6							
	srednja škola – četverogodišnja	38	29.9							22	14.9							
	viša škola	8	6.3							6	4.1							
	visoka škola ili fakultet	7	5.5							8	5.4							